

De paarden-arts, of de kunst, om zijne paarden zelf te genezen

<https://hdl.handle.net/1874/31379>

DE PAARDEN-ARTS.

DE
PAARDEN-ARTS;

OF

DE KUNST, OM ZIJNE PAARDEN
ZELF TE GENEZEN;

VAN

FRANCIS CLATER,

PAARDEN-ARTS TE REWARK EN RETFORT.

Naar den een-en-twintigsten Engelschen Druk;
in 't Hoogduitsch overgebracht en met aanmerkingen vermeerderd,

DOOR

S. VON TANNENKER,

MAJOR DER KONINKL. SAKSISCHE KAVALLERIE, LECTOR AAN
DE VEERARBEIJ-SCHOOL TE DRESDEN, ENZ. ENZ.

Naar het Hoogduitsch.

In 's Gravenhage, bij
S. DE VISSER,

MDCCCXXVI.

VOORREDE

VAN

DEN VERTALER.

Men zal zich welligt verwonderen dat de uitgever het onderneme, het getal der schriften, over de ziekten der paarden, nog met één te vermeerderen. Vóór het lezen en beoordeelen van het werkje, het geen wij thans aan het publiek aanbieden, aarzelden wij, hetzelve om deze reden te vertalen; doch geheel en al veranderden wij van gedachten, toen wij ons met deszelfs inhoud bekend gemaakt hadden, wanneer wij deze moeite dubbeld beloond hoopten. Dit werkje vooral de inwendigen ziekten der paarden verhandelende, bevat zeker alles, wat daar over gezegd kan worden, en onderscheidt zich boven alle anderen door den waren oordeelkundigen en praktischen geest, in welken het geschreven is. Men zal daarin vooral eene zeer naauwkeurige opgave vinden, van alle de verschijnseelen, die ons den aard der ziekten der paarden doen kennen; insgelijk eene zeer oordeelkundige, en op ondervinding gegronde behandeling. Alle de ziekten der paarden in dit werkje voorkomende zijn zeer breedvoering verhandeld, ja tusschen beide kwam het

het

het den *Vertaler* wel voor, dat de schrijver hierin korter had kunnen zijn, zonder de wezenlyke waarde van zijn werkje te verminderen. Ook zal men hier en daar eenige aanmerkingen van den *Hoogduitschen Vertaler* in onze taal overgebracht vinden, doch vele hebben wij te weinig belangrijk geoordeeld en dus achtergelaten.

De een-en-twintig uitgaven van dit werkje in Engeland bewijzen, hoe welkom hetzelfde daar geweest is, en geven den *Vertaler* ook hoop, dat het zijne Landgenooten ook niet onverschillig zijn zal, en zij hier uit menige nuttige les in de geneeskundige behandeling, van het paard zullen trekken.

DE VERTALER.

I N H O U D.

- I. *Hoofdstuk.* Van het beslag der paarden. Bladz. 1.
- II. *Hoofdstuk.* Van de behandeling der paarden, ten aanzien van het behoud hunner gezondheid en de aanwending van geneeskundige hulp. Bladz. 4.
- III. *Hoofdstuk.* Van het aderlaten. ——— 7.
- IV. ——— Van het purgeren. ——— 9.
- V. ——— Van het windkolijk. ——— 15.
- VI. ——— Van het kolijk dat na eene belemmerde uitwaseming ontstaat. Bladz. 22.
- VII. *Hoofdstuk.* Van het verstopplings-kolijk. Bladz. 31.
- XVII.

- VIII. *Hoofdstuk.* Van het kolijk dat na genuttigde vergiften, te sterk gegevene overprikkelende purgeermiddelen, ingeslokt zand, en in het darmkanaal voortgebrachte steenen, of andere derwaarts geraakte vreemdeardige lichamen ontstaat. Bladz. 37.
- IX. *Hoofdstuk.* Van het ontstekingswaardige kolijk, de ontsteking van de maag, en van het darmkanaal, door de Paardenartsenij darmjicht genaamd. . Bladz. 42.
- X. *Hoofdstuk.* Van de belemmerde of moeilijke waterloozing. Bladz. 49.
- XI. *Hoofdstuk.* Van den goedaardigen droes. Bladz. 56.
- XII. *Hoofdstuk.* Van den zoogenaamden bevangenden droes. Bladz. 65.
- XIII. *Hoofdstuk.* Van den kwaden droes. Bl. 81.
- XIV. ————— Van de snot. . . — 93.
- XV. ————— Van den worm, ook vliegende worm, huidworm genaamd. Bladz. 114.
- XVI. *Hoofdstuk.* Van de zuivere ontsteking van de long, het borstvlies en middenrif. Bladz. 129.

- XVII. *Hoofdstuk.* Van de chronische long-
ontsteking. Bladz. 153.
- XVIII. *Hoofdstuk.* Van de keelontste-
king. Bladz. 190.
- XIX. *Hoofdstuk.* Van de ontsteking der
nieren en baarmoeder of draag-
zak. Bladz. 205.
- XX. *Hoofdstuk.* Van de ontsteking der
hersenen of razende kolder. Bladz. 214.
- XXI. *Hoofdstuk.* Van den langdurigen, of
zoogenaamden stillen kolder. Bladz. 229.
- XXII. *Hoofdstuk.* Van de bevangenheid of
de verstijving. Bladz. 289.
- XXIII. *Hoofdstuk.* Van de mondklem. Bl. 323.
- XIV. *Hoofdstuk.* Van de dampigheid of
kortademigheid. Bladz., 343.
- XXV. *Hoofdstuk.* Van de borstwater-
zucht. Bladz. 355.
- XXVI. *Hoofdstuk.* Van den doorloop of di-
arrhé. Bladz. 361.
- XXVII. *Hoofdstuk.* Van de wormen. — 571.
- XXVIII. ——— Van den louterstal, pis-
vloed of klare pis. Bladz. 373.
- XXIX.

- XXIX. *Hoofdstuk.* Van het bloed pissen. Bladz. 381.
- XXX. *Hoofdstuk.* Van de slechte spijsvertering, gezwollen poten, zuchtige gezwollen onder den buik, stroef en glansloos haar, en in het algemeen, van die algemeene zwakte, welke dikwijls bij paarden eene andere ziekte voorafgaat, of volgt. . . Bladz. 387.
- XXXI. *Hoofdstuk.* Van de stijghigheid of stroefheid der poten. Bladz. 393.
- XXXII. *Hoofdstuk.* Van eenige kunstbewerkingen. Bladz. 404.

I. HOOFDSTUK.

Van het beslag der paarden.

» Er bestaat geene methode naar welke men zich altijd
» zoude kunnen rigten.»

Elk land, elke veeartsenijschoo! gelooft in het bezit van de beste doelmatigste methode van het hoefbeslag te zijn; ieder schrijver over dit onderwerp, prijst zijne uitvinding aan en alle Hoogleraren in de veeartsenijskunde, alle Paardenartsen en hoefsmeden houden het hoefbeslag, zoo als zij het onderwijzen en uitoefenen, voor het beste.

Engeland verbeeldt zich hierin een voorbeeld, een model van allen te zijn. Frankrijk vermeent deze kunst — althans in een wetenschappelijk opzigt — uitgevonden te hebben, en Duitschland wil beide landen zoo wel theoretisch als praktisch overtreffen, hoezeer men het, op de veeartsenijscholen van alle deze opgenoemde landen, nog niet eens zij, op welke eigenlijk de beste methode daarvan, onderwezen en in werking gebragt wordt.

Ik heb mij overtuigd, dat elke methode hare goede en nuttige zijde heeft; dat in deze kunst nimmer een algemeen geldende grondregel, aangenomen kan worden, maar dat de behoefte van het paard, de plaats waar men het gebruikt, en meer nog de verschillende vorm en samenstelling van de hoef zelve, derzelve gebreken en ziekten, ja zelfs de eigendommelijke houding en beweging van het paard, eene groote

te verscheidenheid in het beslag noodzakelijk maakt.

Welke methode men dus ook opvolge mag, behoort diegene, welke dezelve in uitoefening brengt, steeds eene grondige anatomische en physiologische kennis van de hoof te bezitten, het materieel, dat hij tot het beslag gebruikt, te kennen, de smeding van het ijzer te verstaan en genoegzame kunstmatige vaardigheid te hebben, om de hoof behoorlijk te snijden, het ijzer daarop te passen en vast te maken; al het andere daartoe betrekkelijke, leert de eigene beoordeeling, de plaatselijke gesteldheid en het bedachtzame doorzicht des hoofsmids, die altijd slechts overeenkomstig de natuur, maar nooit naar eene zekere methode beslaan moet. Op die wijze, kan er in alle landen en volgens alle methoden, eene goede doelmatige manier voor het beslaan der paarden bestaan.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

Ofschoon in de aangevoerde bedenkingen des schrijvers over het hoofbeslag der paarden, niet eigenlijk opgegeven wordt, hoe hetzelfde ingerigt behoort te zijn, en die aanmerkingen geheel onbeantwoord laten, hoe het met dat beslag in Engeland gesteld is, terwijl zij slechts in het algemeen op de wetenschappelijke grondbeginsels daarvan betrekking hebben, zoo ontdekt men nogtans daarin den denkenden en kundigen paardenarts, daar het hier niet zoo zeer om eene methode, dan veeleer om den aard der zaak te doen is, in welk opzigt, ik en met mij voorzeker, vele andere Duitse paardenartsen, zich met hem vereenigen.

De nieuwste wetenschappelijke werken in Duitschland over het hoefbeslag der paarden, op welker algemeene grondstellingen, ook het gevoelen des schrijvers berust, zijn:

- 1.) KERSTING's (een Hessen-Casselsche Paarden-arts) *unterricht Pferde zu beschlagen und die an den Hüfen vorfallenden gebrechen zu heilen. Göttingen bei Dietrich.*
- 2.) RUMPELT's (Professor aan de Veeartsenij-school te Dresden) *unterricht für Fahnen Schmiede, vom vernünftigen und Zweckmäßigen Beschläge der Pferde. Neue Aufl. Leipzig in der Weidmannschen Buchhandlung.*
- 3.) *Unterricht über das Beschläge und die Behandlung gesunder und kranker Hüfe der Pferde, (door LANGENBACHER, Professor in het theoretische en praktische hoefbeslag bij het K. K. Militair Instituut van Veeartsenijkunde te Weenen). Wien bei Straus.*
- 4.) *Anleitung zum zweckmäßigen Beschläge und behandlung der gesunden und kranken Hüfe der landwirthschaftlichen Thiere aus dem Pferde geschlecht, (door GRÄVE Veearts te Osnabrück). Osnabrück bei Kieveling.*
- 5.) *Cathechismus der Hüfbeschlagskunst oder theoretisch - praktischer unterricht über den Hufbeschlag und die gewöhnlichten krankheiten des Pferdesuszes, (door D.*
A 2 SCHWAB

SCHWAB Koninkl. Beierschen Medicinaalraad, Professor en Directeur der Veeartsenijschool te München). 5. Aufl. München bei Thiemann.

- 6.) *Praktisches Lehrbuch der Hufbeschlagskunst und der Erkenntnisz und Heilung der Hufkrankheiten*, (door den Koninkl. Saxische Majoor en Opper-paaardenarts VON TENNEKER). *Altenburg bij Hahn.*

II. HOOFDSTUK.

Van de behandeling der paarden, ten aanzien van het behoud hunner gezondheid en de aanwending van geneeskundige hulp.

„Het is beter de ziekten voor te komen dan dezelve te genezen.”

De bewaring van de gezondheid der paarden en de voorzorg om hen voor ziekten te beveiligen, berusten voornamelijk op de zorgvuldige oppassing, de voeding, en het gebruik dat men van hen maakt. Eene gelijkmatige voeding, oppassing en gebruik, eene zindelijke, heldere en luchtige verblijfplaats, benevens eene stiptelijke verzorging in de stallen over het algemeen, gaan eene menigte ziekten te keer, en leggen den hoofdzakelijken grond tot het behoud der gezondheid van deze dieren. Want niet zoozeer door den dienst, welken wij van hen eischen, dan veel-

eer door hunne veronachtzaamde oppassing, hunne gebrekkige voeding en onvolledige verzorging bij de stalling, worden de meeste ziekten der paarden voortgebracht, en het oude spreekwoord « wanneer gij het paard berijdt, » schat het slechts op een kreutzer, maar zoodra « gij het in den stal staan hebt, op honderd « Louisd'or, » is tevens ook de zekerste rigtsnoer voor het gedrag daaromtrent.

De gelijkmatige dagelijksche beweging in de vrije lucht, het gelijksoortig voeder, de langzame gang op zachten grond en de vermijding van allen dwang bij derzelve gebruik, is onder anderen ook de voorname reden, waarom wij de paarden van den landman, veel minder door ziekten overvallen zien dan de paarden der stedelingen, zoowel van den burger als van den krijgsman, die dikwijls dagelijks, van voeding, verblijfplaats en dienst veranderen; door welke verandering, meer of minder, ook de staat hunner gezondheid gewijzigd moet worden.

Het allerminste helpen de zoogenaamde voorbehoedende (*Praeservative*) middelen, en men zal met pillen en poeders, noch met aderlatingen en verkoelende dranken, de gezondheid der paarden behouden, wanneer niet derzelve voeding, dienst, verblijfplaats en staloppassing in het algemeen, overeenkomstig hunne natuur ingerigt is. Dit geldt bijzonder van de paarden, die bij eene gelijkmatige voeding en beweging gehouden worden. Bij paarden daarentegen, welke men tot snelle ritten — zoo als de wedloopen — gebruikt, of die dagelijks ander voeder bekomen, is, wat de eerste aangaat, eene voorbehoedende ontsteking werende behandeling,

A 3 eene

eene algemeene aderlating en het gebruik der midden zouten, nu en dan noodzakelijk, gelijk bij de laatste wederom een afdrijvend middel goede diensten bewijst. In alle gevallen dient echter altijd eene aanwijzing deswege te bestaan.

Een poeder, waaraan ik als voorbehoed middel nog de beste werking toeschrijven zoude, daar het de spijsvertering bevordert en versterkt, zacht op het ledigen van het darmkanaal en de uitwaseming der huid werkt, en het paard uit dien hoofde altijd gezet en glanzig van haar maakt, is het volgende mengsel; men neme:

gepulveriseerde roode Gentiaan.

—	Kalmus.
—	Jeneverbezien.
—	Fenkel.
—	Anijs, en bloem van Zwavel, van ieder een half pond.
—	Spiesglas en Glouberzout, van ieder twee pond,

en mengte het goed onder elkander. Vervolgens strooije men voor het paard, op elk voeder, eenen eetlepel vol daarvan, of zoo veel men tusschen vijf vingers houden kan, en bevochtige eenigzins het voeder, ten einde het poeder, dat de paarden gemeenlijk gaarne eeten, niet weggeblazen zoude worden.

Aanmerkingen des Hoogduitschen vertalers.

Het gewigtigste gedeelte van de bewaring der gezondheid van de paarden, bestaat hoofdzakelijk in eene goede zich gelijk blijvende voeding en in eene zorgvuldige stal-oppassing. De dienst zelf

zelf, welken wij van het paard verlangen, brengt veel minder ziekten te weeg, dan eene verzuimde, gebrekkige en onvolledige stal- en voederinrigting, en in plaats van te medicineren en het behoud der gezondheid van de dieren in voorbehoedende middelen te zoeken, behoorde men zich meer om de voeding, voeding en oppassing der paarden over het algemeen, te bekreunen, en men zoude alsdan meer gezonde dieren op stal hebben, dan bij het gebruik van alle voorbehoedende middelen.

III. HOOFDSTUK.

Van het aderlaten.

„Wat geen voordeel aanbrengt, is nadeelig.”

Wanneer bij het gebruik van een geneesmiddel, een voorschrift voorhanden moet zijn, zoo wordt zulks bijzonder bij de aanwending eener aderlating gevorderd, — die, het zij dezelve algemeen of plaatselijk is, — in beide gevallen, wanneer dezelve wezenlijk voorgeschreven is, als een der grootste geneesmiddelen werkt, doch tevens ook wederom hoogst schadelijk wordt, zoodra die slechts uit gewoonte, uit gebrek aan geneeskundige bekwaamheden, verrigt wordt. En ofschoon algemeen het paard tot ontsteking ziekten geneigd is, en derhalve eene aderlating, bijzonder bij de paarden, die goed gevoed en tot eenen drukken dienst gebruikt worden, zeer dikwijls noodig wordt, zoo is het echter hoogst verkeerd, eene zoodanige aderlating zonder voor-

schrift, aan te wenden. Van daar, dat de aderlating uit gewoonte, — in zoover de dieren niet reeds daaraan gewoon zijn, — geheel te verwerpen is.

Overigens kieze men in die gevallen, waarin eene algemeene aderlating voorgeschreven is, de groote halsader en scarificere de ontstokene deelen, wanneer er eene plaatselijke aderlating noodzakelijk is.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Een der voornaamste geneesmiddelen is ongetwijfeld, zoo als de schrijver opmerkt, eene aderlating, welke ook bij paarden, wier ziekten bloot ontstekende zijn, dikwijls voorgeschreven wordt; zij moet echter nooit zonder behoorlijke aanwijzing ondernomen, en dan nog in verhouding tot den ouderdom, de lichamelijke gesteldheid van het dier, den staat en graad der ontsteking enz., gebezigd worden, zal niet dit groote geneesmiddel, tot het verderfelijste ja doodelijkste vergift, strekken.

De plaatselijke aderlatingen behooren even zeer onder de voornaamste middelen, die de ontsteking matigen en verdeelen, en inzonderheid na bekomene kneuzingen, waarbij uitstorting van bloed of andere vochten plaats heeft, nooit achterwege mogen blijven.

De belangrijkste Hoogduitsche werken over het aderlaten, zijn:

- 1.) WOLSTEIN, *über das Aderlassen. Wien.*
- 2.) RIBBE, *über das Aderlassen. Dresden, Waltersche Hofbuchhandlung.*

- 3.) SCHWAB, *Jahrbüchern der Pferdekunde.* München, bei Thieneman.
- 4.) AMMON, *Handbuch für angehende Pferde-
ärzte.* 3 Aufl. Francfurt, bei Bronner.
- 5.) TENNECKER'S *Veterinär chirurgie.* Prag,
bei Calve.
- 6.) DIETERICH'S *Veterinär chirurgie.* Berlin,
bei Christiani.

IV. HOOFDSTUK.

Van het purgeren.

„De huid en het darmkanaal zijn de voornaamste zuiveringsorganen van het dierlijke ligchaam.”

Hoe verkeerd ook het onnoodige purgeren zij, waartoe geene aanwijzing bestaat, zoo zijn er echter vele gevallen, waarin een purgeermiddel groote diensten bewijst, gelijk men ook over het algemeen, op de behoorlijke lediging des darmkanaals, bij alle ziekten, het eerst moet letten, en naar de gesteldheid der ziekte, nu meer dan minder prikkelende middelen, voor de ontlasting, behoort toe te dienen.

Het zachtse purgeermiddel is eene toebereide meeldrank, zemelenwater, lijnkoekdrank en het gebruik van zemelen, jong gras en bijzonder van de in het voorjaar groeiende jonge distelen; welke middelen, bij alle wel gevoede dikke paarden, zonder verdere wezenlijke teekenen van ziekte, van tijd tot tijd aangewend kunnen worden,

den, en zelfs ook, zoo wel bij ontstekingen als bij cronische langdurige ziekten, voorgeschreven zijn, dewijl in alle deze omstandigheden, niet genoeg op de ontlasting van het darmkanaal getet kan worden.

Een sterker purgeermiddel, dat echter te gelijk verkoelt en de koortsachtige beweging van het bloed tempert, en derhalve in ontstekingsziekten aangewezen wordt, is de volgende verbinding:

Men neme:

- Gepulveriseerd Glauberzout, twee pond.
—— Rapondika, zes oncen.
—— Salpeter, een vierendeel pond.
—— Wijsteenroom (*Cremor-tartari*).
—— Bloem van Zwavel, van elk een half pond,

met meel en water zoo veel als noodig is, tot eene conserf gemaakt, waarvan men aan het paard, 's morgens, 's middags en 's avonds, nadat men hetzelfde iedere keer vooraf eenen emmer met meel, zemelen, of lijnkoek met water voorgehouden heeft, drie tot vier spatels vol op de tong smeert en daarmede voortgaat, tot dat het genoegzaam gewerkt heeft. Te gelijker tijd voedert men reeds twee dagen vóór en gedurende het gebruik van dit middel, slechts zemelen met een weinig haver, en geeft weinig of geheel geen hooi.

Het volgende middel werkt meer prikkelend, en is uit dien hoofde alleen bij cronische of langdurige ziekten, zoo als de kolder, de kwade schurft, de chronische oog-ontsteking, aangewezen.

Men

Men neme:
Gepulveriseerde Aloë van de beste soort, een
once.

— Rapondika, vier oncen.

— Glauberzout, een pond,

losse de Aloë in kokend water op, terwijl men dezelve wrijft in eenen steenen mortier, en vorme alsdan met zoo veel meel en water als noodig is, het geheel tot eene conserf welke men in drie gelijke deelen verdeelt, en het eene gedeelte 's morgens, het andere 's avonds en het derde den volgenden morgen ingeeft, waarop de werking 's anderendaags volgen zal.

Ook in dit geval bereide men het paard, reeds twee dagen vóór het gebruik van dit middel, door aan hetzelfde enkel voeder van zemelen en zeer weinig of geheel geen hooi te geven, daarop voor, geve aan hetzelfde, gedurende het gebruik daarvan, dikwijls een meel-, zemelen- of lijn-koek-drink, en late het eene matige beweging nemen.

Terwijl het middel werkt en de paarden purgeren, is alle eetlust bij hen verdwenen, en zij eten weinig of geheel niet; ook schijnen alle verschijnselen hunner ziekte, waartegen men het purgeermiddel gaf, zoo als b. v. bij den kolder, vermeerderd te zijn; een ziektenverschijnsel, dat van de geprikkelde zenuwen in het darmkanaal en het *ganglien-systema* over het algemeen afhangt, maar nogtans van zelf verdwijnt, wanneer de werking van het purgeermiddel ophoudt, kunnende zij alsdan van het gebruik van hooi allengs wederom tot dat van hard voeder overgaan, in welken toestand het echter goed is, dat men nog steeds voort-

gaat met het laten drinken van meelwater, lijnkoekdrank, enz.

Bij paarden die minder gevoelig zijn of bij kolderige paarden door eene verlamming der zenuwen en onderdrukte prikkelbaarheid, moet men de dosis Aloë tot 1 1/2 once en de Rapondika tot 6 oncen verhoogen.

In alle gevallen, waarin de maag en het darmkanaal, meer of min ontstoken zijn, als bij beslotene kolijken, na vergiften, te sterk gegevene purgeermiddelen van de Aloë, van het zoete Kwik enz., zoo als ook zelfs bij buikloopen door prikkelende scherpten in het darmkanaal, opgehoopte drekstoffen, enz. zijn sterke portien lijnolie, die men dan van drie tot drie uren, van een half tot een geheel pond, geeft, de doelmatigste purgeer- en tevens ontstekingswerende middelen, welke in dusdanige omstandigheden, de voorkeur boven alle andere purgeermiddelen, verdienen.

Daar echter het gebruik van alle purgeermiddelen, eene verzwakking te weeg brengt, zoo is het dienstig, na derzelve gebruik, een maagversterkend poeder aan de paarden te geven, tot welk einde zich het volgende mengsel aanbeveelt, waarvan men, voor het dier, op elk voeder, eenen eetlepel vol strooit.

Men neme:

Gepulveriseerde Roode Gentiaan.

—

Kalmus.

—

Jeneverbeziën.

—

Keukenzout,

van elk even veel, goed gemengd.

Aan-

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Tot het bezigen van alle artseneijen, moet eene aanwijzing voorhanden zijn, zonder welke alle en dus ook de purgeermiddelen, meer na- dan voordeelig werken. Deze aanwijzing vindt men nogtans zeldzamer bij paarden, die slechts zoo eenvoudig voedsel nuttigen, dan bij den mensch, wiens levenswijze niet altijd de regelmatigste is, en waar zelfs nog gemoedsaandoeningen, eenen nadeeligen invloed op de spijsvertering uitoefenen. Bij opkomende ziekten, welk karakter zij ook aannemen mogen, moet men ook bij de paarden, zorgvuldig op de zachte ontlasting van het darmkanaal letten, en derhalve de verscheidene daartegen aangewende geneesmiddelen, met purgeermiddelen verbinden. Tot dat einde is als het zachtstwerkend laxeermiddel, aan te bevelen het gebruik van zacht voeder, als zemelen, meel en lijnkoek met water, en indien het seizoen zulks toelaat, jong gras en voornamelijk jonge distelen. Ook worden tot hetzelfde oogmerk aangewezen, klisteren van een afkooksel van camillen met een weinig lijnolie en zout vermengd, of met zenebladen, indien men nog eene heviger prikkeling van het darmkanaal verwekken wil.

Bij ontsteking ziekten zal het opgegevene mengsel van glauberzout, rapondika, room van wijnsteen (*cremor-tartari*) salpeter, bloem van zwavel, enz.; dat men met nog andere slijmige en de ontsteking werende middelen, als violen-wortel, bokshoornzaad, lijnzaad, zoethoutwortel enz. verbinden kan, voorzeker zeer goede diensten doen, en ik zal in den loop van dit werk, meermalen hierop terug komen, daar zich, bij menige chro-

nische ziekten, zoo als de kolder, hardnekkige huidziekten, enz. de op pag. 11 voorgeschrevene artsenij van aloë en rapondika, zeer aanbeveelt. Men behoort echter niet uit het oog te verliezen, dat de aloë, een zeer prikkelend purgeer middel blijft, dat men in verdeelde en niet te sterke gaven en bij alle ontsteking ziekten volstrekt niet geven moet, en welks heftige werking op de zenuwen, reeds daaruit blijkt, dat het bij voorbeeld, bij den stillen kolder, gedurende deszelfs werking, alle ziekte verschijnsels nog verslimmert.

Bij het gebruik van eene al te sterke hoeveelheid daarvan, welke kolijk, ja zelfs ontsteking van het darmkanaal veroorzaken kan, zijn dranken van lijnolie, de beste tegenmiddelen, zoo als dit middel ook bij alle andere ontstekingen der maag en darmen, voornamelijk bij die, welke na het nuttigen van vergiften en na eene overvoeding of na het inslokken van vreemde lichamen, zand of steenen of ten gevolge van bijzondere scherpe en ziekte smetstoffen, ontstaan, die op de maag en het darmkanaal werken, bijzonder aanbevelen is, naardien het bedoelde middel met deszelfs zacht laxerende kracht ook nog de eigenschap vereenigt van pijn en krampstillend te zijn, de scherpe stoffen in te wikkelen en de vaste lichamen in beweging te brengen en hetzelfde derhalve in alle de opgenoemde gevallen duidelijk gevorderd wordt. Ten aanzien van het gebruik daarvan, zullen nog meerdere aanmerkingen in het vervolg voorkomen, alwaar meer over de bijzondere ziekten gehandeld wordt.

In de Deutsche Litteratuur vindt men gedeeltelijk verschillende voorschriften omtrent de purgeer-

geer middelen, gedeeltelijk ook veel onderrigt dien-
aangaande in RATZEBURG'S *Pharmacopea, Berlin*, RYSZ *Artzneymittellehre für Thierärtze, Bamberg*, TENNECKER'S *praktische Artzney-
mittellehre, Leipzig bei Seeger*. Ook verdienen
de vee artsenij-kundige werken van WALDINGER
en VEIT hierover nagelezen te worden.

V. HOOFDSTUK.

Van het windkolijk.

» Uit alle voedings middelen ontwikkelt zich lucht, bij
derzelver ontbinding in het ligchaam der dieren.»

Onder de verschillende soorten van kolijken,
die wij bij de paarden waarnemen, komt het zoo-
naamde windkolijk wel het meeste voor, omdat
de ontwikkeling der lucht bij de ontbinding der
voedings-middelen in het ligchaam der dieren,
eene voortdurende oorzaak daartoe verschaft,
voornamelijk bij die paarden, welke boven dien
aan eene verzwakking der verterings organen lij-
den, en nog met winderig voedsel, zoo als
klaver, erwten, hanekammen, wikken (*vicia
sativa* L) enz. gevoed worden. Het meeste nog-
tans komt de windkolijk bij de zoogenaamde krib-
bebijters voor, en is bij deze dieren een zeer
gewoon verschijnsel. De kenteekenen dezer ziekte
zijn de volgende: de paarden treden van de krib
terug en weigeren alle voedsel, de kribbebijters
houden op zulks te doen, de zoogenaamde has-
pelaars of linnewevers staan stil, allen duiden pijn
in de maag en darmen aan, welke zij door vol-
gen-

gende uiterlijke teekenen verraden. Zij zien dikwerf naar den eenen of anderen kant om, en blijven eenigen tijd met de punt van den neus in den omtrek der ribben, terwijl zij tevens met eenen treurigen, smartelijken blik, de omstanders aanzien, even als of zij dezen over hunne pijn klagen en derzelve plaats aanwijzen wilden. Zij krabben met de voorpooten, slaan ook somtijds met de achterpooten, even als of zij de vliegen wilden verjagen, naar de buik, leggen zich neder, rigten zich met den kop in de hoogte en brengen de punt vanden neus, steunende wederom in de nabijheid der ribben, staan na eene korte beweging weder op, het ligchaam wasemt uit, de ontlasting van wind- water- en drekstoffen houdt op, zij beginnen te zweeten, de ooren en de onderste gedeelten der ledematen zijn dan warm dan koud, zij zien telkens zijwaarts om, krabben op nieuw met de voorpoten of slaan met de achterste naar den buik en leggen zich bij herhaling neder, en zoo gaan zij steeds voort onder aanhoudende blijken van pijnen, tot dat alle toevallen der ziekte heviger worden. Dan kunnen zij zich naauwelijks meer op de been houden, waggelen in het gaan met de achterpooten, willen zich bij elken stap, dien zij doen, nederleggen, en storten dan in dien staat, zoo hevig en onvoorzien neder, als wierden hun, even als bij het omverwerpen, alle vier de pooten onder het lijf, weggetrokken. De oogen raken ontstoken, het ondoorzigtige hoornvlies is in sommige gevallen als met bloed opgespoten; en de geheele oogappel schijnt als of dezelve uit zijne holte gedreven ware. Er ontstaat hevig en daaronder ook geheel koud kleverig zweet, na al het-

hetwelk echter geene beterschap volgt; zij zetten zich gelijk een hond, rollen zich in het liggen en blijven onder het hevigste kermen en het toonen van zware pijnen, gedurende eenen korten tijd, op den rug, met de beenen in de hoogte gestoken, liggen. De pols is vol en opspringend en nauwelijks te voelen, de slagen van het hart zijn sterk kloppende, krampachtig en aan beide zijden van den borst, zichtbaar. Soms tijds geraken zij aan den afgang, doch zonder dat zulks eenige beterschap te weeg brengt, de dieren verliezen alle opmerkzaamheid op de uiterlijke voorwerpen, en letten niet meer op de overige paarden, noch op hunne oppassers of op de voeder- en drink gereedschappen. De oogen worden star, de onderlip hangt naar beneden, het geheele ligchaam wordt koud, en indien men niet spoedige hulp aanbrengt, dan gaat het windkolijk in een ontsteking kolijk over, waarvan in het volgende hoofdstuk, gesproken zal worden, en hetwelk maar al te dikwijls met koud vuur eindigt. De dieren worden dan eensklaps rustig, als waren hunne pijnen in eens wegge-tooverd, evenwel zonder dat zij wederom moed en levenslust krijgen; in tegendeel blijven zij nog een korten tijd, als in zich zelven gekeerd en zich slechts met hunnen doodelijken toestand bezig houdende, geheel bewusteloos staan, en storten eindelijk onder stuiptrekkingen dood neder. Binnen twee- ten hoogste driemaal vier en twintig uren, is deze ziekte, door de herstelling of den dood van het paard, beslist.

Bij velen ontstaat daarbij tevens eene kramp in de urin werktuigen; de hengsten en ruinen, pogen met bliken van hevige pijn, water te lozen,

zen,

zen, zonder hetzelfde te kunnen afzetten, en geven daar door alle teekens eener opstopping van water, te kennen.

De voorzegging (*prognosis*) dezer ziekte richt zich naar den meer of minder winderigen aard van het genuttigde voeder, naar den tijd dat de kwaal reeds duurt, naar de meer of min doelmatig aangewende geneesmiddelen, zoo als mede naar de sterkte van de spijsvertering en den voor ontsteking vatbaren aard van het ligchaam in het algemeen. Het windkolijk blijft altijd eene gevaarlijke ziekte en de voorzegging kan dus nooit met zekerheid gunstig zijn, inzonderheid wanneer het kwaad reeds over de vier en twintig uren geduurd heeft en naar een ontstekend kolijk begint over te hellen.

Wat de genezing betreft, kan dezelve hier niet spoedig genoeg ondernomen worden, terwijl zij voornamelijk bestaat in het volgende; te weten:

1.) In de dikwerf herhaalde aanwending van klisteren uit een afkooksel van camillen met een weinig lijnolie en keuken zout, die men slechts bij kleine portien appliceert en niet eerder herhaalt dan na dat het eerst toegediende klisteer, wederom afgegaan is, om dat te groote portien het darm kanaal uitzetten, en hetzelfde tot eene snelle ontlasting aan zetten. Hoe langer intusschen deze krampstillende stovingen zich in het darmkanaal ophouden, des te meer zij de kramp verminderen. Bij zeer heftige krampen kan men bij ieder klisteer nog een half lood, in heel heet water opgelost en in eenen steeneu vijzel gestampte *Assa foetida* (duivelsdrek) bijvoegen.

2.) In inwrijvingen van de ruggegraat en den
buik

buik met terpentijnolie, en het sterk wrijven van deze deelen met vast zamen gewondene stroo-wisschen. Deze wrijvingen helpen bijzonder bij het windkolijk en het kolijk uit eene belette uitwaseming ontstaande, en zijn, vereenigd met de aanwending van klisteren, dikwijls alleen toereikend om het kwaad in korten tijd weg te nemen. Men gaat daarmede zoo lang voort, tot dat het kolijk uit eene enkele kramp in eenen ontstekingsachtige toestand overgaat, bij welken men, dezelve even als alle uiterlijk en innerlijk gebezigde prikkelende middelen, niet meer aanwendt.

3.) In dranken van gelijke deelen gepulviseerd *ancanum duplicatum*, (met vitrioolzuur bezwan-gerde wijnsteen) en roode gentiaanwortel, van welk mengsel men een vierendeel pond neemt, in eene kan camillenthee oplost, en laauw op eenmaal aan het paard door de keel ingiet. Alle twee uren geeft men dit eens, en zet dit tot aan de herstelling voort. Houdt het windkolijk boven de 16 tot 18 uren aan, dan verzuime men niet het paard aan den hals ader te laten, om den overgang van het windkolijk in een ontstekings kolijk voor te komen, de kramp te verzachten en de opkomende ontsteking, zoo mogelijk, dadelijk in de geboorte te smoren. De hoeveelheid af te trekken bloed behoort zich naar den ouderdom, de lichamelijke gesteldheid en den ontstekingsachtigen aanleg van het dier, te rigten, en kan van 2 tot 4, 6 en 8 pond bloed verschillen. Dikwijls geschiedt de herstelling kort na de aanwending van dit voorname krampstillende en ontsteking werende middel, nog vóór dat alle andere, derzelve heilzame werking getoond hebben.

Voor het overige is bij de behandeling der
aan

aan wind- en alle soorten van kolijk lijdende paarden nog aan te merken, dat men al het mogelijke aanwenden moet, ten einde zij zich niet op den grond werpen en omwentelen, waardoor anders zeer dikwijls een windkolk dat te genezen is, in een ongeneeslijk ontstekings kolk overgaat, naardien door het als het ware bewusteloos nederwerpen, wentelen en achterover vallen der dieren, zeer ligt eene kronkeling der darmen, of bij ruinen en hengsten, eene uitzakking en beklemming der darmen in den breukring ontstaat, welke alsdan niet verholpen kan worden en waaraan, zoo als in de verhandeling over het ontstekingskolk, nog uitvoeriger vermeld zal worden, de dieren omkomen.

Om dit te beletten is het beste middel, het berijden en rondleiden van het paard, onder gedurig sporen en slaan, zoodra het zich met geweld nederwerpen wil, en het hoog aanbinden van hetzelfde in den stal, hoewel men ook daarmede, bij toenemende pijnen, niet altijd in staat is, zulks geheel voortekomen.

Het is een kenteeken van de beginnende herstelling, wanneer het gerommel in den buik weder ontstaat, hetgeen tot bewijs strekt, dat de krampe des darmskanaals, die tot nu toe de wormvormige beweging verhinderde, wederom weggenomen is, en de uit het voeder ontwikkelde lucht zich onmiddelijk begint te bewegen, dat men het eerste bemerkt, als men zich met het eene oor in den omtrek der flanken legt, waar men het gerommel hoort; voorts wanneer de opzetting van den buik ophoudt, de winden afgaan en het water wederom geloosd wordt, de pijnlijke toevallen in hevigheid afnemen, dezelve korteren tijd

du-

duren en de tusschenpozingen van rust en on-
pijnlijkheid langer worden; wanneer het dier
weder naar de overigen omziet, op alle hem
omgevende voorwerpen weder acht slaat, de
blik weder vrij en levendig, de houding natuur-
lijk wordt, de eetlust eenigzins terugkomt en het
dier wijders deszelfs oude gewoonten, zoo als het
kribbenbijten het schudden met den kop,
het spelen met de halster-ketting hervat. De
beterschap, neemt dan allengs toe, en binnen
meer of minder uren is vervolgens die beter-
schap, de middenstaat tusschen ziekte en ge-
zondheid voorbij, en het paard wederom heel wel.

Indien echter na de hevigste toevallen van een
reeds meer dan 24 uren darend windkolijk,
dezelfen in eens ophouden, even als waren alle
pijnen op eenmaal weg, en het dier, wel is
waar, zonder smarte is, doch onopmerkzaam op
al wat om hetzelve heen gebeurt, met een neer-
gebogen kop, marmer koude ooren en ledematen,
en neerhangende onderlip staat, terwijl geene
water of windlozing, maar wel bij tijden, eene
ontlasting plaats heeft, het ligchaam opgezet
blijft, het oog niet meer ontstoken, maar star,
en als het ware vast en onbewegelijk is, het zweet
koud wordt, en de geheele dierlijke machine als
levenloos schijnt, dan is het windkolijk in een
ontstekingachtige en dit in koudvuur overge-
gaan, en het paard valt binnen eenen korten
tijd, onder stuiptrekkingen, dood neder.

Aanmerkingen des Hoogduitschen Vertalers.

Ik zoude bij de door den schrijver geheel over-
eenkomstig de natuur, geleverde beschrijving van
deze ziekte, hare oorzaken, kentekenen en ge-
ne-

nezing, niets weten bij te voegen, daar alles reeds zoo zuiver praktisch neergesteld is, en zal derhalve alleen ter verdere navorsching over deze ziekte, de werken der Duitsche litteratuur opgeven, welke zijn:

WALDINGER'S *Therapie. Wien.*

VEIT'S *Handbuch der veterinärkunde. Wien.*

TENNECKERS *praktische unterricht über die erkenntniss und kur der kolik und der darmenentzündung. Prag bei Calve.*

SANDER'S *unterricht über die kolik und darmgicht. Brunschweig.*

AMMON'S *Handbuch für angehende Pferdeärzte. 8.^e Aufl. Franckfurt, bei Bronner.*

TENNECKER'S *handbuch über die erkenntniss und kur der gewöhnlichsten Pferdekrankheiten. 2.^e Aufl. Tübingen, bei Cotta.*

KOHLWE'S *Pferde artzneybuch. Berlin, bei Maurer.*

KERSTING'S, *unterricht über die innerlichen krankheiten der Pferde. Hannover.*

VI. HOOFDSTUK.

Van het Kolijk, dat na eene belemmerde uitwaseming ontstaat.

~~~~~
* De huid en het darmkanaal staan in het naauwste verband » door middel der zenuwen.»

- Van alle soorten van kolijken, komt dat hetwelk

welk uit eene belemmerde uitwaseming ontstaat, het meeste voor, om dat geene deelen van het dierlijk ligchaam in eene zoo naauwe betrekking met, en spoedig voortdurende wederkeerige werking op elkander staan als de huid en het darmkanaal; zoo dat het vatten van de minste koude reeds een zwaar kolijk, eene zware kramp der werktuigen van de spijsvertering, pijn en ontsteking in dezelve, kan ten gevolge hebben. Daar nu de paarden in onzen dienst, zoo dikwijls aan de verandering van temperatuur blootstaan, het zij wanneer zij warm zijnde, te spoedig afgekoeld worden, in koud water gereden, of ook maar door eene koude lucht aangedaan worden, koud drinken bekomen enz., zoo kan het ook niet missen of deze ziekelijke gesteldheid moet, bijzonder bij dieren die eene eigenaardige vatbaarheid voor deze ziekte hebben, zeer dikwijls voorkomen.

Het meest zien wij deze soort van kolijk ontstaan, wanneer de paarden gedurende het rijden regt warm geworden zijn, meer of min uitwasemen, en in plaats van in eenen warmen stal geplaatst, en sterk met stroowischen over het gansche ligchaam gewreven te worden, rond geleid worden en nog wel op plaatsen, waar het zeer togt, zoo als in de nabijheid van groote gebouwen, op opene pleinen, aan de hoeken van straten, loopende waters enz., de oppasser hier en daar nog bovendien met hen staan blijft, en dezelve voorbedachtelijk in een koud luchtbad stelt. De meeste paarden krijgen uit dien hoofde het kolijk en worden bevangen niet zoo zeer door het sterke rijden zelf, maar door het vatten van koude bij het rondleiden; zoo als ook verder

der het behangen der paarden met dekken, beeren vellen enz. gelijk zulks in den winter gedeeltelijk uit weelde, gedeeltelijk als een verkeerd middel tot voorkoming van ziekten, door vele eigenaars van paarden geschiedt, juist de aanleidende oorzaak wordt, dat zij des te eerder koude vatten, naar mate dezelve onder die bedekking gedurende hunnen dienst, het meest zweeten, en dan bij het langzaam rondleiden, door eenen togt welke de dekken opslaat, het meest verkouden raken. Over het algemeen moeten de paarden bijzonder gedurende den droes, wanneer de huiduitwaseming doorgaans iets sterker werkt, en de huid dubbel gevoelig en prikkelbaar is, zeer voor den togt in acht genomen worden, zullen zij niet in deze soort van kolijk of in eene bevanging vervallen, al naar mate zij voor de eene of de andere ziekte meer vatbaar zijn, en reeds meermalen daaraan geleden hebben. Men behoort derhalve wel toetezien dat in den stal waarin men zweetende paarden brengt, alle vensters en deuren wel gesloten zijn, indien men althans deze en andere ziekten vermijden wil, welke buiten dat reeds, genoeg verwekt kunnen worden door het openen der deuren van eenen warmen stal, waarin de paarden meer uitwasemen, en door welke nu eene koude lucht zeer snel instroomt, die het eene of andere naast aan de deur staande paard treft. Dit is evenzeer het geval, wanneer de paarden in onzen dienst warm geworden zijn, en dan in eene ruwe en koude lucht, voornamelijk in den togt op hooge bergen of bij loopende wateren, en op opene plaatsen enz. staan moeten, of zich warm op eenen kouden vochtigen grond, op de steenen

of

of bruggen enz. nederleggen, waardoor de uitwaseming belemmerd en dikwijls oogenblikkelijk, deze soort van kolijk, inzonderheid bij dieren, die uit de natuur daartoe genegen zijn, veroorzaakt wordt; gelijk over het algemeen, alles wat in de luchtgesteldheid eene plotselinge verandering te weeg brengt en de meer of minder werkelijke uitwaseming verhindert, aanleiding tot deze ziekte geeft.

De kenteekens van deze soort van kolijk zijn geheel dezelfde als die van het windkolkijk, waarom in dat opzigt naar het voorgaande hoofdstuk verwezen wordt, terwijl het ook doorgaans dikwijls zeer moeilijk is, de oorzaken van het kolijk dadelijk uit te vinden en uit dien hoofde zeer goed is, dat men bij de genezing daarvan op eene en dezelfde wijze te werk ga; want zelfs de opzetting van den buik, heeft in deze ziekelijke gesteldheid even als bij het windkolkijk plaats, ofschoon hier niet zoo veel lucht uit het genuttigde voedsel ontwikkeld is. Genoeg dat de wormvormige beweging der darmen toch door de kramp meer of min belemmerd, gevolgelyk ook de weinige uit het voedsel ontbondene lucht beklemd, en daardoor even als bij de kramp het darmkanaal uitgezet en gespannen wordt; te meer, daar ook ter oorzaak van de krampachtige zamentrekking der sluitspieren, geene drekstoffen afgaan, en zich reeds uit dezen altijd nieuwe dampen ontwikkelen.

De voorzeggung bij de genezing hangt hier desgelijks af, van den duur der ziekte en of dezelve nog maar in eene door de onderdrukte uitwaseming te weeg gebragte kramp des darmkanaals of reeds in eene dientengevolge veroorzaakte

ontsteking van hetzelfde bestaat; alsmede of zich het dier in den loop der ziekte reeds meermaalen nedergeworpen en omgewenteld heeft, waardoor ligt eene kronkeling of beklemming der darmen kon ontstaan zijn enz. In allen gevalle echter blijft deze ziekte, inzonderheid wanneer niet tijdig genoeg doelmatige hulpmiddelen aangewend zijn geworden, steeds gevaarlijk, en de voorzegging is nimmer met zekerheid gunstig.

Wat nu de genezing van dit kolijk aangaat, dezelve komt wederom met die van het voorgaande geheel overeen, en bestaat hoofdzakelijk in het volgende:

1.) In klisteren die als plaatselijke stovingen van het darmkanaal strekken, om de pijn en kramp van hetzelfde te verminderen, en welke desgeijks uit een afkooksel van Camillen met een weinig keuken zout en lijnolie, of bij gebrek daarvan, uit bloot warm water met bijvoeging van lijnolie en keuken zout bestaan, en van tijd tot tijd, bij voorbeeld alle kwartier uurs, herhaald worden.

2.) In de inwrijving van de ruggegraat en den buik met terpentijnolie, hetwelk hier voornamelijk zeer heilzaam werkt, omdat door hetzelfde de uitwaseming bevorderd en zoo dikwerf door de aanwending en het gebruik der klisteren alleen, het kwaad zonder innerlijke middelen weggenomen wordt, inzonderheid wanneer na de aanwending daarvan, het dier over het geheele ligchaam en voornamelijk op de ruggegraat en den buik, wel nadrukkelijk met zamengevlochten stroowisschen gewreven, en dan met wollen dekens behangen en in eenen warmen stal of anders op eene opene plaats, waar het niet togt, rond geleid wordt.

3.) In de toediening van het zoogenaamde kolijk-poeder, namelijk van een mengsel van gelijke deelen dubbeld zout en gentsiaan, waarvan men van 3 tot 3 uren aan het paard een vierendeel pond in eene kan warme Camillen-thee door de keel ingiet, en waarmede men tot aan de herstelling voortgaat.

4.) In het doen van eene aderlating aan de halsader, van 2, 5 tot 4 pond bloed. Een middel, dat vooral bij welgevoede, met eenen aanleg tot ontsteking voorziene paarden, niet moet verzuimd worden, wanneer het kwaad boven de 8 tot 12 uren zonder opkomende beterschap geduurd heeft, en na het bezigen van welk, de ziekte dikwijls zeer spoedig afneemt; want terwijl het de kramp der bloedvaten wegneemt, herstelt het tevens de belette uitwaseming, bijzonder wanneer men na de aderlating dadelijk wederom eene inwrijving van terpentijnolie op de ruggegraat doet, en dan het dier met wollen dekens behangt en eenigzins sterk op eene warme, ten minste van togt bevrijde plaats, zich doet bewegen.

Het is zeer dikwijls het geval dat er in dezen staat van ziekte bij de hengsten en ruinen tevens toevallen van eene opstopping van water ontstaan: daar de kramp, die door de onderdrukte uitwaseming ontstond, niet alleen het darmkanaal maar met hetzelfde ook de urin-werktuigen, de pisblaas en de pisleiders aangedaan heeft; het geen hier nogtans slechts als eene uit medegevoeligheid ontstane pijn te beschouwen is, die van zelve ophoudt, zoodra de oorspronkelijke of eerste pijn weggenomen is, en tegen welke men verder geene bijzondere middelen behoeft aan-

tewenden. Indien men ondertusschen een schapenstal in de nabijheid had, zoude het allezins en in elk opzigt nuttig en heilzaam zijn, wanneer men het paard, (zoo als zulks ook in het Hoofdstuk over de opstopping van de pis in het bijzonder aanbevolen zal worden) in denzelfven bragt, en het in eene daarin gegravene diepte, in schapen mest plaatste. De daaruit opstijgende damp werkt niet alleen even als een zweetbad en verwekt het uitbreken van het zweet, vooral wanneer zulks voorafgegaan wordt van eene algemeene aderlating, en eene inwrijving van terpentijnolie op de ruggegraat, waardoor de kramp verdwijnt is, maar dezelve werkt ook nog door zijne scherpe bestanddeelen als een plaatselijk prikkelend middel op de pisweg en bevordert aldus door het wegnemen der algemeene en bijzondere pijn, de herstelling van het dier.

Deze soort van kolijk, is overigens de zoodanige welke in enkele gevallen, wanneer de paarden bij hunnen dienst andermaal regt warm worden en zweeten, somtijds van zelf verdwijnt; daar door de terugkomende uitwaseming der huid, de kramp van het darmkanaal en der nabij liggende urinwerktuigen, weggenomen wordt; des niettemin moet men zich in dezen zoo gevaarlijken toestand, waar het slechts eenigzins mogelijk is, nooit op de hulp der natuur alleen verlaten, maar telkens de opgegevene behandeling aanwenden; want anders gaat, nadat de ziekte 18 tot 20 uren geduurd heeft, de kramp van het darmkanaal in eene wezenlijke ontsteking van hetzelfde over, en wordt dan gevaarlijk, hetgeen in de volgende Hoofdstukken afgehandeld zal worden.

Ook hier behoort voorts alles aangewend te worden ten einde het paard gedurende de pijnen zich niet nederwerpt, wentelt en achterover valt, waardoor zoo ligt eene kronkeling, verscheuring en klemming der darmen te weeg gebragt wordt, die dan eene ongeneeslijke ontsteking in de darmen verwekt, waarvan men de oorzaak niet wegnemen kan.

De beterschap volgt op de in het vorige Hoofdstuk over het windkolijk, beschrevene wijze; te weten: de pijn en met dezelve alle ziekte verschijnsels verdwijnen allengs; de perioden van rust worden langer en die der pijn korter, terwijl de laatste in sterkte afnemen, tot dat eindelijk de staat van gezondheid volkomen terugkeert.

In het tegenovergestelde geval, gaat het kolijk in eene wezenlijke darmontsteking over, de pijnen en met dezelve alle ziekelijke verschijnselen, nemen toe, tot dat op eenmaal, gevoelloosheid en dan tevens het koudvuur ontstaat, waarbij het dier, onder stuiptrekkingen dood neder stort.

Aanmerkingen des Hoogduitschen Vertalers.

De schrijver merkt te regt aan, dat het kolijk hetwelk na eene belemmerde uitwaseming ontstaat, dat gene is wat het allermeest voorkomt. Ik kan zulks ook uit mijne veeljarige geneeskundige praktijk der paarden bevestigen, en kan mij gedurende dezelve, zeker naauwelijks eenen dag, zoo wel in vredes- als in oorlogs tijden, herinneren, dat ik niet meer of minder zieken van dien aard te behandelen heb gehad. Voornamelijk komt zoodanig kolijk dikwijls in de Bivouacs voor, waar de verhitte, warme en dus meer

nitwasemende of vermoeide paarden, zich op den kouden of wel zelfs vochtigen en natten grond nederleggen, of na eene groote verhitting, in den togt staan moeten of in denzelfen rondgeleid worden, koud drinken nemen, in koud water gereden worden enz.; bij welke gelenheden ik mij telkens van eene dergelijke behandeling met vrucht bediend heb. Wijders moet ik almede daarop opmerkzaam maken, dat hier de prikkelende inwrijvingen van de ruggegraat in verband met de opgegevene klisteren aangewend, even als, bij wel gevoede en tot ontsteking-ziekten geneigde dieren, eene algemeene aderlating, de heilzaamste werking doet en dat men het nederwerpen en rondwentelen der dieren daarbij, op alle slechts mogelijke wijzen, moet zoeken te verhinderen, daar juist daardoor om de boven aangevoerde oorzaken, niet zelden eene ongeneeslijke ontsteking in de darmen verwekt wordt.

Overigens is ook bij deze soort van kolijk, na dat het reeds boven de 15 tot 20 uren aangehouden heeft en uit eene bloote kramp des darnkanaals in eene wezenlijke ontsteking van hetzelfde overgegaan is, de enkele lijnolie tot halve en geheele ponden van uur tot uur gegeven, als het heilzaamste middel aan te bevelen, gelijk mij de ondervinding zoo dikwijls geleerd heeft.

Wat de Deutsche litteratuur over deze ziekte betreft, verwijze ik naar de reeds in het voorgaande Hoofdstuk opgegevene werken.

VII. HOOFDSTUK.

Van het verstoppings-kolijk.

» *Verstoppen van het darmkanaal zijn meestendeels moeilijker wegtenemen, dan onregelmatige afwijkingen uit het zelve.*»

Verstoppings-kolijken komen bij paarden almede niet zeldzaam voor; derzelve voornamelijk oorzaken zijn, te veel gebruik van voeder, overvoeding, het nuttigen van voeder dat zeer hard en onverteerbaar is, zoo als ongeweekt koorn, of zeer windering, gelijk jonge klaver enz.; wijders bij zeer gulzig vretende paarden, het verslinden van ongekaauwd voeder, het verzwelgen van geheele partijen tot ballen gemaakt nagras, mos enz.

Bijzonder dikwijls verschijnt deze soort van kolijk bij paarden, die aan slechte spijsvertering lijden, bij welken de lever ziek is, en de gal niet geregeld afgescheiden wordt, bij genezene die nog over het algemeen zwak zijn, of bij die paarden aan welken men, als zij van het grazen komen, hard en zwaar te verteren voeder, zoo als koorn en dergelijken geeft, en daarbij nog met het voeder van gras, voornamenlijk van jong gras, voortgaat; voorts bij jonge en nog doorgaans zwakke of bij zeer oude paarden, welker verteringsorganen de kracht verloren hebben, terwijl de sappen voor de spijsvertering gebrekkig afgescheiden worden, enz.

De kenteekens bij dit kolijk evenaren geheel die, welke reeds in de voorgaande Hoofdstukken opgegeven zijn, uitgezonderd alleen, dat hier het

slaan met de achterste beenen naar den buik en het omzien des diers naar de eene of andere zijde, doch naar een en dezelfde plaats, menigvuldiger voorkomt, het opblazen en zwellen van het dier sterker, de dorst en pijn van hetzelfde heviger is, en hier de kramp des darmkanaals des te spoediger in eene wezenlijke ontsteking overgaat, weshalve daarbij de ontstekingwerende geneeswijze dadelijk, het eerst moet aangewend worden.

Wat de voorzegging aangaat, deze is hier des te minder gunstig optenemen, hoe onverteerbaarder vaster en winderiger het te veel genuttigde voeder was. Bij te veel genuttigd koorn of klaver, inzonderheid wanneer de paarden niet aan dat voedsel gewoon, of de verduwings werktuigen in het algemeen verzwakt waren, wordt de ziekte zoo veel gevaarlijker en eindigt niet zelden met den dood; zoo als ook wanneer zich, bij deze soort van kolijk, de paarden op eenen harden grond nederwerpen, omwentelen enz., waarop dan ligt eene verscheuring en bersting der maag volgt; en eindelijk wanneer het kwaad reeds 15 tot 18 uren zonder beterschap geduurd heeft, en zoo regt op eene plaats vast zit.

De genezing moet hier dadelijk met de ontstekingwerende methode aangevangen worden, en in het volgende bestaan, als:

1.) In de herhaalde aanwending, van de reeds meermalen opgegevene klisteren van afkooksels van camillen, met een weinig keukenzout en lijnolie. Het is nogtans beter, wanneer men zich bij deze soort van kolijk, van een afkooksel van zenebladen met lijnolie en kookzout, bedient.

2.) In de drooge wrijving van de ruggegraat, den

den buik, de ribben en zijden met zamengevlochten stroowisschen.

3.) In eene matige beweging, waarbij het dier geholpen en door straf, belet wordt van neder te vallen.

4.) In het toedienen van een pond lijnolie, waarin men een vierendeel pond glauberzout opgelost heeft, en hetwelk men van uur tot uur herhaalt, zoodra zich eene wezenlijke ontsteking in de maag of het darmkanaal vormen wil; het geen men aan de toenemende pijnen en benaauwdheden des diers, aan de koortsachtige beweging van het bloed, aan de pols, de slagen van het hart en aan de afwisselende hitte en koude van de opperhuid, en de van het hart verwijderd liggende deelen, erkent.

5.) In eene ruime algemeene aderlating, welke zich naar den ouderdom, de lichaamsgesteldheid en krachten van het dier, en den meer of min verhoogden graad van ontsteking, rigt.

Is nu de genuttigde massa voeder, de in het darmkanaal verstopte ophooping van dit voeder, slechts eenigermate bewegelijk te maken, dan volgt de genezing daarop zeker, vooral wanneer, zoo wel met de aanwending der klisteren als met het ingeven van lijnolie, en het wrijven van den buik met stroowisschen, voortgegaan wordt. In het tegenovergestelde geval, vermeerderen alle toevallen, en er ontstaat op de eene of andere plaats van de maag of het darmkanaal, waar zich de verstopping voornamelijk bevindt, het koude vuur, en bij het nedervallen des diers, ook wel eene scheuring en bersting van de maag en het darmkanaal; hetgeen men het eerst opmerkt, wanneer het paard begint te braken en

klompen voeder uit de keel en den neus komen, wijders wanneer alle pijnen op eenmaal weggaan, het dier stil, maar zonder eenig teeken van leven, staat, en als het ware, zijnen aanstaanden en onvermijdelijken dood, met zekerheid voelt. De massa voeder ontlast zich dan in de buikholte, en binnen weinige minuten stort het dier onder stuiptrekkingen, dood ter aarde.

De beterschap volgt wanneer alle toevallen, zoo als bij de vroeger gemelde kolijken, allengskens verminderen, een gerommel in het lijf ontstaat, en winden, drekstoffen, en pis ontlast worden. Het purgeren alleen onder aanhoudende pijnen, is echter geenzins als eene verdwijning van de verstopping te beschouwen; integendeel toont het de toenemende ontsteking aan, en ontledigt ten hoogste slechts den endeldarm, maar neemt de verstopping in de maag en de overige darmen, niet weg.

Alle andere middelen zijn nadeelig en het allerminste zijn hier, waar bovendien reeds eene aanvankelijke of stellige ontsteking van de maag en het darmkanaal voorhanden is, sterke prikkelende purgeermiddelen aantebevelen, want alle deze ingrediënten vermeerderen slechts de ontsteking, en veroorzaken des te spoediger het koud vuur. De lijnolie alleen, waarbij men zelfs bij eene reeds wezenlijk opgekome ne ontsteking in de maag en het darmkanaal, het glauberzout weglaten moet, is door hare smerende en glibberig makende eigenschap in staat, de verstopping weg te nemen, de opgestopte massa voeder bewegelijk te maken, de pijn te verminderen, en zoo de kramp in de beginnende ontsteking, te genezen.

Maar

Maar men moet de lijnolie in genoegzame hoeveelheid, te weten tot halve en heele ponden, en en zulks van uur tot uur, geven. De verzwakking der verteringswerktuigen en de bedorven eetlust, die dezelve achterlaat, zullen door het wrijven der tong met keukenzout, en het gebruik der reeds, in het Hoofdstuk over het purgeren, opgegevene bittere specerij en maag sterkende middelen, in korten tijd, verminderen; zoo als het ook over het algemeen noodzakelijk wordt, dat men aan het dier dadelijk, na deze doorgestane ziekte, slechts de helft van deszelfs gewoon voeder toereike, tot dat de behoorlijke spijsvertering terug gekomen zij.

Aanmerking des Hoogduitschen vertalers.

Kolijken uit verstoppingen komen, zoo als de schrijver te regt opmerkt, hoofdzakelijk dan voor, wanneer de paarden den eenen tijd meer voeder krijgen dan den anderen, en de geheel verkeerde meening, van sommige paarden oppassers, dat zij hunnen paarden eene weldaad gelooven te bewijzen, wanneer zij hen, op een ogenblik dat zich de gelegenheid daartoe aanbiedt, meer voeder geven dan gewoonlijk en naar den regel geschiedt, heeft reeds aan vele het leven gekost, daar niets zoo zeer de gezondheid benadeelt, dan deze onregelmatigheid en afwijking in het voederen; en zulks des te meer, daar hoe minder voeder gewoonlijk de paarden bekomen, met hoe grooter eetlust zij hetzelfde tot zich nemen, en hoe meer het voedsel, zoo als bij voorbeeld, het koorn en het klaver, erwten enz., onverteerbaar is. Men zal dus zelden met koorn voederen, zelfs bij de grootste omzigtigheid, ten

aanzien van het weeten of malen van hetzelfde, zonder dat daardoor meer of minder paarden, aan de hier bedoelde ziekte omkomen, inzonderheid, wanneer nog, zoo als bij voorbeeld, dikwils gedurende de veldtogten geschiedt, groen voeder daarbij gegeven wordt, gelijk mij de ondervinding menigmaal geleerd heeft, want deels is het koorn voor jonge en oude paarden, zelfs geweekt, nog te hard en onverteerbaar; deels verzuurt het en in alle gevallen zelfs ook gemalen, verzwakt het de maag der dieren, en ontwikkelt eene menigte vaste lucht, die aanleiding tot windkolijken geeft; dit geschiedt te meer, naar mate door het daarbij genuttigde groene voedsel, de ontbinding der vaste lucht vermeerderd, en tevens de spijs verteeringswerktuigen in het algemeen verzwakt worden.

Overigens wordt bij deze soort van kolijk, welke zoo ligt in eene wezenlijke ontsteking des darmkanaals overgaat, zoo als doorgaans bij alle soorten van kolijken, wier oorzaken dikwils moeilijk te ontdekken zijn, en die reeds over de 12 tot 18 uren geduurd hebben, de ontstekingwerende geneeswijze, in haren geheelen omvang gevorderd; deze bestaat hier in klisteren, sterke gaven lijnolie en eene algemeene aderlating, en kan niet tijdig genoeg aangewend worden; gelijk hier ook, zoo als reeds in de voorgesgaande Hoofdstukken herinnerd is, moet men het nederwerpen en wentelen van het dier op het zorgvuldigste beletten, ten einde eene bersting van de maag voor te komen.

Het sterk wrijven van het gansche achterlijf, draagt hier mede veel tot de genezing bij.

Ten opzichte der duitsche litteratuur over deze
soort

soort van kolijk, verwijs ik naar de reeds in de voorgaande Hoofdstukken opgegevene werken.

VIII. HOOFDSTUK.

Van het kolijk, dat uit genuttigde vergiften, te sterk gegevene overprikkelende purgeermiddelen, ingeslokt zand, en in het darmkanaal voortgebragte steenen, of andere derwaarts geraakte vreemdeaardige lichamen, ontstaat.

» Door het darmkanaal, dat even als de huid, alles van » buiten opneemt, wordt ook het meeste lijden, bij de ziek- » ten te weeg gebragt.»

Ofschoon genuttigde vergiften, in eene al te groote gave gegevene purgeermiddelen, ingeslokt zand, en andere harde lichamen, alsmede de van zelve verwekte steenen in het darmkanaal, de zeldzaamste aanleiding tot kolijken, die hier snel in eene wezenlijke ontsteking van het darmkanaal overgaan, geven, zoo komt echter somtijds het geval voor, dat paarden, de haver eeten, waarin ratten, het vergif (gemeenlijk rat-tenkruid) wederom uitgespogen hebben, hetwelk men tot hare verdelging nedergelegd had, of dat ook wel menschen uit wraakzucht tegen den eigenaar, oppasser of arts der paarden, de kwaadaardigheid bezitten, om aan deze dieren werkelijk vergif te geven, en dezelve te dooden, of dat onkundigen aan de paarden eene purgeerpil ingeven, die uit eene te groote hoeveel-

heid *Gummi Guttè*, verzoet kwikzilver, braakwijnsteen, enz. bestaat; ook slikken de paarden, soms uit honger, vooral bij legers en in lage zandige streken; zand of wel bij hun voeder, een hard ligchaam in, of er worden van zelf in hunne ingewanden steenen voortgebracht; door al hetwelk een kolijk, dat hier maar al te spoedig in eene ontsteking des darmkanaals overgaat, te weeg gebracht wordt, en tot welks genezing dadelijk middelen moeten aangewend worden, zal het het dier niet onder deze ziekte bezwijken.

De kenteekens van dit kolijk, hetwelk zoo snel in eene wezenlijke ontsteking van den maag en de darmen overgaat, komen met de opgegevene in de vorige Hoofdstukken overeen, behoudens alleen dat alle toevallen in de hevigsten graad van minuut tot minuut toenemen en zeer snel tot eene hoogte klimmen die het koud vuur ten gevolge heeft. De spoedig overhand nemende ontsteking der inwendige deelen, toont zich hier ten duidelijkste door de groote pijnen en het koud worden van alle uitwendige deelen, inmiddeis dat bij de inwendige de warmte klimt; onder alle soorten van kolijken, loopt derhalve dit het spoedigste af en gewoonlijk met den dood.

De voorzegging kan derhalve hier het allerminste gunstig zijn, en de hulp niet te spoedig aangebragt worden. Deze laatste bestaat overigens geheel in de behandeling zoo als die in het voorgaande Hoofdstuk is opgegeven, behalve dat hier het geven van Glauberzout bij de lijnolie geheel vervalt, en het laatstgemelde middel slechts op zich zelve en wel in groote portien met korte tusschen pozingen op elkander gegeven moet worden; zoo dat men alle halve uren daar-

daarvan aan het dier een pond lijnolie in de keel giet, terwijl men verder nog de reeds meermalen opgegevene klisteren, welke in dit geval met veel lijnolie behoren te zijn, onophoudelijk toedient, mitsgaders eene ruime algemeene aderlating aanwendt, en ook wel nog eens herhaalt, zoodra de toevallen van ontsteking voortduren.

Specifieke tegenmiddelen tegen het ingeslokte vergift te geven, is deels te omslagtig, niet altijd uitvoerbaar en deels reeds daarom onzeker om dat men slechts in de minste gevallen met zekerheid weet, welke soort van vergift, het dier ingekregen heeft. Men kan zich dus in alle gevallen van dien aard, enkel bij een algemeen tegenmiddel tegen vergiftigingen, bij de lijnolie namelijk, houden, welke niet alleen bij vergiftigingen, van welken aard het venijn ook zij, maar tevens ingeval van te sterke inneming van over prikkelende purgeer middelen, ingeslokt zand en andere harde lichamen, bijzonder heilzaam werkt: daar de ware oorzaak doorgaans bezwaarlijk dadelijk uitgevonden kan worden, en het zeer dikwijls twijfelachtig blijft, waaruit eigenlijk het kolijk en de snel daaruit gevolgde ontsteking ontstaan zij, zoo is de lijnolie, die bij alle oorzaken, eenen even heilzamen invloed uitoefent, het beste middel; want het wikkelt de scherpe stoffen als het ware in, maakt het darmkanaal glibberig en uit dien hoofde de harde lichamen in hetzelfde bewegelijk, vermindert de pijn en de ontsteking en drijft genuttigde schadelijke stoffen, zacht af, wanneer zij overigens van eenen aard zijn, dat derzelve ontlasting nog mogelijk wordt, of hunne scheidkundige werking niet kan tegengegaan worden, het,

hetgeen trouwens niet altijd het geval is. De lijnolie verdient daarom zeker onder alle andre middelen de voorkeur en dezelve heeft dikwerf de beste uitwerking gehad.

Nog verdient hier vooral opgemerkt te worden, dat bij de ontleding der aan vergiftiging gestorvene paarden niet zoo zeer de maag en het darmkanaal vurig bevonden zijn, als wel de binnenste rok dezer organen geheel ontaard en verstorven is, zoo dat men dezelve even als eene kalk- gips- of kaasachtige zelfstandigheid van de overige vliezen ligt scheiden en afschaven kan. Het scheikundige onderzoek van deze massa wijst dan het nadere over het genuttigde vergift aan.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

Onder alle soorten van kolijken, komen wel die welke uit de hier opgegevene oorzaken ontstaan, het minste voor; doch heb ik allezins reeds meerdere gevallen gehad, waarin de paarden, het voor de ratten neergelegde vergift met de haver gegeten hadden, of voorbedachtelijk door slechte menschen uit wraakzucht tegen den eigenaar oppasser of arts, vergiftigd waren geworden; ja ik zoude, onderscheidene gevallen en bewezene daadzaken van den laatstgemelden aard kunnen aanvoeren, die wezenlijk over het algemeen afschuwelijk zijn, daar zij den mensch in zijne grootste laagheid ten toon stellen.

Het is dan zeker dat er wezenlijk toevallige en voorbedachtelijke vergiftigingen bij de paarden gebeuren, voor welke ik insgelijks (daar men gewoonlijk omtrent het gebruikte vergift onzeker is, en zich daarom geene bijzondere middelen, tot vernietiging van hetzelfde laten aanwenden) geen

geene betere behandeling ken, dan het dikwijls herhaalde ruim ingeven van lijnolie, welke hier, indien er nog hulp mogelijk is, het meeste nut doet. Menigvuldiger intusschen komt dit kolijk, en de snel daarop volgende ontsteking, van te sterke gaven drastische purgeermiddelen voor, en wel gewoonlijk van die Aloë, die men in te groote gave toedient; doch ook hier zijn, de in het voorgaande Hoofdstuk voorgeschrevene dranken van lijnolie het beste middel, zoo als mij de ondervinding menigmaal geleerd heeft.

Deze soort van kolijk, die van ingeslokt zand ontstaat, komt ook in de legers, en ingeval van weinig voeder, wanneer de paarden, voor den honger, zelfs kleine keisteenen eeten, niet zelden voor, en wordt allezins ook dan door sterke gaven lijnolie, het beste weggenomen. Wijders komt dit kolijk eindelijk nog dikwijls voor, uit de van zelve gevormde steenen in het darmkanaal, voornamelijk bij Molenpaarden, die den afval van de molensteenen, met het gemalen graan eeten moeten, waardoor bij eenen reeds voorhandene aanleg daartoe, terstond zulke darmsteenen voortgebracht worden; en hoezeer daarbij ook wel de lijnolie het beste middel blijft, zoo bevrijdt het in zoodanige gevallen, het dier zelden van den dood.

Des niettegenstaande herinner ik mij, eenige gevallen uit mijne praktijk der paarden, waar de darmsteen, (menigmaal zijn er meer dan één) door dit middel, misschien ook wel reeds voor deszelfs aanwending, door de kracht van de natuur alleen, tot in den endeldarm gevorderd was, wanneer die steen bij het inbrengen van eene kleine, met olie bestreken hand in dezelve,

ven,

ven, (het geen men bij alle soorten van kolijk, niet behoorde natelaten,) daaruit genomen, en op die wijze het dier gered werd.

Ten aanzien der Duitsche litteratuur over dit ontwerp, verwijs ik almede naar de reeds in de voorgaande Hoofdstukken, aangewezenen werken.

IX. HOOFDSTUK.

Van het ontstekingaardige Kolijk, de ontsteking van de maag, en van het darmkanaal, door de Paarden-artsenij darmjicht genaamd.

• De ontsteking van inwendige deelen, en voornamelijk die der spijsverterings werktuigen, is een der genaarlijkste toevallen.

De ontsteking van de maag en de darmen, ontstaat uit alle in de voorgaande Hoofdstukken vermelde kolijken, wanneer dezelve lang duren, of wordt door werktuigelijk of scheikundig hevig werkende oorzaken, die niet wegtomen zijn, zoo als bij voorbeeld, verstoppingen, genuttigde harde en onverteerbare lichamen, of vergiften, onmiddelijk zonder voorafgaande kolijk, voortgebracht.

Zij ontstaat al verder, wanneer zich de paarden, gedurende het kolijk, als het ware bewusteloos en met geweld op den grond werpen, omwentelen en achterover storten enz., waardoor maar al te ligt eene kronkeling, of bij ruinen en hengsten eene uitzakking der darmen door

door den buikring en eene aldaar daaruitvolgende klemming, te weeg gebragt wordt; of wanneer er reeds breuken in de liezen-navel en flanken voorhanden zijn, en daarbij eene klemming der darmen plaats heeft, en eindelijk na hevig werkende uitwendige oorzaken, zoo als na slaan, stooten, vallen op het achterlijf, wonden die tot in de buikholte dringen enz. Eene zoodanige ontsteking is, in alle omstandigheden, een der gevaarlijkste ziekte verschijnselen.

In het algemeen kan men aannemen, dat ieder kolijk, dat meer dan 18 tot 20 uren aanhoudt, in eene ontstekingachtige gesteldheid van de maag, en darmen begint overtegaan; menige zelfs, wier oorzaken hevig werken en niet weg te nemen zijn, zoo als onderscheidene verstoppings-kolijken, of zoodanige welke uit ingeslokte harde lichamen, vergiften enz. ontstaan, of waarbij zich dadelijk bij den aanvang, het dier op den grond werpt en omwentelt enz., en eene klemming, kronkeling of bersting der darmen, ten gevolge hebben, nemen reeds in weinige uren, een karakter van ontsteking aan, en gaan uit deze snel in het koud vuur over.

De teekenen van een ontsteking-kolijk, of de zoogenaamde darmjicht, zijn dezelfde, welke reeds in het voorgaande Hoofdstuk, opgegeven zijn, behoudens alleen dat hier, bij eene reeds volkomen ontwikkelde en gevormde ontsteking, alle toevallen die bij het kolijk slechts aangeduid zijn, zich klaarblijkelijk vertoonen. De bijzondere kenmerken zijn hier, de onderdrukte pols, de koude der opperhuid, het ontstokene en even als uit deszelfs holte springende oog, de groote angst en onrust van het dier, die bijna
geen

geen minuut ophoudt, de hevige pijnen, het purgeren zonder verlichting, het koude zweet, en marmerkoude ooren en ledematen, het zitten van het paard even als een hond, en het liggen van het dier op den rug enz.

Er zijn nogtans ook gevallen, waarin de ontsteking, als het ware, sluipende voortgaat, of het dier over het algemeen minder gevoelig is, en de pijnen benevens alle teekens der ontsteking, min duidelijk blijken, terwijl het dier wel een kwartier uurs en langer geheel stil ligt, en slechts de pols, de versnelde ademhaling en de ophooping des bloeds, van de uitwendige deelen naar de inwendige, eene sterke ontlasting enz., den gevaarlijksten toestand verraden.

Wat de voorzegging betreft, deze kan hier minder gunstig zijn, daar men niet weet, of men de oorzaak der ontsteking, al dan niet zal kunnen wegnemen, zonder welke geheele vernietiging, immers geene genezing mogelijk is. Trouwens blijft deze ziekte steeds eene der gevaarlijkste, en neemt maar al te dikwijls een doodelijk einde, gelijk ook over het algemeen, ieder kolijk, dat over de 18 tot 20 uren aanhoudt, gevaarlijk wordt, juist daarom, om dat het dan in eene ware ontsteking overgaat.

De genezing moet hier uit de ontsteking werende methode, in haren ganschen omvang bestaan, en vereischt te dier oorzake:

1.) Eene ruime aderlating, die naar bevind der omstandigheden, bij aanhoudende ontsteking, binnen 3 tot 4 uren herhaald moet worden, en in het bestaande geval bij volwassen en welgevoede paarden, niet beneden de 6 of 8 pond bloed zijn mag, waarvan de gesteldheid en hoe-

hoedanigheid, de zich snel vormende ontsteking korst op het zelve, reeds van zelf doet zien, of men die aderlating al of niet herhalen moet.

De aderlating is hier het allergewichtigste en wezenlijkste geneesmiddel, en werkt bijzonder heilzaam, wanneer dezelve aan beide halsaderen te gelijk ondernomen wordt, daar eene snelle en ruime ontlasting van bloed, op eenmaal, bij alle ontstekingen van inwendige organen, en dus ook hier, de genezing nog ten spoedigste te weeg brengt.

2.) In eene voortdurende aanwending van pijnstillende, goed purgerende klisteren van een afkooksel van camillen, van malva of kaasjes bladen, van lijnzaad enz. met lijnolie.

3.) Van uur tot uur geve men eene kan lijnolie, met welker gebruik men voortgaat, tot dat het paard beter is.

Bereikt men met deze behandeling het doel niet, dan brengt men de genezing door geen ander middel tot stand, en het allerminste door prikkelende ingredienten, welke men bij deze kwaal, even als bij het kolijk, zoo dikwerf gewoon is toetedieneu.

In het algemeen kan men bij alle soorten van kolijken, zoodra zij reeds eenige uren geduurd hebben, en daarbij vele pijnlijke toevallen zijn, niet tijdig genoeg de krampstillende geneeswijze verlaten, en de ontstekingwerende methode aanwenden, te meer, daar men door de eigenaar of oppasser van het dier, zelden den rechten tijd van den aanvang der ziekte verneemt, en het kwaad gewoonlijk reeds eenige uren geduurd heeft, alvorens men de hulp van den paarden-arts inroept.

Heeft

Heeft deze ziekte bij de opgegevene behandeling, reeds langer dan twee dagen geduurd, dan is het dier zonder redding verloren, en het koud vuur ontstaat in de maag en het darmkanaal, met de hier boven beschreven toevallen; namelijk: het paard wordt op eens stil, alle pijnen schijnen als weggetooverd te zijn; maar met deze opkomende rust en het verdwijnen van pijn, vertoont zich ook het aanwezen van het koud vuur, de bersting van de maag of van het darmkanaal, de uitstorting van het voeder in de buikholte enz. Het hypocratische (dood aankondigende) gezigt vertoont zich, de beenen worden marmerkoud, het hart slaat krampachtig, en het dier stort, na eenen korten tijd onder stuiptrekkingen, dood ter aarde.

De beterschap volgt slechts langzaam, en in dit geval vooral, met kleine wederinstoringen, of blijken van de vorige toevallen; want zoodra een wind het ontstoken geweest zijnde gedeelte van het darmkanaal passeert, ontstaan er, bij den altijd nog prikkelenden en pijnlijken toestand van hetzelfde, ook wederom toevallen van kolijk, pijnen en meer of mindere benaauwheid; waarom men bij de herstelling des te meer bezorgd zijn moet, dat den eersten en tweeden dag daarna, het dier slechts zacht voeder, zemelen, fijn gestamp koorn, meeldrank enz. bekomen, en aan hetzelfde geen heel koud drinken gegeven worde.

Gewoonlijk wordt de genezing van deze ziekte beslist door het zweeten, hetwelk meestendeels om middernacht plaats heeft, zoo dat men dikwijls het paard 's avonds nog doodelijk ziek verlaat, en 's morgens reeds buiten alle gevaar vindt.

De drekstoffen en de pis, worden als dan voor het eerst regelmatig ontlast, terwijl dezelve tot nu toe, geheel niet, of wat de pis aangaat, slechts droppelsgewijze en onder veele pijnen geloosd werd, en er slechts dunne drekstoffen uit den endeldarm afgingen.

Alle aan het kolijk lijdende paarden, die niet genezen worden, sterven aan eene ontsteking van de maag en het darmkanaal, welke in het koud vuur overgaan.

Bij den ontleding vindt men de maag, of de dikke of dunne darmen, gedeeltelijk van het koud vuur aangedaan; de laatstgemelde met geronnen bloed aangevuld, dikwerf in elkander gekronkeld, in den buikring geklemd of geborst, of wel door harde lichamen als steenen enz. verstopt. Soms is het koudvuur maar zeer beperkt, soms strekt het zich over de geheele maag, of een groot gedeelte der darmen uit. Hier en daar ontdekt men uitstortingen van bloed, aan het buikvlies, het geen echter meer een gevolg van het nederwerpen, onwentelen en wijze van ligging des diers, dan een gevolg van de ontsteking der ingewanden zelve, schijnt te zijn. Ingelijks vindt men soms de milt sterk met bloed opgepropt, de lever daarentegen gezond, indien zij niet reeds voor de darmontsteking, aan chronische ziekten leed, zoo als aan verhardingen, eene tegen natuurlijke vergrooting enz. De ingewanden der borstholte zijn in een gezonden toestand; ten minste staat hunne ziekelijke gesteldheid, welke men aan dezelve vindt, geenszins in verband met de tegenwoordige kwaal, waaronder het dier bezweken is; het achterlijf is over het algemeen meer uitgezet, en de buikholte in vele gevallen met water aangevuld.

Aan-

Aanmerkingen des Hoogduitschen Vertalers.

Ik weet bij de zuiver praktische beschouwing en behandeling dezer ziekte, die zoo geheel met mijne langdurige ondervinding daaromtrent overeenstemt, niets bij te voegen, dan dat men, bij alle soorten van kolijken, die altijd zoo naauw met de ontsteking van de maag en de darmen vermaagschapt zijn, gelijk de schrijver zeer juist opmerkt, niet tijdig genoeg, de krampstillende geneeswijze, met de ontstekingwerende verwisselen kan, indien men het kwaad niet verslimmeren wil, en dat zich tot dat einde, de opgegevene eenvoudige behandeling, namelijk algemeene aderlating, sterke en dikwijls herhaalde toedieningen van lijnoliën, en verzachtende klisteren, het meest aanbeveelt, gelijk mij zulks eene menigvuldige ondervinding geleerd heeft.

Overigens bestempelt men in Duitschland, alle soorten van kolijk, (de wezenlijke maag- en darmontsteking niet uitgezonderd), in de paardenartsenijckunde, met den naam van wormbijten en darmjicht, ofschoon de wormen zelden de oorzaak dezer ziekte zijn, maar nochtans altijd, waar zij zich in eene al te groote menigte bevinden, eene aanmerkelijke verzwakking van het darmkanaal verraden, welke voornamelijk mede als eene oorzaak van deze kwaal te beschouwen is.

Ten opzichte der Duitsche schrijvers over dit ontwerp, verwijze ik naar de reeds in de voorafgaande Hoofdstukken opgegevene werken, en maak alleen meer bijzonder opmerkzaam, op **TENNECKER'S** *Erkenntniz und kur der magen und darmentzündung, nach der empirische sprache der Pferde-artzneykunst, darmgicht genannt; Prag bei Calve.*

X. HOOFDSTUK.

Van de belemmerde of moeilijke waterlozing.

» Iedere krimp des darmkanaals, heeft tevens eene meerdere
» of mindere krimp der pisblaas ten gevolge, welke mees-
» tendeels door de ophouding van de pislozing, te weeg ge-
» bragt wordt.»

De gestremde waterlozing ontstaat deels door eene krimp des darmkanaals, waarbij de urinewerktuigen alleen uit medegevoeligheid lijden, zoo als in de vorige Hoofdstukken aangetoond is, deels door eene krimp der pisblaas zelve, bij voorbeeld, na eene ophouding van het waterlozen, en deels (hetgeen echter bij de paarden zelden voorkomt,) door zand en steenen, welke zich in de pisblaas en de pisleiders opgehoopt hebben, of uit eene vernauwing van den pisleidweg enz. Dikwijls ontstaat zij ook na eene onderdrukte uitwaseming, waarbij die belette uitwaseming zich op de pisblaas werpt, en zoo de krimp, zelfs de ontsteking van dit orgaan, voortbrengt.

De kenteekens dezer ziekte komen in allen deele overeen, met die der in de vorige Hoofdstukken beschrevene kolijken, waarbij, zoo als aldaar reeds aangemerkt is, de belemmering in de waterlozing, zeer dikwijls een uit medegevoeligheid verwekt lijden is, behalve dat hier in het bijzonder de poging tot waterlozen, onder kermen en steenen, zeer dikwijls plaats heeft, zonder dat de ontlasting van het water volgt,

G

ter-

terwijl ook de zieke paarden. altijd naar de eene of andere zijde omzien, met de achterste beenen naar den buik slaan, als wilden zij de vliegen verjagen, zich dikwijls nederleggen, en voor het overige, alle teekenen en toevallen waargenomen worden, die in het voorgaande Hoofdstuk beschreven zijn.

Deze ziekte duurt twee, ten hoogste driemaal vier-en-twintig uren, binnen welken tijd dezelve, of door den dood, of door de beterschap beslist is; in welk opzigt ook deze ziekte, even als het kolijk en de darmontsteking, mede onder de snelst voortgaande kwalen behoort, en de spoedigste hulp vereischt.

De voorzegging kan bij dit kwaad, dat even zeer als het kolijk, ligt in ontsteking overgaat, op welke niet zelden het koud vuur volgt, geenzins gunstig zijn, vooral wanneer het met eene kramp, of ontsteking des darmkanaals gepaard gaat, reeds over de 18 of 24 uren geduurd heeft, en niet dadelijk in den beginne, doelmatige middelen aangewend zijn, welke in de volgende bestaan; als:

1.) In verzachtende en krampstillende klisteren, uit een afkooksel van camillen, gekneusde maankoppen, lijnzaad enz. met lijnolie. Zij zijn de voornaamste geneesmiddelen bij deze ziekte, om dat dezelve in kleine portien aangewend, wanneer zij langer in den endeldarm blijven, eene pijn- en krampstillende verwarming van de pisblaas, (die onmiddelijk onder den endeldarm ligt) verwekken, en daarmede het eerste in staat zijn, het kwaad te verhelpen.

Ook ontledigen zij het darmkanaal van vele harde drekstoffen, die dikwijls door hare drukking

king op de pisblaas alleen, de prikkeling en kramp in dezelve voortbragten; weshalve het ook zeer raadzaam is, wanneer men bij deze ziekelijke gesteldheid, even als bij het kolijk, met eene kleine met olie bestreken hand in den endeldarm gaat, en op die wijze, de opgehoopte stof, tracht te verwijderen.

Overigens zijn deze middelen hoofdzakelijk in staat, de kramp, die na de overprikkeling der pisblaas ontstaat, wanneer de pislozing opgehouden is, te verhelpen; dewijl zij door hunne ontspannende, pijnstillende en bedarende eigenschap, den prikkel weg nemen, en zoo de krampachtige zamentrekking der sluitspieren van de pisblaas, vernietigen; en daar zij eindelijk verzachtend, krampstillend en ontledigend op het darmkanaal werken, waarvan de belemmerde waterlozing niet zelden een mede gevoelig lijden is, zoo zijn bij deze ziekte, zulke middelen nog de gewigtigste en dringendste.

2.) Eene algemeene aderlating, welke in dit geval het meest krampstillende en bedarende, en bijzonder heilzaam middel is, mag niet verzuimd worden, zoodra de kwaal reeds eenige uren geduurd heeft, de ziekte tot eene meer ontstekingswaardige dan krampachtige gesteldheid overhelt, en het paard bovendien wel gevoed, en tot ontstekende ziekten genegen is. De hoeveelheid van het af te tappen bloed, rigt zich naar de lichamelijke gesteldheid, den ouderdom van het dier enz. Twee, vier en zes pond bloed zijn gewoonlijk in staat, deze kramp wegtene-
men.

5.) Plaatselijke warme stovingen door stoom aan de strot, worden bij ruinen en hengsten vereischt.

en brengen met de reeds aangewezenen middelen eene zeer heilzame werking voort. Het meest beveelt zich hiertoe, volgens eene lange ontdekking aan, de damp die uit opgegravene schapenmest opstijgt, daar dezelve deels uit hoofde harer natuurlijke warmte ontspannend, pijn- en alzoo krampstillend werkt, deels wegens hare alkalische (loogzoutachtige) eigenschap, eene prikkeling in den pisweg te weeg brengt, die als het ware, als een tegenprikkel, den overprikkelenden toestand der pisblaas wegneemt, en in vereeniging met de verminderde kramp, de waterlozing wederom gemakkelijk maakt.

Dit middel werkt het spoedigste en beste, na eene te voren gedane aderlating en aangewende klijsteren, wanneer men het aan eene belemmerde waterlozing lijdend paard, in de schapenmest tot over de buik zetten kan.

Bij gebrek van schapenmest, bewijzen ook zulke dampen eenen weldadigen dienst, die zich uit een broeisel van gelijke deelen hooizaad en hoender- of duivenmest, ontwikkelen, en die men onder gedurig omroeren, en daarbij werpen van gloeiend gemaakte baksteenen, aan de strot der paarden laat opgaan, waarmede men tot aan de beterschap voortgaat. Hierbij moeten echter eene voorafgedane algemeene aderlating en klijsteren, niet ontbreken.

4.) Zeer dienstig zijn inwendige middelen, welke zacht ontlasten en krampstillend werken, waartoe het reeds bij het kolijk aangewezen mengsel, van gelijke deelen dubbeld zout (*arcantum duplicatum*) en gentiaan, van hetwelk men aan het dier, alle uren een vierendeel pond in eene kan thee van camillen, tot aan de her-

stel-

stelling, ingeeft. Geheel verkeerd daarentegen zijn in dezen toestand, pisdrijvende middelen, als peterselie, terpentijn enz., waardoor, wanneer de kramp niet door andere middelen weggenomen wordt, de afscheiding derzelve nog des te meer toeneemt, en bij voortdurende belemmerde waterlozing, zeer snel eene overlading en ontsteking der pisblaas, voortbrengt.

Na de aanwendig der hier opgegevene middelen, wordt de verhinderde waterlozing, zoodra die, gelijk gewoonlijk het geval is, uit eene bloote kramp der pisblaas ontstond, welke slechts een gevolg der medegevoeligheid met het darmkanaal, of der overprikkeling van de blaas zelve, na de ophouding der urin, was, binnen weinige uren verholpen, en zoo al niet eerder, dan vangt toch gewoonlijk even als bij het kolijk, om het middernachts uur, de beterschap aan, en het kwaad verdwijnt onder allengs verminderende pijnen; de wormsgewijze beweging des darmkanaals, wordt wederom vrij; er gaan winden af, en terwijl het paard nog met eenige pijn waterloost, wordt eene dikke bruinachtige pis afgezet, die veel schuimt, en een bezinksel heeft. Is zulks niet het geval, dan duurt de ziekte tot over den tweeden en ten hoogste den derden dag, waarop het dier aan het ontstane kond vuur in de pisblaas en de nabij gelegene darmen, begint te lijden, en tegen hetwelk men nog eene tot twee ruime aderlatingen aanwenden moet, zoodra zich na verloop van eenige uren op de eerste, geen beterschap vertoont; gelijk men ook bij deze omstandigheden, de opgegevene inwendige middelen verlaten, en even als bij het kolijk, die in eene wezenlijke ontsteking

der darmen overging, niets dan dranken alleen van lijnolie, alle uren eene kan op eenmaal gegeven, bezigen moet; bij welke behandeling, onder gedurige voortzetting der opgegevene klisteren, slechts nog hulp mogelijk is.

Is daartegen de belemmerde waterlozing door steenen, zand en gruis ontstaan, die zich in de pisingangen en pisblaas opgehoopt hadden, of door andere ziekte voortbrengsels, vernauwing der pisbuis enz., dan is deze ziekte zeer gevaarlijk, ja meestendeels doodelijk, en hare genezing slechts in het steensnijden, de aanwending van de catheter enz. te zoeken; operatiën, die alle tot het gebied van de hoogere speciale veeartsnijkundige heilkunde, maar niet in een volksboek over de kennis en genezing der ziekten van de paarden behooren, en ook daar maar eigenlijk, als eene theoretische geleerde woordenpraal voorkomen, in de praktijk echter zelden uitvoerbaar, en nog minder heilzaam zijn.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Bij de hier opgegevene kenteekens en genezing van de belemmerde waterlozing, weet ik niets bij te voegen dan den wensch, dat men bij deze kwaal toch altijd deze voorschriften opvolgen moge, die zoo geheel op den aard der ziekte gegrond zijn, en ook met mijne veeljarige ondervinding in de behandeling van de ziekten der paarden, het meest overeenkomen. Men zoude als dan voorzeker eene menigte paarden, die aan deze ziekte lijden en niet zelden daarbij omkomen, redden.

Ondertusschen wilde ik nog slechts de aandacht daarop vestigen, dat bij deze ongesteldheid,

heid, die met het reeds beschrevene kolijk gewoonlijk een en hetzelfde is, de zieke paarden zich ook op den grond werpen en omwentelen: hetgeen zooveel mogelijk vermeden moet worden, om dat daaruit niet alleen eene beklemming, bersting en scheuring van het darmkanaal, maar ook nog, waar de pisblaas van mede gevoeligheid aangedaan, uitgezet en krampachtig gespannen is, eene bersting en scheuring der pisblaas volgen kan.

De belangrijkste Duitsche verhandelingen over dit ontwerp, zijn te vinden in de reeds meermalen opgegevene werken van WALDINGER, VEIT, AMMON, TENECKER, ROHLWES en meer dergelijke werken, en wat de kunstbewerking van het steensnijden betreft, in DIETRICH'S *veterinär-chirurgie* en in de *beiträge für die spezielle, veterinär chirurgie, von TENNECKER, Altenburg.*

XI. HOOFDSTUK.

Van den goedaardigen droes.

» De droes der paarden is, eene als de verkoudenheid van den mensch, een zinkingachtige toestand, die bijna altijd door eene onderdrukte uitwaseming ontstaat.»

De droes der paarden is eene zinkingachtige gesteldheid, waarbij de slijmvliezen van den neus ziekelijk aangedaan, en in verhoogde werking zijn. Dezelve wordt van eene meer of mindere algemeene

koorts, en eene grootere of kleinere aandoening der longen verzeld; de eerste is kenbaar door eenen onregelmatigen en krampachtigen omloop van het bloed, nu warme dan koude ooren, gebrek aan eetlust, stroef haar, huivering over het geheele ligchaam, kwijning, doffe en meer of minder ontstokene oogen enz.; de laatste door meer of minder vochtig, fluitend of slijmerig hoesten, met eene meer of mindere ziekelijke beweging in de flanken.

Bijna altijd is de droes een gevolg van onderdrukte uitwaseming, waaraan de paarden, onder alle onze huisdieren, het meest blootgesteld zijn; want gewoonlijk worden zij in onzen dienst bijzonder warm, wasemen sterk uit en worden dan te snel afgekoeld. In stede van hen telkens na derzelve gebruik, in eenen warmen, ten minste van alle togt vrijen stal, te plaatsen, en hier ter deege met zamengevlochtene stroowisschen over het geheele ligchaam te wrijven, houdt men het voor raadzamer hen in de lucht — dikwijls nog daarbij in eenen togt — bij slecht weder, rond te leiden, en geeft juist daardoor de meeste aanleiding tot ziekten en voornamelijk tot den droes. Maar zelfs ook, zonder dat de paarden uit den stal komen, wordt veeltijds hunne huiduitwaseming gestoord, en zulks des te eerder, hoe warmer de stal is en hoe meer de paarden in denzelve uitwasemen; want dan is eene instrooming van koude lucht door de deur of het venster, reeds in staat, deze luchtgesteldheid te veranderen, en de als het ware door het krampachtige sluiten en zamentrekken der zweetgaten, gestremde uitwaseming, werpt zich dan op eene voor ons onverklaarbare wijze, waar-
schijn-

schijnlijk enkel door eene dientengevolge voortgebragte ziekelijke prikkeling der zenuwen geleid, op de slijmvliezen van den neus, en veroorzaakt met deze verplaatsing eene algemeene koorts.

Meestendeels zien wij de paarden den droes krijgen, wanneer dezelve nog warm op plaatsen staan moeten, waar de lucht bijzonder zuigt, als aan rivieren, aan hoeken van bosschen, op opene pleinen, tusschen huizen, op bergen enz. of wanneer de paarden, na eene verhitting, te snel door een koudbad of koud drinken afgekoeld worden, en niet dadelijk door hervatte werkzaamheden wederom verwarmd en verhit worden, zoo dat de door de bedoelde omstandigheden onderdrukte uitwaseming, dadelijk weder vrij wordt en aan den gang komt. Deze ziekte ontstaat wijders het meeste bij eene menigvuldige verandering van dampkring, bij nat, vochtig en afwisselend weêr, waarom wij dezelve het meest in het voorjaar en de herfst, gedurende eene vochtigen zomer en nat koude winter, zien voortkomen. Wijders overvalt zij de paarden dikwijls, wanneer dezelve van het gras tot het drooge voeder in de stallen, of van de eene op de andere plaats tot verschillend voedsel en water overgaan; hoewel het ontstaan dezer ziekte, ook hier niet zoo zeer in het veranderde voeder, water enz. dan veel meer in de veranderde verblijfplaatsen, in meerdere verwarming gedurende het loopen, en daarop gevolgde verkoeling, in de sterkere uitwaseming in de stallen, waarop dan wederom eene afwisseling van luchtgesteldheid, door togt of het eenvoudig in de vrije lucht komen volgt, moet gezocht worden. Genoeg, dat alles

wat tot eene stremming en belemmering der huiduitwaseming aanleiding geeft, de gelegenheden oorzaak van den droes wordt.

Deze ongesteldheid overkomt den paarden onverschillig in welken leeftijd, doch het meest de jongen, om dat ook dan alle uitwendige oorzaken, de nog zwakke huid, zeer ligt in hare werking storen kunnen, en over het algemeen de huiduitwaseming dan nog het sterkste werkt, even als de voeding en vorming zelve, waarmede deze verrigting in het nauwste verband en wederkeerige werking staat. Evenmin beveiligt het doorstaan dezer ziekte, voor nieuwe verschijningen derzelve; want wij zien dikwijls, hoe paarden, die eerst onlangs den droes doorgestaan hebben, bij herhaling van deze ziekte overvallen worden, zoodra andermaal door de eene of andere oorzaak, de uitwaseming verhinderd en onderdrukt wordt.

Ook is deze ziekte, zoo lang zij slechts als een goedaardige droes voorkomt, van welke hier alleen gesproken wordt, niet aanstekend, maar zij wordt door de reeds gemelde oorzaken, zoo menigvuldig en dikwijls bij onderscheidene paarden te gelijk voortgebracht, dat het in het eerste oogenblik schijnt, als of zij van de zieken op de gezonden overging, hoezeer dit slechts aan gelijksoortige oorzaken toe te schrijven is, aan welke de gezonden zoo wel als de zieken, blootgesteld zijn.

De koortsachtige aandoening, welke dezen ziekelijken staat voorafgaat, en denzelve nog in het begin vergezeld, is dikwijls weinig of geheel niet merkbaar; de paarden weigeren geen voeder, gaan niet bijzonder mat en krachteloos, be-

behouden dezelfde levendigheid, de ontlasting van de drekstoffen en de pis is niet veranderd, veel min geheel belemmerd, de omloop van het bloed niet merkbaar gestoord, noch anders een toeval voorhanden, waaruit men eene algemeene ziekte zoude kunnen afleiden.

Het is genoeg dat wij dikwijls geheel niets van deze ziekelijke gesteldheid gewaar worden, dan dat de ontlasting uit den neus iets vermeerderd, en het paard meer of minder hoest, wanneer het snel — voornamelijk tegen den luchtstroom op — moet loopen, of koud drinken gebruikt heeft enz. Overigens zijn geene verrigtingen gestremd, en dezelve schijnen zoo regelmatig mogelijk plaats te hebben.

Bij sommigen gaat nogtans eene merkbare algemeene koorts, het uitbreken van den droes vooraf; de omloop van het bloed is niet geheel regelmatig, hetgeen de leek in de paardenartsenijckunde ook, het eerst door de afwisselende warme en koude ooren van het dier opmerkt; de eetlust is verminderd, de ontlaste drekstoffen zijn gewoonlijk harder en meer klompig dan in den gezonden staat, de pis is in het begin klaarder, en daarna troebeler; het paard is meer of min vermoeid, kracht- en moedelooser dan bij eene gezonde gesteldheid; het oog doffer of meer ontstoken, de kop meer of minder terug getrokken, hetgeen nit deszelfs nedergedrukte houding en gansch krachtloos voorkomen van het geheele ligchaam blijkt, de haren zijn niet zoo glanzig, rijzen op, terwijl zelfs eene volkomene koortsachtige huivering ontstaat; de dieren worden op de huid koud, beven, en krijgen hier en daar trekkingen aan het eene of andere been, waarop

eene zich snel over het geheele ligchaam verbreidende, stekende hitte volgt, bij welke het ademen steeds meer of minder benaauwd, sneller en krampachtig is. Zij weigeren dikwijls geheel en al hard voeder, en gebruiken slechts een weinig hooi, ten hoogste eenige zemelen, gemalen graan, en drinken. Zij laten hunne gewoonten na, zoo als het kribbenbijten, opwinden, bijten en slaan; en hun geheel wezen, blik, gebaarden, houding, gang enz., geeft een kwalijk bevinden, een algemeen lijden der dierlijke bewerktuiging, te kennen. Spoedig daarop vertoont zich aan beide neusgaten — hier en daar slechts op één, — eene vermeerderde ontlasting, van een slijmig witachtig en reukloos vocht, hetwelk voornamelijk bij de beweging des diers sterker en meer ontlast wordt, en gedurende eenen langeren of korteren tijd aanhoudt. Te gelijker tijd zijn de klieren in de keel meer of minder gezwollen, het slijmvlies van den neus wordt rood, de oogen eenigzins troebel en ontstoken, de long al mede meer of minder aangedaan, het geen zich nu door een dof, dan door een los hoesten openbaart. De dieren zweeten ligt, en loopen matter dan gewoonlijk, terwijl overigens alle verrigtingen verder niet aanmerkelijk belemmerd, en de voorzegging derhalve gunstig kan zijn.

De loop dezer ziekte duurt acht of ten hoogste veertien dagen, binnen welken tijd dezelve geëindigd, of in andere ziekelijke toevallen is overgaan.

Als geneesmiddel wordt hoofdzakelijk een matig warm houden, en de verwijdering van elke oorzaak gevorderd, waardoor eene verkoudenheid

heid te weeg gebragt kan worden, zoo als koud drinken na voorafgegane verhitting, het plaatsen van het dier, in eenen togtige stal, het laten staan of rondleiden in de koude lucht, wanneer de dieren verhit zijn, enz. Indien men nog iets meer doen wil, dan geve men een mengsel van zemelen of gerstenmeel bij hun hard voeder, dat men in dit geval, zoo veel vermindert als men zacht voeder van de opgegevene soort, bijvoegt. Voorts is hier lijnkoek en meeldrank zeer dienstig, want het bewerkt eene zachte opening van het darmkanaal, en maakt de mest lossen.

Ook moet inzonderheid, vooral daarop gelet worden, dat het drinken reeds eenigen tijd in den stal gestaan hebbe, en daardoor laauw zij; of men behoort tot dat einde, onder het koude drinken, een weinig warm water te mengen.

Eene omslagtigere genezing is in dezen toestand niet noodig, en het zij mij vergund bij deze gelegenheid mijn gevoelen, over het gebruik van het droespoeder, de droes-conserven, enz. in het algemeen, medetedeelen.

Men vormt zich gewoonlijk van de werking dezer, bij de onderhavige zikkelijke gesteldheid, zoo geliefkoosde middelen, een geheel verkeerd denkbeeld; men geloofst namelijk, dat zij de bijzondere eigenschap bezitten, van de klierstof in het ligchaam op te zoeken, en (om eene gelijkenis uit het gemeene leven te nemen) even als de bedelvoogd, den bedelaar te pakken en weg te leiden, en op die wijze, den droes te genezen; maar dit is eene veel te werktuigelijke voorstelling van de levenswerking, die eigenlijk

Hierbij plaats heeft, waardoor de gezondheid hersteld wordt, en welke geene andere is, dan dat het droespoeder of het droesconserf, een mengsel van bittere specerijachtige, maagversterkende, voornamelijk ook op de huiduitwaseming werkende, en zenuwen opwekkende middelen is, welke de kracht en werking van het leven in het algemeen verhoogen, de ziekte stof in het ligchaam het eerste overwinnen, en het behoorlijke evenwigt der levenskrachten dadelijk herstellen. Eene verdere Pathologische en Therapeutische verklaring, past niet in een volksboek, waarin het slechts daarom te doen is, het begrip van de werking van het droespoeder enz., met ruwe trekken te verklaren.

Wil men zich echter, om zoo te zeggen, bloot uit aangenomene gewoonte, bij deze ziekte, van een zoogenaamd droespoeder bedienen, dan beveel ik het onderstaande mengsel aan, dat niet alleen zeer geschikt tot bereiking van het doel en goedkoop is, maar de paarden ook zeer gaarne onder het voeder eeten.

Men neme:

Gepulvriseerde jenever-beziën.

- roode gentiaan wortel.
- calmus, van ieder een pond.
- fenkel.
- anijs en bloem van zwavel, van ieder een half pond.
- spiesglas en keukenzout,

van ieder 2 pond, goed gemengd; waarvan van op elk voeder een eetlepel vol, of zoo veel strooit als men tusschen vijf vingers houden kan.

Wan-

Wanneer nu de droes langer duurt, een langdurige hoest aanhoudt, het haar stroef en zonder glans blijft, de eetlust niet volkomen terugkeert, nog ligte koortsachtige toevallen aanwezig zijn, de oogen troebel, benevens de beenen en de strot eenigzins gezwollen zijn, de matheid aanhoudt enz., dan zette men onverwijld eene fontenel (dragt) voor de borst, late dezelve 3 tot 4 weken etteren, en ga voort met het opgegevene droespoeder, waarvan het gebruik hier zeer dienstig is.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Het begin van den droes, wordt telkens, zoo als de schrijver te regt opmerkt, door eene blette huiduitwaseming voorafgegaan, welke bij paarden die in onzen dienst, en door ons tot vele behoeften gebezigt worden, zoo dikwijls, al is het ook soms niet zoo in het oog vallend, plaats grijpt, dat wij derzelver aanvang dadelijk bemerken.

Wanneer, terwijl het paard warm is, en de uitwaseming aanhoudt, hetzelve aan eene koude lucht blootgesteld wordt, inzonderheid bij jonge paarden, of wanneer de zoo gewigtige periode van het verharen (waarop nog zoo weinig acht geslagen wordt), bij afwisselend weder, in het voorjaar en den herfst, aankomt, die altijd van eene algemeene zwakte en ziekelijke prikkelbaarheid vergezeld wordt, is zulks toereikende, de werking der huid te belemmeren, meer of minder te onderdrukken en zoo den droes, op eene ons overigens nog onbekende wijze, gelijk het ontstaan van alle ziekten, voort te brengen. Datgene, wat zich als dan ons als een merkbaar

verschijnsel voordoet, bestaat in eene ziekelijk vermeerderde werkzaamheid van het slijmvlies van den neus, die nu langer dan korter duurt, en waarbij niets verder ter genezing gevorderd wordt, dan het paard warm te houden, eene herhaalde verkoeling te vermijden, en indien men nog iets meer doen wil, het geven van eenig zacht voeder, laauw lijnkoek-drink (slobbering van lijnkoek,) enz.; het gebruik van droespoeder, zonder hetwelk, vele eigenaars van paarden vermeenen bij den droes hunner paarden, niet te kunnen volstaan, is hierbij volstrekt nutteloos, en de werking, die men zich gewoonlijk daarvan voorstelt, veel te mechanisch. Intusschen moet zelfs een kundige paardenarts, het nog altijd in zijn huisapotheek behouden, daar het hem, even als de artsenijehandcl in het algemeen, zijne belooning voor de raadpleging en genezing verschaffen moet, waaromtrent ik, naar mijn werk *« der militär und civil pferde-artz, in allen seinen dienst- verhältnissen »* verwijze.

De wezenlijke bestanddeelen van elk droespoeder, komen daarin overeen, dat zij, de levenskracht verhoogende, zoo wel op de verduringsorganen als de vaten werken, de uitwaseming bevorderen, en eene oplossende en slijmontlastende uitwerking hebben, welke oogmerken het opgegevene vervult, terwijl het bovendien nog door de paarden; gaarne onder het voeder genomen wordt.

De duitsche werken over den droes, zijn zeer talrijk; wie slechts over de ziekten der paarden schreef, maakt gewag van deze ongesteldheid, waaraan alle paarden, in alle tijdvakken van het leven, zoo dikwijls blootgesteld zijn. De

De wetenschappelijke en te gelijk op onder-
vinding gegronde verhandelingen daarover; vindt
men nogtans in VEIT'S *veterinär-kunde*, WAL-
DINGER'S *therapie*, AMMON'S *handbuch für
angehende Pferde-ärzte*, 2^e Aufl. Tübingen,
ROHLWES *Pferde-artzneybuch*, SANDER *von
der druse der Pferde*, VIBORG'S *thierärztliche
abhandlungen*, en meer anderen.

XII. HOOFDSTUK.

Van den zoogenaamden bevangenden droes.

*Afwijkingen komen in de dierlijke bewerktuiging even zoo goed
als elders voor.*

Dikwijls heeft de natuur geene krachten ge-
noug, om de ziektestof te verwijderen; dikwerf
wordt dezelve op deelen geworpen, die tot ge-
heel geene of ten minste niet tot de afscheiding
van deze bijzondere stofverplaatsing bestemd
zijn. (*) Men noemt derhalve deze soort van
krisis of ziektescheiding, den bevangenden droes,
wanneer dezelve namelijk het zij bij de ontwik-
keling en het vallen op de slijmvliezen, door
eene nieuwe verkoudenheid des diers, onder-
drukt, of wel door deze laatste, bij deszelfs
reeds genomen uitweg, op eenmaal gestoord, op-
ge-

(*) De schrijver is een trouwe aanhanger der *Humoral-pa-
thologie*, welke bij al hare onvolledigheid en onverklaarbaar-
heid, toch altijd nog bijzonder voor de leeken in de geneeskun-
dige wetenschappen, de verstaanbaarste blijft.

gehouden en als het ware wederom in het ligchaam teruggedreven wordt; voorts, wanneer dezelve zich op andere deelen werpt, en bij voorbeeld, eene zinkingachtige oogontsteking verwekt, of door overgangen op de long, de lever, de nieren en andere inwendige organen, eene long-, lever- en nieren-ontsteking te weeg brengt: wanneer dezelve op de hersenvliezen en de hersenen zelve afgeleid, eenen langzaam) chronischen of snel afloopenden razenden kolder veroorzaakt, of wanneer dezelve zich naar de beenen, den buik enz. begevende, zuchtige zwelling, mok, voortbrengt, wanneer dezelve eindelijk aan uitwendige deelen van het ligchaam, kritische gezwellen en ontstekingen vormt, die dikwijls in ettering overgaan, of klieren in de keel, wanneer zij in de luchtpijp eene ontsteking veroorzaakt heeft.

Wij gaan nu, tot opheldering van het gestelde en tot eigenlijke nut voor de praktijk, de gewigtigste en meest voorkomende verschijnselen van deze ziekte, met al derelver toevallen en wijze van genezing, beschouwen.

Het is:

1.) Een teruggehoudene of zoogenaamde bevangende droes, wanneer het als het ware, der natuur aan krachten ontbreekt, deze aan de dierlijke bewerktuiging geheel vreemde en daarom ziekelijk gewordenen stof, op de eene of andere wijze te ontlasten. De paarden zijn dan over het algemeen, mat, niet vrolijk, alle levenskracht is weg, de eetlust gering, het slijmvlies in den neus en de keel bleek, het haar zonder glans en stroef, het oog troebel, de
blik

Blik zonder leven of vuur; de ontlasting van de drekstoffen en pis is nogtans weinig verschil- lend van die in den gezonden staat, en de drekstoffen gewoonlijk niet behoorlijk verteerd. De beenen, bij ruinen en bengsten, de strot en bij merrien de uijer, zijn tusschen beide meer of minder gezwollen; de nog voortdurende hoest is dof; de neus ontlast weinig of geheel niets; de klieren in de keel zijn slechts zeer weinig gezwollen, veel minder ontstoken; de ooren en de onderste deelen der ledematen zijn meer koud dan warm; de gevoeligheid der prikkel- baarheid is verminderd, en niet zelden eene sluipende koorts voorhanden, die wanneer men het paard niet spoedig door de kunst te hulp- komt, in eenen kwaden droes, in de worm, de snot, eene chronische longontsteking, eene rotkoorts en in meer ziekten, voornamelijk van het watervaatgestel, veranderen kan.

De behandeling bestaat hier in eene fontenel onder den buik, — waarbij het paard tot alles gebruikt kan worden — en welke men zes tot acht weken, tot aan de volkomene herstelling moet laten etteren. Wanneer de hoest het voor- name teeken dezer ziekte is, en dof en holluidt, wordt die fontenel op de borst gelegd, en naar bevind der omstandigheden, drie of vier weken in ettering gehouden. Dit middel is het beste, wanneer men daarbij aan het dier goed en ruim voedsel toereikt, het voor alle verkoelingen zoekt te beveiligen, en het reeds opgegeven droespoeder, tot aan de beterschap, aanhoudend gebruikt; of dáár waar de eet- lust zoo ver verdwenen is, dat het dier weinig of geheel geen voeder tot zich neemt,
een

een pap van jenever- of vlier-bessen, sap van gele wortelen, of ook slechts met meel en water, tot een conserf maakt, en 's morgens, 'smiddags en 's avonds aan het paard 3 tot 4 spatels daarvan op de tong smeert; maar desniettemin moet van tijd tot tijd, het gebruik van dit middel weder uitgesteld worden. De beterschap zal dan voorzeker, wanneer geene andere ziekte-verschijnsels opkomen, — die eene andere behandeling vereischen — spoedig volgen, dermate dat het paard, zoodra de fontanel slechts over de veertien dagen geëtterd heeft, reeds leven, krachten, opgeruimdheid, eetlust, glanzig haar, heldere blik enz., terug krijgt.

Het is wijders:

2.) Een bevangende, of onderdrukte of naarbinnen geslagene droes, wanneer de hoest dof en scherp luidt, de neus droog blijft, of op eens droog wordt, het dier niet regt slokken kan en meer hooi en zacht voeder dan haver eet, het neuslies meer rood uitziet, de uitgeademde lucht heet, de beweging der flanken en neusgaten eenigzins onrustig, en eene meer of mindere merkbare koorts aanwezig is, de mest droog en vast en de pis helder en klaar is, de oogen eenigszins ontstoken en de klieren in de keel tamelijk gezwollen en ontstoken zijn, doch overigens het dier in het begin der ziekte nog levendig en krachtig is.

Tot genezing beveelt zich hier de volgende behandeling aan:

a.) Men geve aan het dier, zacht voedsel, als zemelen of gemalen koren met haver vermengd en laauwe meel- of lijnkoek drank (slobbering).

b.) Men

b.) Men zette aan hetzelfde 's morgens en 's avond klisteren van een aftreksel van Camillen met een weinig lijnolie en keuken zout.

c.) Men wrijve hetzelfde om den anderen dag met 1 tot 2 oncen Terpentijnolie langs de ruggegraat.

d.) Men sla om de gezwollene klieren aan de keel, een dubbel zamen gevouwen wollen dek hetwelk men aan den halster vastmaakt, en wrijve de geheele keel en den omtrek van den strot, met een mengsel van gelijke deelen Jeneverbezienolie, Terpentijnolie en laurierolie, in. Bij gebrek van deze oliën kan men zich tot gemeld einde ook van de Terpentijnolie alleen bedienen.

e.) Men make voor het dier, zoo dikwijls mogelijk, dampbaden van hooizaad, of houde een emmer met warm water en hooiluizen of hooizaad voor den kop van het dier, welken men even als den hals met dekens bedekt, ten einde de damp, die zich door het omroeren van het hooizaad met eenen stok, nog meer ontwikkelt, niet alleen in den neus en de keel van het paard zoude trekken, maar ook in de uitwendige deelen van de keel en den hals zoude dringen en hier even als bij de inwendige deelen, de spanning en de ontsteking verminderen, en den prikkel verzachten. Dit middel uit dien hoofden het best, om de is opgestopten droes weder te regt te brengen.

Bij het gebruik dezer uitwendige middelen, wordt de ongesteldheid grootendeels weggenomen, en daardoor het ingeven van inwendige middelen ontbeerlijk gemaakt, die, ingeval zij desniettemin noodig wierden, in het volgende poeder bestaan, dat men met honiggele wortelen-

telensap of ook slechts met meel en water, tot een conserf maakt, en aan het paard van 3 tot 4 spatels vol, 's morgens, 's middags en 's avonds, op de tong strijkt.

Men neme:

Gepulveriseerd glauberzout, 2 pond.

—	salpeter.
—	spiesglas, en
—	zwavelbloem, van ieder een half pond.
—	zoethoutwortel.
—	fenkel.
—	annijs en calmus, van ieder een vierendeel pond gemengd.

Eet het dier nog iets daarbij, dan kan men hetzelfde, zoo als bij het droes poeder is voorgeschreven, op het voeder strooijen. Helt daartegen de staat der ziekte vervolgens meer tot den vroeger opgegevenen over, dan blijft eene fontanel onder den buik of nog liever aan de borst, het beste middel. Ook houdt men bij deze verschijnselen, met het gebruik van het hier voorgeschrevene poeder op, en geeft het reeds gemelde.

Het is:

3.) een bevangende droes, wanneer in plaats van het slijmvlies in den neus, het slijmvlies van de keel, van het strottenhoofd, of de klieren in het keelgat ontstoken worden, en deze ontsteking niet zelden tot ettering overgaat. In het eerste geval kan het dier het harde voeder niet kaauwen, eet slechts een weinig hooi, kaauwt ook dit langen tijd, en geeft het niet zelden in

klom-

klompen met speeksel vermengt, wederom over. Is het strottenhoofd mede door de ontsteking aangedaan, dan wordt het slokken voor het paard, moeijelijk. Het spoelt zich, door den neus diep in den emmer te houden, dikwijls de keel. Ook ontstaat er bij tijden een reutelen, en het dier schuimt veel, de oogen zijn meer of minder ontstoken, de kop is aangedaan en wordt dan als het ware, voor het dier te zwaar, weshalve zij denzelfven laten hangen en slechts met onverschilligheid of geheel niet, een weinig hooi uit de ruif eten, hetwelk zij, wanneer het op den grond geworpen wordt, toch nog nuttigen. Het slijmvlies van de keel is zeer rood, de uitgeademde lucht zeer heet, de neusgaten worden bij het in- en uitademen, meer of min uitgezet, de flank is door de vermeerderde beweging der long, onrustig, de pols gewoonlijk vol en hard, de slag van het hart niet te voelen, er komen koortsachtige rillingen bij, de ooren zijn nu koud, dan brandend heet, en ook zoo de huid in het algemeen, hoewel hier minder merkbaar. De drekstoffen zijn gewoonlijk hard en droog, de pis in den beginne helder als water, en bij het toenemen der ziekte, het vermeerderen der koorts en het toenemen van de ontsteking, bruin gelijk bier. De dieren kunnen bij eene meerdere ontsteking van de keel en vooral van het strottenhoofd, geheel niets meer nuttigen, omdat hun het slokken onmogelijk wordt; overigens geven zij blijken van eetlust en verlangen naar voeder, zoodra de voederkast geopend, en voor de andere paarden voeder uitgestort wordt. Zij kunnen hoogstens nog een weinig meel- of lijnkoek met water,

ter, naar binnen krijgen; maar ook dit moet niet al te koud zijn, anders geraken zij hevig aan het hoesten, het geen hen belet te drinken.

In den hoogsten graad der ontsteking, vertooncn zich toevallen van stikking, of de ontsteking gaat in eene keelontsteking over, waarvan hierna gesproken zal worden, en eindigt niet zelden, voornamelijk bij jonge dieren, met het kropgezel, of het koud vuur.

De ziekte is bij deze verschijnselen, waar zich de stof van den droes, op de inwendige werktuigen der keel, geworpen heeft, (*) altijd gevaarlijk, en er moeten dan, zonder verzuim, de volgende middelen gebezigd worden: als

1. Prikkelende inwrijvingen in de keel en den omtrek van den strottenhoofd, ten einde de ontsteking meer van de inwendige deelen af, en naar de uitwendige te leiden, waartoe zich voornamelijk, het reeds hier boven opgegeven mengsel, van gelijke deelen terpentijnolie, jeneverbezienolie en laurierolie, aanbeveelt.

Te gelijker tijd, moet de gansche keel in wolle dekens gewikkeld, en het dier ook voor het vatten van koude lucht, zeer in acht genomen worden.

2. Moeten de reeds opgegevene stoombaden van hooizaad, aangewend, en ook nog laauw aan het paard te drinken gegeven worden, al zoude het zich daarin slechts den bek uitspoelen.

3.) Wen-

(*) Niet altijd ontstaat deze ziekte verschijnsels na eene onderdrukte of bevangende droes maar in uigvaldiger nog nít eene gestremde huiduitwaseming.

3. Wende men 's morgens en 's avonds klisteren aan, op de reeds voorgeschrevene wijze.

4. Gebruike men de bovengemelde conserf uit glauberzout, salpeter, zwavelbloem enz., brenge het dier in eenen warmen stal, late het ter dege, over het geheele ligchaam met stroo-wisschen wrijven, dekke het met dekens, en neme hetzelfde over het algemeen, voor het vatten van koude in acht.

Vermeerderen de toevallen zoodanig, dat er eene stikking uit voortkomen kan, dan moet men eene algemeene aderlating doen, maar ook te gelijker tijd, een fontenel op de keel zetten, om het verbreiden der ontsteking op andere uitwendige deelen, te beletten, en dezelve hier in de nabijheid der zieke deelen, trachten te houden.

Zeer dikwijls worden deze toevallen beslist, door eene verettering in het ontstoken geweest zijnde deel, en het paard ontlast etter uit de keel en den neus, terwijl hetgeen daarvan door hetzelfde ingeslokt wordt, met de mest afgaat. In dit geval, vangt ook na het doorbreken van het gezwel, dat hier altijd van zelve volgt, dadelijk de beterschap aan; het dier wordt levendiger, de ontsteking in de keel vermindert, de blik wordt wederom helder en vrij, de algemeene koorts laat na, het uit en inademen geschiedt natuurlijk, en alle uitwerpselen nemen hunne natuurlijke geaardheid wederom aan; slechts het kaauwen van hard voedsel en het slokken, blijft voor de dieren nog moeilijk, waarom men hen nog een tijd lang met zacht voeder, zemelen, gemalen koren, meel en lijnkoeken met water, tot aan de volkomene genezing der gewonde plaatsen, onderhouden moet.

moet. Soms wordt ook door het warmhouden van de uitwendige deelen, en de aangewende prikkelende inwrijvingen, de ontsteking naar buiten geleid, en er ontstaat aldaar, eene ontsteking en een kritisch gezwel, waarvan hierna zal gehandeld worden.

In het tweede geval, wanneer zich namelijk in plaats van eenen droes, eene opgekome ontsteking der uitwendige deelen van de keel, of aan de eene of de andere zijde van den kop, meestal aan de onderkaak voor doet, en de ziekte van deze deelen zich laat aanzien, door een kritisch gezwel beslist te zullen worden, dan is de voorzegging reeds gunstiger op te maken, want de onderdrukte naar binnen geslagene droes, heeft zich in dat geval, op de uitwendige deelen geworpen, (*) waar dezelve minder gevaarlijke gevolgen heeft; en men heeft slechts alles aan te wenden, om denzelven op deze uitwendige deelen te houden; hetwelk voornamelijk door de volgende middelen geschiedt, als:

1.) Door het warmhouden der droesgezwellen, door het omslaan van wolle dekens, pelsenz.

2.) Door inwrijving van het reeds boven vermelde mengsel van Terpentijnolie, Laurierolie enz. om de ontsteking hier te behouden en tot den graad der verettering te doen komen, waartoe zich alleen, de drooge warme onslagen en

---

(*) Ook hier ontstaat deze stofverplaatsing niet altijd uit eenen onderdrukten droes, maar even menigvuldig, ja nog menigvuldiger, uit eene belemmerde huiduitwaseming.

en deze prikkelende inwrijvingen aanbevelen, daar alle warme, zoogenaamde ettering bevorderende pappen, zoo als lijukoek-pap met gestampte ajain en honig, toch niet steeds warm gehouden kunnen worden en dan meer na- dan voordeel doen. (*)

Door deze eenvoudige en overal aanwendbare behandeling, wordt de verettering gewoonlijk spoedig te weeg gebragt, die hier den besten en doelmatigsten asloop aan de ziekte geeft. Er vormt zich als dan onder aan het gezwel dat, tot aan de verettering, altijd meer pijulijk, ontstoken en hard wordt, eene weeke plaats, welke, wanneer zij zich onder aan de keel vertoont, als eene punt vooruit komt, aan wier einde de haren uitvallen, en die ten laatste openbreekt en eenen witten, naar room van melk gelijkenden etter uitstort. Heeft zich echter het gezwel aan eene der zijden van den kop gevormd, dan zinkt de etter, volgens zijne zwaarte, in het naburige cellen weefsel, en veroorzaakt menige verwoesting, ja vreet zelfs de speeksel buis door, weshalve hier de opening van zelve niet afgewacht kan worden, maar eene insnijding in hetzelfde tot ontlasting van den etter, moet
WOR-

(*) Hoe daarom nog veeartsen bestaan kunnen, die op ondervinding en veel praktijk roemen, en doch bij de hier beschreve ziekten en andere, waar het op aankomt een gezwel bij de paarden tot rijpheid te brengen, warme pappen aanraden, is voor mij onbegrijpelijk, daar hun slechts eene korter praktijk, zeer spoedig leeren zoude, dat zulks wezenlijk onuitvoerbaar, of door het koud worden van de pap schadelijk is.

worden gemaakt. Hierbij geldt echter altijd de oude heilkundigen regel, dat alle gezwellen in klierachtige deelen, niet te vroeg, dat is: vóór derzelve volkomene rijpheid, geopend moeten worden, zoo als ook, dat zij, zoo veel mogelijk, voor koude bewaard behooren te worden, omdat zij anders ligt verharden. Heeft zich dus het gezwel in de keel zelve gevormd, waar de etter niet verzinken kan, maar zich alleen door de huid eenen uitweg baant, dan is het raadzamer af te wachten dat het van zelf doorbreke, of hetzelve ten minste niet vroeger door de kunst te openen, tot dat zich de beschrevene punt vertoont heeft, aan welker bovenste gedeelte de haren uitgevallen zijn, en reeds een weinig vocht uit het gezwel door de thans dunne huid dringt. Bij deze teekenen neemt men dan het laat-lancet, en stoot het in deze weeke plaats, waarop de etter daar uitloopt. Doch met dit bloote steeken in het gezwel, even als bij het open gaan van zelve zonder de kunst, is nog niet alles tot deszelfs volledige ontlasting gedaan; want in beide gevallen, is de opening te klein, en sluit zich wederom spoedig, waarom men zoo wel in het eene als het andere geval, de opening, door eene insnijding met het lancet, verwijderen moet.

Tot verband bedient men zich van eene vlas wick, die met digestif zalf bestreken of maar in Terpentijnolie gedoopt is, en welke men in de gemaakte opening brengt, terwijl men den omtrek nog met terpentijnolie bestrijkt en eene wollen deken, pels enz., over alles slaat en aan den halster vastmaakt; daar de

ont-

ontstokene klieren en vooral de etter gezwellen in dezelve, niet genoeg voor de koude bewaard kunnen worden. Gaat het verband (de ingebragte vlas wick) wederom uit de wonde, hetwelk dikwijls gebeurd, dan moet op nieuw eene andere daarin gestoken worden, anders sluit zich de wond, al wierd ook hare opening verwijd, wederom dadelijk, en de etter hoopt zich van binnen wederom op. Hoe langer men de ettering door het aangewezen verband onderhoudt, hoe beter het is, daar zich anders boven dien ligt nieuwe kritische gezwellen van die soort vormen, of, wanneer niet al het bedorven cellen weefsel door de verettering gesmolten is, eene verharding in de klieren van de keel overblijft. De genezing der wonde, volgt na het ophouden der ettering van zelve, zonder hulp van de kunst, en met dezelve is dan de genezing van dezen ingeslagen droes, tot stand gebragt.

Hier en daargaat het gezwel zoo wel uiterlijk aan de keel als innerlijk in dezelve, open, of er hebben zich veeleer twee gezwellen, een in het slijmvlies van de keel en een in de keel zelve, gevormd, die beide op hunnen tijd, na derzelve rijpwording, open gebroken zijn, en waarbij de etter van het eerste uit den neus loopt en de ingeslokte met de drekstoffen afgaat, terwijl dezelve bij het tweede uit de uitwendige wonde wegloopt. De behandeling in dat geval, is dezelfde, en het warmhouden der zweeren door het bedekken van de keel met pels of wollen dekens, het zacht voeder en de laauwe slobbering van lijnkoek, het voornaamste middel in dezen.

Deze soort van ingeslagene droes vordert

eene andere behandeling, wanneer de prikkeling en ontsteking te gering is, om zelfs bij de inwrijving met de opgegevene prikkelende oliën, en het warmhouden der deelen, in eene verettering te kunnen overgaan; wanneer het gezwel van plaats verandert en nu meer naar de regte, dan meer naar de linker kinnebak trekt, of meer uitgebreid, langdurig en te weinig pijnlijk ontstoken is, om een kritisch gezwel, te vormen. In dat geval, moet men onverwijld eene kleine fontenel, op de meest ontstokene en gezwollene plaats leggen, om als het ware, hier de ziekte stoffe vast te houden en een kunstmatig gezwel te maken, waarmede men alle verplaatsing van den ingeslagen droes, voorkomt, en door de ettering te onderhouden, de ziekte geneest.

Het is wijders:

4.) Een naar binnen geslagenen droes, wanneer zich bij deszelfs onderdrukking eene rheumatische oogontsteking, eene long- nier- en leverontsteking vertoont, of het paard den stillen of razenden kolder krijgt, of puisterig, en bevangen wordt, kankerachtige zweren ontstaan, hetzelfde de worm of de snot krijgt, alle vier de beenen met zucht opzwellen, waarvan de kennis en genezing in de afzonderlijke hoofdstukken zal behandeld worden, die aan deze ziekten gewijd zijn, en waarom trent hier nog slechts aangemerkt moet worden, dat als dan bij zuiver ontsteking ziekten, eene algemeene aderlating benevens eene fontenel, en bij langdurige ziekten het laatste middel op zich zelve, dient aangewend te worden; zoodat
zich

zich in het eerste geval, het aanwenden van eene aderlating bij den droes, zeer goed laat regtvaardigen, ofschoon het door onkundigen zoo dikwijls gegispt wordt, daar men het hier niet zoo zeer meer met den droes op zich zelve, dan veel eer met eene geheel andere, uit deszelfs onderdrukking, voortgesprotene ziekte te doen heeft, die als op zich zelve staande beschouwd moet worden, en waarbij, wanneer zij zuiver ontstekingsachtig is, eene algemeene aderlating het eerste en gewigtigste geneesmiddel is; gelijk ook over het algemeen, reeds een droes aanwezig kan zijn, terwijl de prikkelbaarheid en de werkingskracht zoo verhoogd is, dat dezelve zich niet behoorlijk ontwikkelen en voor den dag komen kan, maar die juist na eene matig gedane aderlating, welke de te groote, men konde wel zeggen, overprikkelde levenswerking, eenigzints vermindert, het eerste en beste loskomt, zoo als de ondervinding leert. Voorts even zoo als zich ten gevolge van eenen ingeslagenen droes, ontstekingen en kritische gezwollen, in de keel vormen, vertoonen zij zich na deszelfs onderdrukking ook aan alle andere deelen van het dierlijk lichaam, en moeten aldaar, wat het hoofdzakelijke betreft, op dezelfde wijze behandeld worden.

Voornamelijk moet men daarop denken, dat men zoodanige opkomende ontstekingen niet als gevolgen eener uitwendige belediging moet aanzien, en derhalve niet verdeelende middelen behandelen, maar integendeel tot verettering moet trachten te brengen, en wanneer hier toe de ontsteking te gering, chronisch en uitgebreid of wel geheel verplaatst is, dezelve door eene

fontenel, die men zoo mogelijk dadelijk op de ontstokene plaats aanbrengt, snel in verettering behoort te brengen, en op die wijze door dit kunstig voortgebragte gezwel, de ontsteking en de zich daarheen geplaatst hebbende droesstof, als het ware vast te houden.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Alle ziekte verschijnsels die de schrijver hieronder de kenmerken van eenen ingeslagenen en onderdrukten droes opgeeft, kunnen ook even goed na eene belette huiduitwaseming ontstaan; zelfs komen zij menigvuldiger daaruit, dan uit den gestoorden droes zelve voort, hoezeer wij noch bij de eene noch bij de andere soort van deze ziekte eigenlijk weten, hoe het daarbij toegaat, en ons in de praktijk alleen aan de waarneembare verschijnsels moeten houden, zonder ons in bespiegelende spitsvindigheden en stellingen, hoe zulks geschiedt, te verliezen.

Op welke wijze echter de hier vermelde ziekte toevalen ook ontstaan mogen, zoo heeft, wat de kennis en genezing daarvan betreft, de schrijver dezelve zeer naauwkeuring opgegeven, en al het daar over gezegde stemt ook met mijne veeljarige ondervinding overeen, dermate dat ik alle verdere bijvoegsels voor overtollig houde, en slechts nog aanmerke, dat men strikt genomen, slechts datgene, eenen onderdrukten droes noemen kan, waarbij de ontlasting der stoffe, plotselijk en zonder eene krisis verwekt te hebben, onderdrukt wordt; wanneer voornamelijk, de stoombaden, welke strekken om den droes wederom naar buiten te lokken en in beweging te brengen, gelijk het warmhouden des diers in het algemeen, zeer nuttig is. Ten

Ten opzichte der Duitsche werken over dit onderwerp, verwijze ik naar de reeds aan het slot van het voorgaande Hoofdstuk, opgegevene werken.

XIII. HOOFDSTUK.

Van den kwaden droes.

*„ Daar, waar men beweert, de snot genezen te hebben,
» was niet zoo zeer deze dan veeleer een kwade droes
» aanwezig.”*

Een zoogenaamde kwade droes, is een midden toestand tusschen den droes en de wezenlijke snot, waarbij vooral eene neiging tot ziekte der watervaten plaats heeft. Doch elke droes wordt verdacht, boosaardig en gevaarlijk, wanneer dezelve over de 4 tot 6 weken duurt, en zich daarbij de volgende toevallen vertoonen; te weten, dat:

1.) De algemeene koorts schijnt optehouden, en de paarden tusschen beide wederom meer eetlust hebben, en zelfs meerdere kracht en levendigheid toonen.

2.) De klieren in de keel, nog altijd meer of minder gezwollen blijven, en dan toe- dan afnemen, ook zich wel eens aan de eene of andere zijde van de onderkaak gaan vast zetten, en nogtans weinig of geheel niet ontstoken zijn.

3.) Uit beide neusgaten, en in ergere gevallen, uit een derzelve, zich voortdurend eene graauwe, groene, somtijds met geelvlakken

en strepen vermengde stoffe ontlast, welke aan den rand van den neus hangt, overigens reukloos is en zich hoofdzakelijk dan toont, wanneer het paard zich beweegt, den kop laat hangen, graast en drinkt.

4.) De hoest daarbij niet zeer hevig is, ja zelfs wel geheel weg gaat, ten zij een gedeelte der ziektestof, zich ook op de long en borstvliesen geworpen hebbe, of de eerste op zich zelve reeds ziekelijk aangedaan ware.

5.) In enkele gevallen zich zelfs reeds kleine blaren en blaasjes op het slijmvlies van den neus, die zich echter nog in derzelver vorm, of in den aard van ontsteking welke dezelve vergezelt, van de wezenlijke kankerachtige snotzweren onderscheiden. Hoewel in alle gevallen het neusvlies bleeker is, dan in den gezonden staat, en slechts nu en dan van roode strepen en vlakken voorzien. (*)

6.) De beenen, de holster en de uier van tijd tot tijd opzwellen, en er ook wel onder den buik en andere deelen van het ligchaam, zuchtachtige zwellingen ontstaan.

7.) De klieren van de oogleden, een dik, klevig, smerig vocht, gelijk aan etter, afscheiden.

In alle overige verrigtingen, heeft er dan geene bijzondere verandering plaats, ja het is zelfs
ZON-

(*) Hierop heeft echter de algemeene lichamelijke gesteldheid van het dier, deszelfs voedsel, werk, onderdom, verblijfplaats, het wêer en dergelijke uitwendige oorzaken, veel invloed; want zoo zal men bij een oud, vermagerd, door vele vermoelingen verzwakt, bloot met gras of anders slecht gevoed paard, vooral bij warm slap wêer, het slijmvlies van den neus altijd bleek vinden; terwijl men het wederom bij een jong, sterk, welgevoed paard, dat niet te veel werken moet, inzonderheid bij eene zuivere koude lucht, zelfs bij de hier beschrevene ziekte, rood zal vinden.

zonderling, en noch uit de natuur noch uit de ziektekunde verklaarbaar, dat hoe meer deze ziekte aan de snot nadert, of wel zelfs wezenlijk in dezelve overgaat, hoe meer de staat der gezondheid — de ziekelijke aandoening van het slijmvlies van den neus uitgezonderd — schijnt terug te keeren, alle koortsachtige toevallen verdwijnen, de eetlust wederom komt, de paarden op nieuw levendig, sterk, glanzig van haar worden, en hunne oude gewoonten weder aannemen; daar integendeel, wanneer deze ziekelijke toestand, slechts in zijnen vorm voortduurt of tot beterschap overhelt, wel het plaatselijk lijden van het slijmvlies van den neus ophoudt, doch de algemeene ziekelijke gesteldheid altoos nog eenigen tijd aanhoudt.

De oorzaken van den kwaden droes zijn gedeeltelijk, en wel vooral, in eene belette huiduitwaseming, daardoor onderdrukte goedaardige droes, slecht en bedorven voedsel, groote vermoeijenissen, als winter-veldtogten enz. te zoeken; gedeeltelijk zijn zij ons, even als zoo menige ziekten, geheel onbekend, en men ziet somtijds paarden deze ziekte krijgen, wanneer niet eene enkele der opgenoemde oorzaaken plaats vond; hoewel ik steeds geloof, dat eene onderdrukte huiduitwaseming doch voorafgegaan kan zijn, zonder dat men dezelve juist bemerkte; want waar bestaat wel een paard in onzen dienst, dat niet gedurende het warm was en meer uitwasemde, door eenen togt, koud drinken enz., dikwijls snel afgekoeld werd? Het allermeeft vindt men echter den droes, voorzeker daár waar de genoemde oorzaaken plaats grepen, waarom deze ziekte hoofdzakelijk eene onaf-

scheidelijke gezellin van vermoeijende veldtogten is. Of dezelve ook door aansteking voortgebracht kan worden, is wel nog niet zeker, maar zeer waarschijnlijk, weshalve men, reeds voorzigtigheidswege, paarden die aan deze kwaal lijden, van de gezonden behoort af te scheiden, te meer nog, daar dezelve zoo moeilijk van de eigenlijke snot te onderscheiden is, waarvan het aanstekende overal erkend wordt.

Wat de voorzegging betreft, zoo is die hier nooit gunstig te stellen, daar wij niet weten kunnen, en door geene kenmerken gewaar worden, hoever de vorm en stoffe der dierlijke werktuiging in het algemeen, reeds ontaard is en het bijzondere plaatselijke lijden van het neus-slijmvlies, vorderingen gemaakt heeft; terwijl men wijders bij het examineren van het zieken paard, moeilijk van den oppasser verneemt, hoe lang eigenlijk de ongesteldheid geduurd heeft, en hoe vele hinderpalen, als: het steeds voortgezette gebruik van het dier, de weinige rust en zorg voor hetzelfde, slecht voedsel en gebrekkige oppassing enz., de herstelling belet hebben.

De loop der ziekte is aan geen zekeren tijd bepaald; dezelve duurt weken, maanden, ja een vierendeel en een half jaar, en is nu heviger dan minder, zonder dat men eigenlijk zeggen kan: het paard heeft in der daad de snot, of de droes is genezen, en het paard is wederom welvarende.

Deze omstandigheid, en de groote overeenkomst met de wezenlijke snot, geeft aanleiding tot menigvuldige verwisselingen van beide, in het wezenlijke nog zeer onderscheiden ziekten,
en

en is oorzaak, dat men soms paarden voor snottig houdt, die het echter niet zijn, en die men dan gelooft van deze gevaarlijke ziekte genezen te hebben, terwijl men slechts eenen kwaadaardigen droes wegnam, of het paard dadelijk doodde, hoewel het nog geneesbaar was, en dat men elders werkelijk snottige paarden houdt, meenende dat zij slechts aan eenen verdachtigen en kwaadaardigen droes leden.

Inderdaad zijn de kenteekens van beide ziekten, dikwijls zoo geheel gelijk aan elkander, en alle ziekte verschijnsels loopen gezamenlijk bijna zoo geheel in een, dat het moeilijk is, en veel ondervinding vereischt, beide ziekten wel te onderscheiden. (*)

Wat de genezing betreft, zoo vordert dezelve vóór alles:

1.) Eene fontenel aan de borst, die men goed prikkelend maken, en ten minste 5 tot 4 weken in ettering houden moet. Behalve dat zulks hier het vereischte en volgens alle ondervinding, het heit-

---

(*) In de paarden-artzeneeskunde, bestaat er niets moeilijkers en dat meer ondervinding vereischt, dan:

De onderscheiding van eenen ouden kwaadaardigen droes, van eene wezenlijke snot; eene klip, waaraan reeds dikwijls de geleerdste en wetenschappelijkste veeartsen met hunne kunst schipbreuk geleden hebben, terwijl die gene welke bloot uit gewoonte handelen, met hunne vele ondervinding gelukkig de klip omvoeren, gelijk zulks daadzakelijk bewezen is; zoo dat men in de stellige beoordeeling en beslissing over deze ziekte, niet voorzigtig genoeg kan zijn.

Dit kan echter de ware toetssteen eens paarden-arts genoemd worden, waarbij gewoonlijk de geleerde veearts zonder ondervinding voor den naar ondervinding handelende, moet achterstaan.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

heilzaamste middel is, verschaft het ook te gelijkertijd een waren toetssteen, of er alleen een kwaadaardigen droes of de wezenlijke snot bestaat; want is het de eerste, dan zal door de voortdurende werking daarvan, in 14 dagen tot 5 weken, de ziekelijke prikkelbaarheid en werkzaamheid van het slijmvlies van den neus, door dezen kunstig verwekten tegenprikkel afgeleid, de algemeene koorts met alle hare verschijnsels weggenomen, en zoo de gezondheid hersteld worden, daar integendeel, wanneer de ziekte reeds in de wezenlijke snot overgegaan is, alle ziekelijke toevallen, als het loopen van een of beide neusgaten, het opzwellen der klieren, de kleine zweren in den neus voortduren, terwijl al deze ziekte verschijnselen in het eerste geval, dientengevolge verdwijnen; weshalve men dit middel ook nog daar aanwenden moet, waar men over het aanwezen van de snot nog in twijfel is. (*)

2.) Het inwendig gebruik van het volgende mengsel.

Men neme namelijk:

Gepulvriseerde jeneverbezien, en	
————	roode gentiaan wortel.
————	calmus; van ieder een half pond.
————	bloem van zwavel, een pond.
————	spiesglas, twee pond,

on-

(*) Deze handelwijze, om door eene sterke fontanel op de borst, als het ware te beproeven, met welke soort van ziekte men eigenlijk te worstelen hebbe, (daar beide kwalen dikwijls zoo moeilijk van elkander te onderscheiden zijn), is geheel op de ondervinding gegrond, en verdient de grootste aandacht. Mij heeft zulks in eene lange en veeljarige praktijk, op die wijze groote dienst bewezen.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

onder een gemengd, hetwelk men voor het paard hetzij, zoo lang het nog eet, in sterke portien, bij voorbeeld van 2 tot 3 eetlepels vol, op elk voeder strooit, of in geval de eetlust verdwenen is, met conserf van jenever- of vlierbezen of ook slechts met meel en water tot een conserf maakt, en daarvan aan het paard 3 tot 4 spatels vol, 's morgens, 's middags en 's avonds op den tong strijkt, of in zoo vele beten in den mond brengt en daarmede om den anderen dag, tot aan de herstelling, voortgaat.

3.) Damp- of stoombaden van hooizaad, zoo als die hierboven reeds meermalen zijn opgegeven, en welke strekken om de ziekelijke prikkelbaarheid en ontstane chronische ontsteking in het neus slijmvlies te verminderen, en zoo de ziekelijke werkzaamheid van hetzelfde weg te nemen. Gelijk ook daar, waar het vlies van den neus zeer bleek en kleurloos uitziet, en zich ook somtijds wel kleine zweren op hetzelfde vertoonen, het hangen van eetzakken met fijne houtskool gevuld, aan den mond, zeer heilzaam werkt, want terwijl bij de inademing eene menigte van de koolstof, mede in de kleinste cellen en holten der neus getrokken wordt, verwekt zulks eene nieuwe prikkeling in het slijmvlies, die de chronische ontsteking wegneemt. Wijders worden ook de kleine zweren daarmede even als bepoederd, zuiverder opgedroogd, en door de scheikundige werking der houtskool die zich bij alle oude en kwaadaardige zweren, zoo buitengemeen heilzaam toont, de genezing en met dezelve, in het geheele slijmvlies, eene andere stemming, eene behoorlijke prikkelbaarheid voortgebracht.

4.) Be-

4.) Bewijzen hier de zwaveldampen, die zich bij de vermenging van salpeter en vitrioolzuur ontwikkelen, eenen bijzonderen heilzamen dienst.

Men gaat daarbij op de volgende wijze te werk: na dat men eenige oncen gepulvriiseerd salpeter in een aarden pot, kop of bord enz., gedaan heeft, giet men, het omroerende met een stukje aarden tabakspijp, de halve hoeveelheid vitriool op het zelve, waarop zich sterke zwaveldampen ontwikkelen, die men in den neus van het paard trekken laat, terwijl men eene wollen dikke deken over den kop en hals hangt, waaronder men de dampende pot of kop houdt. Wordt het paard door de prikkeling der dampen tot hoesten aangezet, dat slaat men van tijd tot tijd de deken open, ten einde het wederom versche lucht zoude kunnen scheppen. Hoe menigvuldiger deze dampen aangewend kunnen worden, des te beter is het; ten minste moet het twee- tot driemaal daags geschieden. Naauwelijks heeft men dit middel eenige dagen gebezigd, of men vindt ook reeds het vlies van den neus levendiger en rooder, en de kleine zweren, indien niet reeds genezen, althans op het punt van genezing. Tegelijkertijd wordt daardoor de algemeene chronische ontsteking in het slijmvlies weggenomen, en door dit vlugtig prikkelende middel meer eene zuivere ontsteking van het slijmvlies te weeg gebracht; zoo dat deze dampen mede tot de voorname geneesmiddelen bij eenen verdachten, chronischen en kwaadaardigen droes behooren.

5.) De onderstaande inwrijvingen werken op de klieren in de keel, zeer verdeelende, ofschoon in het algemeen de opzwellingsdezer klie-

klieren, meer als een gevolg dan als eene oorzaak dezer ziekte te beschouwen is, en derhalve slechts in zoo verre nog oplettendheid verdient, als zij de kenteekens der ziekte bevestigt.

Men neme:

Kwikzalf met kamfer, 3 oncen.

Terpentijnolie en laurierolie, van elk 1 once.

Geest van hertshoorn, 1 lood,

onder een gemengd, waarmede men 's morgens, 's middags en 's avonds de klieren goed inwrijft, en met dubbel toegevouwe wollen dekens omhangt en warm houdt.

6.) Heeft het loopen in de weide, voornamelijk in de lente en gedurende dat de dauw op het land ligt, eenen buitengewoon heilzamen invloed, en verdient bij deze ongesteldheid vooral aanbevolen te worden; want eensdeels werkt het op de verbetering der sappen in het algemeen weldadig, en oefent daarom ook deszelfs heilzame invloed uit op het plaatselijk lijden van het slijmvlies; ten tweede wordt door het bukken van het paard, het op het slijmvlies afgeleide ziekelijke slijm, hetwelk bij deszelfs langer oponthoud aldaar, steeds eene meerdere ziekelijke en scherpe geaardheid aanneemt, des te beter ontlast; en ten derde, werkt de opstijgende damp van den dauw als het ware gelijk een met plantaardige deelen bezwangerd aromatiek dampbad, niet alleen heilzaam op reeds voorhandene zweren, maar ook voordeelig op de ziekelijke hoedanigheid van het slijmvlies in het algemeen, en bevestigt de oude ervaring, die bij deze kwaal, zoo gunstig voor het bedoelde middel getuigt.

7.) Waar zich zweren op het neus slijmvlies

ver-

vertoonen, is het wasschen derzelve met eene oplossing van bijtende sublimaat, (*aqua phagadrinica*) zeer nuttig. Men bedient zich daartoe van een kwasje van pluksel.

Buitendien vordert de genezing van deze ziekte, uitgezocht goed en behoorlijk voedsel, en uit dien hoofde moet men ook bij het weiden, het dier nog met goed hard voeder ondersteunen, zoo als ook tot herstelling van deze kwaal eene zorgvuldige oppassing, eene doelmatige zuivering door schoonmaken, (*) en eene gezonde verblijfplaats, volstrekt vereischt worden.

Met deze hier opgegevene behandeling konde ik mij ook henoemen, zeer dikwijls de snot genezen te hebben, indien ik deze hier beschrevene ziekte, met die andere ongeneeslijke ziekte verwisseld had, zoo als het door alle die geneesgeschied is, die van de eerste geneeskundige behandeling der snot spreken.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Een verdachte zoogenaamde kwaadaardigen droes en de wezenlijke snot, zijn zeer nauw met elkander vermaagschapt, en komen in verschillende ziekte verschijnselen bijna geheel overeen; van daar, dat hunne onderscheiding

---

(*) Jammer nochtans, dat juist het behoorlijke schoonhouden bij zieke paarden in het algemeen, en alzoo ook bij deze ziekte verzuimd wordt, hoewel het bij alle en voornamelijk bij deze, die haar oorsprong grootendeels aan eene belenmerde huiduitwaseming te danken heeft, niet alleen als een zuiverings- maar als zoodanig, ook als een geneesmiddel te beschouwen is, dat de zweetgaten opent, en zelfs reeds door den verwekten prikkel op de huid, mede de uitwaseming herstelt, waardoor de kwaal ten eersten wederom weggenomen wordt.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

voor onervarenen in de paarden-artsenijkunst, al-
lezins moeilijk wordt; ja zelfs ervaren paar-
den-doctors vergissen zich dikwijls en houden —
althans gedurende eenigen tijd, — de wezenlijke
snot slechts voor eenen boosaardigen droes,
terwijl zij aan den anderen kant eenen boosaar-
digen droes voor de snot aanzien; en inderdaad
zijn ook in vele gevallen, de onderscheidene
kenmerken moeilijk uit te vinden, en behoort
er eene buitengewone menigte waarnemingen over
deze ziekte toe, welke de minste veeartsen gele-
genheid hebben te doen; waarom de vergissingen
en dwalingen dienaangaande, niet zeldzaam zijn.

De bekwame practicus ondertusschen, kent de
ware kwaal, gewoonlijk op het eerste gezigt.

Deze ondervinding echter behoort mede tot
datgene, wat men bij den ervaren paarden-doc-
ter, praktische tact of routine noemt, weshalve
zulk's niet zoo zeer door mededeelingen, dan
veeleer alleen door eigene waarneming geleerd
kan worden.

Ook grenzen beide ziekten zoo dicht aan el-
kander, en gaan zelfs bijna de een in de ande-
re over, dat waar heden slechts nog maar een
kwaadaardigen droes aanwezig was, morgen de
wezenlijke snot opgekomen kan zijn, weshalve
men in dat opzigt ten uiterste behoedzaam en
voorzigtig in zijn oordeel moet wezen, en om
deswege stellig te beslissen, het zieke paard ee-
nige dagen zeer nauwkeurig dient gade te slaan.

Daar nu de snot aanstekend is, hetgeen men
toch van den kwaadaardigen droes niet met
zekerheid bevestigen kan, zoo vordert ten min-
ste de voorzigtigheid, dat men elk paard, dat
over 4 tot 6 weken aan den droes lijdt, waar-
van

van de kentekens met de hierboven opgegevene overeenkomen, dadelijk van de gezonden afscheidt en eenigen tijd als het ware quarantaine laat houden (waarover men veel leerzaams uit mijne lange praktijk in de paarden-artsenijkunde vindt, in het werk: «Der militär und civil « pferde-arzt in allen seinen dienstverhältnissen; Leipzig bei Baumgärtner»). Een praktische regel, die niet streng genoeg opgevolgd kan worden en volstrekt ten allereerste, in het werk gesteld moet worden.

Overigens onthoude ik mij, van alle verdere bijvoegsels dienaangaande, daar mijne bemerkingen en waarnemingen over de kennis en genezing dezer ziekte, reeds mede boven vermeld zijn, en verwijze slechts nog naar de Deutsche werken over dit onderwerp, die in de volgende bestaan; te weten in:

VEIT'S *veterinärkunde*.

WALDINGER'S *therapie*.

AMMON'S *handbuch für pferde-ärzte*, 3 Aufl. Frankfurt.

TENNECKERS *erkenntnis und kur der gewöhnlichsten pferde-krankheiten*, 2 Aufl. Tübingen.

en wat het bijzondere daarover betreft, naar:

TENNECKER'S werk: (*über die jezt unter der pferden herrschende böartige druse*), 2 Aufl. Leipzig bei Muller.

XIV. HOOFDSTUK.

Van de snot.

*» Wie eene ongeneeslijke ziekte met alle mogelijke zekerheid
» leert kennen, is even zoo geleerd en bekwaam, als die
» gene, welke eene geneeslijke ziekte herstelt.»*

De ongeneeslijke ziekte der paarden, welke hun in alle tijdperken des levens overvallen kan, en die wij de snot noemen, bestaat gedeeltelijk in een algemeen lijden van het dierlijk ligchaam, en voornamelijk van het watervaatgestel; deels in eene plaatselijke chronische ontsteking van het neusslijmvlies, welke in haren loop, in eene kwaadaardige zweer overgaat, die de kraaken andere beenderen verteert. Van dit tijdstip af, onderhoudt en vermindert die zweer het plaatselijk lijden, en het algemeene wederom het plaatselijke, en daar wij noch het laatste door eene volkomene vrije ontlasting van dunne etter, en andere heilkundige middelen genezen kunnen, noch het eerste, door medikamenten die de ziekelijke vorm en menging der dierlijke bewerktuiging over het algemeen wederom in eene gezonde kunnen veranderen, weten weg te nemen, zoo kan, ten minste, mijns inziens, deze ziekte ook in het vervolg, nog zoo ongeneeslijk voor ons blijven als zij het tot nu toe was.

Het kan derhalve hier niet van hare genezing, maar alleen van hare kenteekens, hare ontwikkeling, haren loop, hare besmetting enz. de rede zijn.

Wat de eerste aangaat, komen dezelve met de

de kenteekens bij eenen kwaden droes overeen, en zij bestaan:

1.) In eene ontlasting uit beide of wat meestendeels het geval is, slechts uit een der neusgaten, van een graauwachtig, somtijds groenachtig met gele strepen en vlakken, hier en daar ook wel met eenig bloed vermengd vocht, dat veeltijds, aan de buitenste randen der neusgaten, even als dikke boekbinders lijm, vastbakt, en den eenen tijd meer dan den anderen uitloopt; ja dit vocht kan zelfs, gedurende eenigen tijd, inzonderheid wanneer het dier weinig beweging geniet, geheel weg blijven, gelijk zulks niet zelden het geval is, en zich toch in het vervolg wederom vertoonen, en het werkelijke aanwezen van de snot almede bevestigen. (*)

2.) In eene opzwellung der klieren in de keel, welke zich gewoonlijk; — hoezeer doch niet, gelijk men geloof, altijd, — aan de binnenste oppervlakte der onderkaak, vertoonen, aan welken kant de ontlasting bestaat; zoo dat wanneer het aan het paard uit het regte neusgat loopt, de gezwollene klier zich ook aan dezelfde zijde bevindt, en gewoonlijk vast aan het kakebeen zit, en zoo omgekeerd; terwijl wanneer het uitvloeisel aan beide neusgaten plaats grijpt, men ook aan elken kant een gezwel vindt, dat zich wel

---

(*) Dit is dikwerf de rede, dat men hier en daar geloof, den kwaden droes, — die men met de wezenlijke snot, zoo menigmaal vervisselt, gelijk reeds in het voorgaande Hoofdstuk aangetoond is — genezen te hebben, terwijl het loopen van de neus slechts verminderd was, of wel geheel opgehouden had, en intusschen maar al te spoedig met alle kenteekens terug komt, die het aanwezen der werkelijke snot toonen.

wel gewoonlijk , doch niet altijd , aan iedere zijde van het kakebeen vast hecht.

Dit kenteeken is nogtans aan eene menigte afwijkingen onderhevig; zoo bij voorbeeld, vindt men somtijds bijna geheel geene of slechts eene zeer geringe opzwellings der klieren in de keel, welke dan zeer bewegelijk zijn, en zich geheel niet op de eene of andere zijde der kinnebak vastzetten.

Even zoo nemen deze gezwollene klieren nu af- dan toe in grootte, en deze verandering staat, volgens mijne waarneming, met de af- en toeneming der maan in verband. Voorts is het eene eigendommelijkheid der kliergezwollenen in de keel bij de snót, dat zij door geen middel in de wereld zoo zeer ontstoken worden, dat zij in verettering overgaan, en dáár, waar men hen derhalve van zelve of door de kunst, een gezwel in de keel ziet vormen, kan men met alle zekerheid daarop rekenen, dat men met geen snot maar met eenen kwaden droes te doen heeft.

Overigens moet ik hier bij nog aanmerken, dat:

a.) De gezwollene klierknobbels in de keel, alleen als gevolgen en niet als oorzaken der snót beschouwd moeten worden, en het dus geheel dwaas is, wanneer men door dezelve weg te nemen of te vernietigen met het brandijzer, de snót denkt te genezen, en dat ik

b.) Ondervonden heb, dat alle gezwollene klieren in de keel, inzonderheid daar waar zij zich geheel vast aan de eene of andere zijde der kinnebak, waar ook altijd de vloeijing plaats vindt, gezet hadden, zoodra de werkelijke
snot

snot aanwezig was, eene kleine inkerving, of eene kleine verdieping, even als het overgeblevene likteeken eener wonde hadden, die zich bij een naauwkeurig onderzoek, met den punt der vinger gemakkelijk liet voelen; ofschoon ik geenen natuur- ziektekundigen grond kan opgeven, waaruit eigenlijk dit verschijnsel ontstaat, en deze waarneming slechts tot verder onderzoek, aan andere paarden-artsen mededeelen wilde.

3.) In kankerachtige zweren op het slijmvlies van den neus, die nu grooter dan kleiner puisten vormen, even als kinderpokken, geene harde omtrek hebben, en zich als eene roosachtige ontsteking alleen in de opperhuid verbreiden, nu hier dan daar verschijnen, en waar zij verdwenen zijn, onmerkbare likteekens terug laten, die spoedig geheel weggaan, terwijl wederom in de nabijheid nieuwe kankerachtige zweren opkomen. Daarbij vindt men het neusvlies dan geheel bleek, dan spoedig op nieuw tegen natuurlijk rood, hier en daar met witte vlakken en streepen voorzien, ook bij tijden even als met naalde punten zwart geprikt.

Niet altijd echter vertoonen zich deze kankerachtige zweren, zoo dadelijk op de oppervlakte van het neusslijmvlies, dat men dezelve in het neusgat zien kan; dikwerf hebben zij hunnen zetel dieper in de neus, en men wordt van hun aanwezen wijders niets gewaar, dan dat van tijd tot tijd, korsten, blazen of puisten, gelijk aan die bij kankerachtige zweren, met de dunne etter uit het neusgat ontlast worden, waarop men bijzonder acht slaan moet, om de ware kennis van derzelve aanwezig te krijgen, want slechts de-

deze drie kentèeken te zamen, namelijk: het vuile, uit een of beide neusgaten, vloeijende vocht; de opzwellling der klieren in de keel en de kankerachtige gezwollen op het neusslijmvlies, verschaffen het wezenlijke kenteeken van de ware snot, en bij regterlijke uitspraken moeten telkens alle drie aanwezig zijn, zal het paard als volkomen snotterig verklaard worden. Intuschen kan het dier allezins reeds in eenen hoogen graad aan deze ziekte lijden, zonder dat juist alle de drie opgegevene eigendommelijke teekens voorhanden zijn, want meermaals houdt de ontlasting nu en dan op, voornamelijk wanneer het paard weinig beweging heeft, en komt op andere tijden heviger terug, en zulks mede uit de volgende oorzaak:

Wanneer namelijk het vuile vocht in eene der holten van den neus, waarvan er zoo vele zijn, of in de hoornvormige beenen gezakt is, dan wordt men niet eerder wederom iets van de ontlasting gewaar, tot dat deze holten met de derwaards gezonkene stoffe, tot overloopens toe opgevuld is, wanneer als dan de vloeijing op nieuw begint en zelfs vermeerdert, daar dezelve door de nieuw bijgekome ne hoeveelheid, als het ware nog meer voedsel verkregen heeft. Zoo vindt men ook, dat somtijds de gezwollene klieren in de keel bijna geheel verdwenen zijn, en slechts wederom na eenigen tijd wederom terug komen, dermate dat ik vele geheel snotterige paarden aangetroffen heb, bij welke op het oogenblik dat ik dezelve onderzocht, geen andere teekens van de snot dan alleen de kankerachtige zweren op het neusslijmvlies aanwezig

zig waren, (*) en zoo kunnen ook wederom deze ontbreken of slechts, voor ons oog verborgen, in de bovenste gedeelten van den neus aanwezig zijn, terwijl er eene vloeijing en opzwellling der klieren plaats heeft.

De onderstaande verschijnselen, bewijzen de groote voortgangen van de snot; te weten:

a.) Bloedstrepen die met het vuile vocht uit den neus vloeijen, en tot bewijs strekken, dat de stoffe grootere of kleinere bloedvaten weggevretten heeft.

b.) Opzwellling en zuchtige opzwellingen van de neusbeenderen, dáár waar zich, in de diepte, de verzamelplaats van het vuile vocht bevindt en de beenderen bedorven zijn. Men bemerkt dit het best, door zich vlak vóór het paard te plaatsen, en de neusbeenderen naauwkeurig te beschouwen, wanneer men dan aan die zijde waar de vloeijing is, eene meerdere of mindere opzwellling van het neusbeen vinden zal.

c.) Wanneer bij het in- en uitademen, een roggchelend, piepend geluid, in het eene neusgat plaats heeft, waar zich de vloeijing alleen, of ten minste sterker dan bij het andere ver-
toont. Het strekt ten bewijs, dat hier de been-
de-

(*) Dit geval gebeurt inderdaad niet zelden, dat namelijk bij wezenlijk snottige paarden, het uitvloeiisel even zoo wel gedurende eenigen tijd geheel ophoudt, als dat de gezwollene klieren in de keel, geheel in het midden gelegen, bewegelijk en slechts zeer onbeduidend, hier en daar maar zoo groot als eene erwte, gezwollen zijn, doch het neusslijmvlies vol kankerachtige gezwellen is; eene omstandigheid, die bij ieder onderzoek der paarden, zeer in acht genomen moet worden, waanneer men nooit vergeten mag, behalve na de klierknobbels te voelen en naar het uitvloeiisel te zien, ook nog het neusslijmvlies te onderzoeken.

deren bedorven en welligt reeds het middenschot van den neus weggevreten is, waarin de lucht opgevangen wordt; hetgeen dan het snorken en fluiten te weeg brengt.

d.) Wanneer de beenen en de buik zuchtig gezwollen zijn, zoogenaamde waterpoten ontstaan, de worm daarbij komt, verlammingen door den worm voortgebracht (in zoo verre de klieren aan de beenen, voornamelijk op de binnenste oppervlakte der achterbeenen, reeds in verettering overgegaan zijn), ten voorschijn komen, en eene volkomen uitterende koorts merkbaar wordt, in den loop van welke het dier vermagerd, en in eenen korteren of langeren tijd, aan den worm en de ontaarding van alle sappen of aan de tering omkomt.

e.) De klieren der oogleden scheiden een smerig, dik, geelachtig, aan het etter gelijk vocht af, waarmede dikwijls, bijzonder vroeg 's morgens, de oogen geheel bedekt en de oogleden zamen gekleefd zijn.

f.) Er ontstaat een hoesten met opgeven van etter uit de long, (de zoogenaamde snot der longen bij de ouden) en er gaan geheele partijen van zulke materie door den neus en de keel, en wat daarvan door het dier opgeslokt wordt, met de drekstoffen af.

Eene bijzondere eigenschap dezer ziekte is, dat de dieren, zoo lang het lijden enkel plaatselijk is, en slechts bij het neusslijmvlies, en ten hoogste genomen, nog bij de luchtzakken beperkt blijft, geene blijken van een algemeen lijden geven, en daarentegen zeer goede eetlust hebben, dik, opgeruimd, sterk en zuiver glanzig van haar zijn, en behalve het loopen der

snot uit den neus en de overige eigenaardige teekenen dezer ziekte, ook niet het geringste lijden toonen, tot dat eindelijk uit de plaatselijke ziekte ook de algemeene voorkomt, of de long mede aangedaan wordt, en de dieren aan eene hevige koorts, worm en uittering beginnen te lijden. Terwijl men in tegendeel bij eenen droes altijd een geringere of sterkere koorts bemerkt, de eetlust, kracht en levendigheid des diers meer of minder verdwenen, en het haar stroef en glansloos is; zoo dat wanneer een paard zonder koorts is en een dik, opgeruimd, glanzig voorkomen heeft, maar nogtans uit het eene neusgat of aan beiden, een graauwachtig, groen met gele vlakken en strepen vermengd, kleverig vocht ontlast, zulks mede onder de teekens van de snot behoort, waar het lijden slechts plaatselijk en nog niet algemeen is. (*)

Wat de oorzaken aangaat, die de snot voortbrengen kunnen, zijn het voornamelijk zulke, die verzwakkend op de dierlijke bewerktuiging werken, als: gebrek aan voedsel, slecht voedsel, vooral slecht, nat binnen gebracht met veel stof vermengd hooi, slechte haver, aanhoudende ver-

---

(*) Hierop is voornamelijk bij paarden acht te slaan, die dikwerf zeer spoedig, eene uitlozing van groen- en geelachtig uitzierend vocht, uit een of twee neusgaten bekomen; wanneer zulks met koorts, een algemeen kwalijk bevinden, gebrek aan eetlust, vermoeidheid, stroef haar enz., begint, en het niet boven de 8, 12 of 14 dagen duurt, dan is bij al het slecht uitzien van het ontlaste vocht, de ziekte, — ten minste voorreest, — nog maar een droes; terwijl in tegendeel, wandeze vloeijing, zonder eenige koorts, en met alle levendigheid, krachten, eetlust enz. aanvangt, en meer dan 14 dagen aanhoudt, het ontstaan van de snot zeer te vreezen is.

vermoeijenissen, groot bloedverlies; wijders en wel inzonderheid eene belette huiduitwaseming, een onderdrukte droes, eene besmetting en voorzeker ook nog anderen, ons tot nog toe onbekende oorzaken. In veldtogten, bij aanhoudende vermoeijenissen, minder of slechter voedsel, en dáár waar de afscheiding der zieken van de gezonden niet zoo gemakkelijk geschieden kan, of uit onkunde of bijzondere omstandigheden niet geschiedt, vooral bij voerlieden, waar één man, twee, dikwijls vier paarden, bij het slechtste voeder en de grootste vermoeijenissen, op te passen heeft, wordt de bedoelde ziekte tot eene heerschende kwaal, die eene menigte paarden wegrukt.

De watervaten schijnen dan door deze oorzaken, in hunne vorm en menging veranderd te zijn, hetwelk door een plaatselijk lijden van het slijmvlies blijkt, doch dit gaat ook in vele gevallen, het laatste vooraf, en verwekt het algemeene lijden, zoó dat dan het eene aan het andere, tot onderhouding en vermeerdering der ziekte, de hand biedt.

Wat de besmetting aangaat, is dezelve mede onder eene der voorname oorzaken te rangschikken die de snot voortbrengen, doch zij geschiedt slechts middelijk ten gevolge eener aanraking der zieke met de gezonde dieren, door zadels, tuigen, dekens, toomen enz., die op snotterige paarden gelegen en spoedig daarna wederom bij gezonde paarden gebruikt worden; voorts door het reinigings- en alle stalgereedschap die men bij de zieke dieren gebezigd heeft, en nu op gelijke wijze bij de gezonde gebruikt, zelfs door middel van den stal, den dissel enz., waarin snotterige paarden stonden of aan welken zij

liepen . kan de snot verbreed worden , zoo dat men niet voorzigtig genoeg voor het schoonmaken van al het gemelde zorgen kan , alvorens men zulks voor andere paarden gebruikt .

Het is echter in geene deele noodig , dat men al deze voorwerpen geheel vernielt en vernietigt , gelijk zoo velen ten onregte meenen . Zoo dra slechts , bij voorbeeld , al het lederwerk dikwijls regt goed , met eene scherpe loog en zeep gereinigd is , (men doet het beste , wanneer men hetzelfde eenige dagen in eene zeeploog laat liggen , en dan wederom met traan of manenvet insmeert) , men de wollen staldeken in den volmolen geeft , het ijzerwerk , zoo als de stijgbeugels , de trensens , stangen , halsterborsten en disselketting gloeiend maakt , en dan alles eenige dagen in de lucht hangt , heeft men geene besmetting meer te vrezen ; het gift wordt dan deels door de loog , deels door het blootstellen aan de de lucht veranderd , en verliest deszelfs besmettend vermogen , gelijk zoo veele proeven en ervaringen geleerd hebben . Bij deze maatregelen kan men slechts nog de voorzorg voegen , van het zadel en halstuig , met nieuwe kussens te laten voorzien , en in alle gevallen , de gereedschappen voor het schoonmaken te vernietigen . Evenmin is het noodig de kribben , ruifen , planken en palen van den stal , waarin het snotterige paard gestaan heeft , weg te nemen , den dissel waaraan het geloopt heeft te vernieuwen , enz . , maar wanneer slechts de geheele stal , de kribben , ruifen , palen , enz . , onderscheidene malen met heete loog afgewasschen , de stal eenen tijd lang gelucht en gewit is geworden , dan behoeft men aan geene besmetting te denken , die al-

alleen dan plaats vindt, wanneer de opslorpende vaten der opperhuid, bij een gezond paard, datgene opnemen, wat korten tijd te voren, en zonder dat het door de werking der lucht, de zuivering der loog enz., eene scheikundige oplossing en wijziging onderging, bij de zieke paarden door de uitwasemende vaten der huid, afgescheiden werd.

Van daar ook dat alleen de onmiddellijke aanraking der zieke dieren zelve, of slechts al datgene besmet, wat hun zweet opgeslorpt heeft, en zonder verdere zuivering op nieuw bij andere gebruikt wordt. Oneindig minder aanstekend is het speeksel en de snot der zieke dieren zelve, welke andere paarden inslokken, die uit de krib eeten of uit de emmers drinken, waarin de zieken het hebben laten vallen, en het nu door de gezonden met het voedsel genuttigd wordt. Want hier brengen de sappen der spijsvertering eene scheikundige oplossing en wijziging van de smetstof voort, en maken dezelve onschadelijk. Anders kon het ook niet missen, dat deze ziekte door de besmetting nog oneindig meer verbreid zoude worden, daar immers het geval dikwijls voorkomt, dat gezonde paarden in de herbergen, dadelijk wederom uit de krib eeten en uit den emmer drinken, waaruit kort te voren snotterige paarden gegeten en gedronken hebben; intusschen kan de besmetting dan wel in zoo verre geschieden, als bij voorbeeld, de in de krib liggende snot, bij het eten der gezonde paarden, door de opslorpende vaten der lippen en keel opgeslorpt, en zoo onmiddelijk in het bloed overgebracht wordt; en ook daarbij hebben nogtans de genomene proeven bewezen, dat wezen-

lijke snot, die door een snotterig paard uitgeworpen werd, en eerst dan aan een gezond paard door de kunst ingeënt wordt, na dat dezelve reeds eenige dagen aan de lucht blootgesteld was, en eene scheikundige ontbinding en verandering onderging, niet aanstekende is. Geleijk ook de oppasser, die een snottering en gezond paard te plegen heeft, het laatste slechts dan besmet, wanneer hij zich met snot of zweet bemorst, en het dan wederom op het gezonde overbrengt. Zoodra hij zich echter na de oppassing van het zieke paard, behoorlijk reinigt en met de gereedschappen voor het schoonmaken, de noodige voorzigtigheid in acht neemt, dezelve niet van het eene op het andere gebruikt, dan heeft men niets van het aansteken te vreezen, daar deze hier, geene smetstof gelijk de runderpest is, die door de lucht, de kleederen enz., zonder onmiddellijke aanraking, voortgeplant kan worden.

Even zeker als nogtans de besmetting van de snot is, zoodra eene onmiddellijke aanraking der gezonde paarden met de zieke, plaats vindt, of ook zoo als reeds gezegd is, de tuigen, zadels, dekens, toomen, enz., van het zieke paard op het gezonde gelegd worden, bestaan er ook allezins enkele gevallen, waar niettegenstaande dit alles, de snot doch niet op het gezonde paard, dat somtijks wel maanden lang bij het zieke gestaan en naast hetzelfde geloopt heeft, overgebracht wordt; ofschoon deze verschijnsels trouwens slechts als bijzondere afwijkingen van den regel te beschouwen zijn, die in zekere ons nog onbekende oorzaken, gelegen kunnen wezen.

Op andere dieren als het rundvee, heeft de snot geenen nadeeligen invloed, en een snotterig paard, kan dus, zoo lang het in dien toestand verkeert, naast eenen os gebruikt worden, zonder dat de laatste de minste ongesteldheid toont. De ondervinding heeft echter geleerd, dat versch van het paard genomene snotgift, bij menschen en dieren, in wonden, opene zweeren enz., gebragt, zeer kwaadaardige gebreken, ja het koud vuur, kan veroorzaken; weshalve men zich bij de ontleding van zulke paarden, zeer in acht nemen moet, om zich daarbij niet met het mes te bezeeren, of het onderzoek te ondernemen, terwijl men wonden aan de handen heeft, die niet bedekt zijn; hoewel daartoe echter ook eene zeer boosaardige snot vereischt wordt, dat is: waarbij het lijden niet alleen plaatselijk, maar voornamelijk ook algemeen geworden is, de worm zich daarbij gevoegd heeft en de geheele vorm en menging van het dier ontaard is.

De loop van de snot is niet bij alle paarden gelijk; somtijds gaat dezelve zeer langzaam, en dan is zij nog maar plaatselijk bij het slijmvlies bepaald, het paard is levendig, sterk, glanzig van haar, eet zeer goed, en kan bij alle drie eigenaardige kenteekens van de snot, die hierboven beschreven zijn, nog jaren lang leven, tot eindelijk het algemeene lijden de overhand neemt, het dier ook nog worm- of teringachtig wordt en dan aan deze ziekte sterft; somtijds, — en zulks trouwens, in alle die gevallen, waar het lijden van het paard dadelijk in den beginne meer algemeen dan plaatselijk was, — wanneer de dieren bovendien zeer zwak

zijn, vele vermoeijenissen en bloedverliezen ondergaan, en weinig en slecht voeder gekregen hebben, loopt ook deze ziekte wederom zeer snel af, en de worm, eene hevige koorts en uittering verschijnen reeds in de eerste maand der ziekte, en eindigen met den dood. Voornamelijk is dit het geval bij paarden, die reeds vroeger aan chronische ziekten der longen geleden hebben, of bij welke in de kwabben der longen, verhardingen, zamengroeijingen met het borstvlies, of zweren geweest zijn, en waar dus, door deze prikkeling en ziekelijke en verzwakte gesteldheid aangetrokken, zich ook het meeste snotgift wederom op de long geworpen heeft. Ook in die gevallen, waar een zeer kwaadaardige droes, die zelf reeds half als eene snot kon beschouwd worden, voorafging, en van welken men niet naauwkeurig weten kan, hoe lang dezelve reeds duurde, neemt somtijds de snot eenen zeer snellen loop; maar in zulke gevallen, waar zij zich zonder eenige voorafgaande ziekte, als het ware uit zich zelve, ontwikkelt, waar de paarden een goed voedsel daarbij bekomen, nog goed eten, sterk en vrolijk zijn, en de kwaal meer plaatselijk in het slijmvlies, dan algemeen door de watervaten verspreid is, verloopt deze ziekte slechts langzaam, en er kunnen jaren voorbijgaan, eer het dier aan eene algemeene ziekte, aan den worm, de tering enz. omkomt (*). Zoo
veel

(*) Ik heb dikwijls bij geschillen in den paardenhandel, moeten beslissen, binnen welken tijd wel een paard snotterig kon worden, en heb dan altijd het gevoelen geuit, dat zulks binnen weinige dagen geschieden kon, daar mij zoo vele erva-

ria

veel is intusschen zeker, dat hoe sneller de snot verloopt, des te boosaardiger zij is, en des te meer dezelve spoedig tot een algemeen bederf der sappen overhelt.

De snot moge overigens een langer of korter verloop hebben, zij eindigt steeds met den worm, de tering, de nitterende koorts, aan welke kwalen het paard dan sterft.

De worm grenst zeer na aan de snot, en is uit zijnen geheelen aard met dezelve vermaagschapt, en men kan bepaald daarop rekenen, dat elk snotterig paard, vroeger of later, ook wormachtig, en elk wormachtig paard ook snotterig wordt. (*)

Dat gene wat de oude longensnot noemden, is

---

ringen geleerd hebben, dat de snot, dikwerf zich zonder eenige voorafgaande ziekte, als het ware van zelve, in weinige dagen ontwikkelen kan, hetwelk voornamelijk na eene besmetting het geval is, of er kan een zeer goedaardige droes voor afgegaan zijn, die echter door eene onderdrukte huiduitwaseming gestremd, zeer snel in de snot overgegaan is, zoo dat een heden nog heel gezond of slechts aan eenen zeer goeden en onbeduidenden droes lijdend paard, binnen acht dagen volkomen snotterig kan zijn, en zulks des te sterker en boosaardiger, hoe sneller de ziekte woedde en verliep.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

(*) Dit is eene zoo juiste proefondervindelijke stelling, dat het als een vaste regel geldt, om bij elken boosaardigen- en langdurigen droes, daarop nauwkeurig acht te slaan, of zich van eenig deel van het ligchaam, zweren of abscessen vertoogen; want is dit het geval, dan heeft men niet zoo zeer met eenen boosaardigen droes dan veel eer met de snot zelve te doen, alle hoop op redding van het dier is vergeefs, en de ziekte neemt dan spoedig overhand, wordt geheel kwaadaardig, en eindigt, wanneer het paard niet reeds vroeger gedood wordt, binnen korten tijd, met eene volkomene ontbinding der sappen, tering en rotkoorts.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

is niet zoo zeer een ander karakter dezer ziekte dan veeleer een andere vorm, in zoo ver bij de zoogenaamde longensnot, het grootste gedeelte van het snot gift op de longen en de luchtzakken geworpen is, en van daar des te nadeeliger op den algemeenen staat der gezondheid, werkt. Gewoonlijk gaat hier een chronisch lijden der long vooraf, als het zamengroeijen met het borstvlies, verhardingen en zweeren in de long. Bij deze omstandigheden, neemt de ziekte snel toe en eindigt al spoedig met den worm en de tering.

Bij de ontleding van snotterige paarden, vindt men het neus slijmvlies op onderscheidene plaatsen met kankerachtige zweren bedekt, het middenschot in den neus aangestoken en ook wel geheel doorgevreten, de zwamachtige of hoornvormige beenderen meer of minder verteerd, het zeefbeen benevens de neus beenderen op verschillende plaatsen, bedorven, en de neus- en voorhoofds boezem met etter gevuld. Tegelijk vindt men dat ook de long en de lucht zakken meer of min geleden hebben, want de eerste is in den minderen graad der ziekte, aan hare oppervlakte, dikwijls ook tot in het binnenste van hare zelfstandigheid, even als met kleine linsen vormige verhardingen bedekt, uit welke bij derzelver doorsnijding een droppel etter vloeit. Soms is de geheele long of alleen een harer kwabben tegen natuurlijk gezwollen, kleurloos, met zweren gevuld, en aan de oppervlakte met gestolte lympha overdekt. Bij eenen hooger graad der ziekte, vindt men gansche verzamelingen van etter in de long, gelijk men dezelve

ven

ven vroeger ook in de voorhoofds- en neusholten aantrof, de luchtzakken zijn met etter en bloedig scherp vocht gevuld, en geheele gedeelten der longen zijn ontaard en verteerd. De ingewanden van de buik zijn gewoonlijk gezond, en slechts de lever wijkt (in die gevallen, waarin de long veel geleden heeft), uit medegevoeligheid en nauwe verbinding dezer beide organen, door de zenuwen, meer of minder in haren vorm en hare menging, van den gezonden staat af.

Ontwikkelt zich de snot zonder voorafgegane droes, en wordt dezelve dus als het ware, uit zich zelve of door eene besmetting, voortgebragt, dan is de koorts, welke deze ontwikkeling vooraf gaat, en haar in derzelve loop verzelt, weinig of geheel niet merkbaar, en het plaatselijk lijden van het snotvlies, wordt zonder een algemeen lijden van het dierlijk lichaam al heviger. Zoodra echter hieruit het algemeen lijden sterker en meer heerschend wordt, dan ontstaat eerst eene merkbare koorts, en dit is het tijdstip, waarop de paarden, bij de snot, het eten nalaten, het haar stroef wordt, en zich ook gewoonlijk reeds wormbuilen, of ontlasting van etter uit de long, vertoonen; in den loop waarvan, de ziekte zeer spoedig toeneemt, kwaadaardig wordt, en met eene volledigetering en ontaarding van alle sappen eindigt.

De snot kan den paarden in alle tijdperken van het leven overkomen; echter schijnt het ligchaam in eenen nog jeugdigen of hoogen ouderdom, het meest daarvoor vatbaar te zijn. Bij snotterige merrien heeft men dadelijk bij de geboorte wederom snotterige veulens zien

voortkomen, hoewel zij mede somtijds, zeer gezonde veulens voortbragten, die ook, wanneer men hen dadelijk van de moeder verwijderde, niet snotterig werden. Snotterige hengsten telen, over het algemeen genomen, geene snotterige veulens, zoodra de moeder niet ook besmet was en aan deze ziekte leed.

Van eene gunstige voorspelling en genezing kan bij de snot nimmer de rede zijn, en alle die gene, welke zich verbeeldten de snot genezen te hebben, bedriegen zich zelven, en zagen eenen eenvoudigen kwaadaardigen droes voor de snot aan, of het zijn kwakzalvers en bedriegers, die met voorgewende geheime middelen rijk worden, en onkundigen misleiden wilden.

Wij kunnen ook, mijns inziens, nooit eene geneeswijze voor de snot ontdekken; want.

1.) Wij weten geheel niet of zij slechts een plaatselijk lijden van het slijmvlies is en eerst daarna het algemeen lijden verwekt, of omgekeerd, uit dit laatste ontstaat, en het plaatselijke lijden van het neusslijmvlies ten gevolge heeft. Derhalve is het, wanneer wij,

2.) het aanwezen van de snot door zekere kenteekens ontdekken, en het kwaad reeds plaatselijk en algemeen te gelijk is, al te laat om langs beide wegen de genezing te bezorgen, omdat het eene lijden het andere onderhoudt, aan hetzelfde als het ware de hand biedt en daaruit ontstaat. En wanneer wij ook eindelijk,

3.) een bijzonder geneesmiddel mogten ontdekken, waardoor het snotgift in het ligchaam ontbonden, onschadelijk gemaakt en gevolgelijk het algemeen lijden aan deze ziekte weg-

gemen werd, zouden wij echter nimmer in staat zijn, het plaatselijke lijden bij deze kwaal weg te nemen, hetgeen vóór alles, eene ontlasting der materie en eene door de kunst voortgebragte afschilfering der kraak- en andeebeenderen, veronderstelt, die men echter niet bewerken kan, daar men niet weet, waar zich de etterverzameling bevindt; terwijl wanneer men al ook, om eenen vrijen loop aan de materie te verschaffen, in de neusholten trepaneren wilde, (hetgeen reeds dikwerf tot genezing van de snot, doch telkens zonder gunstigen uitslag, is ondernomen), zou men daardoor dan juist de diepste plaats van het ettergezwel treffen, en over het algemeen den gezwollen etter uit alle holten en bijholten der neus kunnen ontledigen, en hoe zoude men verder de aangestokene beenderen, zonder het gebruik van het brandijzer, of van het mes daarbij, tot genezing brengen? of hoe zoude men eindelijk de algemeene kwaal wegnemen, die uit de plaatselijke voorspruit, en den invloed van deze op de andere, te keer gaan? De genezing van de snot zal dus wel, een onyervulde wensch, ook voor het vervolg blijven, even als dezelve het tot nu toe geweest is, en wie derhalve onkundigen en kwakzalvers in hun getuigenis over de genezing van de snot gelooft, bedriegt en misleidt zich zelve door deze ligtgeloovigheid, wanneer hij van hen, voorgewende geheime middelen als poeders en conserven voor de snot koopt, gelijk de ondervinding zulks bevestigt.

Bij deze ziekte is, even als bij de runderpest, slechts in het dooden der zieke dieren, het meeste heil te zoeken, ten einde althans de ver-

de-

dere uitbreiding door besmetting, voor te komen. Het is nogtans zeer raadzaam niet te voorbarig tot het dooden over te gaan, en de eigenaardige kenteekens van de snot af te wachten, daar reeds veele paarden voor snotterig gehouden en zelfs gedood zijn, die slechts aan eenen kwaden droes leden.

Men behoort echter zorg te dragen, om alle deze verdachte paarden van de gezonden te scheiden en langen tijd quarantaine te doen houden, tot dat men zich of overtuigd heeft, dat het kwaad als een enkel kwade droes geneeslijk zij, of geheel stellige teekens van de snot ontstaan, wanneer dan het dood maken van het dier, niet mag uitgesteld worden.

Slechts in de veldtogten, kan en mag men het doodmaken niet eens zoo lang verschuiven, om dat zich daar geene strenge afscheiding der zieken van de gezonden laat bewerkstelligen, de dieren niet genoeg gade geslagen kunnen worden, geene gelegenheid tot quarantaine is, en door deze ziekte, de besmetting zoo ligt verbreid kan worden. (*)

Thans dien ik nog te gewagen van de behandeling van zoodanige paarden, die langer of korter tijd, met een snotterig paard in eene onmiddelijke aanraking geweest zijn, naast hetzelfde stonden of gingen, of deszelfs zadel, tuig, enz. droegen, en hetzij nog in het geheel
gee-

(*) Over het verdere betrekkelijk deze zeer naar waarheid opgegevene grondstellingen, verwijs ik voornamelijk op mijn werk: » Der militär und civil Pferde-artist in allen seinen dienstverhältnissen, Leipzig bei Baumgärtner. »

geene spoor van ziekte toonen, of reeds meer of min den droes gekregen hebben.

Bij dezen wordt vóór alles evenzeer eene afscheiding van de gezonden, en het houden eener quarantaine noodzakelijk; gedurende welken tijd, men dezelve naauwkeurig gade slaan, en dagelijks wegens de kenteekens van de snot, onderzoeken moet, terwijl men hun te gelijker tijd, ook eene dragt aan de borst zet, die men 4 tot 6 weken, in ettering houdt, hun het poeder geeft dat bij de genezing van den kwaden droes voorgeschreven is, en hen, naar de omstandigheden, in alles zoo behandelt, als aldaar geleerd wordt.

• *Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.*

Ten einde deze reeds zeer uitvoerige verhandeling over de snot, niet door mijne aanmerkingen te vergrooten, vooral daar al het wezenlijke daarover, door den schrijver gezegd is, zal ik omtrent dit onderwerp slechts nog de Deutsche werken aanwijzen, die behalve de reeds dikwerf vermelde schriften van VEIT, WALDINGER, AMMON, TENNECKER, ook nog in het zeer belangrijke vertoog van den Hofpaarden-docter TSCHÉULIN, *über den rots der Pferde, Carlsruhe*, bestaan, en ontegensprekelijk, de gewigtigste, uitvoerigste en wetenschappelijkste zijn, die wij over dit onderwerp aan te wijzen hebben.

Tevens zijn mijne beschouwingen en ervaringen over de snot der paarden, die ik in mijne dienstbetrekking en in den loop van zoo vele Isopperpaarden-docter medegemaakte veldtogten, zoo menigvuldig, van alle kanten, en met alle af-

afwijkingen van den regel, in alle vormen en karakters, heb moeten leeren kennen, bij den uitgever dezes op de pers; in welk werk, voornamelijk ook de vraag beantwoord wordt, of de snot al dan niet verborgen kan gehouden worden, waarop ik den lezer van dit geschrift, hier opmerkzaam wilde maken.

XV. HOOFDSTUK.

Van den worm, ook vliëgenden worm, huidworm genaamd.

De worm en de snot, zijn kinderen van eenen vader, en ge- volgen van een ziekelijk watervaatgestel.

De worm is even als de snot, eene ziekte van de watervaten, die zich door volgende teekens, te kennen geeft. Er ontstaan namelijk dikwijls, zonder eene voorafgaande merkbare koorts, builen en uitwassen aan verschillende deelen des ligchaams, en zulks in den loop der takken van de watervaten en derzelver klieren.

Het meest en het eerst komen dezelve gewoonlijk aan de binnenste oppervlakte der achterpoten voor, en wel zoo, dat men, wanneer men met de vingers langs deze oppervlakte van den uijer of den holster af tot aan het gewricht afdaald, en dezelve sterk drukt, dikwerf slechts kleine, als eene erwt groote knobbeltjes of builen, gewaar wordt, die onder de vingers heen en weder schuiven, en bij welker sterkere drukking, het paard pijn toont te hebben. Ook ko-

komen dergelijke of nog iets grootere knobbels of builen van deze soort aan den hals, onder de manen, zoo als mede op de ribben en de flanken ten voorschijn, welke zich gelijk een patternoster, of als knopen in een touw gelegd, of als paarlen aan eene snoer geregen, vertoonen, en bij welker sterke drukking, de paarden blijken van smarte geven. Menigmaal komen deze builen ook het eerst aan de lippen, en men houdt dezelve dan in den beginne en zonder een meer naauwkeurig onderzoek, voor eene uitwendige belediging, door eene kneuzing of anders verwonding aan de krib enz., te weeg gebragt.

Bij paarden, die gedurende de ontwikkeling dezer ziekte, veel gereden worden of die alsdan zwaar trekken moeten, ontstaan zoodanige builen veeltijds onder het zadel en het halstuig, en loopen dan niet zelden als waterdruppels zamen, zoo dat zij geheel zuchtig gezwollene oppervlakten vormen, die alle uit enkel opgezwollene klieren bestaan. Dikwijls liggen zij slechts oppervlakkig onder de huid, en menigmaal dieper, dermate dat dezelve in het binnenste der spieren indringen en zich voornamelijk binnen hare tuschenruimte plaatsen.

In het begin zijn zij hard en men voelt geene vochtgolving in dezelve, maar in het vervolg worden zij zacht en de pijn neemt bij hare aanraking toe, terwijl men zeer duidelijk voelt, dat in dezelve eene vloeibare stof opgehoopt is. Er ontstaan alsdan steeds meerdere builen, terwijl hier en daar wederom sommige verdwijnen, doch op eene andere plaats, nogmaals

ten

ten voorschijn treden, en ten laatste verlammingen der achterpoten daaruit voortspruiten; want bij de beweging, drukken de spieren en peezen op dezelfen, en daar zij dan in een hogeren graad, reeds wezenlijk in de diepte zweeren, zoo verwekt zulks pijn en eene meerdere of mindere verlamming. Tevens komt dan eene uitterende koorts daarbij, er ontstaan gezwellen in de keel en eene ontlasting uit een of beide neusgaten, en de snot vereenigt zich met den worm; beide ziekten maken dan als het ware ééne uit, en dooden het dier onder een volkomen bederf en ontarding van de watervaten zeer spoedig.

De afloop dezer ziekte, wordt nog door gezwollene beenen, volkomene waterpoten, opzwellung van den holster, den uijer en den buik, voorafgegaan. De klieren van de oogleden, scheiden even als de snot, een taai, dik, kleverig, den etter evenarend geel vocht af, dat de oogen bedekt en de oogleden aan elkander doet kleven, het haar wordt stroef, de dieren verliezen den eetlust, het slijmvliës van den neus en de keel is bleek, de algemeene verzwakking neemt dagelijks toe, er ontstaan ook wel buikloopen met kolijk, de pis verdeelt zich in draden, en eene rotkoorts neemt bij de vordering der ziekte en haren overgang tot de snot, zeer spoedig de overhand, en doet het dier omkomen.

Bij andere paarden, — en wel voornamelijk bij de zoodanigen, welke reeds vóór het ontstaan van den worm, aan chronische longziekten, als zamengroeijingen der longen met het borstylics, aan verhardingen en zweren in dezel-

zelve leden — wordt het wormgift, grootendeels op de longen geworpen, en er ontstaan hier dezelfde knobbels als onder de opperhuid, die eenen kwaden etter voortbrengen, grootere verwoestingen veroorzaken, scheuren en volledige zweren in de longen vormen, van waar het kwaad spoedig verbreidt wordt, en met teering en snot eindigt.

Paarden die op deze wijze aan den worm lijden, hoesten dikwijls en ontlasten uit den neus en de keel stinkende etter, en hetgeen zij daarvan naar beneden slokken, gaat met de drekstoffen af.

Opent men de puisten en knobbels wanneer dezelve behoorlijk rijp zijn, dan vloeit daaruit een geel ziltig vocht, eene soort van etter, de randen der wond worden verheven, even als bij boosaardige zweren, zien kleurloos, smerig en slijmerig uit, en vertoonen in plaats van eenen goeden etter, slechts eene ziekelijke stof en een dunne bloedige etter.

De ontsteking bepaalt zich niet tot deze builen, heeft niet zoo als bij alle zuivere ontstekingen, eenen harden omtrek, maar is gelijk bij eene roosachtige ontsteking, uitgebreid en zuchtig gezwollen.

Wordt het openen uitgesteld, dan breken de oppervlakkige wormbuilen van zelve open, brengen een graauw ziltig vocht voort, de randen van de wond worden verheven, hebben een bleek en kleurloos voorkomen, zijn gezwollen, zonder eene zuivere ontsteking, en gelijken naar boosaardige zweren.

Wat de oorzaken van den worm aangaat, komen dezelve geheel met die van de snot overeen;

een, en bestaan, te weten in: slecht en bedorven voedsel, groote vermoeijenissen, gebrek aan voeder, groot bloedverlies, en hoofdzakelijk ook, — inzonderheid wanneer de evengemelde omstandigheden vooraf gingen, — in de belette huiduitwaseming, de onderdrukte droes, en de besmetting, die hier even als bij de snot, namelijk door eene onmiddelijke aanraking der dieren, het bij zieke paarden gebruikt tuig, dekens enz., dat men te gelijk ook op de gezonde dieren legt, het bij elkander plaatsen en spannen van beide enz. ontstaat, en nog andere oorzaken heeft, die wij tot nu toe geheel niet kennen.

De loop van de wormziekte heeft, even als de snot, geene bepaalde tijden, en duurt dan langer, dan korter, doch nooit zoo lang als de snot, die jaren lang duren kan en waarbij het paard, wat deszelfs eetlust, krachten, en overige gesteldheid betreft, gezond kan zijn, daar de worm hoogstens een vierendeel tot een half jaar duurt, dan in de snot overgaat, teering verwekt en het dier doodt. Over het algemeen is de worm veel kwaadaardiger, en veronderstelt eene veel grooter bederf in de watervaten dan de snot, vooral wanneer de snot in het begin meer plaatselijk dan algemeen is. Van daar ook dat de besmetting bij den worm, veel spoediger volgt, dan bij de snot, en indien bij de laatste, gevallen bestaan, waarin snotterige paarden, langen tijd, bij een gezond stonden, naast hetzelfde trokken en het echter niet besmet hebben, zoo is zulks nimmer het geval bij den worm; en bij de waarnemingen die ik deswege deed, vond ik steeds, dat alle paarden,
wel-

welke met een aan den worm lijdend paard, in eene naauwe aanraking kwamen, of deszelfs zadel en tuig droegen, telkens wederom wormig of ook wel dadelijk snotterig werden, en later eerst in de worm vervielen. Over het algemeen gaan beide ziekten de eene in de andere over, zoo dat een snotterig paard ten laatste ook wormig, en een wormig snotterig wordt.

De voorzegging kan dan alleen bij den worm, gunstig zijn; wanneer:

1.) Nog geene de minste sporen van eenen opkomenden droes, die hier dadelijk een kwaadaardig karakter aanneemt, voorhanden zijn, zelfs zich ook niet eens gezwollene klieren in de keel vertoonen, die anders buiten dien, zekere voorboden van de snot zijn.

2.) Het dier nog krachten heeft en vrolijk is, nog goed eet, zich ook geene sluipende koorts vertoont, de longen nog niet van de kwaal aangetast schijnen te zijn, het dier ook buiten dat aan geene andere ziekte, als aan de schurft, de leverziekte enz. lijdt, niet te jong. of te oud of in het algemeen zwak is; wanneer wijders de wormknobbels slechts zeer oppervlakkig liggen, niet talrijk zijn, en het kwaad dadelijk bij deszelfs ontstaan gekend, en doelmatige middelen daartegen gebruikt worden, en eindelijk, wanneer het dier, gedurende de genezing, de noodige rust genieten kan, goed voedsel, zoo wel als in het algemeen, eene zorgvuldige oppassing krijgt, en in eenen warmen stal staat, daarbij echter ook tegelijk in de versche lucht komt. Ook bevordert het seizoen, het baden van het dier, het loopen in de weide enz., de herstelling in het bijzonder.

zonder, en zieken van dien aard, die wij, onder deze omstandigheden, in de lente en den zomer, te behandelen hebben, genezen veel vroeger dan diegenen, welke wij bij gebrek van dit alles, gedurende den winter behandelen.

Bij paarden, waar alle deze omstandigheden, niet plaats vinden, waar zich reeds een droes, die hier maar al te snel in de snot overgaat, zuchtige zwellingen, waterpoten, eene ontlasting van etter uit de longen, kolijkachtige buikloopen enz. ontstaan, even als in die gevallen, waar de dieren wegens diepe in ettering overgegangene wormknobbels, op welke de pezen en spieren drukken, lam worden, (hetgeen altijd eene grootere verspreiding van het wormgift in de algemeene massa der sappen veronderstelt), kan geene genezing plaats hebben, en de paarden sterven in langeren of korteren tijd, aan de snot, de teering, den worm en aan eene geheele ontaarding der vochten. Weshalve men ook gedurende de geneeskundige behandeling, hoofdzakelijk daarop behoort acht te slaan:

- a.) Of de dieren nog goed eeten,
- b.) Of zich geene klieren en zwelling daarvan in de keel vertoonen.
- c.) Of geene ontlasting van etter uit de long volgt.
- d.) Of niet de schurft, slechte spijsvertering, buikloopen, zuchtige gezwollen, of mokpoten enz. ontstaan, en
- e.) Of het dier zeer goed voedsel heeft, met zorg opgepast wordt, daar anders de ziekte, zelfs in weerwil van alle schijnbare beterschap, toch niet genezen wordt.

Deze kwaal wordt uit dien hoofde in veldtogten, waar deze vereischten zelden plaats vinden, niet ligt genezen, gelijk het ook in dat geval, over het algemeen, daar men dan de zieke dieren niet streng genoeg van de gezonde kan scheiden, hun geene quarantaine kan laten houden, en doorgaans de besmetting niet vermijden kan;— oneindig raadzamer is, de zieke paarden, zonder verdere pogingen tot genezing, te dooden, dan de nog meer of minder gezonden, in den loop der geneeskundige behandeling, met dezelve te besmetten (*). In eenen rustigen toestand daarentegen, waar alle aanraking der gezonde dieren met de zieke vermeden kan worden,— altijd echter ook met in achtneming der hierboven opgegevene vereischten, moet men alles aanwenden, wat de kunst tot genezing dezer moeilijk te overwinnen kwaal, voorschrijft, die hoofdzakelijk in het volgende bestaat, als:

- 1.) In de scheiding der zieke van de gezonden.
- 2.) In het opensnijden en branden met een gloeiend ijzer van alle wormbuilen, zij mogen reeds rijp zijn, dat is: eenen vuilen etter gegeven hebben, of niet en dus nog heel verhard zijn. In het eerste geval, kan dat bedorven vuile vocht niet tijdig genoeg ontlast worden, ten einde alle verdere opslorping daarvan in de massa der sappen, door de opslorpemde

va-

(*) Ik verwijs hier nogmaals naar mijn werk: „Der Militär und civil Pferde arzt, in allen seinen Dienstverhältnissen.“ Leipzig bei Baumgartur.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

vaten dadelijk voor te komen, en in het tweede geval, zelfs de vorming van zoodanig vocht te keer te gaan, en de chronische ontsteking der wormbuilen in het begin, in eene zuivere ontsteking te veranderen.

Het openen der wormbuilen, geschiedt het beste met het lancet, dat men tot op den grond, in de wormbuil drukt, en het branden, met een peervormig gloeiend ijzer, tot op de onder de wormbuil liggende gezonde deelen, waarbij de eerste zelve, geheel uitgeroeid wordt. Bij reeds van zelve opengebrokene wormbuilen, is, wel is waar, niet het openen met het lancet, maar evenwel het branden, geheel volgens de hier opgegevene wijze, noodzakelijk.

Met deze operatie, is het gewigtigste tot genezing van den huidworm, in zoo verre dezelfde nog geneeslijk is, volbragt. De tweede dag na de operatie, wordt de brandkorst op de wormbuilen, met warm water en zeep afgewasschen, en dáár, waar de wonden rood geworden zijn, zuiverder en goedaardiger uitzien, met een hard ontstekings gezwel, of harden omtrek omgeven zijn, en het graauwachtige ziltige vocht, in eenen behoorlijken etter veranderd is, worden de gebrande plaatsen, met heel scherpe wijnazijn uitgewasschen, en vochtig gehouden, als mede met een mengsel van gelijke deelen fijn gemaakt keukenzout en houtskool, bestrooid. Dáár echter waar de zweer, nog gezwollene verhevene randen vertoont, bleek uitziet, slechts van eene chronische ontsteking verzeld gaat, die zonder door eene verharding begrensd te zijn, zich verder uitbreidt, moet de operatie van het branden op nieuw onder-

nomen, en zelfs wel ten derden male herhaald worden, tot dat de boosaardige zweren meer in goedaardige veranderd zijn, wanneer men dezelve dan eveneens, 's morgens en 's avonds, met scherpe wijnazijn bevochtigt, en met een mengsel van keukenzout en houtskool bestrooid. In plaats van wijnazijn, kan men zich ook van het bijtende sublumaat water, van het *agua phagadaenica* bedienen, dat tot genezing aller boosaardige zweren, zulke heilzame diensten bewijst.

Tegelijk is het van een buitengewoon nut, wanneer men de zieke dieren, alle dagen met warm water en zeep, over het geheele ligchaam schoon afwascht, en hen dan met stroowischen wederom goed droog wrijft, waardoor niet alleen de zweren gezuiverd, maar ook de belette huiduitwaseming hersteld wordt.

Is het in den winter, dan spreekt het van zelf, dat het dier in eenen heel warmen stal staan, en na het bad met dubbelde wollen dekens bedekt moet worden. Gedurende den zomer, laat men het paard in loopend water zwemen, en na het baden desgelijks met stroowischen droog wrijven, terwijl aan hetzelfde voorts eene zoodanige beweging gegeven wordt, dat het in zweet geraakt.

5.) In het gebruik van het poeder of daarvan bereide konserf, zoo als het bij den kwaden droes voorgeschreven is.

4.) In eene dragt aan de borst, of ingeval de achterdijen, de holster, de ujer enz. door zucht gezwollen zijn, onder den buik, die men dan tot aan de volkomene genezing laat etteren. Indien nogtans het paard zeer mager,

mat en zwak is, of hetzelfde zeer vele wormbuilen heeft, die door het branden, allen eene soort van fontanel worden, dan kan men deze kunstmatig verwekte zweer nalaten.

Wanneer het seizoen en de omstandigheden van den eigenaar het veroorloven, dan is het even eens bijzonder voordeelig, het dier, vooral gedurende het voorjaar, zoo mogelijk op hoo-ge en bergachtige landen te laten weiden, waarbij het nogtans altijd zijn voeder krijgen moet, ten einde het niet zwak worde, en gelijk van zelf spreekt, niet bij andere paarden behoort te komen, om de besmetting te vermijden; zoo als ook over het algemeen in acht genomen dient te worden, dat men gedurende de genezing, het zieke dier de strengste quarantaine laat houden, en op geene wijze, in aanraking met andere paarden komen.

Wijders moet men dagelijks zeer nauwkeurig onderzoeken, of zich op de eene of andere plaats, niet nieuwe wormbuilen vertoonen, en indien zulks het geval is, dezelve dadelijk op de voorgeschrevene wijze openen, branden en verbinden. Men behoort evenzeer na te zien, of niet de klieren in de keel opzwellen, en zich eene ontlasting van stof uit een neusgat vertoont, in welk geval, even als wanneer er verlammingen der achterpoten, uit de in verettering overgegangene wormbuilen ontstaan, (welke men dan, als onder de pezen schuilende, niet openen kan, en waardoor alzoo het bederf der sappen steeds toeneemt,) alle hoop op genezing verloren is, en het dier gedood moet worden, alvorens het nog geheel snotterig wordt. Dit is eveneens het geval,

wan-

wanneer zich eene ontlasting van etter uit de long, of de zoogenaamde longen snot opdoet, wanneer het dier allen eetlust verliest, en de beenen, de holster, de ujer en de buik zuchtig gezwollen zijn, somtijds ook enkele plaatsen aan dezelve open breken, of zich de opzettingen aan de beenen, met waterpotten vertoonen. Daarentegen kan men wederom dan, wanneer de paarden nog sterk, vrolijk, niets mager zijn, een goeden eetlust hebben, en de wormbuilen niet zeer talrijk zijn; bij een goed voedsel, eene behoorlijke rust, en zorgvuldige oppassing van het dier, behoudens andere gunstige omstandigheden, de genezing in vele gevallen verwachten.

Bij de ontleding van aan den worm gestorvene paarden, vindt men bijna altijd ook de kenteekenen van de snotgezwollen in de boezem van den neus en het voorhoofd, de luchtzakken gevuld met etter, meer of minder kleinere of grootere zweren in de long, en knobbels in dezelve, die bij de opening, even als de gezwollen onder de huid, eenen dunnen etter ontlasten; terwijl voornamelijk alle groote wattervaten gezwollen, de klieren in dezelve verhard of in verettering overgegaan zijn, en zich voorts tusschen de huid en de spieren, zelfs over alle ingewanden, hoofdzakelijk de longen, een geelachtig ziltig vocht verspreid heeft, dat nu meer dan minder vloeibaar is, en op enkele plaatsen, als gestolte lympha of als geschrapte kaas voorkomt.

Wat de zuivering der tuigen van den stal enz. betreft, moet men daarmede even zoo te werk gaan, als in het Hoofdstuk over de snot,

voorgeschreven is. Ook moeten alle paarden, die met eenig wormachtig paard, gedurende eenen langeren of korteren tijd, in naauwe aanraking zijn gekomen, op dezelfde wijze behandeld worden, als aldaar geleerd wordt.

Alle werktuigen, neusnijpers, en andere dwangmiddelen, moeten dadelijk na derzelver gebruik bij wormachtige paarden, wederom zeer voorzigtig schoon gemaakt worden, alvorens men dezelve op nieuw bij andere paarden, bezigt.

Evenzeer behoort men zich bij wormachtige paarden, voornamelijk en nog meer dan bij snotterige paarden, in acht te nemen, dat men zich niet met het vocht uit de wormbuilen bemorse, of wat erger is, hetzelfde in wonden brenge, waardoor de kwaadaardigste zweren verwekt kunnen worden, naardien het wormgift, nog veel boosaardiger dan het snotgift is.

Paarden, die aan eene verettering van de long, aan zweren in de long, de tering of zoogenaamde longkwaal lijden, worden, wanneer zulks een tijd lang geduurd heeft, altijd wormig en ten laatste ook snotterig.

Het zal niet overbodig zijn, aan het slot van dit Hoofdstuk, nog aan te merken, dat men kleine gezwellen in de huid, die bij eene groote hitte, na steken van insekten, en bij eene belemmerde uitwaseming niet zelden voorkomen, of kleine zweren, welke na ligt uitwendige beledigingen ontstaan, niet voor wormbuilen moet aanzien, daar deze door het wasschen met warm water en zeep of laauw zoutwater en

goed wrijven, gewoonlijk wederom geheel verdwijnen.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

In zoo ver de worm dadelijk bij deszelfs ontstaan, een algemeen lijden van de watervaten veroorzaakt, terwijl de snot in den beginne slechts een plaatselijk lijden daarvan schijnt te zijn, is dezelve steeds boosaardiger dan deze laatste, en verspreidt zich en deelt zich nog sneller mede dan de snot. Overigens is die van eenen en denzelfden aard als de evengemelde, behalve dat de worm, bij zekere gesteldheid en aanleg in enkele gevallen nog geneeslijk wordt — zoodra maar niets reeds de snot of de longteering te gelijk begonnen is — daar men aan den dunnen etter in de wormbuilen hier en daar door het openen derzelve, eene ontlasting kan verschaffen en door het brandijzer deze boosaardige zweren in goed etterende abscessen kan veranderen; hetgeen bij de snot niet het geval is, waar de verzamelingen der materie niet geopend, of wanneer zulks al geschieden kan, aan den dunnen etter nimmer eenen volkomen vrijen uitgang gegeven kan worden.

De uitwendige middelen, als het opensnijden en branden der wormbuilen, werken het heilzaamst en het laatste weegt ver op tegen het verband dezer boosaardige zweren met roode precipitaatzalf enz. Ook zijn, in dat geval de warme baden, of het wasschen van het gansche ligchaam met loog en zeep, buitengemeen nuttig.

Inwendig zijn mij voornamelijk sterke gaven spiesglas, zeer te pas gekomen. Men zie dien-

aangaande « *die sicherste und zuverlässigste Heilmethode der gewöhnlichsten Pferdekrankheiten, Leipzig bij GRÄFF.* » Overigens stemt alles wat de Schrijvers in het vorenstaande gezegd hebben, zoo geheel met mijne ontdekking overeen, dat ik mij verder geene bijvoegsels veroorlove, die slechts herhalingen van het reeds vermelde zouden kunnen zijn, en alleen de Duitsche geschriften over dit onderwerp zal aanwijzen, die hoofdzakelijk in VEIT'S en WALDINGER'S werken, AMMON'S en TENNECKER'S *handbuch für angehende Pferdeärzte, 8e Aufl. Frankfurt am Main*; TENNECKER'S *Pferdearzt, 2e Aufl. Tübingen, bei COTTA*, en meer verhandelingen over deze ziekte bestaan, welke laatste zich in TENNECKER'S *zeitung für die Pferdezucht, Leipzig en Tübingen*, in deszelfs *Archiv der Thierartseneykunde* en WAGNER'S *Erfahrungen von und für Pferdeärzte* enz. bevinden. Ook bestaat er in het *Taschenbuch der Pferdekunde*, uitgegeven door Professor SCHWALTE *München*, 4e. deel, eene zeer belangrijke en leerrijke verhandeling over den worm, door den Opper-Paardendocter en Inspecteur der Stoeterijen AMMON, welke alle aandacht verdient.

XVI. HOOFDSTUK.

Van de zuivere ontsteking van de long, het borstvlies en middenrif.

Onder alle ziekten der paarden komt de zuivere longontsteking het meeste voor."

De meeste ziekten der paarden, zijn van eenen zuiver ontstekingsachtigen aard, en onder dezelve komt de eigenlijke longontsteking het meeste voor, welke bijna altijd met eene meer of mindere ontsteking van het borstvlies, in enkele gevallen ook met eene ontsteking van het middenrif en altijd met eene zwaardere of lichtere ontsteking van de lever, zamengaat. De kenteekens eener zuivere ontsteking van de long bij paarden, zijn als volgt; te weten:

1.) De dieren hebben bij het ontstaan der ziekte een afkeer van het voeder, huivering en welke zich door stroef haar, het beven over het geheele ligchaam, ook wel door trekkingen aan enkele ledematen, koude ooren en ledematen te kennen geven, en waarop eene stekende brandende hitte over het gansche ligchaam volgt, die dan wederom met koude afwisselt. Deze koortsachtige huiveringen, zijn vooral des avonds merkbaar, de pols is daarbij vol, hard, opspringend, of de slagaderen zijn ook zoodanig uitgezet door de meer ontwikkelde warmtestof, dat de polslag onderdrukt wordt en nauwelijks voelbaar is.

is (*). De klopping van het hart is niet zeer merkbaar, voornamelijk bij wel gevoede paarden met een zwaar lijf. De oogen zijn meer of minder ontstoken, de kop vooral aangedaan, zoodat menige dieren bij deze ziekte, bij den eersten opslag, en wanneer men alleen de kop ziet, als met den dommen kolder behebt, voorkomen; in het bijzonder is zulks het geval bij die paarden, waarbij ook de lever sterk lijdt. De pis is in den beginne klaar als water, later bruin als bier, en heeft dan, wanneer de ziekte tot beterschap overgaat, een sterk grond-zetsel. De drekstoffen zijn weinig, droog en hard, en donker van kleur. Zoo wel de ontlasting van de pis als van de drekstoffen, geschiedt met moeite, zelfs met pijn, welke het dier door kermen te kennen geeft.

(*) Tot onderzoek der pols kiest men de groote dijslagader, die aan de binnenste oppervlakte van het voorste been nederdaalt en daar zeer nabij aan het been ligt, waardoor haar slag voelbaar wordt, of wel de kinnebakslagader van de onderkaak, die langs de binnenste oppervlakte van elke vleugel loopt, en daar zij tegen het harde been ligt, evenzeer het eerste gevoeld kan worden; alhoewel het onderzoek van de pols bij de paarden die over het algemeen zeer rustige dieren zijn, en voorts bij fijne paarden, welke eene zeer fijne opperhuid en zacht haar hebben, aan de zijde van den onderzoeker zeer gevoelige vingers vereischt. Ook wordt deze maatstaf van de koorts, bij eene nauwkeurige beschouwing van de beweging van de flanken, van de wijze, waarop de buikspieren hierbij gebruikt worden, misgaders van de nitgeademde lucht, van de koude en warme ooren, en voornamelijk van de kenmerkende houding en beweging van het dier en van zijne geheele trekken, voor den ervaren paardenarts zeer ontheerlijk, en de veearts, die slechts uit den polslag, de ziekte zijner patienten beoordeelen wil, verstaat naar mijne overtuiging, volstrekt niet het wezenlijk praktische zijner kunst.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

geeft. De huid is in den beginne der ziekte droog; bij het toenemen derzelve, ontstaat hevige zweet, na welke echter, zoo lang de ware crisis niet daar is, geene beterschap volgt. Het paard legt zich niet neder of springt na eene kortstondig liggen wederom op, de uitgaedemde lucht is zeer heet, zelfs komt somtijds een ware damp uit de wijduitgezette neusgaten en de keel. De slijmlyezen van den neus en de keel zijn zeer rood maar gewoonlijk droog; hoogstens komen uit de eerste eenige droppels water en dunne slijm te voorschijn. Het ademen geschiedt met sterke inspanning der buikspieren en met ver opgesperde neusgaten. Er ontstaat een drooge doffe hoest, die voornamelijk hevig wordt, wanneer men het dier beweegt, bijzonder bij koude lucht en nadat het koud gedronken heeft. Drukt men met eene hand de luchtpijp sterk toe, als of men het paard wilde laten hoesten, dan vertoonen zich ware toevallen van stikken, zelfs stort het dier dan wel geheel op den grond en komt onder een zeer pijnlijk hoesten slechts na eenige tijd weder bij.

Is de luchtpijp en vooral de strottenklep mede ontstoken en meer of minder gezwollen, dan ontstaat bij het in- en uitademen een bijzonderen fluitende toon. Bij de ontsteking van het borstvlies en hoofdzakelijk van het middenrif komt het slokken bij het dier op; overigens komen de kenteekens van de ontsteking dezer organen geheel met de algemeene kenteekens der longontsteking overeen, daar ook geen dezer deelen op zich zelve, maar telkens met de long te gelijk ontstoken is.

2.) Het voorkomen, de houding en beweging, zoo wel als de gelaatstreken dezer paarden zijn zeer kenschetsende en geheel eigendommelijk. Alle vier beenen zijn onder het lijf even als op een bord zamengeschoven, de kop en hals neergedrukt en de eerste regt voor zich heen hangende, zoodat, wanneer zij ook eetlust hadden, zij denzelfven niet goed buigen en uit de krib zouden kunnen eten, en zulks des te meer, hoe meer de luchtpijp en het borstvlies daarbij tevens lijdt.

Trekt men aan de zieke dieren den kop en hals met geweld in de hoogte, dan kermen en stenen zij van de pijn, die hun dit uitrekken der luchtpijp, der borstspieren en het borstvlies veroorzaakt, daar al deze deelen toch meer of minder mede ontstoken zijn, en de luchtpijp reeds door hare gemeenschap met de thans zoo zeer geprikkelde long, bij elke inspanning, pijn verwekken moet; zelfs vallen zij wel niet zelden daarbij neder en even als braken zij dan tevens de achterbeenen (*).

Wil

(*) Dit is gewoonlijk ook het geval, wanneer men hun bij het aderen, een band om den hals trekt, waardoor het bloed in de long terughouden en zulk eene uitzetting en aandoening in dit thans, buiten dat, zoo pijnlijk orgaan verwekt wordt, dat de dieren niet zelden achterover neder vallen en toevallen van stikken toonen, waarom men hier zoo veel mogelijk, de bloedader slechts door eene druk met de vingers der linkerhand tot zwellen brengen en dan met de snepper, die men in de rechterhand houdt, de ader openen moet, gelijk ook uit dien zelfden hoofde, dranken, bij welker toediening het paard met den kop in de hoogte getrokken moet worden, bij deze ziekte niet passen en een conserf of brok hier de beste wijze is, waarop men aan het dier het middel moet trachten toe te dienen.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Wil men de paarden in dien stand li en en weder laten gaan, dan geschiedt zulks alleen, met vele moeite en inspanning aan de zijde van het dier, en alleen na veel aansporing door diengene, welke deze beweging verlangt; want niet alleen, dat al het gevoel als het ware onderdrukt is, en verlamd schijnt, terwijl hetzelfde zich enkel op het geprikkelde, ontstokene en pijnlijke orgaan, geconcentreerd heeft, maar de werking der zenuwen is, in zoo verre van haar de geschiktheid tot beweging afhangt, tevens als verlamd, en werkt slechts gebrekkig, en met vele inspanning, waartoe zelfs ook de prikkelende, en toch minder met bloed overladene spiervezelen, het hunne bijdragen.

Wil men het dier met het voorste gedeelte van het ligchaam, in zijnen vorigen stand terug brengen, dan toont het door kermen en steunen, de pijn, welke het daarbij gevoelt; voornamelijk wanneer men aan hetzelfde, gedurende het wenden of terug stooten, den kop in de hoogte houdt. Bij de beweging zelve, gaat het geheel en al even als een bevangen ziek paard, doet met de voorbeenen enkel kleine korte stappen, beweegt de beenen zeer stijf en slepende, en onder gedurig pijnlijk kermen en stenen, draagt de kop en hals zeer laag, en laat bijna deszelfs geheele zwaarte op het achterlijf rusten, niettegenstaande dit zelfs ook van de eene zijde naar de andere waggelt. Deze moeilijke, als het ware gespannene en smartelijke beweging der voorste beenen, is het meest in het oog vallende, bij het gaan over den drempel van den stal of eene andere verhevenheid, en bij de wendingen, waar de spieren

ren van het schouderblad, welke met de spieren van de ribben en het borstvlies, in verband staan, werkzaam worden, aldus middelijk op de thans ontstokene long invloed hebben, en door eene uitzetting en spanning, eene meerdere pijn bij dezelve verwekken. Over het algemeen is de gang van een, aan eene zuivere longontsteking lijdend paard, zoo kenschetsend en eigendommelijk, dat de ervaren paarden-dokter, de kwaal van het dier dadelijk aan den gang herkent. Op gelijke wijze, geeft het paard pijn te kennen, wanneer men de eene of andere voorpoot, met beide handen aanvat, en het zoo voorwaarts trekt, als wilde het dier daarbij vooruitgaan; in welk geval het zich deze beweging, even als bij de verlamming van den schenkel, slechts tot eene zekeren graad laat gevallen, en wanneer deze bereikt is, onder pijnlijk kermen en stenen, in de hoogte gaat, of zich anders daartegen zoekt te verzetten. Stoot men het terug, dan komt de beweging van het voorbeen, evenzeer met die van een aan den schenkel verlamd paard overeen, want het trekt dan meer het been terug, dan dat het hetzelfde nederzet, en toont ook bij deze beweging, even als een zoodanig paard, de grootste pijn.

— Even als over het algemeen, de houding, het voorkomen en de beweging van het paard bij deze ziekte, een eigendommelijk karakter heeft, zoo bezitten ook de gelaatstrekken en de uitdrukking, iets geheel eigenaardigs; slechts kan men dit beter zelf zien, beschouwen en gevoelen, dan beschrijven, wanneer zulks regt begrijpelijk zal worden, weshalve het hier, al

werd

werd zulks met woorden uitgelegd, nogtans onduidelijk blijven zoude. Het zij derhalve genoeg daarvan te zeggen, dat het dier, even als kende het zijnen gevaarlijken toestand, (*) in zich zelve verdiept, zich slechts met zijn lot bezig houdt, en zonder acht te slaan op al hetgeen om hetzelfde plaats heeft, daar staat, alle deszelfs gewoonten, zoo als bijten, slaan, trappen enz. nalaat, terwijl het door zijne geheele uitdrukking, zijn gevaarlijk lijden te kennen geeft, en wanneer dit toeneemt, door het hypocritische gezigt, (het neerhangen der onderlip,) de geslotene oogen, den starren en reeds geheel bewustloozen blik, het plotselijk ophouden van alle teekenen van pijn, zonder toch daarbij opgeruimder te worden, het knarsen met de tanden enz., zijnen nabij zijnde dood aankondigt.

Doodelijke voortekenen, ten opzichte der stoffe, die zich ontlast, zijn:

a.) Koud kleverig zweet, na de grootste angst en smarte, en zonder dat hierop eene beterschap volgt.

b.) Het loopen van een bruin brandig vocht, dat dikwerf met bloed vermengd is, uit den neus.

c.)

(*) Dat dit bij paarden wezenlijk het geval is, en als eene bijzondere psychologisch (zielkundig) verschijnsel van dit dier voorkomt, durf ik, uit vele waarnemingen dienaangaande, als zeker stellen. Het paard kent zelfs bij ziekten, veel beter dan de mensch, deszelfs gevaarlijken toestand, en drukt zijnen naderenden dood, door een zeker voorgevoel, zeer duidelijk uit. In mijne bijdragen over de proef-ondervindelijke zielkunde der paarden, vindt men meer hierover.

c.) Een vuile bedorvene reuk, die zich gedeeltelijk uit den neus en de keel, gedeeltelijk in den omtrek van het geheele paard, ontwikkelt.

d.) Het ontstaan van vuile stinkende kolij-achtige ontlastingen.

e.) Wanneer de oogen blijven openstaan, in geval men dezelve dreigt te beschadigen, zoo als mede het fundament.

f.) De regtstandige houding van het paard, die eensklaps op nieuw ontstaat, zonder dat zij nogtans, met levendigheid en opgeruimdheid verbonden is.

g.) Het plotselijke ophouden van alle pijn, zonder dat nogtans het dier beterschap toont, integendeel reeds geheel treurig, even als een dood dier dáár staat, zonder gevoel, zonder aandacht, zonder eenige uitdrukking der zinnen, en deelneming aan 't geen hetzelfde omringt.

h.) Het voortdurende en vermeerderende slokken, na eene aangewende ruime aderlating en fontanel, hetwelk vooral eene zeer hevige ontsteking van het midden rif aantoot.

i.) Wanneer de fontanel geheel en al niet trekt, en bij alle mogelijke prikkeling koud, zonder pijn en zonder zwelling blijft en slechts een graauw, bloedig en ziltig vocht voortbrengt; hetgeen een bewijs oplevert, dat de prikkeling in de long grooter is dan de kunstmatige, aan de uitwendige deelen der borst.

Tot de longontsteking, geeft eene belemmerde huiduitwaseming, een daardoor onderdrukte droes mede de meeste aanleiding.

Wij-

Wijders kan ook het hard loopen, vooral bij paarden, die niet daaraan gewoon zijn of zoo als men zich in de taal der rijkkunst dienaangaande uitdrukt niet behoorlijk *op den adem gebragt zijn*, die ontsteking veroorzaken, en wel gedeeltelijk in zoo verre als door het snelle instroomen der lucht bij het loopen, hoofdzakelijk bij strenge koude, de long te veel geprikkeld wordt, en gedeeltelijk in zoo ver vooral zeer dikke en vette paarden, zich daarbij altijd zeer verhitte en dan, — zoo als gewoonlijk plaats heeft — niet terdege met stroo wischen gewreven maar langzaam rondgeleid worden, en vervolgens eene koude vatten. Ook kan het voederen met koorn, in zoo ver zulks het bloed te zeer verdikt, inzonderheid na eene eerst geringere en vervolgens op eenmaal zeer ingespannene beweging, de longontsteking ten gevolge hebben, vooral dan, wanneer de paarden bovendien aanleg tot ontstekingsziekten hebben, of reeds eene oude chronische kwaal in de long, als knobbels, vastgroeiingen enz., hebben. Koud drinken na een verbitting, koude baden, terwijl het dier nog warm is en sterk zweet, een togt in eenen anders warmen stal, waarin de paarden uitwasemen en alles wat slechts de uitwaseming meer of minder belemmert, kan insgelijks deze ziekte voortbrengen, die op deze wijze, ook even goed als het kolkijk, en de droes in den stal, welken het dier somtijds gedurende verscheiden dagen niet verlaten heeft, ontstaan kan.

Het meest zijn de paarden gedurende de verharing, aan eene belette uitwaseming bloot-

ge-

gesteld; een tijdsgewricht, dat bij deze dieren met het ververen der vogels te vergelijken is, waarbij de poriën open zijnde, minder door de haren bedekt, en in het algemeen verzwakt en ziekelijk zijn.

In den winter bij eene koude lucht, komt deze ziekte menigvuldiger voor dan in den zomer bij heet of nat weêr, wanneer deze ontsteking meer een chronischen aard heeft en met eene passive leverontsteking verschijnt.

Van het 5^e tot het 12^e en 18^e jaar, is het paard het meest aan deze ziekte onderhevig; minder komt zij bij de jongere en oudere voor of neemt dan ten minste eerder een chronisch karakter aan.

Eene zuivere longontsteking duurt niet langer dan 7 of 9 dagen; dan lost zij zich op of eindigt in verettering, verharding, borstwaterzucht en koud vuur, of zij gaat in andere ziekten, als in eene chronische long- en leverontsteking, rotkoorts enz., over.

De oplossing, als de beste en eenig volkomene genezing dezer ziekte, kan men verwachten, wanneer alle toevallen der ontsteking allengskens verminderen, de ooren en de onderste gedeelten der ledematen hunne natuurlijke warmte terug krijgen, wanneer de eetlust enigzins wederkomt, de pols voelbaarder en het ademhalen rustiger, de blik wederom vrijer en levendiger, de betere houding en de beweging lossen en meer zonder pijn wordt; wanneer het paard wederom in de krib zoekt of wel zelfs reeds een weinig hooi uit de ruif haalt, wederom naar andere paarden omziet,

ziet, en bemerkt, wanneer de oppasser aan de overige paarden voeder of drinken geeft; wanneer het als het ware meer of minder onderdrukte bewust zijn, steeds meer terugkeert, de kop vrijer en ligter wordt, het hoesten ophoudt, voller en lossen wordt; wanneer zich eene slijmige ontlasting uit den neus of zweet vertoont, na welke het dier op eene in het oog vallende wijze betert, of de pis een afzetsel vormt, het paard wel nog met weerszin, ook wel met pijn, watert, maar daarop toch steeds vrolijker wordt; wanneer de uitgeademde lucht niet meer zoo heet, de beweging der flanken en het uitzetten der neusgaten daarbij nader is; wanneer de drekstoffen wederom regelmatig ontlast worden en voorkomen, houding, bewegingen, gebaarden, weder natuurlijk worden, het dier tot deszelfs oude gewoonte gelijk het bijten, slaan enz., terugkeert, zich op nieuw behoorlijk nederlegt en zonder pijn en benaauwdheid te toonen, gedurende langeren tijd liggen blijft, steeds levendiger en opgeruimder wordt, de hoest nog maar weinig te bemerken is, of geheel wegblijft, het dier zijn gewoon voeder wederom met graagte gebruikt, vrij en pijnloos in deszelfs bewegingen is, en — indien het zijne gewoonte in den gezonden staat was — zich op het stroo, nederlegt, omwentelt en rolt. Dit alles geeft een volledig bewijs, dat de ontsteking in de longen geheel verdwenen is, en in geene andere ziekten, gelijk de verettering, verharding, vastgroeijing, borstwaterzucht enz., is overgegaan.

Deze afloop der ziekte, te weten: de ver-
dee-

deeling of oplossing derzelve, en met deze de volledige herstelling van het paard, kan voorts nog verwacht worden, wanneer de fontanel op de borst, welke tot de genezing noodzakelijk is, zeer sterk getrokken heeft, ontstoken, pijnlijk en hard gezwollen is, en vele goede gele etter geeft, na eene beproefde ruime aderlating sterk zweeten ontstaat, waarop zich het dier verlicht gevoelt enz.

De overgang der ontsteking in eene verettering, blijkt mit het voortdurend ziek zijn, bij eene groote zwakheid, na verloop van den 7^e en 9^e dag, en gevolgelijk na den tijd, wanneer de verdeling der ziekte moest plaats hebben. De ontstekingskoorts verandert, dan in eene uitterende, de pols wordt zwakker, kleiner, maar ook tegelijk tusschenpozende, de slag van het hart wordt veelbaarder, de ooren en de oppervlakte van het ligchaam zijn dan koud dan heet; zelfs ontstaan er zulke en nog sterkere koorstachtige rillingen, als zeer dikwijls de longontsteking en de droes (men zie het daartoe betrekkelijke Hoofdstuk) voorafgaan, en de haren worden nog meer stroef. Bij de hoest, die zeer pijnlijk voor de dieren is, wordt ware etter ontlast, die nu eene geelachtige, dan eene groenachtige of met bloed gemengde kleur heeft en slecht ruikt; het grootste gedeelte daarvan slokken nogtans de de paarden in, en men ziet zulks met de drekstoffen afgaan. Somtjids, wanneer een groote zweer in de long opengebrosen is, en de etter door de luchtpijpen opgeworpen wordt, ontstaan ook wel toevallen van stikking of de stikking zelve. De peten zwellen; ook ont-

staan

ontstaan bij tijden zuchtige gezwellen onder den buik, voornamelijk dan wanneer de verzwering der long ook met eene borstwaterzucht vereenigd is. Het dier kan zich nog steeds niet nederleggen of springt ten minste na een kortstondig liggen en met teekenen van pijn door kermen, wederom op, de eetlust is zeer gering en afwisselend, het kan den kop nog niet vrij en zonder pijn opligten om in de krib en ruif te komen, en denzelven dikwerf even min zonder pijn naar den grond brengen; deszelfs houding met de voorpoten, is even als bij een bevangen paard, vooruitstekende als wilde het zich daardoor de borst verligten; alle bewegingen geschieden nog onder de grootste pijn; voornamelijk het omdraaijen, het achteruitgaan; het kan volstrekt niet draaijen, en het krijgt daarbij, zoodra men deszelfs luchtpijpen sterk en aanhoudend drukt, eenen hoest, waardoor het bijna stikt en etter ontlast. Het vermagert van dag tot dag meer en de uitterende koorts wordt slechts merkbaarder.

Het dier neemt nog geene van zijne oude gewoonten, zoo als bijten, slaan enz. wederom aan, en nog minder legt het zich neder, of wentelt het zich om; het knarst met de tanden bij eenen krom getrokken kop; het dier verdraait bij tijden, even als uit angst en smart, de matte oogen, die trouwens thans al het ontstekingsachtige, maar ook al het levendige verloren hebben. Eensklaps gaat het somtijds van de krib terug, plaatst zich met gebogen, nederhangende kop, even als luisterde het naar iets, of verwachtte het een of het ander, vangt alsdan aan met de voorste poten te krabbelen,
hoest

hoest en geeft daarbij etter op. Op het slijmvlies van den neus ontstaan somtijds kleine zweren door den etter, die daar langs gaat en hangen blijft, uit de long, welke niet lang daarna, in wezenlijke kankerachtige zweren overgaan.

Bij het voortduren der ziekte, wanneer door de opslorpemde vaten in de borst zittende etter opgenomen en zoo de geheele massa der sappen bedorven wordt, zwellen de klieren in de keel op; er ontstaan ook wel wormbuilen en de ziekte ontaard in volledige snot en worm, welke gepaard met eene uiteringkoorts, telkens de laatste uitgang van deze ziekte is, en bij sommige paarden vroeger, bij andere later voorkomt. De nabij zijnde dood wordt door geheel eigenaardige gebaarden aangetoond, en brengt ons reeds tot de reeds vroeger aangevoerde stelling terug, dat de dieren oneindig zekerder hunnen onvermijdelijken dood gevoelen dan de mensch, die, bij voorbeeld, wanneer hij teringachtig zonder redding is, dan juist zijnen dood nog ver verwijderd gelooft, terwijl het paard zulks in dezen toestand, reeds in alle deszelfs gebaarden uitdrukt.

De overgang van de longontsteking in verhardingen, zoogenaamde longknobbels en in eene vastgroeiing der long met het borstvlies, kan men verwachten, wanneer alle koortsachtige bewegingen, de ontstekingachtige toestand over het algemeen, en alle enkele toevallen der longontsteking in het bijzonder, wel is waar opgehouden hebben, maar het dier echter nog deels eenen chronischen doffen hoest, deels eene ziekelijke beweging der flanken, zonder koortsachtige gesteldheid behoudt; wanneer de

uitgeademde lucht niet meer heet, maar de neusgaten daarbij nogtans meer opgezet zijn; wanneer het dier zich, wel is waar, nederlegt, doch altijd slechts op de eene zijde, en wel wederom vrij in alle zijne bewegingen wordt, maar echter geen vrijen adem daarbij heeft, de flanken ingetrokken zijn, het dier bij het in- en uitademen, alle buikspieren in beweging zet terwijl hetzelfde dikwijls in eenen doffen, drooge hoest vervalt, voornamelijk bij eene snelle beweging, waarna het niet zoo krachtig en luid snuiven kan als paarden met geheele gezonde longen; en eindelijk wanneer het haar zonder glans is, en matte blik, benevens gebrek aan krachten achter blijft, en het dier niet zoo als welligt te voren zijne gewoonte was, zich op den grond rolt en daarbij achterover wentelt.

Over de genezing van dezen toestand of liever slechts van deszelfs vermindering, zal in het Hoofdstuk, de dampigheid betreffende, gehandeld worden.

De overgang der longontsteking in borstwaterzucht, wordt aangeduid door het verdwijnen van alle toevallen van ontsteking zonder beterschap. De eetlust is dan zeer gering en afwisselend, het dier legt zich niet neder of staat ten minste na een kortstondig liggen, dadelijk wederom op. De hoest is dof en ontstaat bij elke beweging, het in- en uitademen geschiedt met alle inspanning der buikspieren, en is toch zoo weinig toereikende dat het dier, bij het toenemen der kwaal, als na de lucht snakt, en op het punt is van te stikken.

Er komen zuchtige zwellingen onder den buik, de poten zwellen op, de oogleden en somwijlen

len de geheele kop wordt waterzuchtig, de slijmvliezen der neus zien er bleek en vuil geel uit. De lever begint bijzonder te lijden en bij tijden ontstaan er stinkende waterachtige afgangen, benevens ecne zeer heldere pis, alles echter zonder eenige beterschap van de ziekte. Het dier houdt den hals stijf voor zich heen, en het opligten daarvan valt hem even zoo moeilijk als het brengen van denzelven op den grond; telkens, wanneer hetzelve vooruitgaat, voornamelijk over eenige hoogte, gelijk stal-drempels, bij elke wending of achterwaartsche beweging, steent en kermt het dier van pijn; alle levendigheid, kracht, moed en vrije beweging is verdwenen, en het haar is stroef en glansloos. Het dier loopt mat, krachteloos, en even als ware het uit één stuk zonder gewrichten gemaakt, zwaarmoedig zijnen weg; het keert geenszins tot deszelfs oude gewoonten, als bijten, slaan enz., terug; de beenen zijn onder het ligchaam geschoven, en het staat daár, met een' stijf uitgestrekten hals en zonder eenige kennis, zijnen onvermijdelijken dood inwendig gevoelende, en denzelven door zijn geheele voorkomen en gebaarden te kennen gevende; in eene goede weide staat het even zoo treurig, en als het ware half bewusteloos, in zich zelve verdiept als in den stal, en bij de opene voederkist tot dat het stikt of eene beroerte krijgt of wel de bijkomende worm en snot en in den loop daarvan eene uitterende koorts, een einde aan het lijden van het dier maakt.

Bij den overgang eener zilverre longontsteking in eene chronische, doen zich alle teekens op, die in het volgende Hoofdstuk, over deze ziekte, aangewezen zullen worden.

Hier

Hier dient alleen nog aangemerkt te worden, dat deze overgang, bij deszelfs eerste vorderingen, niet zoo gemakkelijk gekend kan worden, en een geoefende blik, een ervaren praktisch gevoel vooronderstelt, zal men dikwerf de longontsteking niet nog maar voor zuiver ontstekingsachtig houden, wanneer dezelve nogtans reeds chronisch is geworden. Het moeilijkste wordt deze overgang dadelijk bij deszelfs ontstaan, bij zoodanige paarden gekend, die ook reeds in den eersten toestand der ziekte, mat, krachteloos waren, weinig teekenen van ontsteking hadden, en een zeer prikkelloos en ongevoelig ligchaam bezitten, gelijk bijna alle paarden van zeer gemeen ras. Deze overgang volgt intusschen menigmaal en zal met al deszelfs toevallen in het volgende Hoofdstuk behandeld worden.

De overgang van de longontsteking in het koud vuur, veroorzaakt dadelijk eenen snellen onvermijdelijken dood van het dier, en is die gesteldheid waarvan de vilders, bij de opening, in de gewone taal zeggen: « long en lever wa-
« ren rot.» De hierboven aangeduide gevaarlijke en doodelijke teekens, gaan dezelve vooraf, zoo als het loopen van een bruin stinkend vocht uit de neusgaten, eene rottige reuk, die zich bij het uitademen om het dier heen verspreidt, het plotseling ophouden van alle pijn, het tandknarsen, een *hippocratisch* gezigt, en eigenaardige gebaarden die den nabijzijnden dood aankondigen, welke men intusschen meer opmerken en gevoelen dan beschrijven kan, terwijl het dier onder stuiptrekkingen, sterke kloppingen van het hart en een angstig reutelend trekken

G

en

en snakken naar de lucht, dood ter aarde stort.

Wat nu de voorzegging bij deze ziekte aangaat, kan dezelve reeds daarom nooit zeer gunstig zijn, daar zij — gelijk wij boven gezien hebben — zoo menig gevaarlijken ja doodelijken uitgang heeft.

Wanneer dus dadelijk bij den aanvang der ziekte, eene doelmatige hulp verzuimd wordt, dan is zij altijd zeer gevaarlijk, dikwerf doodelijk, en laat in de gunstigste gevallen toch een langdurig (chronisch) lijden der long achter. Bijzonder gevaarlijk wordt dezelve bij jonge, welgevoede en met veel aanleg voor ontstekingen voorziene paarden, en vordert dan eene des te spoedigere en in haren geheelen omvang anti-phlogistische (ontstekingwerende) behandeling, welke voornamelijk in het volgende bestaat, als:

1.) in eene overvloedige aderlating uit de halsader, waarvan de hoeveelheid zich naar de lichamelijke gesteldheid, den ouderdom van het dier en de hevigheid der ontsteking rigt. Het is van een bijzonder goed gevolg, wanneer men daarbij het bloed snel laat uit loopen, derhalve beide halsaderen te gelijk opent, en bij de eerste aderlating reeds dadelijk, bij een volwassen paard, 6, 8, 10 tot 12 pond bloed afgetapt wordt. Eene herhaalde aderlating doet in deze ziekte op verre na niet zoo veel nut als eene ruime aderlating dadelijk in den beginne; overigens geldt nog hierbij de regel, dat hoe dikker, kleveriger en zwarter het bloed is en hoe grooter de spekhuid of de ontstekingskorst is, die het vormt, des te noodzakelijker de aangewezenere aderlating wordt en hoe meer bloed men moet aftappen, doch in alle gevallen behoort men de

de ader niet vroeger te sluiten, tot dat de pols weder opkomt en voelbaar wordt. Zoodra dit eerste vereischte tot de genezing dezer ziekte bewerkstelligd is, zet men

2.) eene fontanel (dragt) op de borst, maakt in haren geheelen omvang, de huid van de daaronderliggende spieren, met de fontanelnaald los, blaast de lucht in, zoo als bij de aanwijzing van deze operatie, zal geleerd worden, brengt 1 tot 2 oncen terpentijnolie in de wond, verdeelt dezelve door uitwendige wrijving in het losgemaakt cellenweefsel, brengt een met terpentijnolie natgemaakt stuk leder daarin en stopt de opening met een weinig droog werk. Is dit geschied en eene ruime aderlating voorafgegaan, dan geraken de paarden gewoonlijk aan het zweeten, dat men door het dekken met dekens, zoo lang als mogelijk is, onderhouden, en vervolgens het dier over het geheele ligchaam met stroowisschen terdeeg wrijven moet. Niet zelden wordt door dit zweeten, hetwelk vooral door de voorafgegane aderlating en den dadelijk daarop aangewenden prikkel door de fontanel te weeg gebragt werd, een krisis bewerkt en de voorname grond tot de genezing gelegd.

Nooit moet men bij eene zuivere longontsteking de fontanel of dragt vroeger aanwenden dan nadat men, naar den aard der omstandigheden, eene meer of minder ruime aderlating ondernomen heeft; anders wordt door dit prikkelende middel niet alleen de algemeene ontstekingachtige gesteldheid, maar ook de bijzondere in de long vermeerderd, en de ziekelijke gesteldheid slechts nog meer verhoogd dan verminderd.

derl. Hetzelfde is het geval, wanneer men niet de fontanel te laat komt, wanneer de prikkel reeds zoo vastgezet in de long is, dat men denzelfden door geenen tegenprikkel meer afleiden kan; dan wordt door de fontanel de toevloed der vochten naar de borst en niet naar de uitwendige deelen vermeerderd; want in dit geval bewerkt de kunstmatig verwekte zweer, noch ontsteking, noch opzwellling, en het koud vuur in de long ontstaat dan des te spoediger.

Ook kan men over het algemeen geenen gunstigen uitslag der ziekte verwachten, terwijl het altijd eenen grooten en als het ware vastzittenden prikkel in de long veronderstelt, of eene algemeene gevoelloosheid van het geheele zenuwgestel, even als bij de chronische long- en leverontsteking, bij rotkoorsten enz. verraadt, wanneer de fontanel weinig of geheel niet werkt, de geprikkelde deelen niet ontstoken en pijnlijk worden, opzwellen en eenen goeden etter voortbrengen; in zoodanig geval moet men de prikkeling van de fontanel nog vermeerderen, en somwijlen ook — wanneer de gevoeligheid en de werkingskracht daartoe eigenlijk niet voorhanden, maar veeleer door de hevige voortdurende algemeene ontsteking onderdrukt is — alvorens nog eene algemeene aderlating aanwenden, na welke dan eerst de fontanel werken en trekken zal; eene proefondervindelijke stelling die voor den aanvangenden paardendocter van groot gewigt is, daar hij uit gebrek aan toereikende kennis en ondervinding, niet zelden een bloot onderdrukte toestand der levenskracht voor wezenlijke zwakheid aanziet.

Zoo-

Zoodra de fontanel staat, sterk ontstoken wordt en eenen goeden etter voortbrengt, kan men op de herstelling hopen.

Met den derden dag wordt de fontanel uitgedrukt en twee tot driemaal daags daarmede voortgegaan, terwijl men aan het paard tevens stangen aan den gordel vastmaakt of eene gewast linnen schort voorhangt, ten einde het niet daaraan zoude kunnen bijten. Overigens wordt dezelve zoo lang in ettering gehouden, tot dat de volkomene herstelling begonnen is.

3.) wendt men 's morgens, 's middags en 's avonds een klisteer van afkooksel camillen, wollekruid (*verbascum*) enz. met lijnolie en zout aan, om het darmkanaal te ontlasten, en dan den omloop van het bloed vrijer, de werking van het middenrif gemakkelijker te maken, en zoo de borstholte meer te verwijden en van bloed te bevrijden.

Met hetzelfde oogmerk, om namelijk de opgehoopte stoffen uit het darmkanaal te ontlasten, die anders ligt den zuiver ontstekingsachtigen toestand in eenen rottigen veranderen kunnen, en om de koorts te verminderen, geeft men:

4.) een conserf uit

gepulvriseerd glauberzout, twee pond.

— salpeter, een half pond.

— zwavelblom en spiesglas, van elk een vierendeel pond.

— poeder van zoethout of violen wortel en honig of gele wortelensap.

Bij gebrek van deze beide ingredienten, geeft men

men meel en water, zoo veel als genoeg is om een conserf daarvan te maken, van welke men aan het dier, 'smorgens, 'smiddags en 's avonds 4 tot 5 spatels vol op de tong strijkt en tot aan de herstelling daarmede voortgaat.

Te gelijkertijd, — en zulks is eene hoofdvercischte tot de genezing — houdt men aan het paard, zoo dikwijls mogelijk, eenen emmer met laauwe meel- of nog liever lijnkoekdrank voor, ten einde deels de krachten van het dier bij het gemis van voeder onderhouden, deels de uitwaseming bevordert, de gegevene artseniën over het algemeen werkzaam gemaakt, het darmkanaal ontledigt en de koorts benevens de ontstekingsachtige gesteldheid in het algemeen verminderd worde; waarbij men doch, zoo als reeds eenmaal aangemerkt is, den drankemmer voor het dier, niet uit nalatigheid aan de krib binden, maar het drinken aan hetzelfde van tijd tot tijd voorhouden moet, daar het anders de bek steeds daarin steekt, zijn speeksel in het water laat loopen, ook wel voeder daarin mengt, en dan deze loog ongaarne meer drinkt.

Vooraf is het noodig, vóór het ingeven der artseniën, telkens drinken aan het paard voor te houden, omdat hierdoor, wanneer het drinkt, deels de daarop gegevene artseniën, het beste verdund, opgelost en aan het werken gebracht worden; deels het dier daarop niet zoo dadelijk wederom drinkt, dewijl er nog artseniën tuschen de tanden hangt, welke de eetlust berderft.

Bij paarden, die aan deze ziekte sterven, vindt men bij de opening, de borstholte gewoonlijk meer of minder vol water, en de long gedeel-

deeltelijk of geheel brandig; in denzelfden staat treft men ook de lever aan, ten minste is zij opgezet, vergroot en op de meeste plaatsen ontaard. De overige ingewanden des onderbuiks zijn gezond.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Tot het voorafgaande blijft mij niets over bij te voegen, dan alleen de teekens, den loop, de voortekens en de genezing dezer ziekte, zoo als dezelve hier opgegeven zijn, door mijne ondervinding te bevestigen, en slechts nog aan te merken dat:

α.) De zuivere longontsteking bij de paarden al mede onder de meest voorkomende ziekten behoort, daar door de verhinderde huiduitwaseming, zoo dikwijls gelegenheid hiertoe gegeven wordt, waarom wij ook zien, dat zich dikwijls de gemeenste en onkundigste smeden en herders, eene zekere reputatie als veeartsen, weten te verschaffen, want daar hunne geheele kunst in niets verder bestaat, dan in de aanwending van eene aderlating en van eene fontanel, en in de toediening van eenen verkoelenden drank, zoo als zij een mengsel van glauberzout en salpeter, in een afkooksel van linden bloesem opgelost, noemen, en deze middelen juist in dat geval aangewezen en de gewigtigste zijn, zoo kan het niet missen, of zij genezen, niettegenstaande alle gebrek aan veeartsenijkunde, toch vele paarden, naardien dezelve, gelijk dikwijls het geval is, aan eene zuivere longontsteking leden, en zij bij deze ziekte juist door de eenige wetenschap die zij bezitten, de ware be-

handeling troffen, zoo als mij menige onder-
vinding dikwijls geleerd heeft.

b.) Daar de kenteekenen van eene zuivere longontsteking, van die eener chronische ziekte van dezen aard, inzonderheid gedurende dat de eerstgemelde ziekte in de laatste overgaat, zich niet altijd duidelijk laten onderscheiden, hoofdzakelijk voor eenen aanvangenden en onervaren paardenarts, terwijl ondertusschen in beide toestanden, datgene wat in den eener het grootste geneesmiddel, — zoo als de aderlating bij eene zuivere longontsteking, in den anderen, gelijk in de chronische, — het grootste vergift wordt, zoo raad ik in twijfelachtige gevallen aan, eene proefaderlating te bewerkstelligen, wanneer de gesteldheid van het bloed spoedig zal leeren, of men met de aderlating voortgaan of dezelve staken moet, hetwelk ook uit den polsslag gedurende en na de proefaderlating blijkt. Bij eene schijbare zwakte, eene meer onderdrukte dan geheel afwezige levenskracht, die zich hier en daar bij eene zuivere longontsteking vertoont, raad ik al mede zoodanige proefaderlating aan, om het ware karakter der ziekte te ontdekken, hetwelk ons de gesteldheid van het bloed, de verhoogde pols enz., duidelijk doen zien.

De beste duitsche schriften over dit onderwerp, vindt men in VEIT'S en WALDINGER'S werken, in AMMON'S *handbueche* 8.^e Aufl., en TENNECKERS *Roszarzt*, 2.^e Aufl.

XVII. HOOFDSTUK.

Van de chronische longontsteking.

„Oftchoon de chronische ziekten slechts langzaam afloopen, zijn dezelve echter grootendeels gevaarlijker en moeilijker te genezen, dan de snel afloopende zuiver ontstekingsachtige ziekten.”

De chronische longontsteking is, volgens derzelve geheelen aard en toevallen, in allen deele van de zuivere longontsteking onderscheiden; zij is bijna altijd met eene chronische leverontsteking verbonden, tast de paarden zeldzamer dan de zuivere longontsteking aan, wanneer zij niet, zoo als dit somtijds het geval is, als eene besmettelijke ziekte onder de paarden, uit verschillende plaatselijke omstandigheden, als groote hitte, bedorven voedsel, stinkend drinkwater enz., ontstaat. (*) Buiten die gevallen, hebben wij het bij deze dieren oneindig meer met zuivere longontstekingen te doen, gelijk mij zoo veele waarnemingen geleerd hebben.

De eerste in het oog vallende teekens dezer ziekte, doen zich door eene snel opkomende buitengewone zwakte voor, en alle bewegingen

van

(*) Zoo als, bij voorbeeld, in het verledene jaar en eenige vorige het geval was. Men zie hierover mijn klein werkje: „über die jetzt unter den Pferden herrschende chronische Lungen und Leberentzündung. Ilmenau bij Voigt.”

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

van het dier zijn als verlamd. In die zelfde mate neemt de gevoeligheid en prikkelbaarheid van het dier af, zoo dat alle levens- en zenuwen kracht als uitgedoofd schijnt. Al wil men het slechts van de eene zijde naar de andere laten gaan, dan moet men zich hiertoe reeds van geweld, sterk aanspreken, en harde slagen bedienen, en toch gaat het niet op zijde, of ten minste zeer langzaam, zwaarmoedig en verslapt, en dit zelfs bij dieren, die in eenen gezonden toestand, zulks op het zachtste aanspreken deden. Met hun gevoel zijn tevens de zintuigen van het gehoor en de reuk afgenomen, zelfs hun gezigt is niet als in den gezonden toestand, en met deze verzwakte werking van de spieren en zenuwen vermindert te gelijk de aandacht op alle uitwendige voorwerpen. Deszelfs makker, aan wien het dier langen tijd gewoon is, moge van hem weg en uit den stal genomen worden, of daarin terug komen, het slaat geen acht daarop, ja schijnt het geheel niet te bemerken, terwijl het daarentegen in gezonde dagen, bij de verwijdering of terugkomst van zoodanig paard hinnikte, of anders door deszelfs gebaarden en onrust, vurig verlangen of blijdschap te kennen gaf. Hetzelfde geschiedt, wanneer de oppasser de deksel van de voederkist, open- en toe doet, een gedruisch met de emmers maakt, op welk alles het in den gezonden toestand zoo zeer de aandacht vestigde, en zijn verlangen om voeder of drinken te krijgen, door hinniken en eene uitgestrekte houding, of door het krabben met de eene of de andere voorpoot, aan den dag legde.

Thans blijft het bij dit alles treurig staan, en zich slechts met zijnen inwendigen toestand bezig houdende; het beweegt de ooren niet naar die zijde van waar het geluid komt, en schijnt even weinig het geraas te bemerken, als honger en dorst te gevoelen. Nu eens staat het stil op de rechter- dan wederom op de linker achterpoot; op geene rust het lang, even als ware het na eene hevige inspanning, zeer vermoeid. De haren rijzen in de hoogte, en er ontstaat bij afwisseling eene koude rilling of eene vliegende brandende en stekende hitte over het geheele ligchaam. Dit gevolg van eene onregelmatige, gestoorde en krampachtige beweging van het bloed, blijkt ten duidelijkste bij het voelen der ooren, als een ligchaams deel zijnde, dat ver van het hart, het voorname werktuig van den bloed omloop, verwijderd, met de fijnste opperhuid overtrokken, en met de zachtste haren bezet is. Hier voelt men dan de afwisselende koude en stekend brandende hitte het eerst en duidelijkst, gelijk dezelve ook juist hier de zekerste maatstaf van de koorts opleveren; hetgeen reeds daarom niet geheel ongewichtig kan zijn, om dat de ziekte zich hier op eene plaats, die zoo verwijderd van het hart is, te kennen geeft. (*)

Even

(*) Het zij mij vergund hier mijn gevoelen over de nu warme dan koude ooren bij de paarden, gedurende den aanval van de koorts, over het algemeen, aan te voeren; te weten: dat deze bijna iederen euden voerman, ruiters en paardenoppasser bekende maatstaf der koorts, in de tegenwoordige leer der teekenen, niet zoo geheel veronachtzaamd

be-

Even zeer als de krachten en alle werking van het leven, de gevoeligheid en prikkelbaarheid

---

behoorde te worden, even als schaamde men zich daarvan gebruik te maken; want uit dien maatstaf blijkt de onregelmatige, krampachtige omloop evenzeer en nog duidelijker, nog merkbaarder dan uit den polsslag, die men bij dieren, — men zegge wat men wil — nooit zoo bepaald en zeker waarnemen, en naar denzelfden de ziekte beoordeelen kan als bij den mensch. Wie met mij dienaangaande niet van hetzelfde gevoelen is, ga slechts van het ziekbed eens menschen weg, naar een ziek paard in den stal, en dit wel bij een, dat zeer onrustig, onhandelbaar en menschenschuw is, gelijk de zoogenaamde wildzangen uit geheele of halve wilde stoeterijen, of dat van geheel gemeen ras en met eene dikke opperhuid, benevens vele en sterke haren voorzien is. Hij zal zich zeer spoedig overtuigen, dat bij deze dieren de pols niet zoo duidelijk te voelen is als bij de menschen en derhalve op verre na niet met zoo veel zekerheid en juistheid tot maatstaf van de koorts kan aangenomen worden als in de geneeskunst van genen. Oneindig nauwkeuriger worden wij in dat opzigt geleid door de afwisselende warmte en koude der ooren, de beweging in de zijden, het uit- en instroomen der lucht door den neus en hoofdzakelijk ook door de gebaren van het zieke dier, deszelfs houding, positie, beweging, blik, nalating of wederaanname van zijne gewoonten, zijne ligging enz.; dingen, die allen zelfs door den minstgeoeffende ligter opgemerkt worden, zoodra hij anders slechts een vatbaar gevoel daarvoor bezit, en reeds vele dieren in den gezonden en ziekelijken staat beschouwd heeft; en van daar ook dat dikwijls de bloot naar de gewoonte oordeelende, of hij die in de paardenartsenijkunde, volgens de enkele ondervinding handelt, wat althans de opsporing eener ziekte of eener verlamming aangaat, den geleerdste theoretische veeartsenijkundige in den ziekenstal, bij de beoordeeling van het zieke of gebrekkige dier, overtreft, en terwijl deze angstiglijk naar de pols zoekt, reeds lang uit de geheele houding, positie, gebaarden, afwisselende warmte en koude der ooren, beweging in de zijden enz. het karakter en den graad der koorts gekend heeft. Dit is de overtuiging van eenen ouden praktische paardendocent, welke hem trouwens aan de schrijftafel betwist, maar in de praktijk, in den zie-

ken-

heid afnemen, zoo is ook de eetlust als op eenmaal verdwenen. Hard voeder eet het zieke dier in het geheel niet, nog liever een weinig hooi, zemelen, en eene slobbering uit rog-gemeen en wat gras, doch ook van dit alles zeer weinig, langzaam, met vele tusschenpozingen en na herhaald opdringen, terwijl men aan het zelve dan een handvol hooi of gras toedient of een weinig zemelen met iets haver vermengd, in de voederwan voorhoudt, of de meel drank in den drinkemmer toereikt. Uit de ruif eet het nu reeds in het geheel niet meer, omdat bij deze ziekelijken toestand telkens de kop meer of minder ingetrokken is, het opligten daar vanaan hetzelfde, uit meer dan eene oorzaak, moeijelijk wordt, en het voor de krib — al ware die ook nog zoo zindelijk, — om zoo te zeggen walgt, terwijl het ook bij het eeten uit dezelfde, den kop opligten en den hals buigen moet. Het meest drinkt het nog bij voorkeur meel- of lijnkoekdrank en liever eenigzins laauw dan geheel koud uit de pomp, na het genot waarvan hetzelfde een verstikkenden, doffen en pijnlijken hoest krijgt. Overigens is deszelfs positie regtop, en niet zoo als bij eene zuivere snel af-

---

kerstal, bij de zieke dieren zelve, niet tegengesproken kan worden, hetgeen toch altijd het gewichtigste en wezenlijkste blijft, waarom hij ook eeben ieder, die deze meening wilde gispen, niet met de pen, maar met de beschouwing en de waarneming der natuur zelve, in den stal namelijk, wederleggen zoude, indien men slechts de kritiek tot bij hem in den stal, zoude willen uitstrekken.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

afloopende long ontsteking, wanneer het den kop en hals naar den grond laat hangen en de grootste pijn te kennen geeft, zoodra men denzelven in de hoogte heffen wil, vermoedelijk, omdat daardoor de meer of minder mede ontstokene luchtpijpen gespannen zijn, en ook reeds uit dien hoofde daarbij de beweging der borstspieren, die wederom met het borstvlies zamenhangen, tevens in werking gebragt worden en derzelve medegevoel opgewekt wordt. Alleen de beenen zijn, even als bij de eerstgemelde longontsteking en bij een domkolderig paard, onder het lijf bij elkander geschoven en staan bij menige dieren bijna als op een bord. Bij dezen is dan ook de kop meer ingetrokken en het lijden spruit bij hen voornamelijk uit de lever voort. Deze dieren steunen ook somtijds met den kop in de krib, of houden denzelven naar eene zijde, zoo als de ganzen wanneer het dondert, en verraden alle kenteekeus van eenen chronischen dommen kolder, derwijze dat de onervarenen dezelve voor kolderig houden. De beweging der flanken is, in evenredigheid van den gezonden staat, niet zeer toegenomen, maar geschiedt even als het in- en uitademen der lucht kort op elkander en met inspanning der buikspieren. De adem uit den neus en den bek is slechts matig heet, en in verre na niet zoo brandend als bij eene zuivere longontsteking. Het slijmvlies van den neus is voor het grootste gedeelte eenigzins rood geworden, voornamelijk wanneer zich ook een bruin gele slijm daaruit ontlast, maar dat der bek en lippen is meer bleek en met gele vlekken en strepen gemarmerd.

Somwijlen loopt er uit beide neusgaten eene bruin gele vuile stoffe, die kleverig is, en zich even als het uitvloeisel bij de snot aan de uiteinden der neusgaten als boekbinders lijn vast hecht. Deze ontlasting houdt wederom plotselijk op, zonder dat daardoor de ziekte verminderd of vermeerderd wordt.

De klieren in de keel zijn meer of minder gezwollen, zonder daarbij ontstoken en pijnlijk te zijn; nogtans ontstaan bij menige aan deze ziekte lijdende dieren, voornamelijk bij hare eerste ontwikkeling, roosachtige ontstekingen en gezwellen aan andere deelen van het ligchaam, voornamelijk aan den kop, aan den hals, aan de borst, in den omtrek der ware ribben en aan den buik, benevens aan de beenen, welke gezwellen dikwerf wederom zeer snel verdwijnen en zich op andere plaatsen vertoonen, somtijds op de long overgaan en het kwaad nog vermeerderen, maar dikwerf ook langer in eene gelijke sterkte blijven. De gezwellen bij deze roosachtige ontstekingen zijn pappig, uitgebreid, niet omschreven en bijna zonder pijn; zij wijken voor den indruk der vingers, maar loopen dadelijk wederom op en zetten zich in den vorigen vorm, zoodra men den vinger weghoudt. De oogen zijn dof maar weinig ontstoken, en de kliertjes der oogleden ontlasten dikwijls een kleverig vocht. De blik is mat, zonder leven en vuur, en het dier is onverschillig omtrent alles, de oogleden zijn niet zelden geheel gezwollen, terwijl het paard met het algemeene en plaatselijke gevoel van ziekte in de long en lever alleen bezig is. De hoest is dof, kort afgebroken en pijnlijk, en het dier proest niet na het ophouden daarvan

van

van; somwijlen klinkt dezelve zeer hol, en houdt gedurende langeren tijd aan, doch na het gebruik van koud drinken of na eene eenigermate gedwongene beweging, wordt dezelve heviger. De buik is eenigzins ingetrokken, maar in het begin der ziekte nog weinig opgezet. De drekstoffen gaan weinig af; bij den aanvang der ziekte zijn dezelve vast, met slijm bekleed en zwartachtig; bij het toenemen der ziekte worden dezelve stinkend, en bij vermeerdering van de kwaal, ontstaan er kolijkachtige, geheel rotte als een kreng ruikende afgang. Bij eenen langeren duur der ziekte, gaat de reeds vóór den aanval der ziekte en bij derzelve ontwikkeling nog door het dier genoten haver, uit zwakte der ingewanden en wegens eene ziekelijk afgescheidene gal, onverteerd af. In alle gevallen worden de drekstoffen met eene inspanning en een onaangenaam benevens pijnlijk gevoel ontlast, hetwelk de dieren door het kermen daarbij te kennen geven.

De pis is bij den aanvang der ziekte helder, wordt zelden, slechts in kleine portien, en even als de drekstoffen met pijn door het dier ontlast; in den loop der ziekte schuimt dezelve, maar heeft geen afzetzels, en wordt ten laatste troebel, kleverig taaf, en verdeelt zich in draden gelijk vogellijm,

Na het zweeten volgt geene verligting. Het zweet is kleverig, stinkend, en wanneer de dood van het dier nadert, koud.

De afscheiding van het speeksel is in het begin der ziekte als gewoon, in den loop derzelve echter is de afzondering daarvan meer onregelmatig en wordt het stinkend, dik, kleverig en
als

als gesponnen draden, die het dier uit den bek hangen.

De hart klopping is in het begin der ziekte nog weinig voelbaar, doch wordt hevig en krampachtig bij het toenemen der ziekte, en ten laatste zwaar en onregelmatig, terwijl het dier onder de hevigste stuiptrekkende slagen van hetzelfde sterft. De polsslag is weinig voelbaar, en ofschoon de ader vol schijnt te zijn, is dezelve nogtaans op het gevoel zeer week en zwak, terwijl men de slag weinig of geheel niet bemerkt. Wanneer men den omtrek van de lever of de borst met de hand drukt, dan toont het dier daarbij geene pijn, maar wel wanneer men op de luchtpijpen drukt en het hierdoor tot hoesten aanzet.

Bij de beweging toont het zieke dier de grootste zwakte, het waggelt en tuimelt, voornamelijk met het achterste gedeelte, even als een beschonkene, gaat daarbij bijna zijwaarts als een hond, en men kan het met moeite, ja dikwijls ook met slaan, niet in een draf brengen. Indien een sterk man zich aan de eene zijde leunen wilde, zoude hij het geheel zwakke en krachteloze dier dadelijk naar de andere zijde kunnen omwerpen, en deze verslapping of krachteloosheid, komt bijna eensklaps. Paarden, die heden nog zeer vrolijk en sterk schijnen, hebben dikwerf in eenen nacht al hunnen moed, al hunne krachten verloren, die hier meer onderdrukt dan geheel verdwenen schijnen te zijn, daar de dieren bij eene doelmatige behandeling, dadelijk wederom opkomen.

Bij het verder toenemen der ziekte ontstaat er een tanden knarsen, en dikwijls ook, wanneer
het

het middenrif tevens ontstoken is, de hik. De drekstoffen worden dun, vloeibaar en zeer stinkend. Er ontlast zich bloed uit den neus, en ten laatste eene rottige reuk, en eene bruin met bloed gemengde vuile stof. De beenen, de buik, de uijer of de holster worden zuchtig, de fontanellen scheiden niets dan een dun stinkend vocht, af, en worden hard in den omtrek. Alle warmte, gevoeligheid, prikkelbaarheid, en levens- en zenuwen-werking, verdwijnt; de dieren zijn als levendige mumien te beschouwen; aan eten, zelfs aan drinken is niet meer te denken. De tong en met haar de slijmvliezen van de keel en den neus, worden bleek en geheel geel. De van het hart verafgelegene deelen, zoo als de ooren en het onderste der ledematen, worden geheel koud en sterven, men zoude haast kunnen zeggen, nog bij het leven van het dier. Het speeksel en de pis worden taai, lijmachtig en scheiden zich in draden; het zweet is koud, kleverig en ruikt gelijk een aas. De hals en het ligchaam des diers wordt stijf, het ontlast ook wel bloed uit den neus en de keel, nitsgaders uit de oogen. Eene vuile kringachtige reuk verspreidt zich over het geheele dier, het ademen wordt eerst benauwd, en houdt vervolgens op, de polsslag wordt onvoelbaar, de slag van het hart belemmerd, krampachtig en stootend. De oogen verdraaijen zich, er ontstaan stuiptrekkingen en het dier sterft daaronder.

Gedurende den geheelen loop der ziekte gaat het dier niet liggen, of staat ten minste, na een kort liggen, weder op. Zelfs dan wanneer de dood nadert, en alle werking van het leven en de zenuwen uitgeblascht is, staan zij

nog

nog en vallen dikwijls eerst met den laatsten slag van het hart, om.

Paarden, die in den gezonden staat, haspelden of beten en sloegen, laten gedurende de ziekte, deze kwade gewoonten, zoodat de kwaadste en onhandelbaarste paarden, als de stilste dieren voorkomen, en deze verzwakte toestand, deze verandering van hun geheelen aard neemt met de ziekte toe; gelijk ook met de beterschap, hunne oude kwade gewoonten terug keeren, en zij in denzelfden graad weder aanvangen te haspelen, te bijten en te slaan, als hunne gezondheid verbetert of wederom hersteld is.

Bij eenen hoogen graad der ziekte en wanneer, volgens mijne waarneming, alle hoop op herstel verloren is, verspreidt zich over het geheele dier eene krenghachtige reuk; het gaat met de pis bloed af, even als zulks ook uit den neus ontlast wordt; de stinkende afgangen nemen toe, het fondament blijft open staan, de beenen en de buik zwellen zuchtig op, alle gevoeligheid en prikkelbaarheid is uitgebluscht, de adem stinkend, de polsslag nauwelijks te voelen, de slag van het hart stootende; de stijfheid van het geheele dier neemt toe, het ademen is zeer kort, met opgezette neusgaten en in trekken der buikspieren; de fontanellen etteren niet meer, en er vloeit een waterig met bloed vermengd stinkend vocht uit dezelve; de ooren en het onderste der ledematen worden marmerkoud; de onderlip hangt naar beneden, het geheele gelaat van van het dier wordt vertrokken en vormt het hippocratiche gezigt; het dier spert den bek open, zoekt naar lucht, stort ein-
de-

delijk onder stuiptrekkingen ter aarde, en is dood. Bij eenige paarden die deze ziekte hebben, voornamelijk dáár waar roosachtige ontstekingen ontstaan en de kop, de hals en de borstgezwollen zijn, wordt somtijds de eene of andere dezer plaatsen van koud vuur aangedaan, of dit laatste ontstaat bij de fontanellen en dragten in plaats van de ettering, waarmede zich dan de ziekte scheidt en tot beterschap overgaat. In dat geval is het koud vuur als eene crisis der ziekte te beschouwen, terwijl hetzelfde het dierspoedig doodt, wanneer het de long of de lever, of zoo als gewoonlijk het geval is, beide deze werktuigen zamen aantast.

Bij alle ziekten van dezen aard, schijnt het dier slechts aan zijnen gevaarlijken toestand te denken; neerslagtig met een treurig gelaat alle voorwerpen aanziende, staan de dieren dáár als gevoelden zij hunnen naderenden dood, en bereiden zich tot denzelfden voor. De blik, de uitdrukking, de houding en de gebaarden zijn niet alleen zonder kracht en leven, maar ook als het ware pijnlijk neergedrukt, even als hadden zij een treurig voor gevoel, en bemoeiden zij zich alleen met hun lijden, terwijl zij het voorkomen hebben als of zij daar verlaten stonden, en met de geheele buitenwereld in geene betrekking meer waren.

De veearts moet zulk eenen toestand van ziel wel gadeslaan, want dezelve verschaft hem een duidelyk kenteeken van het gevaar der kwaal. Het schijnt zelfs menigmaal bij eene nauwkeurige waarneming der zieke dieren, als of zij meer kennis van het gevaar huns toestands hadden dan

dan wij gelooven, en zelfs dan de mensch in zijne ziekten heeft, en als of zij een eigenaardig voorgevoel van hunnen dood hadden, dat zich alsdan door hunne gebaarden en in hun geheel aanwezen uitdrukt.

Eene rotachtige long- en leverontsteking, loopt in 7, 14 of 21 dagen af, binnen welken tijd het dier genezen of dood, of de ziekte in andere kwalen, zoo als bij voorbeeld, de borstwaterzucht, overgegaan is. Bij doelmatige, dadelijk in het begin der ziekte aangewende middelen, duurt dezelve ten langste 14 dagen en wordt dan beter, wanneer de herstelling in 5 tot 4 weken, voltooid is. Paarden die boven den 21^e en 25^e dag aan deze kwaal lijden, worden zelden genezen. Zonder hulp der kunst eindigt deze ziekte bijna altijd met den dood en slechts ligte aanvallen gaan zonder geneesmiddelen wederom gelukkig over.

Wanneer den 3^e tot den 4^e dag na het zetten van eene fontanel op de borst — een der grootste en gewigtigste geneesmiddelen bij deze ziekte — niet reeds de beterschap ontstaat, dan wordt de ziekte, hoewel niet altijd doodelijk, toch langwijlig, en men heeft alsdan met eene trage herstelling te doen. Zoo lang wijders de fontanel alleen vuil of kaasachtige stoffe geeft, is de ziekte ook nog niet gebroken, en duurt dezelve met eene gelijke hevigheid voort.

Een teeken der beginnende beterschap is het wederkeeren van den verloren eetlust. Zij vangt aan met het eten van een weinig goed hooi, een weinig gras, een weinig gesneden ramanassen, wortelen en brood, en gaat vervolgens

gens tot het gebruik van zacht voeder over, dat de zieke dieren in dezen staat liever eten dan hard. Een weinig haver met zemelen, of gemalen garst enz. is hun het aangenaamste voeder, gelijk zij dan ook gaarne een pap van roggemeel en water of gestampte lijnkoek, gebruiken. Hierbij is alleen aan te merken, dat men met deze wijze van voeding steeds afwisselen moet en de krib benevens den emmer altijd zindelijk behoort te houden, ten einde het geen overblijft niet verzure, wanneer de zieke dieren, bij wie bovendien de eetlust zoo gering is, uit instinct, in het geheel niet uit dezelfde eten. Van tijd tot tijd moet men hun eenige handen vol zuivere drooge haver geven met een weinig keukenzout bestrooid, en somwijlen wederom een weinig niet versch gebakken roggebrood met zout bestrooid, en voorts zoo eene gedurige afwisseling in hun voeder trachten te brengen, wanneer zij nog het spoedigste iets beginnen te nuttigen.

Ook moet men hun, zoo lang de ziekte nog voortduurt en de eetlust verminderd is, nu deze dan die soort voeder, niet altijd in de krib geven, dat zij ook daarom moeilijk uit dezelfde eten kunnen, daar zij daarbij den hals krom buigen en den kop die thans nog zeer aangedaan is, in de hoogte heffen moeten. Het is dus voor hen gemakkelijker en liever eten zij dan ook van de eene of andere soort van voeder, wanneer de oppasser het hun van tijd tot tijd, in eene droog zindelijke voederwan voorhoudt.

Dat zelfde geldt ook van het eten van gras in de weide. Het bukken valt hun moeilijk,
om-

omdat de kop en de borst aangedaan zijn, en zij eten derhalve liever een weinig gras, wanneer men het hun versch afgesneden voorhoudt.

Met het drinken is het even zoo gesteld. Over het algemeen gebruiken zij nog liefst een weinig laauw meel- of lijnkoekdrank, maar men moet daarmede ook afwisselen, en hun van tijd tot tijd schoon water voorhouden. Dit laatste behoort echter altijd eenigen tijd in den stal gestaan te hebben, en niet geheel koud te zijn, daar het anders tot hoesten aanzet.

Het veel drinken der zieke dieren, behoort hier, zoo als ook bij eene zuivere longontsteking, mede tot de voornaamste geneesmiddelen, waarvan ik, — door zoo vele ervaringen geleerd, — meer dan van het zoo dikwijls geheel onnoodige medicineren houde, en de oppasser kan hun derhalve den drinkemmer niet genoeg voorhouden; het geen ook iedere keer vóór het ingeven der middelen, door den paarden doctor geschieden moet. (*)

De oppasser, mag volstrekt niet, om zich de de moeite van het voorhouden des drinkemmers te besparen, denzelfden voor het dier aan de krib binden, want dan verontreinigt hetzelfde emmer, daar het zijn speeksel daarin loopen laat, zich den bek daarin uitspoelt, en hooi en voeder daarin brengt, hetgeen door het water uitgeloozd, dan eene ware hooi- en

voe-

(*) De gronden hiervoor, zoo als mede van het groote nut van het drinken bij koortsachtige ziekten in het algemeen, vindt men breedvoerig uit eengezet in mijne *Veterinär Chirurgie* I deel, Praag bij Calve.

voederpap wordt, welke het zieke paard niet zuipt. Over het algemeen moet men aan het dier altijd versch zuiver drinken voorhouden, en bijzonder op de zindelijkheid van het vaatwerk zien.

Overigens is het ook reeds dienstig, wanneer van tijd tot tijd het zieke dier zich den bek in den drinkemmer uitspoelt, al drinkt het ook niet altijd; daar de uitspoeling van het speeksel, en het opnemen van het water door de opslopende vaten van de keel, zeer heilzaam zijn.

In het algemeen doet bij deze, even als bijna bij alle ziekten der paarden, een goede zorgvuldige en vlijtige oppasser, die het paard bemint, buitengemeen veel af, en hij kan in vele gevallen meer tot de herstelling van het dier mede werken, dan de paardendocter zelf. Een proefondervindelijke regel, dien de praktische veearts alleen weet te schatten en op prijs te stellen.

Bij de voortdurende beterschap, neemt de eetlust van dag tot dag toe; de ziekelijke lust naar verschillend voedsel, indien ik het zoo noemen mag, verdwijnt, en de smaak in een gelijksoortig voeder, voornamelijk in goed hooi en haver, komt wederom terug, en wordt al meer en meer bestendig, terwijl integendeel bij het toenemen der ziekte, alle eetlust verloren gaat, en het dier zonder eenig gebruik van voeder, als het ware slechts op zijne eigene krachten teert en onderhouden wordt, (*)

tot

(*) Ik heb paarden waargenomen, die bij deze ziekte in 15 tot 18 dagen geheel geen voeder gebruikten, en slechts
nog

tot dat het eindelijk onder eene algemeene oplossing der vochten bezwijkt.

Bij het ontstaan en toenemen der beterschap, wordt de klopping van het hart minder voelbaar, en de polsslag wederom voller en voelbaarder. De afwisseling der koude en warmte neemt af, en er ontstaat wederom eenen gelijken warmtegraad van het ligchaam; de ooren en het onderste deel der ledematen verliezen hunnen levenloozen toestand; het haar is niet meer als een borstel en neemt wederom deszelfs glans aan. Het slijmvlies van den bek verliest de gemarmerde gele vlakken, en het bleeke, kleurlooze en smeurig aanzien. Het speeksel wordt op nieuw even als in den gezonden staat afgescheiden; de koortsachtige bewegingen, en met dezelve het opzetten der neusgaten, het slaan der flanken verminderen, en houden ten laatste geheel en al op.

De kop wordt vrijer, de opmerkzaamheid op uitwendige voorwerpen en tevens de gevoeligheid en prikkelbaarheid, keert terug, even als de volkomene kennis en het bewust zijn. Het dier neemt deszelfs oude gewoonte en kwade manieren wederom aan; het bijt en slaat op nieuw en bemoeit zich wederom met de andere paarden. Zijne houding wordt natuurlijk, zijne beweging vrijer, met meer kracht en meer bezonnen.

Behalve een weinig nachtzweeten, houdt de zie-

---

nog door hante jeugdige sterke levenskrachten behouden werden.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

ziekelyke uitwaseming op; de pis en de drekstoffen nemen hunne natuurlijke hoedanigheid aan; de uitvloeiing van slijm uit den neus houdt op, en de vrolijkheid benevens de levendigheid van het geheele dier keert terug.

Anders is het met dit alles gelegen, wanneer de ziekte vordert en in hevigheid toeneemt; in dat geval neemt de klopping van het hart in dezelfde mate toe, wordt steeds voelbaarder en meer kloppende, hoe minder de polsslag te voelen is. De koorts wordt heviger, de afwisselend stekende warmte en koude nemen toe. Voornamelijk worden bij het toenemen der ziekte, de van het hart verwijderde deelen, zoo als de ooren en de onderste gedeelten der ledematen, marmer koud. Het haar wordt al meer en meer stroef en steeds minder glanzig. Er ontstaat een beven en trekken van de ledematen; de slijmvliezen van den bek en neus worden bij voortdoring bleeker en geler; het speksel wordt kleveriger, dikker, taaijer, stinkend en verdeelt zich in draden even als vogelslijm. Het benaauwde ademen, het opzetten der neusgaten; in een woord, de koorts neemt steeds meer toe; de kop wordt al meer en meer aangedaan; de gevoeligheid wordt steeds minder, terwijl de aandacht op uitwendige voorwerpen meer en meer afneemt; het bewust zijn is slechts somwijlen tegenwoordig, en er ontstaat dikwijls eene volkomene mijmering bij het zieke dier; de stelling, houding, gang, alles wordt steeds zwaarmoediger en zwakker.

Aan bijten, slaan, en dergelijke gewoonten is niet meer te denken, en er ontstaat som-

somtjids de hik, terwijl tusschen beide de hals en ook wel het geheele ligchaam van het dier, stijf wordt. Het zweet wordt kleverig, stinkend en koud, de pis gaat even als bruine boekbinderslijm of als schrijnwerkerslijm af. Er ontstaan stinkende, dunne afgangen, en uit den neus vloeit eene dikke, kleverige, met bloed vermengde, ten laatste, stinkende stof. Er ontstaat ook zucht aan de beenen, de holster en de uijers, terwijl roosachtige ontstekingen den kop en meerdere andere lichaamsdeelen aandoen, en er eindelijk ook langs de ribben, wind- of luchtgezwellen, opkomen. In den omtrek van het dier ontwikkelt zich eene stinkende bedorvene lucht; het hypocritische wezen vertoont zich; het dier staat met geslotene oogen, geheel verzwakt en krachteloos, en hoewel nog levend, even als reeds tot rotting overgaande; het legt zich in het geheel niet neder, heeft van matheid, schrikt wanneer het uit zwakte in elkander zakt, wel voelende, dat het, bij zijn nederstorten, ook deszelfs leven eindigen zal, tot dat stellig de ziekte over de laatste krachten der natuur zegeviert, en het dier onder stuiptrekkingen, opzetten der neusgaten en hevige hartkloppingen dood, nedervalt.

Deze, is de getrouwe, naar de natuur afgeschilderde loop dezer ziekte, wanneer zij tot de beterschap of den dood overgaat. Met den 14^e of den 21^e. dag is alles voorbij, en bij de beterschap begint eerst een middenstaat tusschen gezondheid en ziekte, de herstelling namelijk, die nog naar mate van den ouderdom en de krachten van het dier, de lievigheid en aanhoudendheid der ziekte, de oppassing, het

voedsel, het weêr, de bijzondere gesteldheid en eene menigte plaatselijke omstandigheden, slechts weinige dagen of weken duurt, gedurende welken tijd er nog nachtzweeten ontstaan en steeds nog eene algemeene zwakte van het dier, gezwollene beenen, hoest, gebrek aan vrolijkheid en kracht overblijft, tot dat eindelijk ook de laatste sporen der ziekte verdwijnen, en de staat der gezondheid terug komt.

Het is zonderling en verdient zeker alle opmerkzaamheid, dat, wanneer deze ziekte somtijds heerschende onder de paarden is, bijna alle droezen, het karakter van eene rotkoorts aannemen, en alle met een langdurige aandoe-ning der long en lever, gepaard gaan.

De oorzaken welke deze ziekte te weeg brengen, zijn: bedorven voedsel, te weinig voeder, het drinken van stilstaand onzuiver water, aanhoudende vermoeijenissen, groote hitte en gedurende de droogte veel opgesnovene stof, groot bloedverlies, en al wat verzwakkende op het dier werkt, maar voornamelijk eene onderdruk- te, belette huiduitwaseming, die bij het bestaan der gemelde omstandigheden, als het ware, de aanleiding, tot het uitbreken der ziekte, geeft, waarbij wij slechts de verschijnselen zien, zonder eigenlijk, even min als bij het ontstaan van alle ziekten, te weten hoe het gebeurt.

Wat de voorzeggung bij deze ziekte aangaat, zoo rigt dezelve zich naar hare hevigheid, den ouderdom, de ligchaamsgesteldheid, de krach- ten, het voedsel, den arbeid van het dier, de oppassing en verpleging van hetzelfde, de ver- blijfplaats, het jaargetijde, de verzuimde of tij- dig

dig aangebrachte hulp, de meer of minder doelmatige behandeling en duizend andere plaatselijke omstandigheden. In het algemeen kan men dienaangaande het volgende aannemen:

Wanneer het paard noch te jong noch te oud is, en van eene sterke gesteldheid is, het gebruikte voeder en drinken, niet al te slecht was, en hoofdzakelijk dadelijk in het begin der ziekte, eene doelmatige hulp aangewend werd, dan laat zich met veel waarschijnlijkheid de herstelling verwachten, vooral ingeval niet reeds langdurige (*chronische*) kwalen van de long en lever, vóór het begin der ziekte bestonden, zoo als verhardingen, vergroeiingen, verzweringen enz. Wijders ook wanneer het dier de behoorlijke rust en oppassing genieten kan, de luchtgesteldheid meer droog en koud dan nat of heet is, en zoo wel de oppasser van het dier als de veerts, het zieke dier met liefde en zorg behandelen.

Heeft daarentegen de ziekte, die misschien bovendien het dier met alle kracht aangegrepen had, reeds eenen geruimen tijd geduurd: is dadelijk in den beginne eene doelmatige hulp verzuimd geworden; heeft de oppasser geene zorg voor het dier, — want op dezen komt het bij de herstelling zoo veel aan als op de kundigheden, de ondervinding en de vlijt van den paardendoctor; — was het dier reeds vóór dit begin der ziekte zwak, en arm aan levenskrachten, oud of geheel jong: moet het zwaar werken; hadden er reeds chronische kwalen aan de lever en long plaats, en was het voedsel slecht en alle andere plaatselijke omstandigheden niet gunstig voor de herstelling, dan

kan wederom geene gunstige voorspelling gedaan worden, en men heeft eenen doodelijken uitgang der ziekte te vreezen. Dit is voornamelijk het geval, wanneer het dier sedert verscheidene dagen in het geheel geen voeder naar zich nam, en met de drekstoffen geheele onverteerde haver ontlastte, wanneer al bloed uit den neus loopt, de hals stijf wordt, zich lucht- of windgezwollen vertoonen en een dunnen afgang ontstaat; wanneer er zich eene rotachtige reuk om het dier heen ontwikkelt, het speeksel en de pis zich in kleverige draden verdeelen, de fontanelen geheel niet trekken en slechts weinige dunne en kwaadriekende sappen geven, het hart sterk klopt, het ademhalen zeer kort en het oor benevens het onderste gedeelte van den poot marmer koud wordt; wanneer weinige of geheel geene gevoeligheid en prikkelbaarheid meer voorhanden is, en het zieke dier, even als of hetzelve over zijnen doodelijken toestand nadacht, onoplettend op alles wat in deszelfs omtrek voorvalt, dáár staat; wanneer zich steeds nieuwe roosachtige ontstekingen en zuchtgezwollen vertoonen, de slijmvliezen van den neus en de keel zeer bleek, en bruingeel gemarmerd worden, het paard de matte doffe oogen sluit, zich in het geheel niet nederlegt, op de beenen beest, even als uit den slaap schrikkende opspringt, en nog levend als een kring begint te ruiken. Wanneer eindelijk eene bruingele stinkende snot uit den neus loopt, en alle teekens van pijn schijnen verdwenen te zijn, dan zal het dier spoedig on-

onder stuiptrekkende bewegingen dood ter aarde nederstorten.

Over het algemeen wordt de ziekte reeds gevaarlijk, zoodra zij met dezelfde hevigheid boven den 7^e. en 9^e. dag duurt, de eetlust in het geheel niet terug keert, en de algemeene zwakte, als het ware, van uur tot uur toeneemt; wanneer de fontenellen weinig of in het geheel niet trekken, of slechts een dun, waterig, en stinkend vocht of kaasachtige wei voortbrengen en er noch op het zweeten noch op eene vermeerderde ontlasting van de pis, noch op eenen ontstanen droes, beterschap volgt. Wanneer de kop aangedaan en de houding, stelling en beweging, bewusteloos, waggelende, onwillekeurig en tuimelende blijven, de roosachtige ontstekingen en zuchtgezwellen toenemen of eensklaps verdwijnen, en alle levenswerking, gevoeligheid en opmerkzaamheid, even als uitgedoofd is; gelijk ook wanneer eindelijk de vroegere gewoonten van het dier niet terugkomen en het dier als het ware in eene bedwelming blijft.

Daarentegen kan men op de herstelling hopen, wanneer de eetlust maar eenigzins terug komt, de fontenellen ontstoken worden, opzwellen en een hard, heet en omschreven gezwel vormen, mitsgaders goede etter geven; wanneer het dier vrolijk wordt, deszelfs aandacht op uitwendige voorwerpen toeneemt en de klopping van het hart minder voelbaar wordt, de warmte over het geheele ligchaam gelijkmatiger en natuurlijker wordt, terwijl het ademen wederom op de gewone wijze plaats heeft; wanneer de blik van het dier wederom

vrijer en levendiger, het oog glanziger wordt, de huivering, het trekken der beenen, en het afwisselend rusten op het eene of het andere been afneemt, de drekstoffen, de pis, en het zweet wederom derzelve natuurlijke hoedanigheid krijgen, de slijmvliezen levendiger en rooder worden, het speeksel zijne natuurlijke eigenschap verkrijgt, de kop vrijer, de stelling, houding en beweging natuurlijker, willekeuriger en krachtiger worden, de roosachtige ontstekingen en zuchtgezwollen allengskens verdwijnen, of na kritische ontlastingen, en het brandig worden van uitwendige deelen, eene beterschap en vrolijkheid ontstaat, en slechts nog eene groote algemeene zwakte en eene snellere of langzamere herstelling merkbaar is.

Over het algemeen nogtans blijft deze ziekte steeds gevaarlijk en is het vooruitzicht uit dien hoofde doorgaans niet gunstig (*).

Men kan de genezing niet tijdig genoeg bij deze kwaal beginnen, zal de herstelling spoedig, zonder verdere ziekte en volkomen plaats hebben. Dezelve vordert vooreerst eene zachte ontlasting van het darmkanaal, ten einde de rotkoorts door het terugblijven der drekstoffen niet nog vermeerderd en onderhouden worde. Deze middelen moeten echter met andere bittere, specerijachtige middelen verbonden zijn, die de levenskrachten opwekken, de zenuwen prikkelen, te gelijk bijzonder op de borst werken,

---

(*) Over dit onderwerp verwijs ik naar mijn werk: » *Unterricht in der Thierärztlichen Klinik, Leipsig bei Muller.* »

(Aanmerk. van den Hoogd. Vertaler).

ken, de verstoppingen losmaken, en matig op de uitwaseming werken.

Hiertoe behoort een mengsel van:

gepulveriseerde roode gentiaan.

—	calmus
—	jeneverbezien.
—	valeriaan.
—	fenkel.
—	anijs, en
—	violen wortel, van elk $\frac{1}{2}$ pond.
—	spiesglas, en
—	blom van zwavel, 1 pond.
—	glauberzout, 3 pond.

genomen te worden, hetwelk men met meel en water, honig of sap van gele wortelen tot een conserf maakt, en waarvan men aan het zieke dier 's morgens, 's middags en 's avonds 3 tot 4 spatels vol op de tong strijkt, of tot brokken gemaakt ingeest. Worden hierop de drekstoffen lossen, dan wordt de hoeveelheid van het glauberzout met de helft verminderd, ook het gebruik van dit middel gedurende 1 tot 2 dagen geheel nagelaten en bij toenemende neiging tot rotting wordt, bij deze massa nog een half lood kampfer, vier oncen hartshoorngest en even zoo veel theriak gevoegd. Ingeval reeds dunne afgangen ontstaan zijn, dan moet men het spiesglas, de zwavelbloem en het glauberzout nog meer verminderen, maar in plaats daarvan dezelfde hoeveelheid van de gepulveriseerde *arnica* bijvoegen, en de portie kampfer, hartshoorngest en theriak versterken.

Behalve deze inwendige middelen moet wijders dadelijk in den begiane eene fontanel en

wel op de borst gezet worden, en door het losmaken van de huid in den geheelen omtrek, door het opblazen van het cellenweefsel, alsmede door het inbrengen van met terpentijnolie sterk bevochtigde wicken en het ingieten van 2 tot 3 oncen terpentijnolie in de wond, dezelve regt prikkelende gemaakt worden. (*)

Deze handelwijze is mede het wezenlijkste der genezing, en kan niet tijdig genoeg aangewend worden. Zij leidt de ziekelijke prikkelbaarheid der long en lever, en de roosachtige ontstekingen der uitwendige deelen af, en werkt, in zoo verre dezelve eenen hevigen prikkel verwekt, heilzaam op de levenskrachten.

Oneindig minder werkzaam toont zich bij deze ziekte, een seton haarvlecht of dragt; dezelve prikkelt in dezen verzwakten en onderdrukten toestand veel te weinig en is uit dien hoofde ook op geene wijze in staat, de zoo zeer uitgedoofde werking der zenuwen wederom op te wekken. Hetzelfde geldt van eene fontanel onder den buik; ook deze werkt gedeeltelijk te weinig; om dat derzelve prikkeling meer de peesachtige uitbreidsels dan de spieren treft, en deze tegenprikkel is ook al te verre van de lijdende long aangebragt; waarom de aanwending van deze kunstmatige zweer, op deze wijze, van weinig of geheel geen nut is.

Nog

(*) Buiten de plaatselijke prikkeling, die hier de terpentijnolie verwekken moet, werkt zulks ook nog in zoo verre heilzaam op den ziekelijken toestand, daar dezelve door de opslorpende vaten opgenomen en in de massa der sappen overgebragt wordt, waar het dan als een opwekkend en rotingwekkend middel werkt.

Nog minder werkzaam zijn de prikkelende inwrijvingen van terpentijnolie, laurierolie, spaanschevliegen-tinctuur enz., op de borst en in den omtrek van de lever; zij zijn al te weinig prikkelende, om de ziekte van de long en de lever naar de uitwendige deelen af te leiden, en ook te weinig pijnverwekkende, om daardoor op het algemeen gevoel en de opwekking der zenuwen weldadig te werken, terwijl dezelve ook te weinig werkzaam zijn, om de verstoppingen in de lever en in de vaten der long weg te nemen. Integendeel vermeerdert de opslorping der spaanschevliegen-tinctuur door de watervaten, de algemeene koorts en brengt moeilijkheden bij het waterlozen te weeg.

Prikkelende inwrijvingen, doen slechts dan nut bij deze ziekte, wanneer zij langs den ruggegraat, en dus daár waar zij het ruggemerg en de uiteinden der zenuwen treffen, aangewend worden, en tot dat einde bewijst een mengsel van gelijke deelen terpentijnolie, harts-
hoorn- en kampfergeest, de beste diensten, inzonderheid in zoo verre het deels, door de opslorpemde vaten opgenomen en in de massa der sappen overgebracht, deze meer voor de neiging tot rotting bewaart, en deels door den vlugtigen prikkel, de zenuwen opwekt en tot eene meerdere werking aanzet.

Met 1 tot 2 oncen van het gedachte mengsel, bevochtigt men des 's morgens en 's avonds de ruggegraat van de schoft af tot aan het kruis, en wrijft het met stroowisschen sterk in, want reeds het wrijven op zich zelve, doet eene heilzame uitwerking.

Overigens hangt het van den afgang en van

den verderen ziekelijken toestand af, of men losmakende, dan wel zamentrekkende of voedende klisteren van tijd tot tijd moet aanwenden.

Bij gebrek van ontlasting, waarop men bij deze ziekte zoo zeer te zien heeft, zijn lavementen van een afkooksel van camillen of zemelen, met een weinig kookzout en lijnolie aangewezen, die ook des noods, alleen uit enkel laauw zeepwater en keukenzout kunnen bestaan. Ingeval van dunne ontlastingen, werken klisteren van een sterk afkooksel van eikenschors, terwijl voor een voedend klisteer, sterk meelwater met eijeren het beste kan gebruikt worden, hoewel dáár waar men dit laatste aanwenden moet, altijd weinige of in het geheel geene hoop op de herstelling overblijft.

Bij toenemende zwakte, is het insteken van stukken roggenbrood, die met goede roode wijn bevochtigt zijn, van veel nut. Nogtans moet men hiermede even als met het toedienen van alle inwendige geneesmiddelen, wanneer zij ook nog zoo overeenkomstig de ziekelijke gesteldheid zijn, van tijd tot tijd wederom ophouden; want niets onderdrukt bij paarden meer den eetlust, dan het gedurig gebruiken van medicijnen, en hoe meer deze eetlust vermindert, hoe meer de algemeene verzwakking toeneemt, die door bloote geneesmiddelen, zonder gebruik van voeder, toch niet wederom weggenomen wordt.

Men kan het paard ten aanzien van het ingeven en de werking van inwendige geneesmiddelen, in geenen deele, uit hetzelfde oogpunt als den mensch beschouwen. Dit heeft mij eene veeljarige praktijk als paardendactor overvloedig geleerd, en wie dus in de paarden-artsenij-

kunst,

kunst, slechts bij wijze van overneming uit de geneeskunst voor menschen, te werk gaat, gelijk thans bijna alle geleerde veeartsen, zonder eigenlijke ondervinding in den ziekenstal doen, die dwaalt geweldig, en zal in verre na niet het nut daarvan zien, dat het voortgezette gebruik van inwendige middelen bij den mensch heeft; want:

1.°) Nemen de paarden, bij continuatie, het geneesmiddel slechts met mocite en alleen ter helfte of geheel niet in.

2.°) Houden zij daarbij op te eten of vangen niet wederom aan, zoodra men zulks niet gedurende een, ja twee en drie dagen uitstelt, en de natuur als het ware laat bekomen, benevens de reeds gegevene medicijnen laat uitwerken.

Nergens intusschen verdient deze algemeene regel der praktische paarden-artsenijkunst meer in acht genomen te worden, dan bij de hier afgehandelde ziekte, waar het zoo veel op het gebruik van het voeder aankomt, als zijnde het beste versterkend en genezend middel.

Men geve daarom het hierboven opgegevene middel, naar mate, gelijk ik aldaar opmerkte, de gesteldheid der ziekte vereischt, niet dagelijks, maar men houde één, twee ook wel drie dagen, daarmede geheel op, verwachtte in het algemeen niet te veel van hetzelfde, en zoek de genezing veel meer in den uitwendig te weeg gebragten tegenprikkel, en in de fontanel, met welke men als het ware krachtig tot de overwinning der ziekte werken moet, en dezelve uit dien hoofde, wanneer zij niet ontstoken raakt, en het gezwel zich weinig uitbreidt als-

mede niet warmer en harder is, van dag tot dag, door het meerdere losmaken der huid, het inbrengen van vlaswieken en ingieten van terpentijnolie, nog prikkelender moet trachten te maken; want van het trekken der fontanel hangt alles af: is deze namelijk bij alle prikkeling niet tot verettering te brengen, dan is het dier verloren, evenzeer als men zich de herstelling met zekerheid beloven kan, en met de kwaal, zoo als men in het gemeene leven zegt, over het ergste heen is, wanneer de fontanel ontstoken en opgezwollen is, hard wordt en eindelijk eenen goeden etter geeft.

Om dit te bewerkstelligen, drukt men dezelve reeds na den eersten dag uit, al is ook op dien tijd nog maar een dun en waterachtig vocht daarin voorhanden (*), prikkelt dezelve door het inbrengen op nieuw van versche wieken met terpentijnolie en nog bovendien, naar bevind van zaken, door het ingieten van terpentijnolie, en bevochtigt den geheelen omtrek der fontanel zeer dikwijls met versch water; welke handelwijze mede veel tot eene betere ontsteking en verettering toebrengt. Deze prikkeling van de fontanel moet wijders zoo lang voortgezet worden, tot dat het dunne vocht in wezenlijken etter verandert, of de kaasachtige materie in eene naar

---

(*) Deze praktische handgreep wordt hier ook nog in zoe verre gevorderd, als door het langere verblijf van dit afgescheidene vocht, hetwelk door de opslorpene vaten wederom ingezogen wordt, de rottige gesteldheid in het algemeen, die bij deze kwaal zoo heerschende is, slechts nog vermeerderd wordt.

goede naar room van melk gelijkende vloeistof overgegaan is.

Wanneer men ooit noodig heeft, bij het aanbrenge van eene fontanel, bezorgd te zijn, dat het paard niet daaraan bijt, knaagt, of wrijft, dan is zulks voornamelijk het geval bij dezen ziekelijken toestand, die zich bovendien door eene in het ooglopende neiging tot rotting onderscheidt, en bij welke door soortgelijke kwetsuren met dezen heerschenden aanleg van het geheele ligchaam, maar al te ligte brandige plaatsen aan de fontanel ontstaan, welke hier dikwijls, zelfs zonder eenige uitwendige prikkeling, zich als de crisis der ziekte voordoen en dan niet tijdig genoeg weggemaakt kunnen worden, ten einde het brandige vocht niet opgenomen en daardoor de algemeene rotkoorts vermeerderd worde.

Uit dien hoofde is het raadzaam deze brandige deelen met het mes weg te nemen, waarbij men echter voorzigtig zijn moet om met hetzelfde de daaronder liggende gezonde deelen niet aan te raken; en als het ware het koud vuur ook op dezen inënten. Men brande vervolgens de geheele oppervlakte der wond met het gloeiend ijzer, deels om alle nog bestaande overblijfsels van de aangestokene plaatsen of ook maar het achterblijven en aankleven van brandig vocht, onmiddellijk te vernietigen, deels om in de daaronderliggende gezonde deelen eene betere ontsteking en verettering te weeg te brengen, door welke zoo wel de laatste overblijfselen der brandige plaatsen, nog weggestooten, als ook de tegenprikkel nog langer onderhouden en de algemeene ziekte weggenomen wordt.

Tot

Tot voorkoming van het knagen en kwetsen der fontenel op de borst, dienen als het beste en doelmatige middel, twee stangen, waarvan men aan elke zijde, ééne met het eene einde aan den gordel, — die in dezen ziekelijken toestand, nooit zeer vast gegespt moet zijn, — en met het andere einde aan de neusriemen van den halster plaatst, daar het enkel voorhangen van eene schort van gewast linnen niet genoeg daarvoor beveiligt. De tijd gedurende welken men overigens de fontenel in ettering behoort te houden, hangt van de spoedigere of langzamere beterschap van het dier af. Zoo lang de eetlast niet wederom terug gekeerd is, de algemeene koorts, de hoest, de roosachtige ontsteking, de gezwellen aan de beenen, nog niet verminderd zijn, de vrolijkheid, de krachten, de oude gewoonten des diers, nog niet op nieuw verschenen zijn, en het slijnvlies niet levendiger, de oogen niet wederom levendig of de kop vrij geworden is; met een woord, zoo lang niet alle teekens van eene terugkeerende gezondheid voorhanden zijn, mag de fontenel niet weggenomen worden en dezelve moet derhalve ten minste 5 weken of ook wel 4 tot 6 weken in ettering gehouden worden.

Wanneer men deze kunstmatige zweer lang open houdt, behoeft men uit eene toepassing van de geneeskunst voor den mensch op de dieren niet te vreezen, dat dit zoo heilzaam middel bij de continuatie van hetzelfde verzwakken zoude. De krachten van het paard, deszelfs sterkte, gevoeligheid en prikkelbaarheid, zijn over het algemeen met die van den mensch

in

in het geheel niet te vergelijken, en wanneer ook bij den laatsten, eene lange en sterke ettering allezins meerdere langdurige kwalen voortbrengt, zoo is zulks geenszins het geval bij de paarden, gelijk de schrijver zulks uit eene duizendvoudige ondervinding in de geneeskundige praktijk der paarden weet. Integendeel, hoe langer in dezen ziekelijken toestand, evenzeer als in menige andere, de kunstmatige zweer onderhouden wordt, hoe heilzamer het is, en hoe meer zij eene langwijlige herstelling, voorkomt. Zij is zelfs het middel, waardoor de ziekte, geheel alleen en dikwijls ook zonder alle aanwending van inwendige middelen, geneest, zoodra dezelve maar dadelijk in den beginne zeer geprikkeld en langen tijd in ettering gehouden wordt. Slechts dan werkt zij volgens mijne ondervinding nadeelig, en bespoedigt het den dood van het dier, wanneer men met de aanwending daarvan te laat komt, wanneer de ontsteking der long reeds te ver gevorderd is, door dezen tegenprikkel niet meer afgeleid kan worden en het koud vuur reeds begint te ontstaan. In dit geval verhaast het den dood van het dier, die overigens slechts eenige uren later, gevolgd zoude zijn.

Ontstaat bij de verschijning dezer ziekte een droes, of vertoont dezelve zich in den loop der ziekte, dan wende men dampbaden aan van hooizaad zoo als zulks reeds op verschillende plaatsen van dit werk, opgegeven is.

Aan de roosachtige ontstekingen en zuchtige gezwellen, die zich in den loop dezer ziekte, aan den kop, den hals, in den omtrek der
rib-

ribben, onder den buik, aan den koker, den uijer en de beenen, voornamelijk aan de achterbeenen vertoonen, behoort men verder geheel niets te doen dan dat men de ontstokene of zuchtige plaatsen, hoogstens met drooge stroo-wisschen wrijft en derzelve genezing alleen te zoeken in de goede ettering en het onderhouden van de fontenel, waardoor deze ziekelijke verschijnsels het eerste en zekerste weggenomen worden.

Gedurende de herstelling ontstaan er somwijlen zoogenaamde straalzweren en roosachtige ontstekingen, mok in de hiel, die men niet onderdrukken moet. Het onderhouden der fontenel gedurende langeren tijd, en het zuiveren der zweeren met laauw zeepwater zijn in den beginne de doelmatigste middelen, en eerst later tot opdrooging van beide, zuiverende en zamentrekende middelen dienstig, zoo als: goudglitazijn, een afkooksel van eiken schors, het bijtende sublimaatwater en een poeder van houtasch, gebrande aluin en blaauwe vitriool, om daarop te strooijen.

Deze ziekten zijn deels als crisis, deels als gevolgen der algemeene zwakte te beschouwen, die door het lang laten etteren der fontenel en het toenemen der krachten van het dier, het beste verdwijnen.

Al te sterke of te lang aangewende vlugtige prikkelende middelen zoo als de kamfer, de duivelsdrek, de hartshoorngeest, de terpentijnolie enz., die door vele veeartsen bij dezen ziekten voorgeschreven worden, brengen geene heilzame werking te weeg; integendeel vermeerderen zij zelfs de koorts en verslimmeren das den

den toestand. Over het algemeen is het aanhoudende gebruik van alle inwendige middelen bij deze ziekte schadelijk, terwijl de fontanel en eene zorgvuldige verpleging en oppassing het meeste tot de genezing bijdraagt. Voornamelijk doet zulks het zorgvuldig en afwisselend toegediend voedsel, zoo als nu een weinig goed hooi, dan een weinig zemelen met haver vermengd, dan wederom meel- of lijnkoekdrank en somtijds eenig gras, kleingesnedene ramanassen, wortelen, brood met zout bestrooid enz., dat hem de oppasser geeft, waardoor de krachten van het dier onderhouden worden en waarin de genezing meer te zoeken is dan in de inwendige middelen, gelijk mij de ondervinding zoo dikwerf geleerd heeft.

Ook is bij dezen ziekelijken toestand bijzonder nuttig (zoodra de eerste wegen of darmen door de reeds opgegevene zachte poedermiddelen gezuiverd zijn, die te gelijk ook door de bijvoeging van bittere middelen, heilzaam op de spijsvertering werken), een conserf van versch geschrapte ramanas, gepulveriseerde calmus, goede roode wijn, en fijn gewreven roggebrood, waarvan men aan het dier 's morgens, 's middags en 's avonds eenige spatels vol op de tong strijkt. Hiermede moet men echter ook niet dagelijks voortgaan, maar zulks een of twee dagen, naar gelang der omstandigheden, geheel weglaten en aan de natuur, als het ware, den tijd laten, om te bekomen, en de gegevene middelen werkzaam te doen zijn.

Gedurende de beterschap is dan eene matige beweging in de versche lucht, wanneer het de omstandigheden toelaten, eene geheel vrije be-

beweging op eene bepaalde plaats, en zelfs het matige werk al stappende zeer heilzaam.

Als algemeen versterkende, de spijsvertering bevorderende en opwekkende middelen, bevelen zich gedurende de herstelling aan, alle bittere specerijachtige geneesmiddelen, zoo als bij voorbeeld :

gepulveriseerde jeneverbessen.

— roode gentiaanwortel.

— calmuswortel.

— fenkel.

— anijs, en

— kookzout, van elk gelijke deelen,

waaryan men voor het paard op ieder voeder eene eetlepel vol of zoo veel men in vijf vingers houden kan, strooit. Indien het echter het voeder met dit bijvoegsel niet eten wil, dan is het oneindig raadzamer, zulks geheel weg te laten, om het dier maar niet in het eten te hinderen, waardoor zijne krachten nog veel vroeger en beter opgewekt worden dan door alle medicijnen.

Bij de aan deze ziekte gestorvene paarden, vindt men na de opening der borstholte, de long en het borstvlies met gestolde lympha bedekt, de long op onderscheidene plaatsen met het borstvlies aan elkander gegroeid, de long zelf brandig, ontaard en hier en daar verhard. Eene gele geleiachtige stof vult het cellenweefsel van het borstvlies, een verschijnsel hetwelk men in het cellenweefsel der huid, en zelfs der spieren, waarneemt. In het hart vindt men verschillende polypenachtige massas van geronnen bloed, terwijl er in de
ade-

aderen slechts een dun-geelachtig rood vocht voorhanden is. Dikwijls is de borstholte vol water, voornamelijk dáár, waar kort vóór den dood, alle zuchtige gezwollen aan de beenen, onder den buik enz., snel verdwenen.

De werktuigen van den onderbuik zijn, behalve de lever, gezond. Deze laatste echter is ontaard, opgezet, vergroot, en meer of min brandig, op verschillende plaatsen verhard en met een kleverig slijm bedekt. In de hersenen, het ruggenmerg en de scheden der zenuwen vindt men somtijds een geleachtig vocht, terwijl het cadaver zeer spoedig tot de rotting overgaat, en eene zeer rottigen krenghachtige reuk verspreidt.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

De verhandeling over deze zoo gewigtige en in het geheel niet zelden voorkomende paardenziekte, was zeer gebrekkig, en zoo wel de teekens derzelve als de loop, de voorzegging en genezing zeer kort behandeld, waarom ik mij veroorloofd heb, dezelve met mijne waarnemingen en ervaringen dienaangaande aan te vullen, ten einde geene gaping over dit onderwerp over te laten.

Ten aanzien der Duitse werken, verwijs ik naar WALDINGER'S *Theraphie*; VEIT'S *Veterinärkunde*, AMMON'S *handbuch für angehende Pferdeärzte*, TENNECKER'S *Kossarzt 2e. Aufl. Tübingen bei Cotta*, en naar mijn reeds aangehaald geschrift *über die chronische lungen- und leberentzündung der Pferde. Ilmenau bei*

bei Voigt, waarin dit onderwerp bijzonder en uitvoerig behandeld is.

XVIII. HOOFDSTUK.

Van de keelontsteking.

» Eene zinkingachtige keelontsteking komt even dikwijls als de droes en zelfs, nog menigvuldiger, bij de paarden voor.»

De keelontsteking komt zeer dikwijls bij de paarden voor, in alle tijdperken van het leven, voornamelijk echter bij jongen, is van eenen zinkingachtigen aard en wordt door eene gestremde en onderdrukte huiduitwaseming voortgebracht; waarom wij dezelve vooral bij afwisselend weér, in de lente en herfst, zien ontstaan, hoewel zij ook dikwerf in andere tijden van het jaar verschijnt, omdat de uitwaseming dezer dieren zoo menigmaal in onzen dienst gestoord wordt. Zij is steeds zuiver ontstekingachtig en vereischt derhalve altijd de *antiphlogistische* (ontstekingwerende) geneeswijze.

Zij komt veel menigvuldiger bij de paarden voor dan de droes, gaat dezen zeer dikwijls vooraf vergezeld denzelven, en eindigt ook wel daarmee. Zij bestaat in eene ontsteking der slijmvliezen van de keel en het strottenhoofd, die zich dikwijls tot in de luchtpijp uitstrekt, en waarhij gewoonlijk de slijmvliezen van den neus tevens meer of minder ontstoken en de kaauwspieren mede aangedaan zijn. Dikwerf gaat haar eene

eene algemeene koorts vooraf, welke nogtans in niet bedenkelijke gevallen, even zoo weinig merkbaar is, als die welke haar verzeld, en welke dan zinkingachting en zuiver ontstekingachtig is.

De teekens dezer ziekte zijn de volgende:

Het paard eet niet, en zulks niet zoo zeer aan gebrek aan eetlust, als uit pijn bij het kaauwen en nog meer bij het slokken. Van daar dat het dier, wanneer de haverkist geopend en voor hemzelve of voor andere paarden, voeder gegeven wordt, zich, als ware het begeerig naar het eten, vrolijk en verlangend naar hetzelfde omziet, met de voorpoten krabt en in zijn geheele wijze van doen, de grootste eetlust doet blijken, ook het harde voeder haastig uit de krib neemt en het kaauwen wil, maar zulks korten tijd daarna, in brokken gevormd, met speeksel vermengd, weder uitspuwt, waarbij men duidelijk ziet, dat hem het kaauwen en meer nog het slokken, pijn veroorzaakt. Hooi, ja zelfs het stalstroo, wordt door de paarden, vooral door diegenen, welke doorgaans goede eters zijn, gegeten, evenzeer als gras en ook wel een weinig gemalen koorn of zemelen; slechts de haver kunnen zij niet kaauwen en slokken, omdat dezelve de thans bovendien dubbeld gevoelige en ontstokene keel bezeert; (*) ook

---

(*) Deze omstandigheid verdient eene geheel bijzondere aandacht, en jonge paardendocters kunnen uit dien hoofde bij het examineren van een paard, dat niet eten wil of kan, en bij het ondervragen van den oppasser, niet voorzigtig genoeg zijn, om zich te overtuigen, of het paard niet eet, omdat de

maag

ook het drinken valt hun moeilijk, en alhoewel zij gaarne den bek in den emmer steken, om denzelfven te verkoelen, zoo slokken zij toch weinig van het drinken door, en het meeste daar-

---

maag of darmen niet zuiver of onwerkzaam zijn, of aan eene algemeene ziekte lijdt, of wel dat slechts, eene plaatselijke ontsteking van de keel of van het strottenhoofd, de oorzaak daarvan is. In het eerste geval is de tong smerig, beslagen, en het paard heeft koorts; alle voedsel walgt aan het dier in dezen toestand, ten hoogste eet het nog een weinig hooi, het ruikt alleen aan het harde voeder, en treedt dan met neerhangenden kop van de krib terug, deszelfs opmerkzaamheid, deszelfs eelust wordt noch door het openen van de haverkist, noch door het strooijen van het voeder zelf, opgewekt; het slaat op dit alles geen acht, en het heeft met de eelust ook alle levendigheid en kracht verloren; terwijl integendeel een paard, hetwelk alleen aan eene plaatselijke ontsteking in de keel lijdt, vol eelust is, de beste appetijt, ja dikwijls den grootsten honger toont, haastig den haver neemt, maar in plaat van dezelve geheel te kaauwen en door te slokken, in ronde brokken gevormd, met eene menigte speeksel gemeugd, wederom uitspuwt, (gelijk het ook bij het krijgen der tanden, waarbij altijd eene ontsteeking der keel plaats heeft, hetzelfde geval is), hooi en stroo nogtans met veel eelust verteert, daarbij levendig, moedig en sterk is, en niet het geringste teeken van koorts toont. De tong is in dezen toestand niets minder dan beslagen, maar zeer zuiver, doch rooder dan in den gezonden staat. Het dier staat regt op met eenen levendigen blik, en geeft op alles acht, wat om hetzelfde voorvalt, voornamelijk op hetgeen tot het voederen behoort, terwijl het nooit meer eelust schijnt te hebben, dan juist thans, daar hetzelfde het voedsel niet goed kaauwen, en nog minder doorslokken kan.

Zoo onderscheiden echter ook het wezen en alle verschijnsels dezer beide ziekten zijn, zoo dikwijls worden zij echter, zelfs door kundige paardendocors, met elkander verwisseld, alleen uit dien hoofde, dat de paardendoctor het dier niet zelf nauwkeurig onderzoekt, niet oplettend genoeg bij zijn onderzoek der ziekte is, en alleen om dat het paard niet eet, eene algemeene ziekte of ten minste eene verslijming der eerste wegen veronderstelt, waarnaar hij niet zelden, een geheel valsch ontwerp van genezing beraamt, terwijl slechts eene plaat-

daarvan loopt wederom uit den bek weg. Daarbij ziet het slijmvlies van den bek en den neus rooder uit, de uitgeademde lucht is heet, terwijl uit den bek veel speeksel, uit den neus veel slijm ontlast wordt. Hier en daar, waar de long mede aangedaan en geprikkeld is, ontstaat een droog, dof hoesten, en wanneer men de luchtpijpen, inzonderheid nabij de keel drukt, dan toont het dier meer of minder pijn, en er komt een dofte hoest, die van pijn vergezeld wordt. De oogen zijn meer of minder mede ontstoken en de kop bij tijden aangedaan; vooral komen deze verschijnsels bij jonge paarden voor, die, gedurende dat zij van deze kwaal overvallen worden, ook aan de werking der tanden lijden, welke toevallen in den jeugdigen leeftijd steeds gepaard gaan.

De koorts wordt eerst dan merkbaar, wanneer de ontsteking van de keel van belang is, in ettering of wel in koud vuur dreigt over te gaan, en toevallen van stikken en kropgezwollen ontstaan; buiten dat ontwaart men dezelfde dikwijls geheel niet, en bij geringe halsontstekingen blijft de koorts slechts plaatselijk en wordt in geen deele algemeen.

De klieren in de keel zijn gewoonlijk eenigzins

---

plaatselijke ontsteking van de keel, die bij geheel niet bemerkte, de schuld daarvan is. Men kan derhalve, wanneer een paard niet eet, niet opmerkzaam genoeg zijn, of het toch eetlust toont, en het harde voeder slechts niet kauen en doorslikken kan, of dat hem het voeder geheel walgt, en de eetlust met het gebruik van het voeder, te gelijk verloren is.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

zins gezwollen, en de geheele ziekte helt naar eenen droes over, die echter door de overprikkeling niet ontstaat. Dáár, waar dezelve verschijnt, is zij de crisis der ziekte, welke nu door den droes beslist wordt. Dikwerf nogtans geschiedt ook de verdeeling der ziekte zonder merkbare ontlasting van de eene of andere stof, ofschoon men altijd stellen mag, dat door eene verhoogde werking der uitwasemende vaten op de huid of de nieren enz., de ziekelijke werking der slijmvliezen van den bek — of wanneer men als aanhanger der *Humoral Pathologie* spreken wil, — de ziektestof, welke de ontsteking van den bek verwekte, naar de gemelde deelen is afgeleid geworden, maar dat zulks niet door ons kon worden opgemerkt.

De gevaarlijke gevolgen of uitgangen dezer ziekte, zijn:

1.) De verettering. Alle toevallen vermeederen dan tot dat het gezwel rijp is en in den bek opengaat, er komt eene algemeene koorts bij, de oogen, de keel en slijmvlies zijn hevig ontstoken, de uitgeademde lucht is brandend heet, de dieren reutelen en fluiten, als het ware, bij het ademhalen, zoo dat men het stikken vreezen moet; zij kunnen op geene wijze eenig voeder gebruiken, zelfs niet eens iets vloeibaars doorslikken, en zoodra zij drinken willen, loopt hun het water wederom uit den bek en de neusgaten, hoezeer zij echter den muil diep in den emmer steken, om zich den bek af te koelen en uit te spoelen. Tusschen beide vormt zich ook uitwendig bij de keel, eene ontsteking en een ettergezwel of absces, hetwelk, indien het niet van zelf openbreekt, door de

kunst

kunst moet worden geopend en behandeld, gelijk in het Hoofdstuk over den bevangen droes, geleerd is. Wanneer men uitwendig het bovenste der luchtpijp drukt en het gezwel bevindt zich in de nabijheid, dan toont het paard niet alleen de grootste pijn, maar ook benaauwdheid. Bij dezen toestand is het dier zoo lang niet buiten gevaar tot dat wezenlijk de verettering begonnen is, daar te voren ook even gemakkelijk het koud vuur opkomen, of de croup, waarbij de luchtpijp met eene taaije, vliesachtige stoffe verstopt wordt, ontstaan kan, waaraan het dier bijna altijd ten gronde gaat.

2) Het koud vuur. De verschijnsels zijn daarbij dezelfde, als in het voorgaande bij de verettering opgegeven zijn, behalve dat hierbij de ontsteking nog heviger wordt, en wanneer geene doelmatige hulp aangewend wordt, den plaatselijken dood, het daaruit ontstaande koud vuur namelijk, ten gevolge heeft, dat op eene ons onbekende wijze, het leven snel doet eindigen.

3.) De croup. Eene ophooping en verstopping der luchtpijp door eene taaije stoffe, waarop eene verstikking volgt. Deze uitgang der keelontsteking komt alleen bij jonge paarden voor. Hier vermeerderen alle toevallen eener plaatselijke en algemeene ontsteking zeer spoedig, er ontstaat een geheel eigenaardige fluitende toon bij het ademen, eene menigte schuim hoort zich in den bek op, en wanneer niet zeer spoedig doelmatige middelen aangewend worden, volgt de verstikking plotselijk.

De ontsteking van de keel heeft een zeer onbepaalde afloop, en wordt somtijds den 5^e., 7^e.

en 9^e. dag beslist. Dikwerf houdt zij ook weken en zelfs maanden lang aan, en wordt langdurig, bijzonder wanneer voortdurend gelegenheidsoorzaken, zoo als belette uitwaseming enz. daarbij plaats hebben.

De voorzegging rigt zich naar de hevigheid der ontsteking, den ouderdom, de lichaamsgesteldheid en de overige bijzondere omstandigheden van het zieke dier, en kan in ligte gevallen steeds gunstig, doch bij zeer hevige ontstekingen slechts twijfelachtig zijn, daar de overgang daarvan in koud vuur en croup doodelijk is.

Wat nu de genezing en ontsteking van de keel en het strottenhoofd betreft, zoo bepaalt deze de sterkte der middelen; bij ligte gevallen is de volgende behandeling toereikende ter genezing, te weten:

1.) Men houde het dier warm, en zoo veel mogelijk buiten koudelucht, bijzonder buiten den togt.

2.) het warmhouden van de keel, door het omslaan en omwikkelen met wollen dekens, pelsenz.

5.) vlugtig prikkelende inwrijvingen langs de keel en den omtrek daarvan, ten einde de ontsteking meer naar buiten af te leiden, en zulks met het vlugtige smeersel (*linimentum volatile*) of een mengsel van gelijke deelen terpentijn- en laurierolie, en bij gebrek van deze laatste, alleen van terpentijnolie;

4.) dampbaden van hooizaad of gekookte gerst, die men op de reeds vroeger opgegevene wijze bereidt en hier niet dikwijls genoeg bezigen kan. Zij moeten in de veeartsenkunde eenigermate de verzachtende en verdeelende gorgel-

dran-

dranken vervangen, die men in die gevallen bij den mensch aanwendt; waarom het ook nuttig is, wanneer men die baden, terwijl zij nog laauwarm zijn, aan de paarden voorhoudt, daar zij dan den bek daarin steken, de damp rogt inademen en zich daarmede, als het ware, de keel uitspoelen (*).

Zijn de drekstoffen hard en als ballen gevormd, dan gebruikt men van tijd tot tijd klisteren uit de reeds meermalen opgegevene ingrediënten.

Inwendige middelen zijn bij dezen graad der ziekte nog niet noodig, en de beterschap volgt in dezen toestand reeds na de aanwending der hier opgegevene uitwendige middelen.

Daarbij moet men aan het dier dikwijls laauwe lijnkoekdrank of meeldrank voorhouden, en geeft hem voor zijn voeder, twee deelen zemelen en een deel haver, onder elkander gemengd.

Wan-

(*) De opgegevene behandeling door den schrijver, bij de dampbaden — waarbij men namelijk heet water op eene hoeveelheid hooizaad giet, den emmer aan het dier voor den kop houdt, welke even als de hals met dikke dekens behangen is, om het vervliegen van den wasem eenigzins tegen te houden, en dan met eenen stok in den emmer roert, ten einde zich sterke dampen daaruit zouden ontwikkelen, is ver te verkiezen boven die behandeling, waarbij men slechts gebroeid hooizaad of afgekookte garst aan het paard in een zak omhangt, zoo als gewoonlijk geschiedt; want bij de laatste handelwijze wordt de opstijgende damp ten hoogste in de keel en den neus geleid, terwijl bij de eerst-gemelde dezelve voornamelijk ook de uitwendige deelen van de keel, de kaauwspieren en den hals, aanraakt, de spanning dezer deelen wegneemt en zóó de prikkeling en de ontsteking vermindert.

Wanneer daartegen de ontstekingsachtige toestand vermeerderd, de roode kleur in de keel en op het slijmvlies van den neus toeneemt, waarbij de laatste geheel droog blijft, de uitgeademde lucht steeds heeter, de oogen steeds meer ontstoken, de kop meer aangedaan wordt, bij het uit- en inademen een reutelen of wel zelfs een fluitende toon ontstaat, het paard het eten geheel nalaat, den kop laat nederhangen, alle aandacht op uiterlijke voorwerpen verliest en duidelijk toevallen van eene algemeene ontstekingsachtige koorts vertoont; hetgeen de gespannene volle, harde en weinig voelbare pols, het benaauwde ademen, het uitzetten der neusgaten en de beweging der buikspieren, even als het stroeve haar, de koortsachtige huivering, de nu warme dan koude ooren verraden, dan moet dadelijk eene meer *antiphlogistische* (ontstekingswerende) geneeswijze gebezigd worden, en deze bestaat:

- 1.) in eene plaatselijke aderlating in de keel, om de plaatselijke ontsteking aldaar te vermindern (*).
- 2.)

(*) Men moet zich verwonderen, hoe onze theoretische veeartsen, de plaatselijke aderlating in den bek, onvoorwaardelijk en in alle omstandigheden verwerpen en gebrekkig verklaren; want ofschoon ik zeer gaarne toegeve, dat eene dergelijke aderlating, ten allen tijde en zonder eenige aanwijzing daartoe, aangewend, hoogst verkeerd is en het paard niet zoo zeer dikwijls niet eet, niet kaauwen en slokken kan, omdat het aan eene ontsteking van den bek, maar aan eenen geheel anderen ziekelijken toestand, het zij verslijming en krampachtige aandoening van de maag en het darmkanaal of aan eene andere algemeene ziekte lijdt, zoo bestaat doch ook nog menigvuldiger het geval, dat eene zinkingachtige keelontsteking alleen schuld is aan het niet ge-

2.) dáár waar de koorts hevig is, in eene algemeene aderlating, waarvan de hoeveelheid door den ouderdom, de lichamelijke gesteldheid van het dier en graad der ontsteking bepaald wordt, en waarvan men zich niet moet laten afhouden, door het gewone maar geheel verkeerde denkbeeld als of namelijk de droes, voor welke kwaal men de keelontsteking aanziet, daardoor gestoord en onderdrukt wierd. Want hier heeft men immers niet met eenen blooten droes, maar met eene daaruit ontstane of in deszelfs loop voorkomende keelontsteking, te doen, en het is hier geenszins de rede van de genezing van den droes, maar van de verdeeling van de keelontsteking, die anders zeer licht

---

gebruiken van het voeder, waarbij allezijs plaatselijke aderlatingen gevorderd worden en zeer heilzaam zijn; en welke Geneesheer bij menschen zoude wel bij keelpijn, het aanleggen van bloedzuigers nalaten? Wat ondertusschen de bloedzuigers bij dezen bewerken moeten, eene verdeeling der plaatselijke ontsteking namelijk, dat behooren in de veeartsnijkunst voor de paarden, waar de bloedzuigers niet kunnen aangewend worden, de plaatselijke aderlating in den bek en het doen van kleine insijdingen (scarificeren) in het verhemelte, te weeg te brengen, en de ondervinding bevestigt derzelyer heilzame werking in zoodanige omstandigheden. Men moet alleen bij de aanwending dezer operatie, wel toezien dat scarificeren van het verhemelte slechts oppervlakkig en niet zoo diep geschiede, dat daarbij de slagaderen van het verhemelte gekwetst worden; gelijk zulks mijnen leermeester *Hersch*, de sedert lang overledene Hofpaardendocent en onderwijzer in het beslaan derzelve, op de veeartsnijkschool te Dresden, toen hij nog een onwetende smitsknecht was, gebeurde; welk geval hij ons leeringen dikwijls verhaalde, daar toen de bloeding door hem niet gestild kon worden, en het dier dood bloeden moest.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

ligt in koud vuur overgaat, of de krop, en toevallen van stikken verwekt. Het is echter raadzaam, dat men in dit geval, waar men uit hoofde der hevige algemeene en plaatselijke ontsteking, genoodzaakt wordt eene aderlating aan te wenden, ook te gelijkertijd — even als bij de longontsteking op de borst — hier, onder de keel, eene fontenel maakt, ten einde de ziekelijke prikkel, welke na de aderlating ligt van plaats verandert, aan de uitwendige deelen van de keel, als het ware vast te houden. Ook brengt de aderlating zeer dikwijls daardoor eene crisis voort, dat dezelve de ontsteking gemakkelijker in verettering of beginnenden droes doet overgaan.

5.) Wordt hier het inwendige gebruik van de ontstekingswerende conserf gevorderd, waarvan de zamenstelling in het Hoofdstuk over de zuivere longontsteking, opgegeven is, en wel geheel op die wijze als aldaar voorgeschreven wordt. Het is echter gewoonlijk zeer moeilijk, in dezen toestand, bij het dier iets inwendig aan te brengen, daar de klep der luchtpijp en zelfs de strot, zeer gezwollen zijn; weshalve men zich hier meer op de uitwendige middelen, voornamelijk op de plaatselijke en algemeene aderlatingen, dampbaden enz. veralten moet (*).

4.)

(*) De veeartsen, die alle behandelingen bij de genezing der dieren uit de geneeskunst voer menschen afleiden willen, zullen den schrijver een verwijt maken, dat hij zich in dezen toestand der ontsteking, niet even als de Geneesheer bij den mensch, van het zoete kwikzilver bedient; maar ik stem met zijne behandeling geheel in, daar mij

eene

4.) Worden hier hoofdzakelijk dampbaden van hooizaad, zoo als die reeds meermalen opgegeven zijn, gevorderd, en dezelve kunnen niet dikwijls genoeg aangewend worden; want zij werken deels in plaats van de gorgeldranken, deels als verzachtende en verdeelende pappen, welke, daar derzelve aanwending ook hier niet niet doenlijk is, door de warme verdeelende dampen, vervangen moet worden.

Overvalt het paard, gedurende de aanwending der dampbaden, een stikkende hoest, dan laat men den kop, voor dien tijd, uit het dampbad komen.

5.) Mogen hier geene klisteren ontbreken, daar bij de algemeene ontstekingskoorts, op de ontleding van het darmkanaal die hier traag is, moet worden gezien.

6.) worden hier de reeds opgegevene prikkelende inwrijvingen aan de keel en den hals bijzonder gevorderd, en dezelve mogen tot afleiding van den prikkel van de inwendige deelen, even zoo weinig verzuimd worden als het
zorg-

---

eene veeljarige ondervinding geleerd heeft, dat dit middel bij de paarden in verre na niet dat nut aanbrengt, wat het in denzelfden toestand bij de mensch bewerkt, en dat wel uit dien hoofde, omdat kleine gaven van dit middel in geene deele helpen en grootere algemeen nadeelig op de maag en de spijsvertering werken. Van daar, dat ik ook, hier zoo als bij alle zuiver ontstekingsachtige ziekten der paarden mengsels van salpeter, glauberzout enz., gelijk eene dergelijke zenuwvoeging in het Hoofdstuk over de zuivere longontsteking opgegeven is, alle andere middelen, en wel bijzonder het zoete kwikzilver, voortrekke.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

zorgvuldige warmhouden dezer deelen door omslagen van wollen dekens; pelsen enz., dewijl warme pappen van roggemeel of gekookte lijnzaad, kussentjes met verdeelende kruiden enz., welke allezins nog meer dienst doen zouden, wanneer men dezelve altijd warm houden en zóó opleggen konde — ten minste in de private praktijk — niet zoo goed aangewend kunnen worden.

Wijders is het nog van groot nut bij dezen ziekelijken toestand, wanneer men aan het dier zeer dikwijls laauwe lijnkoekdrank voorhoudt, al is het ook, dat hetzelfde, zoo als reeds meer-malen gezegd is, niet altijd daarvan drinkt, maar alleen den bek daarin steekt en uitspoelt. Wanneer het wederom aanvangt te eten, dan worden aan hetzelfde drie deelen zemelen en slechts een deel haver gegeven.

Overigens moet de stal van deze zieke die een zeer zorgvuldig gesloten en warm gehouden worden. Ook behooren de dieren dikwijls goed met stroowisschen over het geheele ligchaam gewreven en dan met wollen dekens bedekt te worden; ten einde de uitwaseming, wier belemmering deze kwaal het meest veroorzaakt, wederom vrij worde.

Door deze behandeling zal men zeer dikwijls de verdeeling te weeg brengen, en de verettering, het koud vuur en de croup voorkomen, eenen droes aan den gang brengen of langs eenen anderen weg, eene crisis bewerken.

Indien echter desnietteenstaande de ontsteking tot zoodanigen graad toeneemt, dat de verettering ontstaat, welligt omdat men de hulp te laat aanwendde, of de ontstekingwerende be-

behandeling in derzelve geheelen omvang niet sterk genoeg bezigde, voornamelijk wanneer men de aderlatingen niet sterk genoeg deed of dezelve niet herhaalde, of wel anders de bijzondere geaardheid der ontsteking, de verettering, in spijt van alle aangewende verdeelende middelen, te weeg bragt, dan wordt het gezwel zoo behandelt, als in het Hoofdstuk over den bevangen droes is geleerd.

Wanneer bij verzuim van deze hier aangewezen behandeling, de ontsteking in het koud vuur overgaat, dat het dier doodt, of het dier stikt, als een gevolg van den krop, dan vindt men in het eerste geval, bij de ontleding, het deksel der luchtpijp en het begin der luchtpijp brandig, in het tweede geval echter, dezelve met eene gestolde, taaije stof overtrokken, en als het ware verstopt.

Voor zoo ver na dezen ziekelijken toestand nog ziekten overblijven, zoo als gezwollene beenen, zuchtige gezwollen onder den buik, en er eene nieuwe ziekelijke gesteldheid ontstaat, welke meer naar eene rotkoorts overhelt, dan wordt eene fontenel op de borst en de behandeling gevorderd, die in het Hoofdstuk over de langdurige long- en leverontsteking opgegeven is.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Eene zinkingachtige keelontsteking behoort mede onder de meest gewone ziekten der paarden, die voornamelijk bij jonge dieren, inzonderheid wanneer zij tanden krijgen, alsmede bij afwisselend weêr in de lente en herfst, en dan

menigvuldiger, gedurende het verharren, voorkomt, terwijl dezelve zeer dikwijls door onervarene paardendocors miskend en voor eene geheel andere algemeenene kwaal aangezien wordt.

Volgens mijne overtuiging heeft de schrijver, derzelve kenteekenen, oorzaken, loop, voortekens en genezing in dit en het voorgaande Hoofdstuk over den bevangen droes, zoo juist en getrouwelijk naar de natuur opgegeven, dat ik niet noodig acht, iets uit mijne ondervinding daarbij te voegen; en ten opzichte der Duitsehe werken, behalve naar VEIT'S *Veterinärkunde* en WALDINGER'S *Therapie*, in het bijzonder naar AMMON'S *Handbuch für angehende Pferdeärzte*, 8e. Aufl. *Frankfurt bei Brönner*, en TENNECKER'S *Roszarzt*, 2e. Aufl., *Tubingen bei Cotta*, verwijze. Ook vindt men het wetenschappelijke over de algemeene ontstekingskoorts bij deze ziekte, en de aanwending der plaatselijke middelen hierbij, in mijne *Veterinär Chirurgie*, *Prag bei Calve*.

XIX. HOOFDSTUK.

Van de ontsteking der nieren en baarmoeder of draagzak.

» De ontsteking van een inwendig werktuig is te gevaarlijker, naar mate deszelfs natuurkundigen invloed op de geheele bewerktuiging gewigtiger is.»

De ontsteking van de nieren en de baarmoeder komt bij paarden zeldzaam voor, en is volgens mijne waarnemingen altijd zuiver ontstekingsachtig.

De ontsteking der nieren bepaalt zich nooit bij die deelen alleen, maar strekt zich altijd ook op de piswegen en de waterblaas uit, even als men bij eenen ontstekingsachtigen toestand der baarmoeder of draagzak, ook de takken en de schede van de baarmoeder meer of min mede ontstoken vindt.

De teekens eener ontsteking van nieren en alle piswerktuigen, komen met die van eene pisopstopping, van het kolijk en van de ontsteking der ingewanden, geheel overeen, weshalve ik te dien aanzien naar de vroeger daarover handelende Hoofdstukken, verwijze, behalve dat hier nog eene merkelijke algemeene koorts voorhanden is, een voortdurende zeer pijnlijke drang tot waterloozen ontstaat, en evenwel slechts eenige droppelen pis — die in het begin der ziekte waterklaar, en in derzelfver loop bierbruin uitzien, — ook wel met bloed vermengd afgaan, en dat alle pijnlijke gewaarwordingen, die

die in het Hoofdstuk over de ontsteking des darmkanals opgegeven zijn, hier ook in den hoogsten graad tegenwoordig zijn. Het is een geheel bijzonder teeken der ontsteking van de nieren en de blaas, wanneer zich de paarden — zoo als ook bij de ontsteking der darmen het geval is — met het achterste gedeelte van het ligchaam, even als een hond, nederzetten, en terwijl zij met het voorste regtop staan, met den kop naar de eene of andere zijde, pijnlijk naar de nieren omzien, als wilden zij ons, als het ware, de plaats der kwaal aanduiden. Zoo hevig echter ook de pijn in de nieren zij, zoo weinig wordt de uitdrukking daarvan merkbaar, wanneer men uitwendig den omtrek der nieren drukt. Ook zijn vele paarden, vooral merrien, zoo gevoelig en prikkelbaar, dat zij ook in den geheel gezonden toestand dezer deelen, eene zekere kitteling verdragen, wanneer men deze deelen drukt. Daarentegen vindt men, wanneer men met de hand in den endeldarm gaat, de pisblaas onder denzelfden niet alleen geheel uitgezet, gespannen en met pis tot barsten toe aangevuld, maar ook bij de zachtste drukking, pijnlijk, bijzonder heet en ontstoken. Indien de oorzaken van den prikkel niet weggenomen en vervolgens door pijnstillende en bedarende middelen, de ontsteking der piswerkhuizen verdeeld kan worden, dan ontstaat er ten laatste koud vuur. De overgang in eene verettering, volgt bij paarden — die bovendien zoo veel aanleg tot ontsteking hebben en bij wien dezelve uit dien hoofde zeer spoedig tot dien graad klimt, terwijl de heete brand in eenen kouden overgaat, — zelden of geheel niet, en de dood wordt

wordt voorafgegaan, van al die teekens, die bij de ontsteking der ingewanden, het bezwijken van het dier aankondigen

De oorzaken der ontsteking van de nieren en de blaas, zijn menigvuldig. Onder de voornaamste behoort: de opstopping, waarbij de pis door krampen opgehouden, en bij gebrek van het ontlasten derzelve, de wanden der pisblaas en pisleiders, voortdurend geprikkeld worden, hetgeen de kramp en de sluiting der pisblaas slechts nog meer onderhoudt, en in eene wezenlijke ontsteking dezer deelen doet overgaan. Wijders draagt daartoe bij eene kramp, die bij het kolijk en de ontsteking der ingewanden, deze deelen, trouwens in den beginne, alleen uit medegevoel aangrijpt, maar door de langere voortdoring en bij de ontsteking der naburige deelen, ook bij dezen, in eene wezenlijke ontsteking overgaat, inzonderheid, wanneer buiten dat, een bijzondere aanleg daartoe, in dezelve voorhanden is. Ook verschaft eene belemmerde huiduitwaseming, eene onderdrukte droes, en elke andere verplaatsing eener ziekte stof naar de nieren, de blaas enz., de aanleiding tot eene ontsteking der nieren, en eindelijk brengen nog gruis, of steen in de nieren, de blaas en de piswegen, deze kwaal te weeg, zoo als dezelve ook door nitwendige kwetsuren ontstaan kan, en in dat opzigt onder de bijzondere beleedigingen en verwondingen behoort, die hier niet kunnen afgehandeld worden.

De loop der ontsteking van de nieren, die volgens mijne waarnemingen, altijd zuiver ontstekingsachtig is, duurt slechts korten tijd, en is den 3.^e, hoogstens den 5.^e dag beslist, in wel-

welken tijd, hetzij na de verwijdering der oorzaak, de verdeeling der ziekte, of bij de voortduring der toevallen, het koud vuur ontstaat. In het eerste geval verdwijnen, zoo als bij het kolijk en de ontsteking der ingewanden, — met welke de ontsteking van de nieren en de blaas zeer dikwijls gepaard gaat, — alle toevallen alengskens; de tusschenpozingen van rust, worden even als bij het verminderen van een kolijk, langduriger; de pijnen verminderen bij voortduring, tot dat eindelijk de geheele ziekelijke toestand weggenomen is, en de volkomene beterschap ontstaat. In het tweede geval, houden, even als bij ontsteking der ingewanden, die in het koud vuur overgegaan is, alle toevallen en pijnen eensklaps op, het dier wordt op eens rustig, en korten tijd daarop, stort het onder stuiptrekking, dood neder. Gewoonlijk wordt de ontsteking van de nier en de blaas, zoo als alle snel afloopende ontstekingen bij de paarden, 's middernachts beslist, gelijk mij verschillende voorbeelden geleerd hebben.

De voorzegging kan bij eené ontsteking van de nieren en de blaas, nooit gunstig zijn, deels wegens het gewigt dezer deelen in betrekking tot de dierlijke huishouding, deels uit hoofde dat derzelve oorzaken moeijelijk of in het geheel niet te verwijderen zijn.

De genezing vordert eene zuiver ontstekingswerende behandeling, met vermijding van alle dingen, die bijzonder op de afscheiding der pis werken, en gevolgelijk de ontsteking onderhouden en vermeerderen zouden. Weshalve de salpeter, hoe zeer die ook anders de ontsteking

king vermindere, hier vermeden moet worden, daar dezelve bijzonder op de urin werktuigen invloed heeft. Het grootste en gewigtigste geneesmiddel, hetwelk dadelijk, naar mate van de lichaamsgesteldheid, den ouderdom van het dier, en den graad der ontsteking, behoorlijk aangewend, ook wel, naar bevind van van zaken, herhaald moet worden, is:

- 1.) Eene algemeene aderlating, die het nuttigst wordt, wanneer men dezelve dadelijk aan de beide halsaderen doet, daar het bij alle zuivere ontstekingen, op de spoedige ontlasting van het bloed, in behoorlijke hoeveelheid, zoo zeer aankomt. De gesteldheid van het bloed, en het daarbij voelbaar worden van de pols, de hevigheid der ontsteking enz., bepalen dan de hoeveelheid, die afgetrokken moet worden.
- 2.) Verzachtende en losmakende klisteren, die behalve dat zij de ontlasting bevorderen, hetwelk hier voornamelijk vereischt wordt, ook nog als pijnstillende en verdeelende stovingen, op de in dit geval zoo geprikkelde en ontstokene pisblaas te beschouwen zijn, en derhalve niet dikwijls genoeg aangewend kunnen worden. Men bedient zich hiertoe van een afkooksel van lijnzaad, wolkruid, Althea, Camillen, Vlierbloemen enz., met lijnolie, en zet dezelve laauw warm, in kleine portien, ten einde die zich des te langer in den endeldarm ophouden, en als verdeelende en pijnstillende stovingen zouden kunnen werken. Zij maken bij deze ontsteking, zamen met eene rijkelijke algemeene aderlating, het gewigtigste in de genezing uit.
- 3.) Slijmige, pijnstillende en ontspannende inwen-

wendige geneesmiddelen, zoo als dranker, uit gestampt en gekookt lijn- en hennipzaad met lijnolie vermengd, die men alle 2 uren in geeft, tot dat de beterschap aanvangt, wanneer men dezelve alsdan met grootere tusschenpozingen toedient. Zij ontledigen het darmkanaal, wikkelen de scherpe vochten in, en verminderen de ontsteking door hunne ontspannende eigenschap.

4.) Dampbaden van hooizaad en nog liever van vlierbloemen, camillen, kaasjes- of malva-bladen, wolkruid, bilsenkruid enz. Dezelve zijn zeer dienstig, wanneer men die bij ruinen aan de koker en de piswegen opstijgen laat. Men gaat daarbij te werk, even als met de dampbaden bij den droes, de keelontsteking enz., behalve dat men hier den daarmede aangevulden emmer onder den buik van het paard plaatst, en deszelfs achterlijf over den emmer heen met dekens bedekt. Ook is het nuttig, dat men dikke dekens in dit warme afkooksel doopt, en dezelve over het kruis en den omtrek der nieren hangt. Daarbij moet echter in acht genomen worden, dat deze omslagen niet koud mogen worden, in welk geval zij meer na- (dan) voordeel doen, en uit dien hoofde 's nachts of in andere omstandigheden, waar zij niet altijd verwisseld kunnen worden, door dikke drooge dekens moeten worden vervangen, nadat te voren alle vochtige plaatsen met stroowissen droog gewreven zijn.

Overigens behoort het tot de verpleging van het zieke dier, dat men aan hetzelfde zoo dikwerf mogelijk, laauw lijnkoekdrank geve, en wanneer de eetlust terugkomt, hem zemelen met een

weinig haver vermengd, en goed droog hooi of gras toedient, het in eenen warmen stal plaatst, en gedurende de ziekte alle beweging vermijdt. Indien hierop de pijnen, de ontsteking en de koorts nalaten, de pis zich wederom vrijer ontlast, een afzetsel vormt, en soms ook zand en gruis mede weggaat, dan kan men op de herstelling hopen, die echter in dit geval slechts allengkens en niet zonder ligte instortingen plaats grijpt. Het plotselijke wegblijven van alle pijnen, duidt, zoo als reeds meermalen gezegd, het opkomende koud vuur en den dood aan.

Wanneer na de doorgestane ontsteking der nieren, langdurige naziekten blijven, zoo als dit niet zelden het geval is, zich zuchtige zwellingen onder den buik, en gezwollene beenen vertoonen, het haar nog stroef blijft, het dier zonder eetlust is, en de voorafgegane hevige ontsteking, door eene even zoo sterke algemeene zwakte van het dier gevolgd wordt, dan wordt eene fontanel onder den buik, die men lang in ettering houdt, en het inwendige gebruik van bittere sterkende middelen, met kookzout vermengd, gevorderd, waartoe zich het opgegevene droespoeder met jenever of vlierbessen, of ook wel maar meel en water zoo veel als genoeg is, als een conserf of brokken gemaakt, het meest aanbeveelt, en in vereeniging met de fontanel, het grootste nut aanbrengt.

Wat de ontsteking der piswerktuigen betreft, die door uitwendige beledigingen of ook steenen in de blaas enz. ontstaat, en waarbij de steensnijding noodig wordt, of anders eene
heel-

heelkundige kunstbewerking wordt gevorderd, zoo komen deze bijzondere toevallen hier niet te pas, en moeten dezelve in de heilkunde der dieren afgehandeld worden.

De ontsteking der baarmoeder, komt behalve bij moeilijke geboorten, of ter oorzaak van de daarbij aangewende hulp, of de anders verkeerde ligging van het veulen, de omkeering en uitzakking dier baarmoeder, zeldzaam bij de paarden voor, en behoort onder zulke omstandigheden, in een leerboek over de verlossing en de ziekten der merrien (*). Ondertusschen kunnen allezins ook verplaatsingen van ziektestoffen, eene onderdrukte uitwaseming enz., bij eenen bovendien reeds geprikkelden en ziekelijken staat der baarmoeder, de aanleiding daartoe geven, en in zoo verre verdienen deze ontstekingen hier ook eene vermelding.

De kenteekens vertoonen zich door valsche weeën, die met toevallen van kolijk en ontsteking der darmen gepaard gaan, en waarbij een hevig ontstekingachtige koorts ontstaat.

De aard dier ziekte is altijd zuiver ontstekingachtig, en de loop even als de voorzegging, zoo als die bij de ontsteking der nieren en ingewauden.

De genezing vordert ruime aderlatingen, slijmige verzachtende dranken van lijn- en hennipzaad, die in dit geval met salpeter en enge-

---

(*) Als zoodanig bezitten wij thans alleen TENNECKER'S *Lehrbuch der pferdeärztliche Geburtshilfe und der gewöhnlichsten krankheiten der mütterstuten und Fohlen*. Prag bij Calve.

gelsch zout vermengd kunnen worden, zoo als mede de reeds opgegevene verzachtende en openende klisteren en laauwarme inspuitingen met hetzelfde afkooksel of melk door de schede in de baarmoeder zelve.

Bij de uitzakking of omkeering der baarmoeder, ma moeilijke geboorten, moeten nog bijzondere verloskundige operatien worden aangewend, die hier niet afgehandeld kunnen worden.

Oneindig menigvuldiger dan de ontsteking der baarmoeder zelve, ontstaat bij paarden eene ontsteking van de moederschede, deels na moeilijke geboorten en daarbij toegebragte hulp, deels na andere uitwendige kwetsingen, zoo als bij voorbeeld, na eene kwaadaardige prikkeling van dit deel met vreemde lichamen, na bekomene steken van insecten, na het riggelen (de sluiting der uitwendige schaamdeelen met vuil) op de weide, na de wrijving van dit deel aan harde voorwerpen, terwijl het paardig is, enz.; waarbij de verwijdering der oorzaken, door laauwarme stovingen van verzachtende kruiden, melk, lijnolie enz., en des noods, plaatselijke aderlatingen, door het doen van kleine insnijdingen in de ontstokene deelen, de gewigtigste middelen zijn, die men, wanneer ook eene algemeene ontstekingachtige koorts tevens voorhanden is, met eene algemeene aderlating en de reeds opgegevene inwendige (ontstekingwerende) middelen, klisteren enz. in verband brengen moet.

XX. HOOFDSTUK.

Van de ontsteking der hersenen of razende kolder.

*» De ontsteking der hersenen, bij de paarden, de razende
» kolder genaamd, is eene zeer gevaarlijke en maar zeldzaam
» geheel in den grond te genezen ziekte.»*

De razende kolder, bestaat in eene ontsteking der hersenvliezen, gepaard met bewusteloosheid en krankzinnigheid. Hij overkomt de paarden in alle tijdvakken van het leven, zoodra de aanleg en de gelegenheidsoorzaken hiertoe voorhanden zijn, en ontstaat voornamelijk in de lente en herfst, bij afwisselend weêr, gedurende de verharing, en bijzonder gedurende het tanden krijgen, vooral bij het doorkomen der laatste kiezen in het 5^e. jaar.

De oorzaken van deze zoo uiterst gevaarlijke ziekte, zijn hoofdzakelijk in eene gestoorde uitwaseming, bij eenen heerschende, hoewel ons nog onbekenden aanleg tot deze kwaal, te zoeken. Ook kan hiertoe een onderdrukte droes, eene te sterke voeding, te veel voeder en te weinig beweging, de aangeboren aanleg voor deze ziekte, evenzeer als het doorkomen en verwisselen der tanden, en zeer warme stallen, waarin de togtgaten vlak boven de paarden gemaakt of de vensters, in de rigting hunner standplaats geopend zijn enz., mede veel toe-brengen.

Eene andere oorzaak daarvan is eene al te groote hitte, voornamelijk op plaatsen, alwaar de

de brandende zon de dieren onophoudelijk op den kop schijnt, en dezelve, aan de paal gebonden zijnde, hare stekende stralen op geene wijze ontwijken kunnen. Evenzeer geeft echter ook wederom eene strenge koude aanleiding tot deze ziekte, daar in zoodanig geval, bijna al het bloed van de uitwendige deelen terug en naar binnen, gevolgelijk ook naar de hersenen gedrukt wordt, inzonderheid wanneer de dieren lang in eene strenge koude stil staan moeten.

De aard van deze ziekte is altijd zuiver ontstekingsachtig, en zij verloopt zeer snel, zoo dat het dier met den 5.^e, 7.^e of 11.^e dag gered of dood is; in het eerste geval gaat nogtans altijd de ontstekingsachtige razende kolder in eenen langdurigen of zoogenaamden stillen kolder over, waarvan in volgende Hoofdstuk gewag gemaakt zal worden.

De kenteekens dezer ziekte zijn zeer bepaald en toonen duidelijk de zitplaats der kwaal aan. Het paard raast meer of minder, gaat stilstaande of onder den ruitser of bij het trekken, bewusteloos in de hoogte, slaat met de voorpooten in de krib en de ruif, over den dissel, op andere paarden enz., loopt met den kop tegen den muur, draait in de rondte, het zij enkel steeds op de linker of wel op de rechterzijde, valt dan als het ware vermoeid neder, wil wederom opspringen en valt andermaal neder, tot dat het eenige tijd uitgeput en krachteloos liggen blijft, alsdan wederom opspringt en op nieuw begint te tobben en te razen.

In het begin zijn er ook tusschenpozingen, waarin het dier redelijk schijnt te wezen, maar deze worden steeds korter, komen zeldzamer

terug, en houden eindelijk geheel op, terwijl het paard al het bewustzijn verliest, bij voortdurend raast, en dezen toestand slechts daardoor nu en dan verandert, dat het gedurende eenigen tijd krachteloos op den grond nederstort, en korter of langer zonder bewustzijn stil liggen blijft. Het slaat halster en ketting aan stukken, is ongebonden in het geheel niet te houden, zoodat men het in een loods, stal, of op eene vrije plaats moet laten rondloopen. Daarbij bekreunt het zich aan geene bezeering, stoot zich in het loopen of vallen, aan de oogen, den kop enz., dermate dat al deze gekwetste deelen ontsteken en opzwellen, zonder dat het paard de geringste pijn deswege te kennen geeft. Het kent niet meer zijnen meester, zijnen oppasser, zijne makkers, zijnen stal, en gedraagt zich bij tijden als volkomen krankzinnig, hinnikt naar de paarden, wanneer dezelve bij hem zijn, kaauidt even als wilde het het voeder met de tanden vermorzelen, zonder iets in den bek te houden, toont in deszelfs gebaarden soms blijdschap, zelfs een welbehagen, en korten tijd daarop wederom de grootste smart, de grootste treurigheid, neêrslagtigheid en vertwijfeling (*). Aan het gebruik van voeder is geheel niet te denken; ten hoogste zuipt het met gezette tusschenpozingen een weinig water, maar ook dit geschiedt geheel bewusteloos, en terwijl het even zoo veel uit den bek loopen laat als het doorslikt. Wanneer het al
be-

(*) Bij den hengsten zwelt de koker en zij maken zich tot springen gereed.

bewusteloos eenig voeder gebruikt, dan kaauwt het zulks slechts werktuigelijk, als het ware zonder wil, en laat het dan wederom uit den bek vallen. De oogen zijn hevig ontstoken en schijnen even als uit hunne kasten gedrongen, de ooren en de geheele kop zijn brandend heet, het ademen geschiedt menigvuldiger en benaauwd hoewel de uitgeademde lucht nogtans niet zeer heet is, de pols is weinig voelbaar, gespannen, vol en hard, de slag van het hart min of meer merkbaar. De huid is droog en gespannen, het haar bij den aanvang der ziekte nog niet stroef, de pis helder; de drekstoffen zijn geheel hard, en tot vaste klompen gevormd, en na het opkomen van het zweet volgt geene beterschap. De bewegingen geschieden alle onwillkeurig, zwaarvoedig en bewusteloos, de beenen zijn onder den buik geschoven en de kop neêrgedrukt. Na verloop van eenigen tijd, en wanneer geene doelmatige middelen zijn aangewend geworden, of dezelve de gewenschte uitwerking niet hebben, terwijl het gebrek aan gebruik van voeder en het tobben en razen in eenen gelijken graad voortduurt, dan ontstaat eene rotkoorts, met alle teekens eener geheele verzwakking, en het dier bezwijkt onder die koorts, die dikwijls zeer spoedig, eene aanmerkelijke hoogte bereikt.

De geest en het ligchaam schijnen in eene zekere mate, bij die ziekte gescheiden te zijn; ten minste is de eerste steeds afwezig bij de dierlijke beweging, en terwijl het paard de beenen werktuigelijk oplicht om te gaan, schijnt de geest niets daarvan te weten en zich in eenen volkomen staat der rust te bevinden; althans komt ons dit aldus voor, wanneer wij de bewegingen

en het gedrag van het dier over het algemeen beschouwen, die in geenen deele met zijnen wil in verband schijnen te staan. Hoe heviger en aanhoudender de aanvallen der razernij dadelijk in het begin der ziekte zijn, hoe spoediger de afloop derzelve, en hoe zekerder een ongelukkige uitslag daarvan is.

Somtijds gaat de langdurige of zoogenaamde stille kolder den zuiver ontstekingsachtigen of razenden kolder vooraf, terwijl somtijds, en zulks is nog menigvuldiger het geval, vooraf in het geheel geene afwezigheid van den geest bij het dier te bemerken was, maar integendeel hetzelfde zeer opgeruimd was en van een levendig en vurig temperament, zoodat de ziekte plotselijk na eene belemmerde huiduitwaseming of na eenen onderdrukten droes ontstond.

Bij melkgevende merrien komt de ziekte somtijds, doch zelden na eene verplaatsing der melk voor. Overigens zijn de merrien in het algemeen, na eene onbevredigde geslachtsdrift, meer tot den stillen kolder, even als de hengsten, bij dezelfde omstandigheid, meer tot den razenden kolder genegen.

Gewoonlijk zijn de paarden, die van den razenden kolder aangevallen worden, van een zeer levendig en vurig temperament; zij eten van tijd tot tijd, vóór het uitbreken der ziekte, niet goed meer, en toonen in het algemeen eene langdurige kwaal der lever, die gewoonlijk beide soorten van dommen kolder voorafgaat.

Na uitwendige beledigingen en kwetsingen van de hersenpan en de hersenen zelve, ziet men zelden den razenden kolder ontstaan, maar wanneer de verwonding zeer aanmerkelijk

op de hersenen werkte, des te menigvuldiger den stillen kolder opkomen.

De voorzegging kan bij deze ziekte nooit gunstig zijn, want ingeval men al het leven van het dier redt, dan gaat toch altijd de razende kolder in eenen stillen over, en in de gelukkigste gevallen blijft een aanleg tot deze ziekte over, die na eene toevallige geringe oorzaak, zeer spoedig wederom uitbreekt. Het grondigste wordt dezelve nog bij merrien genezen, die men na hare herstelling laat dekken, maar ook bij dezen komt zij dikwijls wederom te voorschijn, wanneer zij niet tot in eenen hoogen ouderdom tot teelt-merrien gebruikt worden.

Wat nu de genezing zelve betreft, vordert dezelve de ontstekingwerende geneeswijze, in haren geheelen omvang; derhalve:

1.) eene algemeene ruime aderlating, en zulks gelijk reeds meermalen bij zuiver ontstekingachtige ziekten is gezegd, aan beide halsadereu te gelijk, waardoor eene zeer snelle ontlasting van het bloed op eens bewerkt wordt, die hier om dubbelde redenen noodzakelijk is. Eensdeels om den ontstoken toestand van dit zoo gewigtige deel, zoo spoedig mogelijk te verminderen en de opslorping in de hersenen en derzelve vliezen te vermeederen en anderdeels om het thans tobbede en razende dier, slechts in zoo verre te verzwakken en te doen bedaren, dat men bij hetzelfde zonder gevaar komen kan, hetgeen vóór de aderlating dikwijls uiterst moeilijk en gevaarlijk is. Er bestaan zelfs gevallen, waarin dit laatste en gevolgelyk het aderslaten geheel onmogelyk wordt, en men om aan het dier maar zeer spoedig eene hoeveelheid bloed af te trek-

trekken, een stuk van de staart afsnijden en uit deze doorgesnedene slagaderen en aderen, de vereischte hoeveelheid bloed aftappen moet, waarna men het, even als bij het afhakken van den staart, door een gloeiend ijzer wederom silt.

De af te tappene hoeveelheid van het bloed, mag hier, zelfs bij het zwakste paard niet minder dan 8 tot 10 pond zijn, hetwelk men bij de eerste aderlating op eens afnemen moet; want slechts eene zeer ruime aderlating is heilzaam, en de menigvuldige herhaling derzelve zonder telkens eene toereikende hoeveelheid af te tappen, heeft in verre na dat goede gevolg niet. Is daarentegen de eerste aderlating ruim en geschiedt dezelve aan de beide halsaderen te gelijk, dan wordt het dier niet alleen het gemakkelijkst tot rust gebracht, (hoewel het tobben en razen van het dier, dien onverminderd zeer dikwijls na verloop van eenigen tijd andermaal opkomt) maar de operatie verschaft ook, op deze wijze aangewend, het meeste nut tot de genezing.

2.) Moeten dadelijk, zoodra de aderlating geschied is, twee etterdragten achter de ooren, langs het achterhoofsbeen en den eersten halswervel gezet, en in derzelve geheelen omtrek, de huid van de daaronderliggende spieren losgemaakt en de wond met terpentijnolie bevochtigd worden, bijzonder aan die zijde, waarop zich het zieke dier bij voorkeur schijnt te wenden en te draaijen. Ingeval het door den grooten onrust van het paard niet mogelijk is, de haarvlecht te zetten, dan wordt na de ruime aderlating, de geheele vlakte van het voorhoofd onder de vlechtharen tot op het been, met een gloeiend ijzer ter grootte van een daalder gebrand, na het

het afvallen van de brandkorst, met terpentijnolie ingewreven, om deze plaats een tijd lang in ettering te houden, en naar bevind van zaken, nogmaals herhaald. De haarvlechten zijn nogtans altijd verkieslijk boven het gebruik van het gloeiijzer, daar dezelve langer werken, en kunnen zelfs dáár nog aangewend worden, waar men in den beginne, ter oorzaak van het razen van het dier, zijne toevlugt tot het gloeiijzer nemen moest, omdat dit op eenen afstand kon gebezigd worden. De haarvlechten mogen overigens niet vroeger weggenomen worden, dan wanneer de volkomene genezing van het dier begonnen is, en daarom moeten dezelve ook zelfs dan nog onderhouden worden, wanneer, wel is waar, de ontstekingsachtige kolder verdwenen, maar de stille kolder nog achtergebleven is, naardien zij ook in dezen ziekelijken toestand, die hier een gevolg van de eerste kwaal is, nog de heilzaamste middelen zijn.

3.) Moet door afdrijvende middelen op de ontlasting van het darmkanaal gewerkt, en in eene zekere mate de bij deze ziekelijke gesteldheid gebrekkig afgescheidene gal daardoor vergoed worden, waartoe zich de volgende conserf aanbeveelt. Men neme tot dat einde

- gepulveriseerd glauberzout, 2 pond.
- raponдика, 4 pond.
- aloë, 1 once.

geschrapte zeep en meel en water, zoo veel als genoeg is om eene conserf daarvan te maken, die men in drie gelijke deelen verdeelt en van welke aan het paard, 's morgens, 'smiddags en 's avonds, telkens een deel ingegeven wordt.

4.) Wende men van tijd tot tijd aan, ontlastende klisteren van zeepwater, met keukenzout. In vele gevallen is het bij deze ziekte in het geheel niet doenlijk, aan de dieren eenige medicijnen inwendig toe te dienen, en moet men zich op de werking der uitwendige middelen alleen verlaten, namelijk op de aderlating, de haarvlechten en de klisteren; ten minste zoo lang, tot dat men daardoor den ziekelijken toestand in zoo ver weggenomen heeft, dat men men het paard wederom zonder gevaar naderen kan, en hetzelfde op nieuw begint te slokken en over het algemeen eenigzins meer bezonnen en rustig te zijn.

Koude omslagen van water en ijs, gedurende de verheffing der ziekte op den kop van het dier te leggen, hetgeen door verschillende paardendocors aangeraden wordt, heeft mij nimmer eenig nut aangebragt, maar, ik kan eerder zeggen, nog meer kwaad gedaan; want door de koude wordt het bloed nog meer van de uitwendige deelen naar de inwendige gedrongen, en daardoor de toevloed der vochten en de ontsteking in de hersenen nog vermeerderd. Ik heb daarentegen veel meer nut gehad van de haarvlechten of het gloeiend ijzer, dewijl dezelve eerder eene afleiding van de hersenen, dan eene toevloeiing bewerkten.

Wijders behoort tot de genezing dezer ziekte, dat zich het dier, dag en nacht, niet vastgebonden, op eene overigens goed afgesloten plaats, gedurig, uitgezonderd alleen bij groote hitte en koude, in het vrije ophoude, men aan hetzelfde dikwijls versch water tot drinken voorhoude, en wanneer het wederom
aan-

aanvangt een weinig te eten, slechts zemelen, gemalen gerst, gras enz., geve.

Bij de herstelling, blijft dan nog langen tijd eene groote zwakte over, welke tusschen den zogenaaunden stillen kolder en eene algemeene verzwakking in staat, waarvan echter bij toenevende beterschap, de blijken van zwakte steeds duidelijker voorkomen, terwijl daarentegen de teekens van den stillen kolder steeds minder worden. Zoo ondervindt men bij voorbeeld, dat de beweging nog zeer zwaarmoedig, ja bij tijden nog als onwillekeurig geschiedt, maar het bewustzijn, de oplettendheid, het gevoel is nogtans teruggekeerd, en het dier gaat bij eene geringe aansporing voorwaarts, terwijl het voorheen dikwijls met geweld niet van de plaats te brengen was. Het bewusteloos nederstorten, het draaijen in eenen kring, even als of het zwenkende liep, houdt op, het dier begint wederom voeder en drinken met bewustzijn en willekeurig te nemen, en niettegenstaande deszelfs stelling, houding, beweging, ja zijne geheele gebaarden nog de grootste zwakte verraden, valt toch deszelfs geest, bewustzijn, en gevoeligheid wederom duidelijk in het oog, en neemt bij eene zorgvuldige oppassing van dag tot dag meer toe.

De onervarene in de paardenartsenij Kunst, zoude juist deze middenstaat tusschen den stillen kolder en bloote zwakte, niet zoo dadelijk uitvinden, en paarden die bloot in den staat van herstelling van den ontstekingachtigen kolder verkeerden, bij derzelve groote algemeene zwakte nog voor wezenlijk stil kolderig houden, tot zoo lang dat eindelijk ook de alge-

meene zwakte vermindert en nu de geest wederom op het ligchaam behoorlijk werken kan, terwijl beide in eene gelijke verhouding, in hunne krachten steeds toenemen.

Gedurende de herstelling moeten de paarden, wanneer zij ook eetlust toonen, niet te veel voeder, en slechts een zacht voedsel, zoo als zemelen met haver vermengd, gemalen haver enz. hebben, en voornamelijk, voor inspanning, verhitting en daarop volgende verkoeling, in acht genomen worden, daar zij anders zeer ligt instorten. Ook moet men daarbij in het oog houden, dat bij de groote zwakte, waaraan zij nog gedurende de herstelling lijden, eene geringe beweging voor hen reeds eene inspanning wordt, en het zweet, waarin zij daarbij zoo ligt geraken, ook in dit geval het eerste wordt onderdrukt, terwijl nu zelfs eene vermeerderde uitwaseming hier het spoedigste gestoord wordt; hetgeen altijd wederom instorting van hunne ziekte te weeg brengt, gelijk mij zoo vele waarnemingen geleerd hebben. Tevens behoort men nog langen tijd te zorgen voor eene voldoende ontlasting van het darmkanaal, zonder nochtans het dier daardoor te verzwakken, waarom het doelmatig kan zijn, indien men een mengsel van gelijke deelen gepulveriseerde roode gentiaan en glauberzout, eetlepelsgewijze bij elk voeder gestrooid, bij voortdoring eenigen tijd gedurende en na de herstelling gebruikt. Heeft men gelegenheid het paard eenige maanden in de weide te laten loopen, en ingeval het eene merrie is, te laten dekken, dan zal de gezondheid van hetzelfde daardoor des te meer verzekerd worden.

In die gevallen, waarin deze ziekte niet met eene volkomene genezing eindigt — hetgeen trouwens zelden gebeurt — maar zich ook even min door den dood beslist, gaat zij in den langdurigen zoogenaamden stillen kolder over, waarover in het volgende Hoofdstuk gehandeld zal worden.

De dood volgt bij deze ziekte door eene zenuw-beroerte, en het dier bezwijkt, gelijk meestendeels het geval is, onder eene zoodanige beroerte, of wel er ontstaat eene rotkoorts, die hier buitengemeen snel toeneemt en het dier doodt, hetwelk dan dikwijls niet eerder dan kort voor zijn sterven, tot kennis komt.

Bij de ontleding vindt men de hersenvliezen met bloed gevuld en even als de oogen van het dier, gedurende de verheffing der ziekte, als het ware met bloed opgespoten, terwijl in de hollen der hersenen, voornamelijk aan die zijde, waarop het dier zich altijd wendde, water wordt aangetroffen, en niet zelden zich wezenlijke waterblazen in de holligheden van de hersenen op eene gelijke wijze als bij de schapen, die aan den blaasworm, of aan de draaijing enz. lijden, gevormd hebben (*) waardoor de groote of kleine

---

(*) Gelijk dan ook over het algemeen, naar mijne overtuiging, de draaijing der schapen altijd eene meerdere of mindere zuivere outsteking der hersenvliezen, veronderstelt, van welke de verzameling van water in de hersenen, de zoogenaamde blaasworm, het gevolg is. Men vindt meer hierover in mijne *Veterinär Chirurgie 3 theile, Althenburg im literarischen Comptoir.*

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

ne hersenen zamengedrongen zijn, de graauwe zelfstandigheid der hersenen kleuriger schijnt en zich zelfs wel wezenlijke verzamelingen van bloed zoo als ook eene tegennatuurlijke uitzetting der bloedvaten, vertoont. In de scheden der zenuwen doet zich somtijds eene geleiachtige stof voor, het verlengde merg is niet zelden met bloed bedekt en met eene geleiachtige massa overtrokken. Aan de long ontdekt men gewoonlijk eenige ontstokene plaatsen, doch dit is meer als een gevolg van den snellen omloop van het bloed en ophooping van hetzelfde in dit deel gedurende de ziekte zelve, dan wel als de oorzaak daarvan te beschouwen; hetgeen wellicht bij den geheel ontaarden toestand, waarin men somtijds de lever bevindt, niet het geval is, daar deze ziekte zeker dikwerf uit verstoppingen in de aderen der lever ontstaat.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Bij de uitvoerigheid en grondigheid, met welke de schrijver zijn gevoelen over deze gevaarlijke ziekte bij de paarden, ontwikkeld heeft, blijft mij alleen nog over, de volgende aanmerking daarbij te voegen; namelijk, dat mij de genezing meermalen door zweet en mestbaden, volkomen gelukt is, waarbij ik op de na te melden wijze te werk ging. Nadat ik, zoo als de schrijver hier aanraadt, eene ruime aderlating aan beide halsaderen te gelijk, — hetgeen bij zuiver ontstekingachtige hevige ziekten altijd behoorde te geschieden — verrigt, en aan beide zijden van den kop, een paar haarvlechten, aangewend had, welke hier, dadelijk in het be-

begin der ziekte niet ontbreken mogen, en door het losmaken van de huid in den geheelen omtrek, en het ingieten van terpentijnolie goed prikkelend gemaakt worden moeten, liet ik het razende dier geheel in eenen hoogen mesthoop zetten, zoodat het slechts nog met den kop uit denzelfven stak, waarop deels door de voorafgegane aderlating, deels door de prikkeling der haarvlechten, deels door het razen van het dier zelf, en voornamelijk door de warme mest, waarin het geheel begraven en bedekt was, een hevig zweet volgde. Dit onderhield ik verscheidene uren, daardoor dat het paard in de mest blijven moest, en dan door het daarop volgende bedekken met dekens, het zetten in eenen warmen stal en sterk wrijven; en deze behandeling herhaalde ik verscheidene dagen achter elkander, terwijl ik op die wijze bij eene langere ettering van de haarvlechten, de kwaal volkomen weg nam. Over het algemeen, behoorden, in het voorbijgaan gezegd, de mest- en zweetbaden bij de genezing der paardenziekten, die grootendeels van eene belemmerde huiduitwaseming ontstaan, meer gebezigd te worden, daar andere warme baden, die hier evenzeer ook aangewezen zijn, bij deze dieren, — althans buiten de veeartsenijscholen, waar men zoodanige baden heeft, — niet aangewend kunnen worden, terwijl ook mestbaden oneindig menigvuldiger het zweet verwekken dan de eerstgemelde, en bovendien nog eene bijzondere heilzame uitwerking hebben; waarom zij mij ook bij andere paardenziekten, die na eene onderdrukte uitwaseming ontstaan waren, zoo als bij het kolijk, de bevangingheid, de klem, rhumatieke verlammingen

gen enz. de grootste diensten bewezen, dermate dat ik wenschen zoude, dat dezelve bij deze kwaal ook door meerdere paardendocors mogten aangewend worden, wanneer men dan derzelve heilzame uitwerking, algemeen erkennen zoude.

Ten opzichte van de genezing der zuivere ontsteking van de hersenen, merk ik nog aan, dat mij het door sommigen aangeradene begietten van den kop en het ruggemerg met koud water geen nut gedaan heeft, en zelfs ook alle inwendige, in dit geval moeilĳk aan het dier toe te dienen geneesmiddelen, het gewenschte gevolg niet hadden, terwijl ik de herstelling, daár waar zij gelukte, alleen aan de uitwendige middelen, de ruime aderlatingen, de fontenellen of haarvlechten aan den kop, de zweet- en mestbaden en eene zorgvuldige oppassing van het dier te danken had; waartoe tevens behoort, dat men de paarden niet te zeer vermoeije, dezelve tegen het andermaal koude vatten beveilige, en gedurende langen tijd, eene sobere levenswijze met hen in acht neeme.

Overigens moet men zich niet verwonderen, wanneer men zoo wel bij den razenden als stillen kolder, alle toevallen der ziekte, na de aanwending der fontenellen, zoo lang ziet vermeerderen, tot dat na eenige dagen de ettering begonnen is, waarop alsdan echter ook meestendeels eene zeer aanmerkelijke beterschap volgt, hetgeen eveneens bij het ingeven van hevig werkende laxermiddelen, gelijk de aloë, hetzelfde geval is; want ook dan zien wij, zoo wel bij den razenden als bij den stillen kolder, alle toevallen dezer ziekten, zoo lang de werking

king der sterke purgeermiddelen duurt, vermeerderen, hetwelk zich uit physiologische beginselen, die echter hier niet t'huis behooren, zeer gemakkelijk theoretisch laat verklaren. Eerst op den 3.^e en 4.^e dag blijkt het groote nut, dat deze afleidingsmiddelen in beide ziekten te weeg brengen, maar ook dan op eene zeer in het oog loopende wijze; weshalve men zich door de eerste verschijnselen bij het aanwenden dier middelen, niet in de war moet laten brengen.

De Hoogduitsche schriften daarover vindt men evenzeer in VEIT'S *Veterinärkunde*; WALDINGER'S *Therapie*; AMMON'S en TENNECKER'S *Handbuch für Pferdeärzte*.

XXI. HOOFDSTUK.

Van den langdurigen of zoogenaamden stillen kolder.

» De langdurige stille kolder der paarden is in eenen »
» keren zin met de krankzinnigheid bij de menschen te »
» vergelijken, en heeft even zoo wel graden en over- »
» gangen als gene. »

Er zijn in den stillen kolder der paarden, zoo vele trappen als bij de krankzinnigheid van den mensch, en van diegenen af, van wien men in het gemeene leven zegt: « hij heeft eene « streek weg, » tot aan den razenden die geketend is, zijn even zoo vele trappen, liggen

even zoo vele middentoestanden nog tusschen beiden, als tusschen een geheel phlegmatiek paard, en datgene, hetwelk uit bloote domheid omvalt; en evenzeer als menig een met eenen halven gek omgaat, zonder hem als zoodanig te kennen, zoo heeft wederom menig een een kolde-
rig paard van den eersten graad in den stal, zonder het daarvoor te houden. In geene ziekte bestaan er meer graden dan in deze, en de hoogste toren telt niet zoo vele trappen als de stillen kolder bij de paarden graden heeft.

De stille kolder is gedeeltelijk eene ziekte van het ligchaam, gedeeltelijk van de ziel, of liever van het voorstellingsvermogen en van het bewustzijn. Dezelve is voorts, even als de krankzinnigheid van den mensch deels in de stof, deels in de geestkracht, in het gemoed en in het ziekelijk aangedane voorstellingsvermogen, gelegen, en ontstaat derhalve nu uit het ligchaam, dan uit de ziel, maar de grond daarvoor zoude ook wel bij dieren, waar de stoffelijkheid boven de geestkracht heerschende is, meer in eene veranderde bewerktuiging van het ligchaam dan in eene ziekelijke gesteldheid van het gemoed en verstand zelve, gezocht moet worden, terwijl zulks juist het omgekeerde geval bij den mensch is, waar de geest het ligchaam beheerscht. Zoo veel als door de verschijnselen daarvan waargenomen kan worden is de stille kolder eene ziekte van de hersenen en zenuwen, van wier eigenlijken aard ons buiten dat maar zeer weinig bekend is.

De kenteekens van den stillen kolder vangen met de volgende verschijnsels aan, of wel de

de geringste toevallen daarvan, zijn de volgende:

Het paard wordt lui, phlegmatisch, zwaar en log, hetgeen het te voren niet was; het eet het hooi liever van den grond dan uit de ruif, en trekt derhalve groote portien daarvan uit deze laatste, welke het van den grond opeet.

Het harde voeder eet het in den beginne, en menige paarden zelfs bij meergevorderde ziekte, nog met smaak, spoedig en zonder tuschenpozingen; daarentegen laat het dikwijls, en voornamelijk na het eten, den kop onder de krib hangen en is minder oplettend op uitwendige voorwerpen dan voorheen. Deszelfs gevoeligheid en prikkelbaarheid heeft meer of min afgenomen, en het wil thans tot het loopen en tot zijnen dienst in het algemeen meer en sterker aangespoord worden dan te voren. Deszelfs bewegingen verminderen in ligtheid en vlugheid, en men kan in sommig opzigt zeggen, ook in vrijen wil, de gang wordt lomper, logger, minder los, zwaarmoediger, en geschiedt ook met hulp in verre na niet niet zoo naauwkeurig en gaauw als bevorens. Het dier wordt zelfs onzeker in den gang, en zulks zoo zeer niet uit stijfheid dan wel uit logheid, of veeleer nog uit eene verlamde en gedrukte werking der zenuwen; hier en daar toont het ook eene neiging, om liever aan de eene zijde dan aan de andere te gaan. Het laat zich ongaarne den kop in de hoogte heffen, treedt ook wel, — hoezeer niet altijd — met moeite terug, wanneer men hetzelve met hulp, daartoe aanzet, hangt het meer of min op het bit, toont zich lomp, log en ongeschikt bij de wendingen, heeft als het ware

de

de beweging der poten niet geheel in deszelfs magt of wil, plaatst dezelve in den staat van rust onder het lijf, en zoo dat men duidelijk ziet, dat zijne zwaarte daardoor niet behoorlijk gesteund en in evenwigt gehouden wordt. Over het algemeen, doet het zich maar voor als een lui phlegmatick paard, in welken toestand, volgens mijne waarnemingen de eerste graad van den stillen kolder aanvangt.

Al deze toevallen vermeerderen bij groote hitte of groote koude, en nadat het paard bereden is, of hetzelfde getrokken heeft, bijzonder wanneer hem bij dezen dienst, de kop in de hoogte getrokken of nog daarenboven links of regts gebogen wordt. De kop is dan in dit geval, des te meer aangedaan, en wij zeggen van zulke paarden, dat hun « de kop « te zwaar is. » Wanneer wij in dezen toestand, hun voorkomen en hunne gebaarden beschouwen, dan ontwaren wij in hunne oogen iets star, meer of min bewusteloos, en het ontbreekt hun geheel aan dat vriendelijke, levendige, opmerkzame en uitzigt, hetwelk vele paarden in eenen zoo hoogen graad bezitten. Zij toonen zich dan bij de geringste inspanning vrolijk even als na de grootste vermoeijingen afgemat, hun blik geeft eene droefheid, neerslagtigheid te kennen, en wordt hoofdzakelijk merkbaar, wanneer men de vlechtharen onder de groeve van den voorkop slaat, waardoor bij het gebrek aan levendigheid, en aan opmerkzaamheid in het oog, hun geheel gelaat een dom voorkomen verkrijgt. Overigens verrigten zij hunnen dienst behoorlijk, eten goed, leggen zich neder en alle verrigtingen gaan als naar gewoonte.

In

In dezen staat, en bij dezen graad van kolder, heeft men vele kolderige paarden, op den stal, zonder zulks te vermoeden, en zonder dat men de ziekte, wanner die, gelijk dikwijls het geval is, niet toeneemt, gedurende den ganschen levensjyd van het dier, opmerkt. De bezitters van paarden houden dan hun paard enkel voor lui, eenigzins zwaarmoedig, log en ongeschikt, terwijl het reeds aan den eersten graad van den stillen kolder lijdt.

Andere paarden met stillen kolder in eenen geringeren graad, toonen zich daartegen bij tijden, wanneer zij met den kop te veel in de hoogte gerigt, geplaagd en algemeen veel met den kop en hals gebogen worden, wederspanning, grillig, koppig enz., en de eigenaar gelooft dat dezelve enkel verdrietig of ten minste slecht gebuid zijn, terwijl dit alles een gevolg van den stillen kolder is, aan welken zij lijden, hoewel zij, behalve de gedachte uitwerkingen de gezondste paarden schijnen te zijn (*).

Vele

(*) Het is eene uitgemaakte zaak dat bij vele paarden, het weerbarstige, koppige en eigenzinnige, niet zoo zeer een gevolg van hunne gemoedsgesteldheid en karakter is, dan weleer een gevolg van eene ziekte, van een werktuigelijk gebrek, van eene belemmering in het samenstel der aderen bij de paarden, van eene drukking op de hersenen of anders van eene oorzaak van den stillen kolder schijnt te zijn. Van daar dat vele eigenzinnige, zoogenaamde stugge paarden, des te weerbarstiger worden, hoe meer men dezelve bestraft en plaagt, den kop en den hals in de hoogte heft en in het algemeen zamendringt, waardoor de terugkomst van het bloed uit de hersenen, nog meer verbinderd, gevolgelyk de drukking daarop vermeerderd, en door deze onredelyke behandeling, de lever ziekelijik aangedaan wordt, welke laatste welligt reeds vroeger aan verstoppingen en andere ziekten van het paardenadergestel leed. Zoodra men het

Vele paarden met den eersten graad van stillen kolder, toonen dan eerst de kenmerken dezer ziekte, nadat zij eenen tijd lang zwaar getrokken hebben of daarbij sterk op den stang gereden zijn,

---

het echter zachter behandelt, het dier niet meer plaagt en het zonder dwang geheel vrij laat staan en gaan, dan zal het op de geringste aansporing gehoorzamen, gelijk mij zoo vele ervaringen geleerd hebben. Bij dergelijke paarden dringen, gedurende hunne toenemende halstarrigheid, die hier als het gevolg van eenen minderen graad van stillen kolder te beschouwen is, de oogen uit derzelve holten, de blik wordt star, het oog zelfs ontstoken, en alles duidt eenen aandrang van het bloed naar den kop en eene gestremde terugvloeiing van hetzelfde, aan; gelijk ook voorts paarden die eenen aanleg tot den stillen kolder hebben of aan den eersten graad dezer ziekte lijden, bij nauwe halstriemen, bij zwaar trekken, dikwijls de hevigste toevallen van deze kwaal toonen, om dat door de opgenoemde oorzaken, de terugvloeiing van het bloed, gestremd wordt, waardoor het zich in den kop ophoopt, en deels onmiddellijk, deels door deszelfs vermeerderde uitgewasemde damp in de holten der hersenen, de hersenen drukt, die reeds te voren aan zwakte en ziekelijke prikkelbaarheid leden; weshalve men met zekerheid vooraf zeggen kan, dat paarden die zich reeds in het rijden koldenig toonen, zoodra men hen tot trekken gebruikt, nog meer toevallen van den stillen kolder zullen doen blijken, gelijk ik uit vele ondervinding weet, en hiervoor nog slechts de volgende oorzaken, opgeven wil.

Het onder mijn bevel staande artillerie- en voerwezen, van het leger, wordt door uitgeschotene paarden van de cavallerie geremonteerd. Daar nu thans onze cavallerie grootendeels van duitche, zwakke paarden voorzien is, zoo kan het niet missen, dat zich onder dezen meerdere kolderige vertoonen, welke als onbruikbaar voor den cavalleriedienst, afgekeurd moeten worden, doch die ik dan — ofschoon men dezelve nog geschikt voor het trekken acht — nooit in het bataillon opneem, dewijl ik bij ondervinding weet dat hier onder den druk van den halstriem bij het trekken van eenen zware last, alle toevallen van den stillen kolder vermeerderen, hetgeen zich ook zeer gemakkelijk natuurkundig verklaren laat.

zijn, waardoor derzelve bovendien verzwakte hersenen nog meer met bloed opgehoopt en gedrukt worden. Bij anderen komen wederom de teekens van den stillen kolder duidelijker voor,

---

Wijders heb ik dikwerf ondervonden, dat paarden, die een zeer fijn gehoor hebben, zoo als algemeen dat zintuig bij de paarden het volledigst is, gedurende het schieten met het kanon, waar zij zeer dicht bij zijn, geheel kolderig en bewusteloos worden, zoo lang de aandoening van het geluid in hunne ooren duurt, en zich dan gelijk een in den hoogsten graad dom paard gedragen, daar waarschijnlijk door de prikkeling en den schok van het geluid, een zoo grooten toevloed van het bloed naar de hersenen veroorzaakt wordt, dat daardoor eens drukking van dit voor het dierlijke leven zoo gewichtig orgaan, wordt te weeg gebragt. Alle toevallen van den stillen kolder verschijnen zoo lang als deze opgegevene oorzaken voortduren. Houdt het kanon op, dan laten dadelijk alle kenteekenen van den stillen kolder na, en het paard verkrijgt wederom even zeer zijn bewustzijn, komt evenzeer op nieuw tot zich zelve, en is op onzen aandrang ook even gewillig tot allen dienst gelijk voorheen, terwijl deze dieren, zoo lang het kanonnenvuur, in welks nabijheid zij zich bevinden, voortduurt, of zich met alle vier beenen in de aarde vastklampen en niet voorwaarts, noch ruggewaarts noch zijwaarts te bewegen zijn, of als een razend paard tobben en in beide gevallen geen acht slaan op, en geen gevoel hebben voor onze hulp of straf, volkomen bewusteloos zijn, en met eenen starren blik, met als het ware uit hunne holten gedrongene oogen daarstaan of zich als razenden gedragen. Alle deze gevallen zijn mij in mijne dienstbetrekkingen zeer dikwijls voorgekomen, en komen bij elke exercitie van den artillerietrein met vuren, bij het eene of het andere paard nog voor, terwijl zeker ook ieder andere oplettende waarnemer, dezelve bij de artillerie, zal ondervonden hebben. Dit is ook de oorzaak waarom verschillende paarden zich volstrekt niet aan het kanonnen- en klein geweevuur gewennen; want het is niet zoo zeer de vrees of schuwheid daarvoor, die hen aanspoort om bij zoodanige gelegenheden te steigeren en zich weerbarstig te betoonen, maar veeleer eene ziekte, een aandrang van het bloed naar den kop, die door den prikkel en den schok van

voor, wanneer zij verschillende reizen teruggestooten worden, somtijds ook wagens mede terugstooten of eenen zwaren wagen eenen steilen berg

---

van den klank daarheen gedreven is, welke hen vollerig bewusteloos en zinneloos maakt. Zij zijn gedurende het vuur volstrekt niet als schuwe, vreesachtige of eigenzinnige, maar als zieke, aan toevallen van den stillen kolder lijdende paarden te beschouwen, wier beterschap — indien zij anders mogelijk wordt — niet zoo zeer in de kunst van rijden en paardenmennen, maar in de paardenartsnijkunst, in afleidende en ontlastende middelen, en naar bevind van zaken, in eene algemeene aderlating en afleidende middelen van den kop, te zoeken is.

Een ander belangrijk geval van een — waarschijnlijk uit een werktuigelijk gebrek van het hart en deszelfs groote vaten — ontstaan eigenzinnig en weerspannig paard, heb ik thans bij het onder mijn bevel staande artillerie- en voerwezen der armée. Ik bekwam namelijk, ten behoeve daarvan en tot vervanging van een gestorven paard, een poolsch zevenjarig ruïn van de cavallerie, dat bij die troepen, uit hoofde zijner weerspannigheid niet te gebruiken was, want zoodra hetzelfde gezadeld werd, wierp hij zich op den grond, en was als razend. Hetzelfde gebeurde ook bij mij, wanneer hem slechts de buikriem van het tuig vastgegespt werd; hij wierp zich dan op den grond, bekwam wezenlijk zenuwentoevallen, zweette over het gansche ligchaam en de oogen die geheel star werden, drongen hem den kop uit. Straffen verergerden het kwaad; maar zoodra men hem den gordel losmaakte, sprong het dier wederom op, was gewillig tot allen dienst en gehoorzaam, zoodat ik hetzelfde dadelijk voor den wagen kon laten spannen en trekken. Ook in den stal en bij alle gelegenheden, was hetzelfde het gewilligste, stilste en gehoorzaamste paard, dat ook in geen opzigt de minste eigenzinnigheid en koppigheid toonde. Ik heb hetzelfde nu sedert twee jaren bij den trein, en het is het stilste en gewilligste paard; zoodra het echter vast aangejord wordt, ontstaan wederom de opgegevene toevallen, en ik ben overtuigd, dat van dit alles noch koppigheid noch eigenzinnigheid, maar enkel een gebrek in de borstholte de schuld is, hetwelk deze teekenen van den kolder voortbrengt. En even als bij dit paard, heeft dit zeker ook plaats bij vele andere, die men voor eigenzinnig, koppig en weerspannig van aard houdt, terwijl

berg af, ophouden moeten (*). Daarentegen doen zich wederom de teekens van den stillen kolder bij verschillende paarden, eerst dan duidelijker voor, wanneer zij stil in eenen warmen stal staan, en in den dienst weinig of geheel niets van hunnen ziekelijken toestand verraden.

Genoeg dat bij vele paarden de teekens van den eersten graad van den stillen kolder moeilijk en slechts met groote oplettendheid, uit te vinden zijn, waardoor ontstaat dat men dikwijls een kolderig paard bezit, zonder het te weten. Bij zeer afgematte of geheel luie en phlegmaticke paarden, welker beider toestand in eenig opzigt aan den stillen kolder grenst, is de ontdekking van deze kwaal het moeilijkste en zelfs de ervarenste kenner heeft dan bij de uitvinding alle opmerkzaamheid noodig, om dezen toestand oogenblikkelijk te onderscheiden. Het moeilijke en wederstrevige bij het terugtreden, inzonderheid wanneer zij ook te gelijk het voertuig mede terugstooten, hetgeen men in het algemeen als een geldend teeken van het aanwezen van den stillen kolder aanneemt, kan doorgaans niet als on-

---

terwijl een werktuigelijk gebrek, een aandrang van het bloed naar den kop of ergens eene andere stoffelijke oorzaak en ziekte, deze toevallen van den stillen kolder voortbrengt.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

(*) Bij het exerceren der artillerie, gebeurt het wel dat de paarden, deels uit zwakte van het achterlijf, dat hierbij steik aangegrepen wordt, deels uit krachteloosheid, die daaruit op het geheele gestel volgt, en ook derzelve invloed op de hersenen uitoefent, dikwerf als kolderige voorkomen.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

onfeilbaar beschouwd worden, en er bestaan paarden, die reeds in eenen hoogen graad kolderig zijn, en toch nog gewillig en gehoorzaam op de daartoe bekomene aansporing terugtreden, en ook nog het voertuig mede daarbij achteruit zetten, terwijl wederom geheel gezonde paarden, maar die zwak vanachteren zijn, of anders, zeer log, zwaarmoedig, onhebbelijk ongeschikt zijn, bij volkomene kennis, en geheel vrij van eenige sporen van den stillen kolder, of in het geheel niet of alleen met geweld terug treden. (*) Wat men echter altijd bij kolderigen paarden aantreft, zelfs dan wanneer zij slechts aan den eersten graad dezer ziekte lijden, is het schuiven van de beenen onder den buik, het vergeetachtige en bewustlooze in hunne houdingen, vooral nadat zij een een tijd lang met inspanning van krachten be-

re-

(*) Dit is zeer dikwijls het geval bij nog zeer jonge en zwakke remonte of andere nog ongedresseerde paarden, die door eenen zwaren rijder bereden en daarbij zonder hunne zwakte te ontzien, teruggetrokken moeten worden, wanneer zij zich dan dikwijls met alle vier beenen vast aan den grond hechten, en door de krachtadigste hulp, zelfs door het aanzetten met den kaptoom, niet tot terugtreden te brengen zijn; zoodra echter slechts de rijder afzit, hetgeen hij dadelijk in den beginne had behooren te doen, en hen aan de hand terugstoot, zijn zij zeer gewillig en gehoorzaam daarin, tot dat zij allengskens meer krachten tot het dragen van den rijder verkrijgen, en ook onder dezen, bij bekomene hulp gemakkelijk terug treden. Het is hetzelfde geval in eenen nog hooger graad, wanneer men zwakke paarden tegelijk met het voertuig terugstooten wil, zonder dat zij te voren aan dezen den paarden buiten dien zoo moeilijke beweging zijn gewend geworden, of wanneer zij over het algemeen eenigzins log, zwaarmoedig, onhebbelijk en ongeschikt zijn, en zonder eene behoorlijke voorbereiding, dadelijk op eens met het voertuig terugtreden moeten.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

reden of tot trekken gebruikt zijn geworden, hetgeen zich niet zoo zeer theoretisch beschrijven, als bij eene praktische waarneming, ligt gevoelen en ontdekken laat. De houding van het eene of andere been is dan zoo, dat het dier zich niet behoorlijk daarop in evenwigt houden kan, en echter verandert het deze houding niet, maar blijft gedachteloos in dezelfde staan, zoo dat men dikwijls geweld aanwenden moet, ten einde het deze maar zoude verlaten. Hierin onderscheidt zich ook een geheel lui paard van een dat aan den eersten graad van den snellen kolder lijdt, want hoe vermoeid of phlegmatisch een paard ook zij mag, het neemt toch steeds zulk eene positie aan, waarin het zich volkomen in evenwigt houden kan, en laat nooit het eene of het andere been vergeten en als het ware bewusteloos in eene positie staan, die met de natuurlijke houding van het paard, geheel tegen strijdig is. Hoe men derhalve ook een vermoeid of lui paard wonden, terugstooten of draaijen moge, het neemt steeds zulke posities met de beenen aan, die van zijnen wil en van zijne kennis getuigen, terwijl integendeel een koldrig paard, zijne beenen zoo zet, dat het openlijk eene meerdere of mindere bewusteloosheid daarbij toont. Deze stellingen willen echter, om wel begrepen te worden, meer in de natuur beschouwd, dan aan de schrijfflessenaar beschreven zijn.

Er zijn ook nog verschillende andere ziekten bij welken het paard meer of minder kolderig schijnt, en het nogtans niet is, zoo als bij voorbeeld, bij het tanden krijgen, voornamelijk bij het wisselen van den baktand der 5.^e plaats en
het

het uitbreken van den baktand op de 6.^e plaats, wanneer zoo wel door de vorming en het doorkomen der tanden zelve, als door het uitzetten der beide kakebeenderen, eene zeer aanmerkelijke verandering plaats heeft, bij welke een vermeerderde aandrang van het bloed naar den kop, moet voorvallen. Een dergelijk verschijnsel komt voor bij de ontwikkeling en het uitbreken van den droes, en eindelijk bij alle ziekten, waar de lever meer of min gesprikkeld, en ziek is, zoo als bij voorbeeld, bij eene langdurige leverontsteking enz.; in welke ziekten — want zelfs het tanden krijgen en het verhareen, kunnen in een zeker opzigt mede daaronder gerekend worden — men zeer dikwijls verschillende teekens van den stillen kolder bemerkt, die echter dan slechts als verschijnsels van de opgenoemde ziekten voorkomen, en van zelve wederom verdwijnen, wanneer de gedachte toevallen wederom weggenomen of in andere ziekten overgegaan zijn.

Bij het toenemen van den stillen kolder en deszelfsovergang in eenen hooger graad, vermindert in de eerste plaats de oplettendheid van het dier op uiterlijke voorwerpen, al meer en meer, alle zintuigen schijnen verzwakt te zijn; het hoort, ziet, smaakt en gevoelt minder, de zenuwen zijn even als verlamd en het bewust zijn somwijlen slechts zeer zwak. Met eenen nederhangenden kop, de voorbeenen onder het lijf geschoven, staat het even als in nadenken verzonken. Bij tijden steunt het met den kop in de krib, wendt zich van het licht zoo veel mogelijk af, en zoekt met den hem als het ware te zwaar gewordene kop, de donker-

kerste plaats zijnen stand op, het wil zeer luid en hoorbaar aangesproken en door eenen sterken slag aangespoord zijn, wanneer het in zijnen stand, van de eene naar de andere zijde zal gaan. De ooren, die bij elk gezond en voornamelijk bij levendige en opmerkzame paarden, het geluid, als het ware, door zich naar alle zijden te bewegen, opvangen, hangen langs den kop neder, of zijn beiden steeds naar voren of naar achteren gerigt, al is het ook dat het geluid van de tegenovergestelde zijde komt; of wel, wat ook dikwerf bij kolderige paarden het geval is, het eene oor staat naar voren, en het andere naar achteren, zonder dat zij op een zijdelings gedruisch, hunne rigting veranderen. De oogappel wordt wijder, en veroorzaakt daardoor de starren, droefgeestigen blik; het oog verliest zijn glans, levendigheden en vuur en het geheele gelaat van het dier geeft eene meerdere of mindere afwezigheid van den geest, te kennen. Het verteert zijn voeder slechts bij tusschen pozingen, en met steeds duidelijker wordende bewustloosheid; zoo gaat het bij voorbeeld, haastig in de krib, en grijpt met even veel haast, een bekvol voeder daaruit, maar houdt het dan, zonder het te kaauwen, in den bek, even als of het over iets nadacht, op iets wachtte of geheel vergeten hadde, dat het voeder genomen heeft. Wanneer men nader bij hetzelfde komt, het hard aanspreekt, of het anders door een sterk gedruisch van zijne makkers, of van zijnen oppasser, door het openen en sluiten der voederkast, of het klappen met de drink-emmers, opgewekt wordt, dan schijnt het als uit den slaap te

ontwaken, haalt adem met eene zeer merkbare inspanning der buikspieren, vangt aan het voeder te kaauwen en op te slokken, gaat ook wel wederom haastig in de krib, en grijpt nieuw voeder, doch valt altijd wederom in de vorige bewustloosheid terug, laat den kop onder de krib hangen of dringt met denzelfden daarin, ontwaakt bij het eene of andere gedruisch op nieuw, en hervat zijn bewustloos gedrag even als voorheen. Op eene gelijk wijze gaat het te werk, bij het eeten van het hooi; het neemt een handvol in den bek, dat nog half daar buiten blijft hangen, luistert dan even zoo als of het over iets nadacht, of geheel vergeten hadde, dat het voeder genomen heeft, ontwaakt na eene langere of kortere during van deze bewustloozen toestand, haalt diep adem, als of het uit eenen diepen slaap ontwaakte, en vangt dan aan het voeder te kaauwen en op te eten, neemt op nieuw voeder, en leeft daarmede op dezelfde wijze. Het gedraagt zich voorts even zoo bij het drinken, het slokt alleen bij tusschenpozingen, laat den kop bewusteloos in den emmer hangen, ontwaakt uit deze verstrooijing, slokt andermaal en vervalt op nieuw in den bewustloozen staat.

Laat men het aan zich zelve over; op de beste weide, staat het, midden in het hooge gras, bewustloos, even als of het iets overlegde, bijt dan de punten van het gras af, luistert wederom en gaat eindelijk, onder eene diepe ademhaling, voort met kaauwen, zoekt steeds de donkerste en koelste plastzen der weide op, en wanneer het al, door
het

het voortjagen of een gedruisch opgewekt, een eind wegs moedig voortloopt, dan staat het nogtans, na eenen korten loop, dadelijk wederom stil, en vervalt in deszelfs vorige bewustloosheid. Hieromtrent bestaan echter uitzonderingen, en ik heb paarden gezien, die reeds bij eenen hoogen graad van den stillen kolder, doch nog hun voeder, spoedig achter elkander, zonder tusschenpozing, en gelijk het scheen, ook nog met veel bewust zijn aten; dit waren echter altijd zeldzame gevallen.

Over het algemeen verteren trouwens paarden, die slechts in eenen middelmatigen ouderdom, den stillen kolder hebben, hun voeder slechts langzaam en met vele tusschenpozingen, maar eten het echter nog, terwijl bij den hoogsten graad des stillen kolders, het eeten, uit hoofde van eene volledige en steeds in gelijken graad voortdurende bewustloosheid, eindelijk geheel ophoudt. Dien onverminderd blijven de kolderige paarden bij al het weinige gebruik van voeder, nogtans steeds zwaarlijvig, nemen weinig af, en het stoffelijke gedijt, even als bij eene plant, bij voortduring, doch zonder bijzonder teeken van het aanwezen eens geestes; zoo dat het zeer te bewonderen is, hoe zij bij zoo weinig gebruik van voeder, waarbij andere volkomen gezonde paarden, geheel te gronde gaan, nog zoo dik gezet en bij hunne krachten blijven.

Hunne bewegingen worden vervolgens steeds logger, lomper, zwaarder en onwillekeuriger; want met dezelve hersenen lijdt thans ook de geheele werking van hunne zenuwen. Zij

heffen de beenen, zwaarmoedig en met gebrek aan vrijen wil, op; en nog moeilijker, logger, alleen aan hunne eigene zwaarte overgelaten, vallen zij, als het ware bewusteloos wederom ter aarde neder. Hun gang wordt altijd onzekerder, onhebbelijker, onbewegelijker, en zij vallen niet uit stijfheid of zwakte, maar uit volkomen bewusteloosheid, in de gewrichten zamen; zij steunen en leggen zich altijd meer en meer op het gebit, verliezen bij toeneming alle gevoel voor hulp en straf, zijn moeilijk te houden, nog moeilijker terug te trekken, en even zoo moeilijk te doen keeren dringen ook wel nog meer op, naar de eene of andere zijde, zoo dat zij slechts met moeite door den rijder of den voerman, in de behoorlijke rigting gehouden kunnen worden.

Inzonderheid wordt hun bewustelooze toestand, merkbaar na eenige inspanning, vooral wanneer daarbij de kop en hals in de hoogte opgericht werden, of zij eenen zwaren last moesten trekken. Wanneer men hen onder den man of ook zonder denzelfden, spoedig naar de eene of andere zijde wendt, dan geschiedt zulks zoo log, zoo ongeschikt, en met zulk eene gebrekkige houding der beenen, dat men vreezen moet, dat zij gedurende of na het wenden, omvallen; het geen ook bij paarden die in eenen heel hoogen graad koderig zijn, wezenlijk gebeurt; zij laten daarbij de beenen bewusteloos voor — en over elkander staan, houden zich zelve maar met moeite in evenwigt en nemen eerst, somtijds na langen duur, eene andere en zulke positie met dezelve aan, dat zij behoorlijk

lijk daarop steunen en zich in evenwigt houden kunnen. Bij het rijden voelt men hunne verlamde zware en bewustlooze beweging nog meer, gelijk men over het algemeen in dat geval, met behoorlijke oplettendheid, rust en gevoel, bij het opzitten en in de hand, bij genoegzame ondervinding, den stillen kolder mede ten eerste herkent, ofschoon overigens de kennis daarvan eigenlijk meer in het gevoel bestaat, dat zich door geene woorden nader laat beschrijven.

Thans vangen zij dan ook aan de beenen, voornamelijk de voorste, zoo opteheffen als of zij daarmede in het water zwommen, en dit opheffen en wederom nederzetten der beenen, onderscheidt zich zeer bijzonder van het opnemen en het voorzigtig voelende en tastende nederzetten der beenen, bij een geheel blind paard, waar deze beweging evenzeer, maar op eene gansch andere wijze plaats vindt, zoo dat de ervarende paarden kenner een blind, even als een gek paard, dadelijk aan den aard van deszelfs beweging, reeds van verre kent. Een paard met stillen kolder heft namelijk zijne beenen half bewusteloos en slechts werktuigelijk hoog op, en laat dezelve nog bewustelloozer, gelijk volkomen doode klompen, slechts aan de wetten der zwaarte — kracht gehoorzamende, wederom op den grond neder. (*); terwijl integendeel een geheel blind paard, zijne beenen met

---

(*) Eene soort van beweging die men ook volgens *Hufeland*, by eenige krankzinnige menschen aantreft.

(Aanmerk. van den Hoogd. Vertaler).

met veel oplettendheid (die bij het ontbreken van het zintuig, in denzelfden graad toegenomen, als bij kolderige paarden, verminderd is) en bewust zijn, hoog oplegt, om over verhevene voorwerpen op zijnen weg, heen te stappen, en dezelve, als het ware beproevende en naar eene zekere trede zoekende, wederom langzaam en voorzigtig op den grond zet. Een onderscheid in de beweging, die bij eenige opmerkzaamheid, dadclijk zichtbaar wordt.

Bij eenen nog hoogerem graad der ziekte, verliest het paard steeds meer de vrije willekeurige beweging; de afwezigheid van het bewust zijn, wordt steeds sterker en duidelijker, en is nu ook door iemand die geene de minste ondervinding heeft, gemakkelijk te kennen. De dieren vergeten zich zelfs dan zoo ver, dat zij uit bewusteloosheid, stilstaande nederstorten. Zij leggen zich niet meer neder, houden uit zinneloosheid op te eten, zijn ongevoelig voor alle straffen, en de werking hunner zenuwen is zoo verlamd, dat zij bij elke snelle wending, dreigen omtevalen, zelfs wel wezenlijk daarbij nederstorten, en niet zelden, in eenen rustigen staat in hunnen stal, wanneer zij den kop van zelf naar de zijde wenden, of door hulp daartoe aangespoord worden, op den grond vallen.

Thans komt dan ook de tijd aan waarop de stille kolder, wegens de verlamming aller werking van de zenuwen, in eene rotkoorts begint overtegaan. Het eten houdt geheel op, de drekstoffen, die tot nog toe, in eenen regelmatigigen staat ontlast werden, veranderen in kolijkachtige doorloopen, de pis en het speeksel

sel zijn in lijmachtige draden gesponnen, de slijmvliezen van den bek en den neus worden geheel bleek, en met gele vlakken gemarmerd, het oog staat onbewegelijk, de oogappel geheel verwijd, star en zonder eenige glans, de ooren bewegen zich naauwelijks meer, en de beweging is zoo verlamd, dat men zulk een paard, noch voorwaarts, ruggewaarts, of zijdewaarts, brengen kan. De hartslag is alleen nog voelbaar, en de pols die gedurende het geheele verloop der ziekte onderdrukt was, bijna geheel niet meer te voelen. Ook de beweging der longen wordt verlamd, en het uit- en inademen geschiedt met vele inspanning der buikspieren, terwijl zich eindelijk eene vuile reuk om het dier heen ontwikkelt, het fundament open blijft staan, de koker niet meer terug getrokken wordt, de onderlip naar beneden hangt, de van het hart meesi verwijderde deelen, de ooren, en het onderste der ledematen marmerkoud worden, het dier krampachtig schrikt, in enkele gevallen het bewust zijn, gedurende eenige oogenblikken terug'schijnt te bekomen, en eindelijk dood nedervalt. Het Cadaver zwelt dan op, en gaat spoedig tot verrotting over.

Het verloop van den stillen kolder is geheel onbepaald; vele paarden lijden gedurende hun geheel leven aan denzelven, en gaan eindelijk toch niet aan deze ziekte, ten gronde; gelijk over het algemeen geen paard aan den stillen kolder zelve omkomt, maar alleen aan eene zich uit dezen toestand ontwikkelende en voortspruitende rotkoorts. Bij menige dieren vermindert dikwijls deze ziekte zeer, en

komt wederom op andere tijdstippen aanmerkelijk te voorschijn.

Bij aanhoudende groote hitte en koude zijn de toevallen van den stillen kolder, altijd vermeerderd, en even zeer gedurende den tijd der verharing, zoo als ook bij afwisselend weder in de lente en herfst; wijders worden de toevallen van den stillen kolder bij paarden, die aan deze ziekte lijden, sterker, gedurende het tanden krjgen, bij de ontwikkeling van eenen droes, en voor dat dezelve zich ontlast. Dit is even zeer het geval bij ongedekte merrien, na het spenen van het veulen, of na de onbevredigd geblevene geslachtsdrift bij de hengsten; zoo als over het algemeen, na den volkomen wasdom der dieren, in hun 5^e en 6^e jaar, vooral bij welgevoede merrien, die op dien tijd niet gedekt zijn geworden, en eenen aanleg voor deze ziekte hebben, alle toevallen van den stillen kolder, zich sterker voordoen.

Deze kwaal neemt almede toe in warme en dampige stallen, door het te veel in de hoogte heffen van den kop en hals in het rijden, het vele dresseren onder het trekken, en voornamelijk doet te veel en onverteerbaar voedsel, groote rust en weinig beweging, deze ziekte toenemen, zoo als een geheel mager voeder en veel arbeid dezelve vermindert. Hoe dikker en gezetter een kolderig paard is, hoe sterker en heviger de toevallen dezer ziekte zijn, en daartegen hoe magerder en afgeredener het is, hoe geringer die toevallen zijn. Zelden of nooit ontstaat deze ziekte vóór het 2^e en 3^e jaar, zelfs dan niet, wanneer zij den

den dieren erfelijk aangeboren is; maar dan wordt zij ook bij merrien (bij ruinen en hengsten gewoonlijk later, en dus in het 4^e en 5^e jaar) merkbaar, en zulks des te meer, hoe sneller de afwisseling van het voeder is, en het ruime voedzel op het geringe volgt.

In de weide, waar het paard alleen door gras onderhouden wordt, vindt men deze ziekte bij dieren, die niet reeds te voren daaraan leden, in het geheel niet; zoodra men echter de jonge paarden in den stal begint te zetten, hun hard en somtijds ook nog daarbij ruim voeder op eenmaal geeft, gaat die ziekte spoedig tot eenen hoogen graad over. Bij den paardenkooper, die zijne paarden van de weide koopt, hen slechts spaarzaam met zacht voeder onderhoudt, en voor alle groote verhitting en verkoeling zorgvuldig in acht neemt, treft men deze ziekte zeldzaam aan, ten minste alleen in den aanleg en nooit geheel volledig. Zoodra zij nogtans door eenen partikulier, door eenen gewonen burger, gekocht, of door eenen militair overgenomen in warme dampige stallen geplaatst, met hard voeder en veel hooi, en bij veel rust, ruim gevoed worden, dan breekt deze ziekte, waartoe zij welligt reeds de aanleg hadden, spoedig uit, en stijgt in korten tijd tot eene hoogen graad; zoo ook wanneer zij verhit en haastig afgekoeld worden en — eene omstandigheid waarop bijna nog geheel, niet acht geslagen is, — wanneer de paarden uit eene vrije en onbepaalde ruimte in den stal geplaatst en aan de hilsters vast gemaakt worden, waarvan de kettingen of strikken, voornamelijk zoo kort zijn, dat zij zich

niet vrij en gemakkelijk nederleggen kunnen.

In den loop dezer kwaal, komen somwijlen tijdvakken voor, waarin de paarden in het geheel het bit niet vatten willen, in het rijden steeds achter de hand, zoo als zich de kunstmatige rijder uitdrukt, terugblijven, ja zelfs naauwelijks voort te krijgen zijn. Trekpaarden willen dan niet voorttrekken, en schuiven het voertuig meer terug, dan zij het vooruitbrengen; en op eenen anderen tijd, is wederom alles omgekeerd, hetgeen menigvuldiger het geval is; [zij trekken dan den kop in de borst, loopen heen, zijn door niets te houden en in het trekken, nemen zij dikwijls de zwaarste last geheel alleen op zich, leggen zich, gelijk de voerman zegt, met alle krachten op het tuig, en verscheuren eerder het geheele tuig, eer zij den zwaarsten wagen laten zitten. Over het algemeen bezitten kolderige paarden, even als krankzinnige menschen, eene ongemeene spierkracht, maar de directie moet dan regtuit en met eenen langzamen tred gaan; bij wendingen en snellen gang, blijven zij liever staan, gaan niet van de plaats, en schuiven nog wel ook het voertuig terug.

In enkele gevallen, ontstaan ook in den loop van den dommen kolder, geheel bijzondere toevallen, zoo als bij voorbeeld: de paarden blijven opeenmaal, bij het gaan, stilstaan, schudden met den kop, als of zij pijn aan de ooren hadden, krabben met de voorpoten, even als of zij het kolijk kregen, maar in beide gevallen, gaan zij na eene korte poos wederom op hunne oude wijze voort.

Alle prikkelende middelen, zoo wel inwendige als uitwendige, en derhalve ook het straffen en

en helpen, moeten bij kolderige paarden, in eene dubbelde mate aangewend worden, indien zij van werking zijn zullen; vandaar, dat bij voorbeeld, een laxermiddel uit het dubbelde van de dozis bestaan moet, die men bij andere paarden aanwendt; dit is hetzelfde geval met uiterlijk aangewende prikkelende inwrijvingen, fontenellen en dergelijke, zoo als men ook, zweepen, sporen en tengels, bij kolderige paarden, met dubbelde kracht gebruiken moet. Dien onverminderd, en hoe stomp en verlamd ook hunne gevoeligheid en prikkelbaarheid zij, zoo brengen doch alle deze prikkelende middelen kort na hare aanwending, eenen sterkeren graad der ziekte voort, dan voorheen bestond; dermate dat bij voorbeeld, een kolderig paard, zoo lang een prikkelend purgeermiddel bij hem werkt, en zelfs nog eenige dagen daarna, veel sterkere toevallen van deszelfs ziekte toont; gelijk zulks ook gebeurt, gedurende de werking van de fontanel, vóór dat de ettering ontstaan is, en zelfs ook nog eenige dagen daarna komt het kolderige paard nog dommer voor dan het eerst was, terwijl de weldadige gevolgen van beide middelen zich eerst later vertoonen. Dit is ook geheel en al hetzelfde geval bij de aanwending van de zweep, de sporen en de tengels, daar gedurende de hevige werking dezer dwangmiddelen dikwijls alle toevallen van den stillen kolder schijnen verhoogd te zijn, en eerst na hun ophouden wederom wegbliven.

Alle toevallen van den stillen kolder, nemen toe, wanneer het paard gegeten heeft, gelijk zij ook met de vertering van het voeder en de ontlasting der drekstoffen verminderen.

Het haar van een kolderig paard blijft zoo lang glad en glanzig, tot dat deze ziekte in eene rotkoorts overgaat; tevens blijven kolderige paarden, zoo als reeds gemeld is, ook bij weinig voeder steeds zwaarlijvig en dik, om dat zij weinig verteren, en de werking hunner zenuwen oneindig geringer is. Het kaauwen geschiedt bij een in den hoogen graad kolderig paard, op eene geheel bijzondere wijze, in zoo verre namelijk als zij dikwijls de kinbakken daarbij ook zijdwaaards bewegen, en in het geheel geen voeder tusschen de baktanden hebben, zoo dat men deze op elkander slaan en wrijven hoort. De oogen treden daarbij als het ware uit hunne holten, de oogappels verwijderen zich nog meer, en de blik wordt geheel star.

Dikwijls bereikt de stille kolder in korten tijd eene aanzienlijke hoogte, bijzonder wanneer steeds nieuwe, denzelfven voortbrengende oorzaken, b. v. eene gestoorde huiduitwaseming enz., plaats vinden; menigvuldiger echter neemt dezelve slechts allengskens toe, of blijft ook wel op eene hoogte staan, en strijt dan alleen bij groote hitte of koude. De ziekte leidt dan alleen tot den dood, wanneer dezelve als het ware in eene algemeene verlamming der zenuwen overgaat, en eene rotkoorts verwekt.

De gewone teekenen, die men van den stillen kolder, opgeeft, zijn:

1.) Men moet het paard een vinger in het oor steken, en wanneer het er zich niet tegen verzet, dan is het paard dom. Niets bedriegt intusschen meer dan dit, daar er vele stille, aan den omgang met menschen gewone en hen beminnende paarden bestaan, die zich, zonder eeni-

eenige tegenstreving een vinger in het oor laten steken, en des niettegenstaande niets minder dan dom zijn, terwijl in tegendeel dikwijls de kolderigste paarden zich tegen deze aanraking verzetten.

2.) Men moet aan het paard, de voorbeenen over het kruis zetten, en wanneer het paard in deze houding blijft staan, dan is het dom. Maar ook deze stelling is onnaauwkeurig, want er bestaan vele stille, gewillige, gehoorzame of zeer vermoeide en luie paarden, die zich even zeer ook deze plaatsing der beenen niet alleen laten gevallen, maar ook wel eenigen tijd in die houding blijven, zonder dat zij slechts in het minste dom zijn; terwijl wederom vele kolderige paarden zich deze houding geheel niet laten gevallen, en nog minder in dezelve volharden, vooral wanneer zij slechts aan den eerste graad dezer ziekte lijden.

5.) Moet men een kolderig paard op de kroon trappen, en wanneer het zich hierbij niet beweegt en het been niet onder onzen voet weg trekt, dan is het dom. Welke ervarenere paarden kenner en paarden doctor, of ook maar paarden oppasser, zal echter niet reeds de waarneming gedaan hebben, dat er vele ongevoelige en in eenen hoogen graad phlegmaticke paarden bestaan, — gewoonlijk zijn zij van geheel gemeen ras — die zich deze behandeling wel langeren tijd gevallen laten, zonder in het minst eene pijnlijke gewaarwording, te uiten; terwijl integendeel vele kolderige paarden, inzonderheid wanneer zij slechts aan de eerste graden dezer ziekte lijden, zich dadelijk aan die behandeling onttrekken.

Oneindig doelmatiger is het, om zich bij het uitvinden van den stillen kolder, aan de hierboven opgegevene teekens te houden, en de houding, de beweging, het gebruik van voeder, de gebaarden, de afwezendheid van den geest en de bewusteloosheid van het paard over het algemeen, gade te slaan; uit al het welk oneindig duidelijker, de meerdere of mindere graden dezer ziekte blijken. Voorts moet men bij de geringe graden, behoedzaam met zijne beslissing zijn, en het dier langen tijd in en buiten den stal, in en buiten den arbeid, gadeslaan, het zelf berijden of hem voor den wagen gebruiken, alvorens men een bepaald oordeel daarover velt; en hierbij slechts zijne eigene oogen en gevoel, niet de uitspraak van andere vertrouwen, ook wel daarbij in acht nemen, wat tot de verberging dezer ziekte, bij voorbeeld, bij den paardenkooper, de zweep, de peper en de sporen bijdragen. (*)

De

(*) Gedurende mijne langen paardenartsenij-kundige praktijk, bij de vele beslissingen die ik in een geregteijk opzigt over kolderige paarden geven moest, bij de vele inkoop van paarden, die ik deed, en de menigvuldige overnemingen van paarden, die tot mijne dienstbetrekking behoorden, bestond de handelwijze waarvan ik mij tot uitvinding der mindere graden van den stillen kolder bediende, wanneer ik het paard ten hoogste maar eenige minuten zag, en geen verder onderzoek deswege verrigten kon, in het volgende: Ik liet namelijk het paard eenige minuten stil staan, verwijderde alle zweepen of andere middelen van aansporing, gedruisch enz. ten einde het geheel aan zich zelve overgelaten, in zijne bewusteloosheid en in zijn schijnbaar nadenken, zoude vervallen, en dan greep ik de teugels en wendde het zoo snel en kort, als maar eenigszins mogelijk was, aan de eene of andere zijde om; waarbij alle kolderige paarden, naarden graad, waarin zij aan deze ziekte lijden, meer of minder

De stille kolder is het minst merkbaar, wanneer men de paarden, gedurende het rijden of trekken, geheel vrij en als het ware aan zich zelve overgelaten, gaan laat; terwijl wederom alle teekens en toevallen van den stillen kolder, zich des te meer voordoen, zoodra men iets van het paard verlangt, het aanpakt, in de hoogte rigt, het hoog dresseert, dik-

---

der uit het evenwigt geraken, hunne beenen lomp en log vooruitzetten, en na de gedane wending in eene houding, gewoonlijk met de voorbeenen onder het lijf en over kruis geschoven, of met het eene of het andere slechts op de punt van de poot trappende en in de knie gebogen, staan blijven, zoo otgeschikt en onregelmatig deze positie ook zij, om zich in evenwigt te houden. Bij deze handelwijze, moet ook de minste graad van den kolder van zelf, ten duideljkste blijken; want wanneer men deze oefening met het vernoeifste, zwaarste of phlegmatickste paard verrigt, dan zal het, wel is waar, zijne beenen, afgemat of lomp, log en ongeschikt vooruitzetten, maar dezelve toch in zulk eene positie brengen, dat het zich daarop in evenwigt houden kan, en dezelve nog minder in eene positie laten staan, die geheel tegenstrijdig met het werktuigelijke zijner houding en beweging is, hetgeen wij nogtans bij kolderige paard en zien.

Dit middel tot uitvinding van den eersten graad van den dommen kolder, — want de hoogere herkent men wel buiten dat, uit het geheele wezen van het dier — heeft mij bij de vele overnemingen van paarden, wanneer ik dikwijls in ééne dag meer dan 100 stuks monsteren en overnemen en daarbij nog wel bijna 200 beoordeelen moest, vele diensten gedaan, zoo dat ik hetzelfde aanvangende paarden-docters en paardenkenners, tot bereiking van het gemelde doel, niet genoeg aanbevelen kan.

Ook geeft de phisioognomie, het meer of minder domme gezigt, de houding der ooren, de starre blik, de gebaarden, en de grootere of geringere bewusteloosheid van het paard, deze ziekte en hare graden — althans voor den ervaren paarden kenner — duidelijk te kennen, en dezelve wordt het meest in het oog vallende en bemerkbaar, wanneer men de vlechtharen terugstrijkt, en dan de phisioognomie van het dier, goed in het oog houdt.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

dikwijls omwendt of zelfs terugtrekt. De spieren van kolderige paarden worden week en nagevende; zij verliezen de veerkracht, en zelfs paarden met de vastste en gespannenste vezelen bekomen gedurende het verloop van deze ziekte, eene weekheid van derzelve spieren, en worden over het algemeen zwak.

Even gelijk de razende kolder, wanneer dezelfde genezen is, eerstelijk in den chronischen of stillen kolder overgaat, zoo ontstaat ook somwijlen, hoewel zelden, de razende kolder uit den stillen, en zulks voornamelijk dan, wanneer de huiduitwaseming van een kolderig paard, aanmerkelijk gestoord werd, of de zonne lang en hevig op den kop brandde, of eene ziektestofte op de vliezen der hersenen gevallen was; terwijl als dan de volledige genezing des te moeilijker wordt, en men ten hoogste, met alle middelen, slechts den vorige ziekelijken toestand van den stillen kolder, wederom herstelt.

Gedurende de herstelling van een kolderig paard, ontstaat een middelsoortigen toestand tusschen eene bloote algemeene zwakte en de verminderde toevallen der ziekte. Deze beide toestanden blijven moeilijk te onderscheiden, zoo lang tot dat de toevallen van den stillen kolder, steeds meer beginnen te verminderen, en de algemeene zwakte zich allengs meer voordoet; dan ziet men duidelĳk, hoe het bewust zijn, de gevoeligheid en de opmerkzaamheid van het dier terugkeert, en enkel nog eene algemeene verzwakking voorhanden is.

Wanneer men in dezen toestand het paard slaat, dan toont het zich gevoelig voor die straf, welke het voorheen in het geheel niet achtte-

achte; het bekomt wederom gevoel voor het gebit, volgt ligter elke hulp, dringt niet meer op de eene of andere zijde, hangt zich niet meer zoo in de teugels, wordt opmerkzaam op alle uiterlijke voorwerpen, neemt zijn voeder zonder tusschenpozing, schijnt niet meer als uit eenen diepen slaap te ontwaken, en is zich zelve bewust, maar nogtans buitengewoon zwak, en zulks des te meer, naar mate de stille kolder meer aan den razenden grensde of volledig van dat character was. Men moet dan deze, nog langen tijd achterblijvende zwakte, welke gedurende de herstelling telkens heerschende is, niet met de ziekte verwarren, die overigens des te beter weggenomen is, hoe zwakker het dier bij de herstelling voorkomt.

Paarden die in eenen hoogen graad aan den stillen kolder lijden, eten nog het beste, wanneer zij met andere paarden zijn; zet men dezelve daarentegen in eenen stal alleen, dan houden zij bijna geheel op te eten, wanneer men terwijl zij eten, niet bij hen blijft, en dezelve door stooten of levendig aanspreken, uit hunne bewusteloosheid opwekt en tot eten dwingt.

Vele in eenen hoogen graad kolderige paarden, schuiven alle vier de beenen onder hun lijf, even als op een bord zamen, en zijn derhalve op het punt om bij de geringste wending met den kop of den hals, om te vallen, hetgeen ook hier en daar wezenlijk geschiedt.

Merrien zijn vooral aan den stillen kolder onderhevig; inzonderheid vervallen zij in deze ziekte, wanneer zij volwassen zijn, goed voeder eten en weinig beweging hebben, of wanneer zij vroeger gedekt zijn geworden en nu onder de gemel-

melde omstandigheden, niet wederom gedekt worden; gelijk daartegen deze ziekte oneindig zeldzamer wanneer zij zeer jong of oud zijn, dan wel in den middelbaren ouderdom voorkomt.

Even als bij den stillen kolder, en wel na deszelfs onderscheidene graden en overgangen, alle werking der zenuwen en spieren, als het ware verlamd is, ten minste zoo lang, tot dat eene verheffing der koorts ontstaat, en de dieren als volkomen krankzinnig te beschouwen zijn, zoo wordt ook bij eenen hoogen graad dezer ziekte, ten laatste het hart verlamd, en hetzelfde is, even als de verslachte drijfwerktuigen eener waterleiding, niet meer in staat het bloed in de afgelegenste deelen, te drijven. Van daar dat bij deze ziekte ten laatste het afsterven der ledematen en de rotkoorts ontstaat, welke dan spoedig toeneemt, en met eene volledige ontbinding aller sappen eindigt.

Hoe meer de stille kolder toeneemt, hoe meer het slijmvlies van den bek en van den neus, de kleur verliest en met geele strepen en vlakken, (uit hoofde van het lijden der lever) gemarmerd is; de slag van het hart wordt dan voelbaarder, de pols meer onderdrukt, terwijl de pis zonder prikkel en zeldzaam ontlast wordt, en even als het speeksel, in lange taaie draden gesponnen is, gelijk bij de rotkoorts. Ten laatste ontstaan stinkende ontlastingen, benevens eene verstomping van alle zintuigen, en eene snel overhand nemende rotkoorts maakt een einde aan het leven van het dier.

Wat de oorzaken van den stillen kolder betreft, dezelve bestaan hoofdzakeijk in het volgende; te weten: in overgeërftde eigenschappen

pen van het vader-of moederdier, hetwelk wel het meeste in den bijzonderen vorm van den schedel ligt, en bij de behoorlijke ontwikkeling der hersenen, in eene drukking der slecht gevormde beenen van de hersenpan op dezelve bestaat. Vele paarden worden uit dien hoofde, na hunnen volledigen wasdom, kolderig, wanneer zij eenen zoogenaamden ramkop hebben, zoo als bij voorbeeld, de gemeene Holsteinsche paarden, waardoor de hersenen in derzelve behoorlijke vorming belemmerd en gedrukt worden, en zulks des te meer en te gemakkelijker, naar mate zij over het algemeen zwakker van spieren zijn; hoewel ook allezins eene overgeërfde ziekelijke lever, waaruit zoo menigmaal de stille kolder ontstaat, mede de oorzaken daartoe kan verschaffen. Zoo veel is zeker, dat de overgeërfde stille kolder, zich niet eer vertoont tot dat het dier zijnen volkomen wasdom nadert, of denzelven reeds bereikt heeft, hetgeen bij paarden, voornamelijk bij merrien van een gemeen ras, reeds in het 4.^e, ten langste in het 5.^e jaar, plaats heeft.

In het bijzonder kan ook nog de oorzaak van den stillen kolder, in eene ziekelijke gesteldheid van de lever, in eene verstopping van de poortaderen, en in de ziekelijke afscheiding der gal, gezocht worden, gelijk wij ook bij de ontleding van kolderige paarden, de lever meestendeels meer of minder ziek vinden. Ook zijn uitwendige kwetsingen van den kop, zoo als schampschoten, vallen en slagen op den kop, de oorzaken van den stillen kolder; terwijl een voorafgegane ontstekingsachtige razende kolder, altijd eenen hooger en of minderen graad van

van den stillen of chronischen kolder , achter laat.

Voorts verschaft eene belemmerde huiduitwaseming, een door verkoeling onderdrukte droes, zeer dikwijls de oorzaak tot den stillen kolder; en deze ziekte is voorzeker maar al te dikwijls op die oorzaak gegrond.

Niet minder kan groote hitte, waaraan het paard aanhoudend blootgesteld is, en waarbij de zonnestralen loodregt op deszelfs kop vallen, zoo als ook zeer groote koude, den stillen kolder voortbrengen, en zulks voornamelijk dan, wanneer het sterk gevoederd is, en de dieren in het algemeen zwakke vezelen hebben. Geheel dampige warme stallen geven evenzeer aanleiding tot den stillen kolder; en dit zoo veel te eerder, wanneer de dieren uit de volkomene vrijheid, uit de stoeterij en de weide, in zoodanige stallen geplaatst worden, en te gelijk ook de overgang van enkel gras of ook slechts van weinig voedsel, tot droog en ruim voeder, zoo spoedig en eensklaps volgt, waardoor dan reeds de paarden, vooral die van een zwak gestel, ook zonder eenige verdere oorzaak, zeer dikwijls en zeer spoedig in den stillen kolder vervallen (*).

Dit

(*) Dit is mede de voornaamste grond, waarom niet alleen zoo vele Duitsche, van de weide verplaatste paarden, maar zelfs zoo vele zogenaamde wildzangen, die uit half en geheel wilde stoeterijen komen, en dadelijk zoo zeer in tegenstrijdigheid met hunne vorige levenswijze, in naauwe, dampige en warme stallen geplaatst worden, terwijl zij nog daarbij met droog en veel voeder worden opgevoed, zoo dikwijls kolderig worden, gelijk men bij alle remonteren der kavalierie, voornamelijk de Holsteinsche bemerkt, en zulks ook bij den par-

Dit is nu ook de rede, waarom dikwijls magere paarden, zoodra zij tot goed en al te ruim

partikulier die zijne paarden van den paardenhandelaar koopt, hetzelfde geval is; want de laatste geeft aan zijne gedresseerde paarden, slechts weinig en ligt voeder, en dit nog wel in kleine portien. (Men zie mijn *lehrbuch des Pferdenhandels, Hannover bei Halin*), terwijl hij dezelve in hooge en luchtige stallen plaatst. De partikulier koopt dan hier zijne paarden, plaatst ze in eenen warmen dampigen stal, en de koetsier of rijkknecht doet uit onverstandige liefde en voorzorg ten behoeve van deze nieuwe paarden, alles ten einde zij maar spoedig dik en sterk zouden worden; er wordt geen voeder gespaard, en de paarden die bij hunnen opvoeder niets dan gras of een weinig hooi, haksel, en zemelen bekwamen, en met niet veel meer voedsel en ten minste weck voeder, zemelen, gemalen koorn en haver onder elkander gemengd, gevoed werden, komen nu bij hunnen eigenaar als ter vetmesting; hun lijf wordt dan oneventedig volgestopt, de verteringswerktuigen hebben bij deze gewoonlijk 3, 4 en 5 jarige paarden nog geenszins de kracht, het voeder aan de dierlijke natuur eigen te maken, en er ontstaat eene oneventredigheid tusschen het voedsel en de vertering; de stoffe wordt te koste hare krachten gevoed, de omloop van het bloed in den onderbuik gestremd en naar den kop gedrukt, de hersenen en de werking der zenuwen als het ware verlamd; en wij zien dan eene menigte nog geheel gezond en zonder alle aanleiding tot den stillen kolder uit de stoeterijen komende paarden, gedurende hun gebruik bij den Militair of particulier kolderig worden, bloot uit de te snelle overgang van uit het vrije in naauwe dampige stallen, en van minder vochtig tot hard en ruim voeder. Wanneer nu nog daarbij komt, dat de paarden ook op eens door onverstandige rijders te veel met den kop en den hals in de hoogte geheven, en over het algemeen geplaagd of anders zeer verhit en aangegrepen worden, of ook te veel gespaard, gelijk men zegt, in boomwol ingepakt worden, en derhalve bij het geringste werk zich des te ligter verhitte en dan wederom spoedig afkoelen, of ook wel buitendien van een los en leeder gestel zijn, dan geeft zulks des te meer aanleiding tot den stillen kolder, zoodat men enkel om die redenen eene menigte remonte paarden bij de kavallerie en door den particulier van den paardenhandelaar gekochte en gedresseerde paarden, in korten tijd kolderig ziet worden. Uit hoofde van

ruim voeder komen, ook wel nog daarbij te weinig beweging en arbeid hebben, en in dampige warme stallen staan, zeer spoedig kolderig worden.

Bij vele paarden wordt ook de grond tot den stillen kolder op de rijd baan gelegd, waar zij op eens, en op zoodanige wijze, als in het geheel niet met hunne krachten overeenkomt, te veel in de hoogte gerigt, met kop en hals gebogen bereden worden, waardoor de teruggang van het bloed uit den kop, moeilijk gemaakt wordt.

Wijders geeft te hard en zwaar te verteren voeder, gelijk bij voorbeeld het koorn, of een te veel windverwekkend voedsel, zoo als klaver, wikken, boonen, erwten enz., mede eene aanleidende oorzaak tot den stillen kolder, uit hoofde daardoor de buik opgezet, de omloop van het bloed bezwaarlijker gemaakt, en naar den kop gedreven wordt. Eene gelijke uitwerking heeft de te weinige beweging en arbeid,

---

van deze ondervinding behoorde men toch vooral alle remonte bij de kavallerie, inzonderheid dezulke, die gelijk de zoogenaamde Poolsche remonten, onophoudelijk in vrijheid leefden, en zich slechts met weinig en mager gras voedden en ten hoogste een weinig hooi bekwamen, niet in naauwe en warme stallen te plaatsen, hen in den beginne enkel mager gras met een weinig hooi en gestampt koorn te voeden, en slechts allengskens tot een harder en ruimer voeder over te gaan. Zoo als ook de particulier die zijne paarden van den paardenhandelaar koopt, hen vooral even als deze in den beginne met zacht en weinig voeder verplegen, en dezelve in luchtige stallen moet plaatsen; dan zouden wij bij al deze paarden oneindig minder kolderige en blinde zien, dan het, bijzonder bij merrien, zoo dikwijls het geval is.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

heid, het te veel en te voedzaam voeder, waardoor het evenwigt tusschen de voeding en vertering gebroken wordt.

Magere en dagelijks in eenen gelijkmatigen arbeid blijvende paarden, die veel in de lucht zijn, worden oneindig minder kolderig dan te dik gevoederde paarden, die weinig beweging hebben, weinigen of zeer ongelijken, nu zeer inspannenden, dan geheel geen arbeid verrigten, en bijna altijd in warme dampige stallen staan, inzonderheid wanneer zij nog in het algemeen van een slecht ras en eene weke gesteldheid zijn.

Merrien zijn aan den stillen kolder oneindig meer blootgesteld dan hengsten en ruinen, vooral wanneer zij hunnen volledigen wasdom bereikt hebben, wel gevoed worden, weinig arbeid hebben en niet gedekt zijn geworden. Het meeste worden zoodanige merrien onder de gedachte omstandigheden kolderig, die te voren reeds eenmaal gedekt zijn geworden, reeds veulens gezoogd hebben, en niet wederom gedekt worden.

Zeer hengstige merrien, die niet groeijen, omdat zij overprikkeld zijn, of die men niet dekken laat, schijnen niet alleen gedurende het geheele verloop der hengstigheid kolderig, maar zijn het ook wezenlijk, en zelfs blijft hun deze ziekte bij, wanneer hunne hengstigheid reeds lang opgehouden heeft (*).

Het-

(*) Dit is een door de algemeene oudervinding zeer bevestigde stelling, gelijk mij wederom verschillende merrien voorgekomen zijn, welken, zoo lang zij hengstig waren de slijm uit de schede vloeide, terwijl de dieren veel pisten en een meer of

Hetzelfde geval is het somtijds bij het tanden krijgen der paarden; want ook hierbij komen bij tijden, gelijk reeds vroeger gemeld is, menige paarden kolderig voor, uit hoofde van den vermeerderden aandrang van het bloed, die gedurende deze periode naar den kop plaats heeft, en welligt nog daardoor vermeerderd wordt, dat zij tevens op denzelfden tijd den droes krijgen, waarbij ook nu en dan de stille kolder als eene voortdurende en wezenlijk, onder het verloop van het tanden krijgen en den droes, ontwikkelde ziekte, achterblijft, wanneer deze beide reeds lang verdwenen zijn.

Dit is somwijlen ook het geval, wanneer de droes op zich zelve verschijnt, de kop daarbij sterk en aangedaan is, en het dier reeds gedurende het verloop dezer ziekte, sporen van den stillen kolder toonde. De droes of het tanden krijgen is dan als het ware slechts als de aanleiding te beschouwen, die deze ziekte voortbragt, waartoe het dier reeds te voren eenen natuurlijken aanleg had.

Onder alle ziekten, welke den paarden in den toestand der vrijheid overkomen, zien wij den chronischen stillen kolder het minste ontstaan, om dat zij hier steeds in de vrije lucht zijn, zich willekeurig en gelijkmatig bewegen en al-

---

of min geprikkelde en outstekingsachtige toestand van de baarmoeder plaats vond, maar dezelve geene teekens van den stillen kolder toonden, doch dadelijk wederom in eenen reeds tamelijken graad dezer ziekte vervielen, zoodra de geprikkelde toestand in de baarmoeder ophield.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

altijd maar een ligt en verteerbaar voedsel genieten. Zelfs dan komt deze ziekte weinig of geheel niet, onder de aan zich zelve op de weide overgelatene paarden voor, wanneer zij van een zwak en slap gestel en veel aan de zonnestralen blootgesteld zijn.

Hengsten vervallen ligt in deze ziekte, wanneer zij hunne geslachtsdrift niet bevredigen kunnen, en het eerste wanneer zij bij deze strenge onthouding, goed voeder hebben en in warme dampige stallen staan, weinig arbeid verrigten en reeds te voren gedekt hebben.

Op sommige tijden is eene verstopping van den onderbuik, verouderde en verharde drekstoffen, die het darmkanaal opvullen, te veel gebruik van hooi en wind gevende voeder soorten, de eenige oorzaak, dat wij toevallen van den stillen kolder zien voorkomen, die echter dan ook door purgeermiddelen, magere levenswijze en ligt verteerbaar voedsel, wederom verdwijnen.

De ziekte is echter moeilijker weg te nemen, wanneer zij uit verhardingen in het darmscheil, verhardingen en opzetting der lever ontstaat, gelijk het evenzeer niet zelden het geval is.

Ook kunnen werktuiglijke gebreken van het hart, de hersenpan, en de groote vaten, de oorzaak tot den stillen kolder verschaffen, en in dat geval is dan, de boven dien moeilijk weg te nemen ziekte, altijd geheel ongeneeslijk.

Gedurende eene langdurige ontsteking der lever en eene rotkoorts in het algemeen, ontstaan ook toevallen van den stillen kolder, {zoo als in het hoofdstuk over de langdurige ont-

steking der long en lever vroeger gemeld is, doch verdwijnen wederom van zelve, wanneer de hoofdkwaal weggenomen is.

In enkele gevallen verschijnt de stille kolder, na het verplaatsen van eene ziektestof op de vliezen der hersenen, dóch in dat geval komt meer de razende ontstekingachtige kolder voor. Ook na eene te snel genezen, of eene onderdrukte zweer in de stralen der mok, heb ik wel den stillen kolder zien ontstaan, maar ook wederom verdwijnen, zoodra de eerste ziekten op nieuw ten voorschijn kwamen; doch uit gemoedsaandoeningen, hartstogten, schrikken enz. heb ik, in zoo verre men de geslachtsdrift daarvan uitsluit, den stillen kolder nog niet zien voortkomen.

Wijders in de stille kolder meer eigen aan paarden van een slecht ras, van losse en teedere vezelen, en van daar het meest, bijvoorbeeld, aan de gemeene Holsteinsche paarden; gelijk dezelve dan ook over het algemeen ligter aan de paarden overkomt, die op diepliggende moerassige en groene weiden groot gebragt worden, dan aan die genen, welke opmageren zandgrond en bergachtige weiden opgroeiden. Onder de edele en goede paardenrassen komt dezelve zeldzaam voor en bij de veredelde paarden met sterke en vaste spieren, is hij eene zeldzaamheid. Van daar dat de zoogenaamde volbloedige paarden in Engeland en die van Limoges en Normandje in Frankrijk, zoo als mede het Turksche en Arabische paard, bijna nooit aan deze ziekte lijden.

Bij de voorspelling wegens de genezing van den

den stillen kolder, komt het op de oorzaken aan, die denzelven voortgebracht hebben. Zijn deze volledig te verwijderen, dan wordt ook de genezing mogelijk; maar dit is niet zeer dikwijls het geval, en nog moeilijker is het, die oorzaken uitte vinden; zoo dat in het algemeen deze ziekte steeds moeilijk weg te nemen blijft, die ten minste alleen in de zeldzaamste gevallen, grondig en zonder wederinstoringen, genezen wordt. Inzonderheid wordt de genezing moeilijk, wanneer de ziekte reeds lang geduurd, of het dier reeds meermalen aan dezelve geleden heeft.

Wanneer de stille kolder, uit werktuigelijke gebreken ontstaan is, als een erfgebrek van den vader of de moeder op het dier overgegaan is, en uit dien hoofde steeds in eenen bijzonderen vorm der schedelbeenen en andere ziekelijke vormingen moet gezocht worden, dan blijft dezelve ongeneeslijk. Even zoo moeilijk is de stille kolder te genezen, wanneer dezelve een gevolg van eenen voorafgegaanen ontstekingachtige razende kolder is, en deze van hevige toevallen verzeld was. Niet minder moeilijk is de genezing van den stillen kolder bij welgevoede, volwassene merrien, die veel voedsel krijgen en weinig beweging hebben, dikwijls paardig en niet gedekt worden, welligt zelfs reeds te voren veulens opgevoed hebben, en bij welke het ook de omstandigheden van den eigenaar niet veroorloven, dat zij gedekt en mede vóór den paarden teelt gebruikt kunnen worden. Dit is ook doorgaans hetzelfde geval bij de hengsten, die uit onbevredigde geslachtsdrift, kolderig

worden en niet tot het dekken toegelaten kunnen worden. (*)

Daarentegen wordt de genezing van den stillen kolder gemakkelijker, wanneer dezelve na eene belemmerde huiduitwaseming of na eenen onderdrukten droes ontstond; hoewel altijd ook nog onder zekere voorwaarden, zoo als bij voorbeeld, dat de ziekte nog niet lang aangehouden hebbe, doelmatige middelen zijn aangewend geworden, en andere plaatselijke omstandigheden gunstig voor de genezing zijn.

Het gemakkelijkste wordt de genezing van den stillen kolder, wanneer slechts ophooping van drekstoffen, opzetting van den onderbuik, verstopping enz., de schuld daarvan zijn.

De stille kolder wordt onbepaald, nu gemakkelijker, dan moeilijker te genezen, of ook wel ongeneeslijk, wanneer dezelve uit eene meer of mindere ziekelijke gesteldheid der lever en verstoppingen in de poortaderen bij de paarden ontstaat; hetgeen zoo dikwijls het geval is, en welke kwaal men dan niet zoo ligt uitvinden en wegnemen kan; voorts heeft de verblijfplaats van het dier, deszels voedsel, deszels dienst enz., veel invloed op de gemakkelijker of moeilijker genezing en evenzeer het jaargetijde. In warme dampige stallen, zal men den stillen kolder even zoo min genezen, als bij eene te ruim, onverteerbaar en wind verwekkend voedsel, en bij eene langzame beweging in den dienst, eerder dan bij eene snelle. Een matig koude winter

---

(*) De Castratie bewerkt hier geenszins de genezing, gelijk velen gelooven.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

ter is gunstiger voor de genezing dan een heete zomer, en het eerste komt de genezing in de lente tot stand, wanneer men aan de dieren jong gras, distelen enz, geven kan.

Ook hebben zoo menige andere plaatselijke omstandigheden, den grootsten invloed op de genezing. Bij den landman b. v., die zijn paarden minste eenige uren daags op de weide jagen kan, wien niets terug houdt, zijne merrien te laten dekken, en bij wien de paarden zich maar altijd in de vrije lucht, in eenen langzamen gang bewegen, wordt de stille kolder eerder genezen dan bij den stedeling, waar de dieren in warme dampige stallen staan, weinige, maar zeer snelle beweging hebben, veel en slechts hard voeder bekomen, terwijl er geheel geene gelegenheid tot het loopen op de weide bestaat, en even zoo min het dekken der merrien uitvoerbaar is.

Wanneer men ook zoo gelukkig is, den stillen kolder grondig te genezen, dan blijft echter nog lang een aanleg, eene vatbaarheid voor deze ziekte over, en men heeft nog altijd te vreezen, dat de dieren bij eene herhaalde verhitting en daarop gevolgde verkoeling, na de onderdrukking van eenen droes, bij ophooping van drekstoffen in den onderbuik, verstoppingen in de poortaderen, verhardingen in de lever enz, het overgaan van de hengstigheid, zonder dat de merrien gedekt zijn, en wijders bij elke zich ontwikkelende ziekte, op nieuw kolderig worden. Gelyk ook de ziekte bij de minste toevallige oorzaak, op nieuw ontstaat, wanneer de wegens de genezing van den stillen

kolder, gedekte merrien, na het veulen niet nogmaals gedekt worden.

Bij paarden, aan welke, nog voor derzelver behoorlijke rijpheid en vorming, de stillen kolder overkomt, wordt de genezing eerder mogelijk dan bij paarden, waar deze ziekte eerst na den volledigen wasdom ontstaat.

In enkele gevallen volgt de genezing van den stillen kolder van zelve, en zonder alle hulp der kunst, wanneer, bij voorbeeld, het dier, van een ruim en moeilijk te verteren voedsel, bij eene magere leefwijze, zacht en weinig voeder bepaald wordt, uit eenen warmen en dampigen stal, in eenen koelen, en luchtigen, van te veel rust tot eenen matigen, zich gelijk blijvenden arbeid, en van eene snelle tot eene langzame beweging overgaat; in een woord: tot ander water, ander voedsel, andere verblijfplaats en anderen dienst overgaat, anders verpleegt, opgepast en behandeld wordt. Zoo laten, bij voorbeeld, alle toevallen van den stillen kolder, na, wanneer het paard, dat thans onder eenen onkundigen berijder ruw behandeld, met kop en hals te veel in de hoogte gerigt en gebogen is geworden, van deze onverstandige behandeling bevrijd, en het rijdpaard van eenen man wordt, die het meer overeenkomstig deszelfs natuur behandelt, het vrijer loopen laat en het niet met de oefening in de scholen en bij de lessen mishandelt, voor welke het even zoo weinig krachten en natuurlijken aanleg, als voorbereidingen bezit enz. Het kolderige paard, dat maar altijd snel loopen moest en daarbij nog bereden werd, wordt somwijlen alleen daardoor

door genezen, dat het voor den wagen van een bouwman komt, waar het slechts langzaam en vrij loopt, en wel bovendien uog in plaats van hard, week voeder bekommt. (*)

De boer geneest dikwijls het door den stedeling voor weinig geld gekocht kolderige paard, terwijl hij het op de weide gedurende de lente aan zich zelve overlaat, en hem behalve het groene voedsel, in het geheel geene voeder toedient, hetzelfde van tijd tot tijd doet aderlaten, en wanneer het eene merrie is, het dier laat dekken.

Ook gaat deze ziekte in enkele gevallen van zelve weg, door kritische ontlastingen van het darmkanaal, van de pis, van den neus, van het zweet, door verplaatsingen van ziektestoffen op uiterlijke deelen, het ontstaan van zweeren in de stralen, mok enz., of door het uitbreken van eene andere ziekte. Bij paarden van een edel ras, heeft men meer hoop op de genezing dan bij dieren van eene gemeene soort en van losse en teedere vezelen.

Vele kolderige paarden, worden bij de doelmatigste behandeling gedeeltelijk, maar nooit geheel grondig genezen, behouden, gelijk men in het gemeene leven zegt, altijd eenen streek, en vervallen, bij de minste sterk werkende gelegen-

---

(*) Op deze wijze, worden bij voorbeeld, verschillende kolderige koets paarden, zonder alle toedoen der kunst genezen, terwijl zij uit het snelle trekken, de gedrongene positie daarbij, met de teugels en de harde voeding, in den stal en voor den wagen van eenen molenaar kemen, wanneer zij slechts zacht voeder krijgen, en wel dagelijks doch slechts langzaam in beweging gebragt worden.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

genheids oorzaak, wel zelfs op nieuw in den vorigen hoogen graad van den kolder terug, die dan steeds ongeneeslijker wordt. Vandaar dat de genezing dikwijls niets meer uitwerkt, dan dat uit een geheel bewusteloos domkolderig paard slechts een van eenen minderen graad wordt. Zelfs daar, waar de genezing veel beter gelukt, blijft het paard niet zelden toch nog altijd kolderig, maar op eene slechts voor den kenner merkbare wijze.

Paarden die van den invloed der warmte of koude dom worden of bij welke, bij vochtig mak weder, de afwisselende luchtgesteldheid deze ziekte voortgebracht heeft, worden nu en dan, enkel door de wijziging dezer oorzaken alleen genezen.

Paarden, die uit hoofde van te veel voeder, onder eenen jongen, levendigen en driftigen rijder dom zijn geworden, worden onder eenen ouden, bezadigden, stillen en phlegmatischen rijder en bij eene gematigde behandeling over het algemeen, in enkele gevallen, alleen daardoor wederom genezen, en zulks des te meer, wanneer deze verandering tevens met eene verandering van den stal, het voeder en het water gepaard gaat, en de nieuwe verblijfplaats koel, als mede het voedsel zacht en matig is.

Zoogenaamde gekke, weerbarstige en eigenzinnige paarden, die onder eene ruwe behandeling en daaruit ontstane aandrang van het bloed naar den kop, kolderig zijn geworden, genezen dikwerf door eene verstandige behandeling, zacht voeder en magere levenswijze, zonder alle verdere hulp der geneeskunst.

Paarden die uit hunne natuur, eenigzins
weer-

weerspannig, koppig en menschenhatend zijn, toonen zich gedurende eene ruwe behandeling dikwijls geheel kolderig, waarschijnlijk om dat deze gemoedsaandoening nadeelig op de lever en hare verrigtingen werkt, doch keeren ook wederom van zelve tot den gezondheidstoestand terug, zoodra deze harde behandeling, met eene zachte, sparende, omzigtige en liefderijke verwisseld wordt.

Bij alle kolderige paarden blijven de hersenen en derzelve vliezen steeds het zwakste gedeelte, dat zelfs na eene grondige genezing, bij de eene of andere opkomende toevallige oorzaak, op nieuw geprikkeld en aangedaan wordt, en dan den stillen kolder in eenen nog sterkeren graad voortbrengt dan te voren.

Menige paarden van een kolderigen hengst en merrie geteeld, komen kolderig op de wereld, en blijven altijd kolderig.

Paarden van een levendig temperament, edel ras en vast gestel, weêrstaan deze ziekte het langst, zijn dikwijls — zoo lang de stille kolder bij hen niet in den razenden overgaat, waartoe zij allezins genegen zijn — nog tot in eenen hoogen ouderdom bruikbaar tot zachte bewegingen; zelfs vermindert niet zelden deze kwaal bij hen met de jaren, terwijl daarentegen paarden van een phlegmatisch temperament en los gestel, veel eerder onder deze ziekte bezwijken, en aan de rotkoorts omkomen.

Bij den stillen kolder is het overigens geheel als bij de krankzinnigheid van den mensch, volgens derzelve verschillende trappen. Eene menigte menschen worden gek geboren, leven en ster-

ven als gekken, zonder dat zij ooit geloofden, dat zij gekken waren.

« Deze mensch is aan het malen, » wordt in de empirische taal der paardenartsenijunst, uitgedrukt door: « dat paard heeft eenen streek, » en even als de eerste, dikwijls buiten deze mallerij, de verstandigste lieden van de wereld zijn, zoo kunnen wederkeerig de laatste nu en dan, wanneer maar niets van hen verlangd wordt, dat regt tegen deze streek inloopt, de bruikbaarste dieren zijn.

Zoo lang als de kolderige nog goed en zonder vele tusschenpozingen eet, behoorlijk verteert, en zich nog geene teekens van eene rottige gesteldheid voordoen, moet men aan de herstelling van denzelfen, — die dikwijls moeijelijk en langzaam kan gaan, — niet wanhopen, inzonderheid wanneer de behandeling, het voedsel, de verblijfplaats van het dier, met de overige geneeskundige behandeling, in verband staat.

Inwendige geneesmiddelen doen bij de genezing van den dommen kolder, het minste nut; uiterlijke middelen, een zacht voedsel, eene magere leefwijze (*) eene koele verblijfplaats, en eene zachte behandeling, waarbij aan het paard gene te hooge, gebogene en gedrongene positionen met den kop, en meer vrijheid voor alle zijne bewegingen gegeven wordt, doen in dat geval veel meer af.

Kol-

(*) Ik heb vele domkolderige paarden geheel alleen door hongerlijden grondig genezen, omdat daardoor de opsloping zoo zeer vermeerderd wordt.

Kolderigen, die uit bewusteloosheid niet meer eten, bij welken de slag van het hart voelbaarder, de pols sluipende, tusschenpozend en langzaam wordt, zijn nabij om eene rotkoorts te krijgen, die bij kolderigen nimmer geneeslijk is.

Wanneer bij kolderigen de pis en het speeksel aanvangt in draden gesponnen te zijn, stinkende afgangen ontstaan, de zwakte toeneemt, maar de bewusteloosheid vermindert, zich eindelijk eene kringachtige reuk over het geheele dier verspreidt, en het hypocristische gezigt opkomt, dan is het einde van den stillen kolder door eene rotkoorts, spoedig ophanden. De meeste kolderigen eindigen nogtans niet met deze ziekte, maar gaan aan andere oorzaken ten gronde, die in geen het minste verband staan met den stillen kolder.

Gaat de stille kolder bij eenen hoogen graad, in den ontstekingsachtigen of razenden kolder over, — hetgeen overigens zeldzaam plaats heeft, — dan volgt de dood van het dier door eene rotkoorts telkens zeker.

Even als men alle hulp en straf bij een kolderig paard, in eenen dubbeld verhoogden graad aanwenden moet, zullen zij door dezelve opgewekt worden, zoo moeten ook alle uitwendige en inwendige geneesmiddelen bij deze dieren, in eene dubbelde gift worden gegeven, wanneer zij daardoor aangedaan en geprikkeld zullen worden.

Het eerste teeken van de ophanden zijnde genezing bij eenen kolderigen is, wanneer de bewusteloosheid in zoo ver verdwijnt, dat hij wederom begint zijne oude gewoonten aan te ne-

men, bijt, slaat, enz., waarop de paardendoc-
tor zeer moet acht slaan.

Wat de genezing van den stillen kolder aanbe-
langt, rigt zich deze in de bijzonderheden, trou-
wens naar de bepaalde oorzaak van denzelfven,
maar daar deze zeer dikwijls moeilijk of ge-
heel niet te ontdekken is, zoo behoort men
vooreerst eene algemeene geneeswijze te bezi-
gen, die langs verschillende wegen, den grond
der kwaal treft, en in het volgende bestaat;
te weten:

1.) in weinig en zacht voeder, zoo als zeme-
len, gras enz. Het honger lijden, draagt bui-
tengemeen veel bij tot de genezing dezer kwaal,
en maakt zelfs dikwerf het daarbij tevens we-
zenlijkste geneesmiddel uit.

2.) in eene koele, maar echter vrije ver-
blijfplaats;

3.) in eene, zoo veel mogelijk, vrije, wille-
keurige beweging, al ware zulks ook slechts
's nachts in het ruime.

In deze drie vereischten is tevens de gene-
zing van den stillen kolder voornamelijk te zoeken,
en nooit moeten dezelve, ook bij de aanwen-
ding der andere middelen, nagelaten worden.

4.) in het gebruik van jonge distelen en paar-
denbloemen (*Toraxacum*), door de landlie-
den hondebloemen genaamd, die menigvuldig
op weilanden, onbebouwde velden, puinhopen
enz. groeijen. Kan men deze, in de lente,
gewassen, gestampt, en onder een weinig voe-
der van haver en tarwe zemelen gemengd, aan
het paard toedienen, dan heeft men, met de
overige opgegevene behandeling, het beste ge-
neesmiddel voor deze ziekte, dat geen ander
uit

uit de Apotheek kan vervangen; vooral is hier de jonge hondsbloem heilzaam, omdat dezelve met hare zacht afleidende eigenschap, te gelijk ook eene bijzonder oplossende kracht verbindt, en uit dien hoofde bij verhardinge in de lever, verstoppingen in de poortaderen, uit welke oorzaak zoo dikwijls de stille kolder voortkomt, in het bijzonder weldadig werkt.

Men moet met dezelve benevens de distelen, zoo lang de kolderige paarden voeden, als die plant niet in de bloem schiet, wanneer zij dan dezelve, even als de distelen, zoodra die zeer ruw en stekelig worden, niet meer eten.

Begunstigt derhalve het jaargetijde de genezing en kan men distelen en hondsbloemen hebben, dan zijn inwendige middelen verder geheel niet meer noodig. Het extract van de hondsbloem, in andere saizoenen, tot genezing van den stillen kolder te gebruiken, is echter niet raadzaam, omdat dezelve deels in dezen vorm op verre na niet zoo heilzaam werkt, als het gebruik van deze plant zelve in de lente, deels bij een lang voortgezet gebruik, gelijk hetzelfde in dit geval noodzakelijk wordt, veel te kostbaar is. Behalve het gebruik van jonge distelen en hondsbloemen, doet ook het genot van jong gras in de lente, over het algemeen bij den stillen kolder, zeer veel goeds, daar het zacht ontlast en oplossend werkt, en de landman, die zijne paarden, in de lente, het loopen op de weide bezorgen kan, geneest door het gebruik van het jonge lentegras en de willekeurige vrije beweging, dikwijls die ziekte, zonder eenige andere middelen.

Veel hooi, haksel en hard voeder, voorna-

melijk koorn, moet bij de genezing van den stillen kolder, geheel vermeden worden.

5.) Bij welgevoede volbloedige paarden, voornamelijk bij merrien, is ook eene algemeene aderlating van 4, 6 tot 8 pond bloed aan de groote halsaderen, zeer nuttig, naar mate de ouderdom en de lichaamsgesteldheid van het dier, waardoor de opslorping in de hersenen begunstigd wordt, en wij reeds den 3.^e tot den 4.^e dag na de aanwending dezer operatie, doch niet vroeger, de weldadige werking daarvan zien.

Bij paarden met veel ontstekingachtigen aanleg, en eenige neiging tot overgang van den stillen kolder in den razenden, moet ook wel de aderlating, naar den aard der omstandigheden, op nieuw herhaald worden, die zich tevens naar de meerdere of mindere stramme en vaste vezelen moet rigten.

6.) In sterk prikkelende of sterke purgeermiddelen, ingeval namelijk, het jaargetijde, het gebruik van jonge distelen en hondsbloem, die gelijk reeds gemeld is, de voorkeur boven alle andere inwendige geneesmiddelen verdienen, niet gedooft. Men kan zich tot dat einde bedienen van het volgende mengsel, en nemen:

goede aloë 1½ once.

rapondika 8 once.

glauberzout 1 pond.

met meel en water tot eene conserf gemaakt en in drie gelijke deelen gedeeld, waarvan men aan het paard, den eersten dag 'savonds, den

an-

anderen dag 's morgens en 's avonds, een gedeelte ingeeft, na dat men het twee dagen te voren slechts zemelen te eten, en lijnkoekdrank of zemelwater te drinken heeft gegeven.

Bij jonge, nog zeer gevoelige of zeer afgematte en vermoeide paarden, wacht men met het ingeven der derde portie alvorens de werking van dit geneesmiddel af, die zich eerst 24 uren na het ingeven voordoet, en wanneer deze behoorlijk volgt, dan dient men dat middel, eerst binnen 4 tot 6 dagen daarna, nogmaals in twee gedeelten verdeeld, 's morgens en 's avonds, toe.

Gedurende de werking van dit purgeermiddel, moet men zich niet verwonderen, wanneer alle toevallen van den stillen kolder, in eenen hooger en graad voorkomen dan zij bevorens waren; want door den prikkel op het algemeene gevoel, hetwelk dat middel verwekt, wordt tot aan de verdwijning deszelfs, alle werking der zenuwen als het ware dubbeld verlamd; maar deszelfs weldadige werking toont zich voorzeker, al is het eerst na 8, 12 en 14 dagen, en zelfs na verloop van eenen langeren tijd, wanneer men hetzelfde dan, naar mate van de omstandigheden, andermaal herhalen kan.

7.) In fontanels, haarsnoeren of in de aanwending van het brandijzer op den kop; al het welk men nogtans eerst dan aanwendt wanneer het gebruik, der purgeermiddelen en het aderen of de gedurende eenigen tijd voortgezette voeding van de jonge hondbloem en de distelen, voorafgegaan is.

Ik geve in dit geval onder de genoemde soort
van

van tegenprikkel, de voorkeur boven allen aan de haarsnoeren, om dat derzelve prikkel op eene plaats blijft en aanhoudend is, en ook zoo lang onderhouden kan worden, tot het daarmede beoogde doel bereikt is. Ik breng als dan achter elk oor, langs het achter hoofdbeen, tot over het eerste hals wervelbeen een haarsnoer aan, waarbij ik tevens de huid van de daaronder liggende spieren losmaak, en behalve dat reeds de haarsnoer met terpentijn olie bevochtigd is, ook nog een once daarvan in elke wonde stort, en zeer sterk in het cellenweefsel inwrijft.

Naar mate van de gevoeligheid en prikkelbaarheid van het dier, zwelt dan de kop aan beide zijden op, zoo dat zich het gezwel dikwijls tot aan de oogen uitstrekt, en deze ook opzwellen. Na drie of vier dagen ontstaat de ettering, en tot zoo lang of nog wel eenige dagen langer, schijnen alle toevallen van den stillen kolder toegenomen te hebben, en zulks des te eerder, hoe meer de haarsnoeren opzwellen en de aandrang der sappen naar deze plaatsen sterk is; zoodra echter 8, 12, 14 tot 20 en 24 dagen verlopen zijn, het gezwel van de haarsnoeren en den kop zich gezet heeft, en deze kunstmatige zweren regt beginnen te etteren, dan laten de toevallen van den stillen kolder steeds meer na, en de beterschap van het paard, in de veronderstelling dat de onderbuik door purgeermiddelen of liever door het gebruik van jonge distelen en hondenbloemen, vrij gemaakt is geworden, dat eene aderlating vooraf is gegaan. waardoor de opzuiging bevorderd werd, en dat het dier slechts weinig en zacht

zacht voedsel ontving, in eenen koelen stal stond, en eene matige beweging had, niet met den kop en hals in de hoogte gerigt of anders geplaagd werd), volgt zonder twijfel indien slechts geen werktuiglijk gebrek, geene onbevredigde geslachtsdrift, schuld aan den stillen kolder zijn, deze ziekte niet reeds lang geduurd heeft of reeds meermalen teruggekeerd is, en niet uit eenen voorafgeganen razenden kolder ontstaan is, het dier nog eet, en zich nog geen en rottigen toestand voordoet. Het laat zich evenwel nog niet bepalen, in welken graad de genezing door het voorafgaande volgen en of de kwaal geheel of slechts ten deele daardoor weggenomen zal worden; het geen eerst, na verloop van eenigen tijd, blijkt.

De haarsnoeren houdt men van 4, 6 tot 8 weken in ettering, en zulks zoo veel langer, als de ziekte ook langer geduurd heeft, of dezelve heviger en sterker geweest is. Gedurende dien tijd, en ook nog maanden lang daarna, moet met de zachte voeding van zemelen en een weinig haver voortgegaan, gelijk over het algemeen het paard slechts zeer mager gevoed worden, weinig hooi, maar zoo mogelijk, jong gras, distelen, hondebloemen enz. bekomen, in eenen koelen stal staan, enkel eene matige beweging genieten moet, tot, dat men na eenige maanden ondervindt, dat deszelfs bewust zijn teruggekeerd, en de gezondheid van het dier niet alleen hersteld, maar ook bevestigd is: wanneer men dan eerst tot de gewone verpleging, dressering en dienst van het paard, wederom kan overgaan. Ook moet men daarop acht geven, om de haarsnoer het sterkste aan te zetten en in ettering te

te onderhouden, aan die zijde, waarop het paard zich gedurende de ziekte het meest drong en naartoe wendde.

In plaats van een haarsnoer kan men zich ook van eene fontanel boven op den kop onmiddelijk onder de vlecht haren, bedienen, de huid in den geheelen omtrek van den voor- kop, met de fontanelnaald losmaken, 1 once terpentijnolie in de wond gieten, en die kunstmatige zweer, even als de haarsnoeren, gedurende een tot twee maanden in de ettering houden, waarop men evenzeer, onder de hierboven vermelde voorwaarden, de beterschap van het dier zeer dikwijls zal zien volgen. Naar mijne ondervinding hebben mij nogtans de haarsnoeren oneindig meer nut gedaan.

Ook het branden van den kop met een gloei- jend ijzer tot op het been zelve, hetwelk men, naar mate van de omstandigheden, ook wel her- halen moet, en welke wonde men, om den prikkel langer te onderhouden en te versterken, tot aan hare genezing met terpentijn-olie en spaansche vliegen zalf inwrijft is in dit ge- val eene aangewezenen behandeling, die reeds voorlang als een geneesmiddel van den stillen kolder bekend was, en door de overtuiging van welker heilzame gevolgen, men ook in Frankrijk op het denkbeeld gekomen is, om bij duizeli- ge schapen, wier ziekte zoo veel met den stil- len kolder der paarden gemeens heeft, de aan- wending van het brandijzer op den kop, in het werk te stellen, waar zich dit middel even heilzaam betoonde. Het geschikste is hiertoe een bordvorming ijzer, doch men kan zich ook van een gewoon peervormig ijzer bedienen.

Ik trek echter de haarsnoeren, ook aan deze prikkelende en afleidende middelen voor, om dat de eerst gemelde niet alleen eenen sterkeren, maar ook eenen meer aanhoudenden prikkel verwekken, waardoor de ziekte, ten minste volgens mijne ondervinding, zekerder en stilliger weggenomen wordt, gelijk ik ook over het algemeen, de genezing van deze kwaal voornamelijk zoeker in de haarsnoeren, hunne lange onderhouding, en de reeds opgegeven verkoelende behandeling, zoo als mede in een versch of anders zacht en gering voeder, en eenen matigen dienst.

Van het inwrijven van den omtrek der lever met prikkelende olie of zalven, met oogmerk om aldaar verstoppingen in de poortaderen verhardingen in de lever weg te nemen, die zoo dikwerf de aanleidende oorzaak tot den stillen kolder zijn, heb ik geene goede uitwerking gezien, daar alle deze prikkels veel te gering en vlugtig zijn, om het beoogde doel te bereiken, hetwelk door het gebruik van jonge distelen en hondebloemen, zacht en weinig voedsel van zemelen, en door hongerlijding in het algemeen, zoo als ook, wanneer men eenen plaatselijken prikkel in den omtrek der lever te weeg brengen wil, door eene kleine fontanel aldaar, oneindig beter bewerkstelligd wordt. Even weinig nut doen, bij den stillen kolder, koude omslagen op den kop, drop en stortbaden, die bij de dieren nog bovendien, in het geheel niet of slechts zeer moeilijk aantewenden zijn, en door de opgegevene haarsnoeren achter de ooren, oneindig doelmatiger, nuttiger

en

en minder omslagtig, kunnen vervangen worden.

8.) In het dekken der kolderige merrien, als een middel dat gewoonlijk en bijna altijd van het beste gevolg is, want met de dragt verdwijnt de stille kolder het eerste en zekerste, maar dezelve komt ook op nieuw te voorschijn, zoodra de merrie geveuld heeft, en zij niet den 9den of 11den dag daarna andermaal gedekt wordt, vooral wanneer dezelve goed voeder heeft en weinig werk doet. Het is slechts moeilijk bij kolderige merrien, den regten graad der hengstigheid, waarbij zij alleen het dekken toelaten, te ontdekken; want dikwijls zijn zij te weinig en dan wederom te veel geprikkeld daartoe, onder welke beide omstandigheden het dekken niet gelukt.

Minder grondig geneest de bevredigde geslachtsdrift, kolderige hengsten, ten ware zij in de lente geheel aan derzelfer willekeur overgelaten, in eene stoeterij op de weide gedaan wierden en in het vrije, dekken, bewegen en versch voeder genieten konden.

Met deze hier aan gewezen behandeling, heb ik vele — indien ook niet allen — kolderige paarden genezen, zoodra maar de kwaal niet erfelijk was, niet in werktuigelijke gebreken bestond, of reeds zoo ontaard en hevig voorkwam, dat zich al sporen van eene rotkoorts vertoonden, wanneer alle hoop op de redding van het dier verloren is.

Van de inspuitingen eener oplossing van de witte nieswortel in de hals ader, volgens WILBORG, zoo als ook van het inwendige gebruik van

van de Belladonna , de kamfer , den hertshoorn geest , enz , heb ik nimmer eenige goede uitwerking gezien , en wanneer de genezing plaats heeft gehad , dan geschiedde zulks alleen na de hier vermelde handelwijze , maar altijd nog in een langer tijds bestek , en hier en daar bij misslagen in de voeding , in de aansporing der dieren of bij de stalling derzelve in warme , dampige stallen , niet geheel zonder instortingen .

Wanneer de beterschap aanvangt , dan keert allengskens ook het bewust zijn , steeds meer en meer terug ; de dieren nemen hunne oude gewoonten wederom aan , bijten , slaan , kribben-bijten enz. ingeval zij dezelve , zoo als bij eenen hoogen graad van den stillen kolden gebeurt , nagelaten hadden , de houdingen en bewegingen van de dieren , worden wederom vrijer en willekeuriger , het oog helderder , de ooren bewegelijker en de zintuigen van het gezigt en het gehoor , wederom gevoeliger , het algemeen gevoel , aandoenlijker en prikkelbaarder , en de slag van het hart minder voelbaar , de polslag verheft zich op nieuw en komt duidelijker voor , de spijsvertering , uitwaseming en ontlasting worden wederom regelmatig , en er blijft eindelijk slechts nog eene algemeene zwakte achter , die men — zoo als vroeger gezegd is — niet met toevallen van den kolder verwisselen moet . In het tegenovergestelde geval , ontstaat eene rotkoorts , onder welke het dier den 7 , 9 , 14 of 21sten dag bezwijkt .

Oneindig menigvuldiger echter dan beide hier beschrevene uiteinden van den stillen kolder , namelijk , de volkomene beterschap of eene doodelijke rotkoorts , ontstaat er zelfs na de
doel-

doelmatigste behandeling, een middelsoortige toestand tusschen kolder en genezing, en het paard wordt maar gedeeltelijk van zijne ziekte genezen, die bij eene geringe toevallige oorzaak, op nieuw terugkeert.

Het is merkwaardig, dat somwijlen kolderige paarden, door toevallige kwetsingen van den kop, die tot op de vliezen der hersenen werkten, en bij welke aan de uitwendige deelen van den kop, eene aanzienlijke kwetsing en uitstorting van bloed ontstond, zelfs de beenen van de hersenen daarbij gebroken werden, van zelve en zonder alle hulp der kunst, genezen.

Bij de ontleding der aan deze ziekte gestorvene paarden, vindt men in de holte der hersenen eene, meer of mindere ophooping van water, en wel het meeste aan die zijde, waarop het paard zich drong, of zich bij voorkeur wendde en draaide.

Er bestaan zelfs gevallen, waarin men eene volledig gevormde waterblaas — allezins overeenkomende met de waterblaas, bij den blaas-lindworm (duizeligheid) der schapen — in de hersenen vindt.

De groote boezems der hersenen zijn opgevuld met bloed, en de mergachtige zelfstandigheid van de hersenen, ziet er donkerder uit dan in den gezonden staat. De ruggemerg is in eenige gevallen met een geelachtig ziltig vocht overtrokken, waarmede ook de scheden der zenuwen aangevuld zijn, vooral de zenuwen der achterste ledematen, bij welk verschijnsel de kolderige paarden, zich ook in den levendigen staat, voornamelijk zwak, onzeker, wanke-

kelende en tuimelende met het achterste gedeelte van het ligchaam, toonen.

In enkele gevallen zijn de hersenvliezen even zeer met water aangevuld of met bloed volgelopen, zelfs ook verhard.

De lever vindt men in de meeste gevallen ontaard, bleek opgezet, verhard en op eenige plaatsen ontstoken, of wel geheel brandig. Hetzelfde geval bestaat, hoewel in een oneindig minderen graad, bij de milt; er zijn nogtans ook gevallen, waarin deze bijzonder geleden schijnt te hebben en opgezet van bloed is.

De klieren aan het darmscheil zijn even ontaard, en het darmkanaal is somwijlen met zeer oude, verharde drekstoffen, ook wel met darmsteen, en somtijds wel met dun, oud en stinkend voeder, aangevuld. In enkele gevallen heeft men bij kolderige paarden ook blaassteen gevonden.

Dikwerf is het hart met deszelfs ooren, tegen-natuurlijk groot of klein, ook wel met de groote vaten verhard, zelfs beenachtig geworden, en met bloedpolypen opgevuld.

De longen vindt men, wanneer zij niet uit medegevoeligheid te gelijk met de lever geleden hebben, of anders ten gevolge van eene op zich zelve staande kwaal, meer of minder ziek waren, wel gesteld; de spieren nogtans, zijn slap en geheel los, en hier en daar heeft zich tusschen haar weefsel, evenzeer een geelachtig ziltig vocht verspreid en in de cellen opgehoopt. Het cadaver gaat zeer spoedig tot verrotting over.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Het belangrijkste van dit Hoofdstuk bestaat in de vele praktische waarnemingen die, al zijn zij ook niet in eene logische orde voorgedragen, nogtans voor den praktiserenden paarden-doctor, eene groote waarde hebben, daar zij zoo geheel en al, naar de natuur gevolgd, en als het ware een getrouw beeld dezer ziekte zijn, waartoe ik niets bijvoegen kan, dan hare echtheid en getrouwheid, uit mijne veeljarige praktijk bevestigen. Ook de geneeswijze stemt in alle deele met mijne ondervinding overeen, en zal hem, die dezelve volgt, voorzeker tot het doel leiden, zoodra maar eenigzins nog eene radicale genezing van deze moeilijk weg te nemen kwaal mogelijk is.

Ten aanzien der Duitsche werken, verwijs ik naar de reeds dikwijls opgegevene van WALDINGER, VEIT en AMMON enz.

XXII. HOOFDSTUK.

Van de bevangenheid of de verstijving.

„De bevangenheid of de verstijving der paarden is altijd het gevolg van eene gestoorde huiduitwaseming.”

Onder de bevangenheid of verstijving verstaat men eene rhumatische ontsteking van de spieren, de gewrichtsbanden, de beenhoofden en voornamelijk der hoeven; al hetwelk een gevolg van eene gestoorde of onderdrukte huiduitwaseming is, die bij paarden, welke in onzen dienst, zoo dikwijls aan eene snelle afwisseling van den dampkring blootgesteld zijn, menigvuldig maar in verschillende graden voorkomt. Zij overvalt de paarden in alle tijdperken van het leven, en overkomt herhaalde malen een en hetzelfde paard, zoodra slechts eene nieuwe toevallige oorzaak daartoe voorhanden is. Zij verschijnt zelfs wederom het eerste bij die paarden, welke reeds eenmaal aan deze ziekte geleden hebben, omdat dan, als het ware, eene vatbaarheid, een aanleg daartoe achterbleef.

Het menigvuldigste nemen wij de bevangenheid waar, in de lente en herfst bij afwisselend weder, gedurende de verharingsstijd der paarden, en eenen zich ontwikkelenden of reeds uitgebrokenen droes, die door eene of andere verkoudheid, te gelijk met de huiduitwaseming belemmerd en gestoord wordt.

Niet zelden gaat deze ziekte met eene ont-

steking van de longen gepaard, en is altijd zuiver ontstekingsachtig.

Dikke en welgevoede paarden zijn het meeste aan de bevangenheid blootgesteld, voornamelijk wanneer zij al te veel gespaard werden, veel rust en ruim voedsel hadden, aan geene snelle beweging gewend, en nu echter op eenmaal sterk aangegrepen zijn geworden. Zeldzamer komt deze ziekte voor bij magere paarden, die slechts met weinig voeder onderhouden worden, en steeds gelijkmatig werken.

Bij de bevangenheid wordt de huiduitwaseming belet, en van haren gewonen weg afgebragt en naar andere deelen geleid.

Dit geschiedt waarschijnlijk op eene ons nog onbekende wijze, door middel van de zenuwen, daar veelmaals de gevolgen eener onderdrukte huiduitwaseming, oneindig spoediger verschijnen, dan men zich de opnemng en weder verplaatsing der gestoorde huiduitwaseming, als stof, door de vaten, verbeelden kan.

De bevangenheid of reeziekte, waaronder deze toestand bij de Duitschers ook bekend is, komt daarvan voort, dat ook de herten en reeën, wanneer zij op de jagt na eene groote verhitting, door een water gedreven worden, aan dezelve zeer dikwijls blootgesteld zijn. Zij heeft verschillende graden, al naar mate de rheumatische pijn meer of minder hevig is, dezelve slechts de spieren of ook de gewrichtsbanden, beeneinden en de hoeven gevat heeft, slechts de voorste of ook alle vier beenen aantast, en al dan niet met eene longontsteking vereenigd is. Deze ziekte is ook meer of min gevaarlijk, naar mate van deze graden,
hun-

hunner duur, en de dadelijk in den beginne aangewende, meer of minder doelmatige geneesmiddelen, alsmede naar mate van andere kwalen, die welligt reeds vroeger voorhanden waren, of zich met deze kwaal te gelijk ontwikkelen.

De kenteekens van eene ligte bevangenheid, zijn de volgende:

Het paard gaat met beide voorbeenen stijf, even als gespannen en op harden grond angstig en vastgeklemd, de hoof en voornamelijk de bal is meer of minder ontstoken en pijnlijk; het paard legt zich dikwijls neder, en blijft langer liggen dan gewoonlijk, plaatst in het staan nu deze dan gene voorpoot, vooruit, of schuift ook wel beide beenen vóór de borst, en rust meer op de achterste.

Overigens heeft het paard zeer goede eetlust, eet zelfs wel meer dan in den gezonden staat, is zeer opgeruimd, heeft geene koorts en wanneer het eenmaal aan het loopen is, inzonderheid op zachten grond, bemerkt men niet veel pijnlijks, noch in den tred, noch in de beweging, vooral in eene regte lijn. Wendt men het echter naar de eene of andere zijde, dan wordt men bij het stappen, en terwijl de last voornamelijk op het been van die zijde, naar welke men het dier wendt, aankomt, reeds meer een knikken en eenen pijnlijken gang gewaar, bijzonder op harden grond, en op die zijde waar zich aan de hoof van het voorbeen reeds te voren vlakhoevigheid, steengallen, straalgezwollen, enz., bevonden; ook blijkt het bij eene naauwkeurige waarneming, zelfs gedurende het regt uit loopen, zeer duidelijk, dat het deszelfs zwaarte meer op de ach-

terste dan op de voorste beenen draagt, en de laatste op alle wijze, tracht te sparen, waarom dan ook de achterste beenen slechts kort na slepen, zelfs even als gespannen en verlamd voorkomen, en de onervarene geloof, dat ook deze mede lijden, ofschoon derzelve korte tred, slechts een gevolg van de verlamming en den pijnlijken gang der voorste beenen is, welker last zij thans meer of minder mede overnemen moeten, en zulks aldus niet zoo zeer eene kwaal dan veel eer een bedrog van het gezigt is.

Wanneer men de hoof onderzoekt, dan vindt men dezelve meer of minder ontstoken, voornamelijk de ballen en de binnenste zijde, ruikt men het hoefijzer af en onderzoekt de hoof met de tang, dan toont het dier pijn, nu op alle plaatsen der kanten en zolen, dan wederom slechts aan de hoeken der hoeven, den inwendige kant en de ballen.

Bij eenen hooger en hevigeren graad der bevangenschap, geschiedt niet alleen de beweging, door rhumatische pijnen in de spieren, de gewrichtsbanden en de beenhoofden, moeijelijk, en gaat het dier met de voorbeenen even als gespannen en gebonden, maar ook de stap is, door pijn en ontsteking in de hoof, uitermate geklemd en smertelijk, voornamelijk op harden grond, waarop het bijna in het geheel niet voort kan, en zelfs de beenen zijn geheel stijf, en komen voor als de poten van eene bank. Zoo wel bij de rust als de beweging, schuift het paard de voorbeenen vooruit, draagt den last meer op de achterbeenen en tracht de eerste, zoo veel mogelijk, te sparen.

Bij de wendingen, voornamelijk op harden grond

grond, kermt en steent het paard van de pijn, en er ontstaat bij voortgezette beweging, eene koorts, een bennauwd ademen en eene snelle volle pols, uit hoofde van pijn in de beenen en hoeven, en de terugwerking derzelve op het algemeene gevoel.

Wanneer men het eene of het andere voorbeen opligt, dan kan zulks alleen met moeite geschieden, en het paard staat slechts onder veel pijn, op het andere, of legt zich wel geheel en al op het achterste gedeelte, en valt dan neder.

Aan eene zijdwaaardsche beweging der voorbeenen, is niet meer te denken. Het dier staat weinig, en legt zich slechts op de eene of anderen zijde neder, waarbij het de voorbeenen regt voor zich heen uitstrekt, en van tijd tot tijd, een smert verradend kermen en steenen, hooren doet.

Ingeval men het eene of andere been vooruit wil dringen, hetzelve tot dat einde met beide handen aanpakt, en het in eene opwaards gaande buiging naar voren trekt, dan geeft het pijn te kennen. De voorste hoeven zijn brandend heet, en bij het onderzoek met de tang en den hamer, na dat het ijzer afgerukt is, (hetwelk alleen met vele pijnen en inspanning van dien gene, welke het been vasthoudt, geschiedt) overal uitermate pijnlijk. Des niettemin bemerkt men in den staat van rust weinig koorts, en het paard eet nog met veel smaak, voornamelijk, wanneer hem deszelfs eeten, gedurende het liggen, aanbiedt of hem met veel mest en stroo een leger maakt, waarop het met de voorste beenen zacht staat; zoodra het echter gegeten heeft, legt het zich in de reeds beschrevene houding wederom ne-

der, en blijft daar meestendeels liggen, tot dat men aan hetzelfde andermaal voeder geeft, het drinken aanbiedt, of het met geweld, tot opstaan aanspoort.

De ontlastingen en afscheidingen gaan overigens nog regelmatig voort, hoewel de drekstoffen gewoonlijk, eenigszins hard en als eene klomp zijn, terwijl de pis minder helder dan in den gezonden staat is. Niet zelden ontstaat reeds bij dezen graad van bevangenheid eene ontsteking van de long, de ribben en het midden rif, welke dan altijd zuiver ontstekingachtig is, en in dat geval voegen zich, bij de hier beschrevene toevallen, nog de kenteekens van gene ziekte, zoo als die vroeger in het hoofdstuk over de zuivere longontsteking, opgegeven zijn geworden; te weten: het dier heeft dan koorts, ademt benaauwd en met inspanning der buikspieren en opgezette neusgaten, en heeft eenen droogen doffen hoest; de uitgeademde lucht is heet, de ooren en de onderste gedeelten der ledenmaten zijn nu warm dan koud, de pols is vol en hard, de kop neerhangende, de hals tot de borst genaderd, en de bewegingen worden voor het dier dubbeld moeilijk en pijnlijk, eensdeels uit hoofde van de rhumatische ontsteking en pijn in de beenen en hoeven, en ten anderen, wegens de ontsteking en smert in de long; het paard steent daarom dubbeld pijnlijk, en is dikwijls niet in staat van de plaats te gaan. Is het middenrif tevens ontstoken, dan ontstaat de hik, en alle toevallen verschijnen, welke in het hoofdstuk over de long ontsteking zijn opgegeven geworden.

Bij eenen nog hoogerem graad der bevangenheid

heid, die gewoonlijk eerst na te laat, of niet doelmatig aangewende hulp, uit den vorigen outstaat, doch ook somwijlen, bij hevige pijnen in de beenen en hoeven, dadelijk van het begin der ziekte aan verschijnt, kan het dier in het geheel niet staan, veel minder gaan; het ligt lang uitgestrekt, met de voorbeenen uit pijn, in de lucht werkende, onder aanhoudend kermen en steenen; er heeft dan eene hevige ontsteking koorts plaats, zelfs in geval de longen niet tevens mede aangedaan zijn, terwijl het dier de allergrootste pijn te kenneu geeft. De oogen zijn ontstoken, de polsslag is onderdrukt, de hartslag kloppende, de ontlasting van de pis en de drekstoffen ongeregeld; gaande de eerste slechts zeldzaam en als bruin bier, en de laatste zeer hard af. Het ademen geschiedt uitermate benaauwd, en met vele inspanning der buikspieren en opgezette neusgaten, de uitgeademde lucht is brandend heet, en de slijmvliezen van den bek en den neus zijn zeer rood. De hoeven, voornamelijk die der voorpoten gloeijen, en zijn in haren geheelen omvang en overal, bij de zachtste aanraking, uiterst pijnlijk. Het dier kan zich naauwelijks eenige minuten lang op de been houden, terwijl aan eene vooruitgaande beweging in het geheel niet te denken is: het ligt den geheelen tijd, eet weinig of geheel niet, maar drinkt veel, wanneer men den kop in de hoogte heft, en aan hetzelfde den drinkemmer zoo voorhoudt, dat het liggende drinken kan; het steent en kermt onophoudelijk van pijn, en blijft onder deze omstandigheden, zeer spoedig, op de heupbeenen, de ribben en den kop nederleggen.

Is nog daarenboven eene long ontsteking met deze kwaal verbonden, dan zijn hare toevallen, gelijk zij reeds boven beschreven zijn, zeer hevig, en veroorzaken — wanneer niet zeer spoedig eene doelmatige hulp aangewend wordt — door het bijkomende koud vuur in de long, al ras den dood van het dier. Maar ook zonder longontsteking, ontstaat bij dezen graad van bevangenschap zeer dikwijls het geval, dat bij eene verzuimde hulp de hoeven verloren gaan, het dier ontschoeid wordt, en staak de eenig, of eene ongeneeslijke knobbelige hoof bekomt, en ten minste op harden grond en tot hard loopen nooit wederom gebruikt kan worden.

Ook is het bij dezen graad van bevangenschap niet altijd het geval en dat alle vier de beenen, pijnlijk aangedaan zijn; zeer dikwijls zijn het ook in dat geval alleen de voorste, en het lijden der achterste is of een bedrog van het gezigt, daar het zich thans niet op de voorste houden kan, en den geheelen last van deszelfs ligchaam op de achterste werpt, uit welken hoofden ook deze in het gaan, even als gespannen en verlamd voorkomen, en bij de beweging slechts zeer korte stappen maken, of er vormt zich in dezelve, eerst in den loop der ziekte ook eene ontsteking, dewijl thans op hen, de last van het ligchaam bijna alleen rust.

Somwijlen heeft echter ook de bevangenschap, dadelijk in het begin der ziekte, de achterste beenen te gelijk met de voorste getroffen, en de ziekte heeft aan alle vier beenen plaats, hoewel het ook in dat geval, altijd bij voorkeur de voorste overkomt.

Gewoonlijk worden de hoeven dadelijk in het be-

begin der ziekte mede ontstoken, en pijnlijk, wanneer men dan aannemen mag, dat ook op derzelver inwendige gevoelige deelen, een rhumatische prikkel, eene onderdrukte uitwaseming, verplaatst is geworden.

Bij tijden ontstaat de ontsteking en de pijn in de hoof, eerst eenige dagen na de reeds begonnen verstijving en verlamming der beenen, en wel om de volgende oorzaken: de rhumatische pijn, had in het onderhavige geval, slechts de spieren, de gewrichts banden en beenhoofden — met uitzondering der deelen in de hoof — van de beenen aangegrepen, de dieren konden zich niet bewegen, stonden of lagen op de eene zijde, en de terugvloeiing van het bloed werd alzoo, daar de beweging der spieren, die terugvloeiing in de slagaderen, niet kon bevorderen, gestremd, en wel des te meer, naar mate het bloed in de spieren en gewrichtsbanden, door den aldaar ontstane rhumatischen prikkel, als het ware, vastgehouden werd. Hetzelve hoopte zich derhalve onevenredig in de hoof op, deze hoornachtige zelfstandigheid, was voor geene uitzetting vatbaar, gaf alzoo niet na, en drukte op de thans met bloedgevulde en gezwollene vleeschdeelen van de hoof, zoo dat nu eerst de ontsteking en pijn in de hoeven volgde.

Zoo veel is zeker, dat bij de bevangenschap, de ontsteking en de pijn in de hoeven, vooral in de voorste, niet nablijft; doch zij ontstaat niet altijd dadelijk bij den aanvang der ziekte, maar volgt eenige dagen daarna.

Ook bestaan er gevallen van bevangenschap, waarin de hoeven dadelijk van het begin der ziekte af, meer geleden hebben, heviger pijn-

lijk en ontstoken zijn, dan de overige deelen der beenen, en ten gevolge waarvan de gestoorde huiduitwaseming, het meeste op de inwendige deelen van de hoef schijnt afgeleid te zijn; bij welke omstandigheden dan ook de tred smerlijker valt dan de beweging.

Bij eenen zeer hevigen graad der bevangenheid, waarbij voornamelijk (gelijk zulks gewoonlijk het geval is) de voorste beenen geleden hebben, het dier geheel ontschoeid wordt, of ten minste geheel nieuwe hoeven bekomen moet, alvorens het wederom gaan kan, en derhalve zeer langen tijd, de geheele last van deszelfs lichaam op de achterste beenen draagt, valt het dikwijls voor, dat zich gedurende het verloop der ziekte, ontstekingen aan de achterste hoeven of de spat aan de achter pooten vormt, terwijl, wanneer men nu eindelijk met de genezing der bevangenheid aan de voorste beenen klaar is, het paard aanvangt op de eene of andere wijze, op de achterbeenen, lam te loopen; waarom men gedurende het verloop dezer ziekte aan de voorbeenen, ook op de achterste beenen en hoeven, niet genoeg letten kan, en op eene zachte ligging, het liefst van mos, het afnemen der ijzers van de achterste hoeven, en de vermindering van alle drukking enz, achtgeven moet.

Wat de oorzaken dezer ziekte aangaat, bestaan dezelve hoofdzakelijk in eene gestoorde en onderdrukte huiduitwaseming, die dan op de spieren, gewrichtsbanden, beenhoofden, en hoeven afgeleid wordt, en in dat geval eene rheumatische ontsteking vormt. Daár, waar nu de hoeven bij voorkeur daarvan aangegrepen zijn,

gaf het sneller of aanhoudend loopen op harden grond, de gelegenheids oorzaak daartoe, dat zich, na de daardoor in de hoeven verwekte wrijving, schok en kwetsing, ook de rhumatische prikkel het allermeeeste, op deze reeds bovendien geprikkelde deelen wierp.

Wijders strekt tot toevallige oorzaak van deze ziekte, een zwaar, onverteerbaar en te ruim voedsel, inzonderheid bij te groote rust, want daardoor ontstaan verstoppingen in de kleinste bloedvaten, ophooping van het bloed in de beenen, en voornamelijk in de hoeven, en eene daaropvolgende ontsteking. Ook zweeten dergelijke dieren dan des te ligter, wanneer zij in beweging gebragt worden, waaraan zij geheel niet gewoon zijn, en vatten daarom ook ligt eene koude. De gevoelige deelen van de hoef, worden des te meer gedrukt en geklemd van eene werking en tegenwerking, hoe sterker en dikker het paard is, en hoe meer deszelfs hoeven ingekrompen, gekneld, afgeplat of anders van eene ziekelijke geardheid zijn, van daar dat al te gezette en dikke paarden, die geheel niet aan eene snelle beweging gewoon zijn, dikwerf oogenblikkelijk bevangen worden, wanneer men dezelve eens wat hard laat loopen; terwijl daarentegen wederom magere paarden, die slechts matig voeder bekomen, maar altijd werkzaam en aan de beweging gewoon zijn, veel zeldzamer in deze ziekte vervallen.

Er bestaan ook gevallen, — en deze zijn geheel niet zeldzaam — waarin een paard, in den stal, bevangen kan worden, en deze ziekte krijgt, zonder dat het de minste beweging gehad, en de stal verlaten heeft.

Voornamelijk komt deze toestand bij paarden voor, die sterk gevoed van koorn, en dik zijn, in eenen zeer warmen stal staan, waar zij 's nachts of ook bij dag, met geslotene vensters en deuren sterk uitwasemen, en nu, wanneer deze geopend worden, welke niet ver van hnnne standplaats verwijderd zijn, ligt eene koude vatten, de uitwaseming onderdrukken, en zoo deze ziekte krijgen, zonder dat zij den stal verlaten hebben. Hoe warmer nu de stal was, hoe kouder of natter de bij de opening der deuren instroomende lucht is, en hoemeer zij aan deze laatste blootgesteld waren, des te ligter ontstaat deze ziekelijke toestand.

Paarden die reeds, een of meermaal bevangen zijn geweest, behouden steeds eene vatbaarheid, eenen aanleg daartoe, en bekomen bij de geringste aanleiding zeer ligt wederom deze ziekte.

Het verloop der bevangenheid is zeer onbepaald, en hangt van de vermenging dezer ziekte met andere kwalen, zoo als met eene ontsteking der long, en bijzonder ook van de werking dezer kwaal op de hoeven, de meer of minder doelmatige hulp en andere plaatselijke omstandigheden, af.

Gaat de bevangenheid met eene longontsteking gepaard, dan wordt deze de heerschende kwaal, die zich op zich zelve beschouwd, met den 5^e, 7^e en 11^e dag, beslist.

Wat echter de eigenlijke zoogenaamde bevangenheid betreft, te weten: de rhumatische ontsteking van de spieren, de gewrichtsbanden, de beenhoofden en de hoeven, hangt het verloop, van de hevigheid der toevallen, en voor-
na-

namelijk van de werking der ziekte op de hoeven af: hebben deze daarbij aanmerkelijk geleden, of zijn dezelve in de behandeling veronachzaamd geworden, dan kan de kwaal, vierendeels-halve-, zelfs geheele jaren duren, en het dier wordt dan nog niet eens wederom bruikbaar tot den dienst op harden grond. Desniettemin kan ook deze ziekte in 14 dagen, 3, 4 tot 6 weken geëindigd zijn, zoodra zij niet in eenen hoogen graad opkwam, of dadelijk bij den aanvang van haar ontstaan, doelmatig behandeld werd.

Aan de eigenlijke bevangenheid echter, hoelang deze ziekte ook duren mag, en hoe nadeeling ook de gevolgen daarvan zijn mogen, welke dezelve achterlaat, zoo als de vlakke hoof, de volle hoof, de knobbelige hoof, de staakpooten, de ontschoeijingen, zamengroeiing der beenhoofden enz., komt nooit een paard om, maar wel aan de deze ziekte zeer dikwijls begeleiden- de longontsteking, zenuwen beroerte, en rotkoorts, welke niet zeldzaam den hoogsten graad dezer ziekte verzelt.

De voorspelling rigt zich naar de werking en de during dezer ziekte, voornamelijk ook daarnaar of zij met eene longontsteking verbonden is of niet, op welke wijze en in welken graad, de hoeven daarbij geleden hebben, en naar de plaatselijke omstandigheden, onder welke men de genezing ondernemen moet.

Minder heeft de ouderdom van het dier invloed daarop. Bij eenen aanzienlijken graad dezer ziekte, en bij eene tegelijk tegenwoordige longontsteking, kan de voorspelling nooit gunstig zijn, evenzeer als bij een gelijktijdig lijden der

der hoeven; want in de eerstgemelde gevallen, is het leven van het dier in gevaar, maar in de laatstgemelde laat het zich niet met zekerheid vooruitzeggen, of het dier lam blijven, en althans op harden grond en tot loopen wederom bruikbaar zal worden dan niet.

Wat nu de genezing der bevangenheid aangaat, deze richt zich naar den graad der ziekte, hare verbinding met eene longontsteking, en den invloed dien de kwaal op de hoeven heeft.

In den eersten, boven omschreven graad, is de volgende handelwijze voldoende tot de genezing.

Men neme namelijk, aan het paard, dadelijk de voorste ijzers af — want bij dezen graad der bevangenheid, hebben de achterste beenen en derzelve hoeven, weinig of geheel niet medegeleden — en na dat naar bevind van zaken, de hoof, een weinig afgesneden en aan de zijden schoongemaakt is; ten einde deze niet uitspringen (*) en make men met het hoefmes in de hoeken van de hoeven en voor aan de punt op de witte lijn, eene opening ter grootte van een dubbeltje (†) late de wond goed uitbloeden, dan zette men beide voorhoeven in eene dikke pap van klei en azijn, of ook enkel van klei en water, en wel zoo dat de geheele hoof tot over de kroon, in deze massa even als in gepakt staat, en bevestigte den zwachtel

---

(*) Men zie mijn *Lehrbuch der Hufbeschlagkunst* Altenberg.
Aanmerk: van den Hoogd. Vertaler.

(†) Eene uitvoerige, grondige en geheel praktische opgave van deze gemakkelijke operatie vindt men in mijne *vetenar chirurgie* 3 deelen. *Altenburg im literarischen Comptoir.*
Aanmerk: van den Hoogd. Vertaler.

tel aan de hiel, met een touw of band (*); welke pap van tijd tot tijd wederom vernieuwd wordt, zoo dat dezelve nooit droog mag worden. Vervolgens neme men het gemaakte brandewijn spoeling, of bierdroesem (in wijnlanden, windroesem), of ook slechts afkooksel van hooizaad, gebroeid hooizaad, sop van mest (een middel hetwelk in meer van een opzigt het meest geschikt daartoe is) en stove en bade dan de voorbeenen van den schouder af tot aan het hielgewricht, daarmede, zoo heet als de hand daarin gehouden kan worden, en zulks zoo dikwijls als mogelijk is. Men vrijve dan die voorbeenen, zeer sterk na elk bad, met stroowisschen wederom droog; hetgeen vooral dan geschieden moet, wanneer de stal koud is, of men niet zoo dadelijk wederom de heete baden en stovingen, aanwenden kan.

Het voordeeligste, spaarzaamste en in alle opzigten nuttigste, is het, wanneer het paard rustig en geduldig genoeg is, om zich daarbij een voorbeen om het andere, in eenen met deze of gene der opgegevene vloeistoffen gevulden emmer, te laten zetten, uit welken men dan met de bloote hand of eene ingedoopte spons of lap, het geheele been van den schouder af, onophoudelijk bevocht. Eensdeels gaat op deze wijze niet zooveel van het vocht verloren, daar alles wederom langs het been af, naar beneden in

---

(*) Eene zeer duidelijke en geheel praktische aanwijzing dezer verbanden, vindt men in mijn *Lehrbuch der Hufbeschlagskunst*.

in den emmer loopt (*), dan wanneer men het warme bad slechts naast het been zetten kan, en het zoo op eenen afstand stoven moet; anderdeels staan in dit geval, de hoeven tegelijker tijd in het bad, de horenachtige zelfstandigheid wordt week gemaakt, en zoo de drukking derzelve op de daaronder liggende, thans geprikkelde en gezwollende deelen verminderd, waardoor de ontsteking dier deelen zelve verzacht wordt.

Deze warme stovingen en baden en het daarop volgende droog en sterk afwrijven met stroowissen, behooren nu zoo dikwijls als maar eenigszins mogelijk is, aangewend te worden; want daarop is voornamelijk de spoedige geneezing gegrond (*).

Is

(*) Welks bodem met ijzeren banden moet voorzien zijn.

Aanmerk: van den Hoofd: Vertaler.

(*) Hoe veel men door zulke onophoudelijk aangewende warme baden, tot de geneezing van de bevangenis, medewerkt, heb ik in mijne veeljarige paardeneeskundige praktijk, zeer dikwijls gelegenheid gehad waartenemen, maar nooit zoo merkbaar als in het jaar 1814, toen de thans overledene Russische Veldmaarschalk *Barclay de Tolly*, uit het leger komende, met zijn gevolg en equipage door Dresden ging, en een van zijne beste rijdpaarden, een circassische Muskaten-Schimmel, reeds in den tweeden graad bevangen was, hetwelk evenwel binnen weinige dagen genezen moest zijn, om den marsch met den Maarschalk voortzetten. Ten einde al het mogelijke hierbij te doen, verzocht ik van den Maarschalk een Commando van 1 onderofficier en 6 gemeenen, maar bekwam in plaats daarvan 1 officier met 16 man, die tot aan de beterschap en het vertrek van dit paard uit mijnen zieken stal, alle 24 uren afgelost werden, en — van welke ik nu 4 en 4 man afwisselend zonder ophouden dag en nacht bij de baden en stovingen met warme brande-

de-

Is men genoodzaakt, de baden, stovingen en wrijvingen gedurende eenigen tijd uittestellen, zoo als bij voorbeeld, 's nachts, dan is het van groot nut, wanneer men voor dien tijd, haverstroo, dik om de bevangene voorpooten wik- kelt, ten einde deels de beenen minder ver- koelen, deels altijd eenigszins door het om- gewikkelde stroo, gewreven zouden worden, en in dat geval eenigermate dat vergoeden, wat in de geneeskunst voor menschen, bij rhuma- tische kwalen, wollen kousen, handschoenen, onder vesten enz. doen.

Wijders moet men nog, zoodra de baden en stovingen, voor eenigen tijd, gelijk 's nachts uitgesteld moeten worden, en men de beenen sterk met stroowissen droog gewreven heeft, de- zelve van den schouder af tot aan de hiel, met het volgende mengsel inwrijven.

Men

---

dewijn, spoeling, en de telkens daarop volgende wrijvingen met stroowissen, gebruikte; waardoor ik voornamelijk de genezing binnen weinige dagen, tot groote tevredenheid van den Veldmaarschalk volbragt, zoo dat hem het paard bij zijn vertrek volgen kon. Het is onbeschrijflijk met welke nauw- keurigheid, lichaamskracht en werkdadigheid, dan eens de war- me baden, dan wederom de wrijving, onophoudelijk door de manschappen, aangewend werden, alhier welke steeds de officier en onderofficier met de knoet stonden. Overi- gens begrijpt men dat ik de openingen in de hoef en het zet- ten derzelve in kleiaarde en azijn; niet verzuimde, eene alge- meene aderlating en eene fontenel voor de borst, aangewend heb, ook het dier in eenen kleinen stal plaatste, die door dampen van afkooksel van hooizaad, rookende vaten met brandewijn, spoeling, waarin ik van tijd tot tijd heet gemaak- te ligchelsteen wierp, in een waar damp — stoom — en zweetbad, heerschapen werd; zoo dat het dier geheel niet uit het zweel kwam, gelijk ook klisteren en inwendige mid- delen evenzer niet verzuimd werden.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Men neme tot dat einde:

Jeneverbezien-olie
Terpentijn-olie, en
Steen-olie,

van elk gelijke deelen, waartoe men nog wanneer men het mengsel versterken wil, voor een vierde gedeelte van 't geheel, geest van kamfer bijvoegen kan.

Na het smeren, moet dit prikkelende mengsel met stroowisschen zeer sterk ingewreven worden, dermate dat het geheele been brandend heet worde, en dan wordt het stroo om het been gevlochten en gewonden. Zoodra mogelijk echter, en niet later dan na verloop van eenige uren, moeten de heete baden, op nieuw aangewend worden, wanneer men het dier spoedig genezen wil.

Tegelijk is het goed, wanneer men het dier in eenen warmen en niet al te grooten stal zet, alwaar allen togt, zelfs reeds de toegang der koude lucht vermeden moet worden, en die men door aldaar geplaatste kuipen en emmers met rookende en dampende afkooksels van hooizaad, brandewijn spoeling, bierdroesem, (waarin van tijd tot tijd, zoodra de dampen nalaten, heet gemaakte tigchelsteenen werpt, ten einde de dampen steeds wederom te vernieuwen en te onderhouden) in een waar stoom — en zweetbad herschept; zoo dat het paard in eene gedurige uitwaseming, ja zelfs in een gedurig zweet blijft, hetgeen des te eerder geschiedt, wanneer men het dier met dikken wollen deken en kussens, over het geheele lijf en voornamelijk
over

over de schouders en de geheele voorpoten bedekt; en onder dezelve de dampende kuipen en emmers zet; want eene ziekte die door eene onderdrukking der huiduitwaseming ontstond, kan ook maar alleen door de herstelling van die uitwaseming en het zweet, wederom het eerste genezen worden.

Overigens hangt het van de hardlijvigheid en de meer of minder hardheid der drekstoffen af, of men klisteren uit een afkooksel van camillen, wolkruid, lijnzaadmeel, met een weinig lijnolie en kookzout, van tijd tot tijd al dan niet moet aanwenden. Derzelve gebruik is nogtans bij deze ziekte altijd nuttig, daar zulks den onderbuik ontledigt, en de koorts vermindert.

De hevigheid van den graad der bevangenheid, de aanleg tot de ontsteking, de volbloedigheid, zwaarlijvigheid, de daarbij ontstane algemeene koorts, en de meerdere of mindere mede gevoeligheid der longen, bepaalt wijders, of eene algemeene aderlating, en in welken mate, benevens eene fontenel voor de borst aantewenden zij of niet. Bij sterke, krachtige, volbloedige en tot ontsteking genegene paarden, zal men steeds wel handelen, wanneer men ook bij dezen graad, die aanwending naar mate der ligchamelijke gesteldheid, den ouderdom enz, niet nalaat, gelijk ook eene fontenel op de borst, de genezing in allen gevalle bespoedigen, en alle naziekten voorkomen zal.

Overigens heeft men nog daarop te zien, dat het paard slechts zeer weinig, en enkel dat gene wat het in den hoogsten nood, tot behoud van het leven noodig heeft, bekome, en zulks alleen
in

in een weinig haver en zemelen, weinig hooi en indien het seizoen het toelaat in gras besta; daar gebrek aan voeder, zelfs het eigenlijke hongerslijden in dit geval, zoo veel mede tot de genezing bijdraagt. Is daarbij tevens eene koorts voorhanden, de long meer of minder mede aangedaan, dan geeft men aan het paard van de conserf, in het hoofdstuk over de zuivere longontsteking voorgeschreven, en wel geheel op zoodanige wijze als aldaar opgegeven wordt.

Buitendien geve men aan het dier zoo dikwijls als mogelijk is, laauwe lijnkoekdrank of ook schoon water; terwijl men niet genoeg daarop zien kan, dat het veel drinke, om dat hierdoor de onderdrukte uitwaseming mede het eerste hersteld wordt.

Gedurende de eerste 3 tot 4 dagen wordt het dier geheel niet uit den stal genomen; behorende dit eerst na het begin der beterschap te geschieden, en zulks ook maar alleen, wanneer deszelfs hoeven bij de bevangenheid niet te zeer geleden hebben: terwijl hetzelfde slechts gedurende korten tijd, op eenen zachten, zoo mogelijk vochtigen grond, weiland enz, stapvoets rondgeleid wordt.

Wordt de beweging vrijer, de ontsteking en de pijn in de hoeven, bij het gaan, minder, en is de genezing over het algemeen reeds ver gevorderd, dan slaat men de hoefijzers wederom aan, en let daarop, dat zij doelmatig liggen, de zolen niet drukken en niet te sterk aangetrokken worden, ook de openingen voldoende bedekken, die men voor de plaatselijke aderlatingen, in de hoef gemaakt had; zoo dat zij derhalve

lie-

liever een weinig te breed dan te smal zijn (*). Overigens gaat men, naar bevind van zaken, nog eenigen tijd voort, met het pappen van de hoef, en met de warme baden, de wrijvingen en insmeringen der prikkelende olie aan de beenen; en onderhoudt de fontenel op de borst in ettering tot aan de geheele herstelling, die in 9, of 14 dagen tot 3 weken het langste, bij dezen graad volgt.

Tot eene bespoediging der genezing behoort mede, dat men het dier gedurende de herstelling, aan zich zelve overgelaten, eenige uren daags, op eenen zachten grond, laten weiden. Het spreekt intusschen van zelve, dat dit slechts bij warm en droog wêer geschieden moet, waardoor deels op den zachten grond, de ontsteking en de pijn in de hoeven, deels door de willekeurige beweging, de stijfheid in de beenen, tevens het beste verdwijnt.

De genezing van den tweeden graad dezer ziekte moet men dadelijk met eene algemeene aderlating, eene fontenel op de borst, en inwendig verkoelende en de ontsteking verminderende middelen beginnen, en vóór alles evenzeer ook op de hoeven, de grootste oplettendheid vestigen, de hoefijzers afnemen, in de hoeken der hoeven en aan de punt, openingen tot aan de vleesch-zolen maken, en daardoor eene plaatselijke aderlating bewerkstelligen zelfs ook wel nog bij eene hevige ontsteking der hoeven,

---

(*) Men zie hierover mijn *lehrbuch der Hufbeschlagskunst*. Altenburg.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

ven; deze plaatselijke aderlatingen daardoor vermeerderen, dat men langs de kroon, van den eenen bal tot aan den anderen, over de voorpunt heen, langwerpige insnijdingen met het lancet maakt, hetwelk het meest geschikt tot deze scarificering is, ten einde op deze wijze de ontsteking der hoeven, die bij deze ziekte de na-deeligste gevolgen achterlaat, nog meer te verminderen. Men mag zelfs dan deze operatie niet uitstellen, wanneer ook nog niet zoo veel ontsteking in de hoeven te bemerken zijn zoude, omdat dezelve toch later ontstaan zal, en men haar door deze middelen als het ware voorkomt. Tevens behooren ook de reeds boven opgegevene warme stovingen en baden, het wrijven der beenen en de inwrijvingen met de prikkelende olien, aangewend te worden; de laatste, kan men nogtans in die gevallen ontberen, waar de fontenel op de borst zeer prikkelend gemaakt is geworden, en dan in eene goede ettering overgaat.

Ook moeten in dezen toestand, van tijd tot tijd, purgerende conserven gebezigd worden, volgens de samenstelling en gaven, die in het hoofdstuk over de zuivere longontsteking zijn opgegeven.

De hoeveelheid af te tappen bloed, hangt van de lichaamsgesteldheid, den ouderdom van het dier, deszelfs ontstekingachtige aanleg, de meerdere of mindere aandoening der longen, en de hevigheid van de koorts, af, maar mag echter nooit te gering zijn. Voornamelijk dient men daarop te letten, dat eerst eene ruime aderlating (bij het nu gelijktijdig lijden der long, uit beide hals-aders te gelijk) de prikkelend gemaakte fontenel op de borst, voorafga, en dan da-

dadelijk het paard in eenen warme stal gebragt worde, die naar het bovengemelde voorschrift, door waterdampen, tot een wezenlijk zweet-bad gemaakt is, daar, bij het gelijktijdig zamen komen van al deze middelen, het omhangen met dekens enz, het zweet het eerste uitbreekt, waardoor zich dan deze ziekte, het spoedigste en zekerste beslist. — Het spreekt van zelf, dat in dit geval, de stovingen en het baden der beenen, het zij het dier overeind sta, of hetgeen bij dezen graad menigvaldiger het geval is, ligge, dikwijls, ja bijna onophoudelijk aangewend moeten worden, daar zij reeds hier boven bij den minderen graad, zoo dringend aan bevolen zijn. Voornamelijk heeft men ook bij dezen graad der bevangenschap, op de hoeven te letten en alles te doen, ten einde in dit geval, de ontsteking verminderd en verdeeld worde, en dezelve niet in andere ziekten, zoo als verettering, ontsteking der beenhoofden, zamen groeijing der beenen, staakpoten, inscheuring der vaten, dikke of knobbelige hoof, afscheiding der geheele randen enz. zoude overgaan; weshalve men de plaatselijke aderlatingen, de opening in de hoeken en aan de voerpunt der hoof, de insnijdingen in de kroon enz, bij tijden herhalen, gelijk men ook het pappen der hoeven met kleiaarde en azijn, onophoudelijk dient voort te zetten, dewijl het dikwerf het geval is, dat wanneer nu het rhumatismus in de beenen weggenomen en de beweging wederom vrij geworden is, nog de nadeelige gevolgen van de ontsteking in de hoof gebleven, en de gang op harden bodem nog uitermate moeilijk is, terwijl het dier vlakhoevig, dikhoevig

vig, staakbeenig wordt, of toch ten minste, daar de randen en zolen geheel los gescheurd zijn, eerst wederom eene nieuwe hoof, bekomen moet, eer het volkomen hersteld is.

In die gevallen nu, waar de bevangenheid voornamelijk de hoeven getroffen heeft, de ontsteking dan, in spijt van alle plaatselijke en algemeene bloed aftappingen, verdeelende kleipappen, baden enz, buitengemeen hevig is, vele loslatingen tusschen de hoorn-en vleeschranden, benevens de hoorn-en vleeschzolen, en het zij daardoor, of door eene ontstane verettering, groote ontzettingen in den hoof voorhanden zijn, dan is het volgens mijne ondervinding het raadzaamste, dadelijk in den beginne, der ziekte, de zool weg te nemen; daar zich deze, zoodra zij geheel van de daar onder liggende vleeschzool gescheiden is, toch niet wederom met de laatste vereenigt, en slechts als een vreemd ligchaam, op de zich dan voordoende nieuwe hoornzool drukt, haren vorm ontzet en wanstallig maakt. In dit geval gaat men op de wijze te werk, zoo als in een volgend Hoofdstuk, over deze operatie zal opgegeven worden. Binnen de tijd van 6 tot 8 weken, heeft zich dan, bijzonder bij jonge welgevoede, met eene goede hoof voorziene paarden, eene nieuwe hoornzool vertoond, terwijl zonder deze operatie, het paard dikwerf jaren lang hoeflam blijft, vooral bij harde en moeilijk groeiende hoeven, ja zelfs (en zulks is gewoonlijk het geval) eene dikke of knobbelige hoof, behoudt, staakpotig word enz. Tot den groei van de hoof, hetzij men de zolen weggenomen hebbe of niet, is niets zoo dienstig, dan het weiden op eenen zachten en voch-

vochtigen grond, het dikwijls insmeren van de
hoef, voornamelijk langs de kroon en de bal-
len, met vet, en het liefste met klaauwenvet
(rundermerg), en dáár, waar de groei van
de hoof, over het algemeen slechts spaarzaam
voortgaat, waar door de hevige ontsteking in
de hoof, de klieren der vleeschkroon, welke
de voedende sappen voor de hoornachtige zelf-
standigheid, uit het bloed afscheiden, dat ei-
genlijke voedingsorgaan der hoof, meer of min-
der geleden heeft, moet men — wanneer alle
ontsteking in de hoof verdwenen is — de
kroon, met een weinig terpentijnolie inwrijven,
om door dit prikkelende middel, de voeding
der klieren, als het ware van op nieuw te verleven-
digen en op te wekken, hetwelk men afwisse-
lend met het inwrijven, van enkel vet, rundermerg
enz., aanwendt. Ook prijzen zich tot dat einde
aan, laauwarme voet- en hoefbaden, en bo-
ven alles, het weiden op vochtigen grond, waar-
door men het allereerste en zekerste den groei
der hoof vermeedert, en over het algemeen de
nadeelige gevolgen der ontsteking in de hoof
voorkomt, terwijl men de genezing der bevan-
genheid, het vroegste en gemakkelijkste tot stand
brengt,

Dit is trouwens een middel, dat niet alle eige-
naars van paarden bij hunne bevangene dieren
in staat zijn aan te wenden, en welks ontsten-
tenis voornamelijk de genezing dezer ziekte in
de steden, moeilijk maakt; daar de landman,
in het bezit van dit middel en bij de gele-
genheid om zijne bevangene paarden, gedurende
hunne herstelling, op zachten grond te gebrui-
ken, dezelve op het veld in de voren te

laten loopen, de bevangenheid der paarden, zelfs in den hoogsten graad, in de helft van den tijd geneest, die de stedeling noodig heeft, bij wien deze zieke dieren, slechts zeer langzaam, ja zelfs geheel niet wederom genezen, en voor den dienst, — vooral op de straat, — bruikbaar worden.

Bij den tweeden graad dezer ziekte hebben somwijlen ook reeds de achterste deelen mede geleden, en zulks is dan niet enkel een bedrog van het gezigt, gelijk hierboven beschreven is, wanneer ook deze bij de beweging gespannen, pijnlijk, en tevens de hoeven ontstoken zijn. In dat geval, moet dan bij de achterste beenen, op dezelfde wijze te werk gegaan worden als bij de voorste, te weten, met warme baden en stovingen, en vooral moeten, even als bij de voorste beenen, de hoeven in acht genomen worden, terwijl hier zoo veel mogelijk, door de reeds beschrevene openingen in de hoof, plaatselijke aderlatingen en verkoelende pappen, de ontsteking dient verdeeld te worden.

Over het algemeen moet men, ook zonder dat de achterbeenen onmiddelijk van de bevangenheid geleden hebben, bijzondere zorg voor de hoeven derzelve dragen, de hoefijzers afnemen en de hoeven zelve op een zacht leger, het liefst op mos, doen staan, der wijze dat zoo veel mogelijk, alle ontstekingen in dezelven, gedurende den loop der genezing van de voorste beenen, wanneer de geheele last van het ligchaam bijna uitsluitend op dezelven rust, ook de terugvloeiing van het bloed, uit gebrek aan beweging in de beenen, bovendien moeilijk geworden is, en hetzelfde zich in de
hoe-

hoeven ophoopt, voorgekomen, en dáár, waar eene zoodanige ontsteking des niet te min ontstaat, spoedig genezen worde. Overigens heeft men, zoo als even eens reeds hierboven gezegd is, een bevangen en lam paard aan de achterbeenen, na dat men deze ziekte aan de voorste genezen heeft.

Wat nu de genezing van den derden en hevigsten graad der bevangenheid betreft, komt deze zeldzaam volkomen tot stand, en er blijven ten minste, meer of min ziekelijke en gebrekkige hoeven, zoo al niet staakpoten, zamengroeijingen der beenhoofden enz, over, welke het paard onbruikbaar tot onzen dienst op harden grond, maken. Ook komen vele paarden bij dezen graad der bevangenheid, aan eene longontsteking om, die in een koud vuur of eene verettering overgegaan is, of zij gaan ook wel aan toevallen van beroerte, of eindelijk aan eene algemeene rotkoorts, ten gronde.

Bij dezen graad der ziekte kunnen de paarden geheel niet staan; zij liggen onophoudelijk, spartelen uit pijn in de hoeven, met de voorste beenen in de lucht, hebben eene hevige koorts, en toonen ook altijd meerdere of mindere toevallen van longontsteking.

Eene ruime algemeene aderlating, eene fontanel op de bort en inwendige, de koorts en de ontsteking verminderende en tegelijk purgerende middelen, mogen benevens de klisteren, een warme stal enz, hierbij nimmer verzuimd worden. Ook worden in dit geval de warme baden en stovingen der beenen, in het bijzonder gevorderd, en is de zorg om de ontsteking

in de hoeven zoo veel mogelijk , te verdeelen , mede het gewigtigste.

Bij de laatste is men in dezen graad der ziekte , grootendeels genoodzaakt de zolen weg te nemen , om de langwijlige na ziekten der hoeven , en hare als dan niet zelden geheel ongeneeslijk wordende gebreken , dadelijk in den beginne tegen te gaan weshalve ik , wat deze operatie zelve betreft naar het later volgende hoofdstuk over de operatien , verwijs.

In dezen toestand , waar de dieren onophoudelijk liggen , en uit pijn in de hoeven , als mede wegens het lijden der longen en de algemeen ziekelijke aandoening , weinig of geheel niet eten , en reeds daardoor het bloed verslimmert en tot rottige ziekten genegen gemaakt wordt , liggen de dieren aan de heupbeenderen , aan de ribben en op eenige plaatsen aan den kop , door , terwijl aan de oppervlakte het drooge en daaronder het vochtige koud - vuur , ontstaat , voornamelijk is zulks het geval , wanneer het stroo niet sterk , zacht en zuiver genoeg is , maar het heeft ook plaats bij de laatstgemelde omstandigheden , door de plaatselijke kwetsing , de plaatselijke drukking , en de algemeene geneigdheid tot rotting. Hier moeten dadelijk de plaatsen van het drooge en vochtige koud vuur met het mes weggenomen worden , echter op eene voorzigtige wijze , ten einde men het brandige vocht niet ook nog op de gezonde deelen inente , terwijl de gewonde plaatsen , eerst met het gloei-ijzer ligt gebrand en dan even als den geheelen omtrek met koud water , azijn , afkooksel van eiken-schors met azijn , dikwijls behooren bevochtigd te worden

len. Ook is het noodig, aan het paard dagelijks droog, sterk en zuiver stroo te geven. Het aller beste is nogtans, wanneer men voor het paard een zacht leger van mos maakt, vooral van zulk dat aan eiken- en beuken boomen groeit, en het van tijd tot tijd van de eene zijne op de andere omkeert.

Overigens verdwijnen deze brandige plaatsen, na eene behoorlijke reiniging met koud water, azijn, afkooksel van eikenschors enz, van zelve, zoodra maar eens de vernieuwde en herhaalde drukking, vermeden wordt, de pijn in de hoeven in zoo verre nagelaten heeft, dat het paard wederom meer staat dan ligt, en de algemeene koorts ook dermate verminderd is, dat het wederom eet, en de neiging tot eenen algemeene rottigen toestand minder wordt.

Het spreekt van zelve, dat men bij dezen graad der bevangenheid, wanneer het dier in het geheel niet opstaan kan, hetzelve onder het liggen, uit eene voorgehoudene voederwan, voederen moet, terwijl een ander aan het zelve den kop in de hoogte heft, en het op gelijke wijze uit eene kleinen drinkemmer, behoort te laten drinken.

Ook wordt dan, wanneer de rottige toestand de overhand neemt, in plaats van de bij het ontstaan der ziekte, aangewende ontsteking weerende geneeswijze, de rottingwerende behandeling vereischt, waartoe zich de conserf aanbeveelt, welke in het hoofdstuk over de rottige long — en leverontsteking, is aangeraden geworden; te weten: een mengsel uit Calmus, Jeneverbezien, Genziaan, Arnica, Alantswortel met kookzout gemengd, en des noods nog met

eene bijvoeging van Kamfer, hartshoorngeest of terpentijnolie verstrekt. Ook wordt in dezen toestand, het dikwijls begieten van het dier, met heel koud water gevorderd, bijzonder in den zomer; hetgeen, zoo als bij alle rottige ziekten, een groot nut bewijst.

In weerwil van deze hier opgegevene doelmatige behandeling, gelukt het ons toch niet altijd, het leven der in den hevigsten graad bevangene paarden te redden, en zij gaan deels aan eene de bevangenheid begeleidend longontsteking, die in het koud vuur of verettering overgegaan is, ten gronde, of zij sterven aan eene beroerte of aan eene rotkoorts. Nog minder en zeldzamer herstellen wij dergelijke bevangene paarden, uit den aard zoo volledig, dat zij tot allen dienst op harden en bestraten grond, bijzonder in eenen snellen gang, wederom bruikbaar worden.

Bij de meesten blijven althans langdurige kwalen der hoeven achter. Deze bestaan nu in bloote ringen om de hoef, in eene vlakke en dikke zool, knobbelige hoef, verschuiving van het hoefbeen uit deszelfs behoorlijke positie, door uitgestorte vochten in derzelve aardachtige knobbels, tengevolge waarvan staakpoten, zamengroeiing der beenhoofden, misvormde hoeven enz. ontstaan, die het dier tot snellegangen, op harden en bestraten grond, meer of minder onbruikbaar maken.

Hier en daar verwekt de natuur bij de bevangenheid, van zelve eene crisis, en alle vier beenen van het dier, breken in de hiel open; zij krijgen de mok, zelfs — wanneer niet poedig eene doelmatige hulp aangewend wordt —

verlamming in de poten, zweeren in de stralen, of er vertoonen zich aan andere deelen van het ligchaam, zulke kritische afleidingen, waardoor de natuur ons duidelijk de aanwending der fontenellen, en der kunstmatige zweeren, als middel tot genezing dezer ziekte, aanwijst.

Bij deze omstandigheden, even als bij het beginnen de zuchtige zwellingen onder den buik, opgelopen koker, waterpoten enz, gebrek aan eetlust, stroefhaar enz, wordt eene fontanel onder den buik, of naar bevind van zaken, op de borst, (die men gedurende langen tijd onderhoudt), als mede de inwendige geneeswijze gevorderd, welke in het hoofdstuk over den verdachten of boosaardigen droes, opgegeven is; want in dit geval, vervallen de dieren gemakkelijk in de laatstgemelde ziekte, welke als dan bij eenen hoogen graad, spoedig in de snot en worm overgaat.

De plaatselijke behandeling der mok bestaat dan in eene menigvuldige en sterke reiniging met laauw warm zeepwater, en het bevochtigen der mok achtige plaatsen met eene oplossing van blaauw vitriool, als mede met bijtend sublimaatwater.

Als een voornaam geneesmiddel bij de bevangingheid, verdienen nog de mest — en aarde baden vermeld te worden, welke mij, in vele gevallen, groote diensten bewezen hebben. Men gaat daarbij, op volgende wijze, te werk: na dat men aan de op deze wijze zieke paarden, de hoefijzers afgenomen, en op de beschrevene wijze, openingen, zoo wel in de beide hoeken der hoeven, als ook voor aan de punt op de witte lijn, in de zolen gemaakt, en

daardoor dus eene plaatselijke aderlating bewerkt heeft, het geen bij deze kwaal, bij elke wijze van genezing, nooit verzuimd mag worden, terwijl men tevens eene ruime algemeene aderlating aangewend, en eene prikkelende fontanel gelegd heeft, zet men de paarden tot aan den kop, in eene mest — of aarde hoop, die door de zon verwarmt wordt, houdt hun laauw lijnkoek-drinken voor, en laat dezelve 18 tot 20 uren in dit mest — af aardbad steken, waarin zij, deels door de warmte van de mest en aarde zelve, deels door hunne onrust en inspanning, om daar uit te komen, en deels ten gevolge der voorafgegane aderlating en prikkelende fontanel, over het gansche ligchaam hevig beginnen te zweeten; welk zweet men, nadat het dier wederom uit dit soort van bad getrokken is, door de plaatsing van hetzelfde in eenen warmen stal, de sterke wrijving en omhanging met dikke wollene kussens en dekens, nog eenigen tijd onderhoudt, en zoo daardoor eene buitengewone hulp verschaft, dermate dat men dikwerf met een, twee of drie zoodanige zweetbaden van mest en aarde, de ziekte volledig weggenomen heeft. (*)

Gedurende de herstelling van deze ziekte, moet de fontanel op de borst nog steeds in ettering

---

(*) Terwijl ik de heilzame werking dezer mest- en aarde baden, ook uit mijne Paardenartsenijkundige praktijk, bevestigte, merk ik nog aan, dat tot de genezing der hevige, de zwavel dampbaden, welke zich bij de genezing van het rhumatisimus en de jicht zoo heilzaam bij de menschen toonen, ook hier eene buitengewone heilzame werking zouden hebben, wanneer men overigens de voorbereidigen tot derdelver aanwending, bij paarden bewerkstelligen konde.

ring gehouden worden, en het dier nog altijd slechts zeer mager, en meer met zacht dan hard voeder gevoed worden.

Voor de overblijvende meer of minder zieke hoeven, bestaat er geen ander middel dan geduld, het dikwijls insmeren derzelve met vet, het zetten in koemest, en boven alles het weiden op zachten en vochtigen grond.

Voor de zamengroeijingen en opzettingen der beenhoofden, tusschen de hoof en het kroonbeen, en tusschen dit en het hielbeen, welke na eene voorafgegane beenontsteking, bij deze ontsteking, zoo dikwerf overblijven, even als voor de staakpoten, die zich na deze ziekte voordoen, de dikke hoof, de knobbelige hoof, en de geheele misvorming der hoof, bestaat er geen geneesmiddel, en al deze paarden kunnen slechts hoogstens nog door den landman, in het zachte veld bij eenen zeer langzamen gang, gebruikt worden.

Paarden bij wien de ontsteking in de hoeven, in ettering overgegaan is, die volkomen ontshoeid zijn, bij wien zelfs wel het hoofbeen door de etter aangevreten geweest is, en uit dien hoofde de zolen weggenomen dienden te worden, moeten eene geheel nieuwe hoof bekomen.

Bij paarden welke aan deze ziekte sterven, vindt men, het zij, wanneer de met de bevangenheid, verbondene longontsteking in het koudvuur overgegaan is, de long en de lever meer of minder brandig, of wel, in geval eene zenuwen beroerte het leven van het dier eindigde, de hersenen en gedeeltelijk ook het rugge merg met bloed opgevuld, de groote bloedvaten in de hersenen uitgezet, ook bloedvaten gescheurd,

en eindelijk , dáár waar de ziekte in eene rot-koorts overgegaan is , waaraan het dier zijn leven eindigde , is de bevinding hij de ontleding , zoo als dezelve , in het hoofdstuk over de chronische long en leverontsteking , opgegeven is geworden .

In die gevallen , waarin de ziekte in worm en snot overgaat , levert de ontleding denzelfden uitslag op als bij de laatstgemelde .

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler .

Indien men ook in deze verhandeling over de bevangenheid , of de reeziekte der paarden , nieuwe en scherpzinnige denkbeelden , en in het algemeen eene wetenschappelijke theorie mist , zoo bevat zij nogtans een waren schat van praktische waarnemingen en ervaringen , die men in andere wetenschappelijke geschriften over dit onderwerp , vergeefs zoekt . Bijzonder naauwkeurig kan men , de beschrijving van de kenteekens dezer ziekte , noemen ; gelijk ook de opgegevene genezing het gevolg van vele ondervinding is , waarbij groote geleerdheid voor den praktischen paardenarts , ligt ontbeerd kan worden .

Mogten er toch vele zulke praktische paarden , artsen bestaan , als de schrijver hier blijken geeft te zijn !

Ik kan derhalve ook verder niets bijvoegen dan naar de duitsche werken over dit onderwerp te verwijzen , waarvan men het voornaamste in WALDINGER'S *Therapie* , VEIT'S *Vete-ri-*

riterkunde, AMMON'S *Handbuch für Pferde-ärzte* en RITTER'S *Kauf und verkauf*, München enz, vindt.

XXIII. HOOFDSTUK.

Van de mondklem.

»Onder tien paarnen, welke de mondklem overkomt, worden over het algemeen, bij de aanwending der doelmatigste hulp, slechts twee gered.»

Onder de gevaarlijkste, men mogt wel zeggen, in het algemeen altijd doodelijke ziekten der paarden, behoort de mondklem, de verstijvende kramp, ook herten ziekte genoemd.

Hare benaming heeft betrekking tot den gesloten bek, de kramp, die zich over alle spieren uitstrekt, en de stijfheid en uitgerektheid van den hals, welke in dezen toestand, naar den hals der herten gelijkt. Men wil ook, dat deze dieren zelve, zeer aan deze ziekte blootgesteld zijn, wanneer zij na eene groote verhitting, door het water gejaagd worden.

Het is eene ziekte van het zenuwen gestel, waarvan wij nog geene naauwkeurige kennis hebben, gepaard met eene ontsteking van het rugge merg, zoo als althans de ontleding der aan deze ziekte gestorvene dieren, duidelijk te kennen geeft. Zoo dikwerf ik dezelve ook nagegaan hebbe, vond ik haar steeds, ten minste bij derzelve ontstaan, zuiver ontstekingachtig, en

slechts in haren verloop, nam zij somtijds een rottig karakter aan.

Zij overkomt de paarden in alle leeftijden en in alle seizoenen, maar zij verschijnt nogtans zelden bij jongen, Paarden die aan dezelve geleden hebben, vervallen bij voorhandene oorzaken daartoe, veel eer dan anderen wederom in dezelfen.

Paarden van een zeker ras, lijden meer aan deze ziekte dan andere van eene gemeene soort. Ook komt zij menigvuldiger aan de zeekusten en bij groote zwieren, dan op het drooge, land voor. (*)

Het is opmerkenswaardig, dat wanneer men de mondklem, bij het eene of het andere paard waarneemt, terzelfde tijd gewoonlijk meerdere daarvan overvallen worden, zonder dat de zieken ergens eene gemeenschap met elkander gehad hebben; ja zelfs uren-en mijlen ver van elkander verwijderd zijn, volgens welke waarneming, in dien dit verschijnsel niet bloot toevallig is, men bijna gerechtigd zou zijn te gelooven, dat de naaste oorzaak daartoe, ook in de lucht of andere plaatselijke omstandigheden, gezocht moet worden.

Ge-

(*) De oorzaken daarvan moeten daarin gezocht worden, dat paarden van eene fijne opperhuid en fijn haar, veel spoediger koude vatten, dan paarden van een gemeen soort met eene dikke opperhuid en veel sterk haar, en dat de lucht aan zeëen, rivieren en wateren, doorgaans vinniger en kouder is, dan op droogen grond; van daar ook dat paarden in waterrijke streken, veel meer dan in drooge, aan eene heette huiduitwaseming blootgesteld zijn.

Gewoonlijk wordt de mondklem van eene, althans in den beginne, zuivere longonteking verzeld, welke somwijlen zich met deze ziekte, tegelijk vertoont, en zich eerst in haren verloop ontwikkeld, wanneer de kramp ook het middenrif, het hart en de groote vaten, aangetast heeft.

Dan eens worden de kaauspieren, en doorgaans de kop en hals der dieren, het eerst door de verstijvings kramp aangevallen, terwijl dezelve van voren naar achteren overgaat, maar ook wel van achteren tegelijkertijd beginnende, zoo als gewoonlijk het geval is, als het ware, in het midden zamen treft; dan wederom vangt dezelve van de achterste ledematen af aan, en gaat over naar voren.

Alvorene dezelve echter nog de rug- en ledenspijeren bereikt heeft, ontstaat die reeds in het algemeen aan de kaauspieren en den kop. Van welke zijde nogtans de kramp ook beginnen mag, altijd zijn de kaauspieren en de spieren van de achterste ligchaamsdeelen en de staart, mede het eerste door dezelve aangevallen, en als het ware de voornaamste lijdende deelen.

De eerste teekens dezer ziekte worden ligt voorbij gezien, en zijn, — daar dezelve gelukkiglijk zelden voorkomt, — aan velen geheel onbekend; zelfs de ervarenste paarden doctor, neemt dezelve dikwijls in de eerste oogenblikken niet waar, wanneer hij het dier, misschien uit gebrek aan tijd, niet naauwkeurig beschouwt, en die teekens slechts naar de examinatie met den oppasser beoordeelt, die hem, uit onkunde, een geheel valsch verslag daarvan geeft. Een bewijs te meer, dat de veearts

O 7 zich

zich eigenlijk enkel op zich zelve, en zijne eigene uitvinding der ziekten van de dieren en derzelve oorzaken verlaten, en niets anders dan alleen zijne eigene oogen, zijn eigen gevoel, vertrouwen moet.

In het bijzonder vestig ik de aandacht daarop, dat toch vooral de paardendactor, bij verwondingen der paarden, al waren zij nog zoo onbeduidend en na de geringste operatiën (*) het zieke dier in het oog houde, en tot na de ontstane ettering dagelijks onderzoekte, inzonderheid wanneer de mondklem, op dezelfde tijd reeds meerdere paarden overkomen is, ten einde aldus, deze zoo moeilijk weg te nemen kwaal, die dikwijls zelfs na de kleinste en onbeduidenste verwondingen, verschijnt, dadelijk bij derzelve ontstaan, op het spoor te komen.

De ziekte begint daarmede, ook dan wanneer de verstijvende krimp, de achterste ledematen het eerste aangrijpt, dat aan het paard, bij het kaauwen, hetwelk moeilijk voor hetzelfde wordt, en eenige inspanning schijnt te vorderen speeksel uit den bek loopt, en de punt van den neus door eene krimp overvallen wordt, die den neusgaten eene meer driehoekige gedaante geeft, dat voorts de blik van het dier meer of minder star wordt, en eene eigenaardige angst, drukking, en ongemakkelijkheid ver-
raadt

(*) Ik heb de mondklem bij paarden zien ontstaan, na kleine, op zich zelve geheel onbeduidende verwondingen en operatiën, oo als b. v. na het leggen van eene fontanel of het trekken van een etterband, en zelfs na zeer onbeduidende wonden aan de huid.

raadt, terwijl binnen korten tijd ook het oog ontstoken schijnt, en meer of minder onbewegelijk wordt. Bijna tegelijker tijd, (al vangt de kramp ook van voren aan), wordt de staart daarvan aangegrepen, en gelijk gewoonlijk geschiedt, naar eene zijde gebogen. Tevens wordt de beweging met de achterste lichaamsdeelen gespannen, de gang is breed en geschiedt met moeite, de rug- en lenden spieren worden vervolgens stijf, en de verstijvende kramp overvalt dan het eerst het voorste gedeelte, alwaar de ooren, de punt van den neus, de spieren van den kop en den hals, eerst stijf en onbewegelijk worden, of dezelve grijpt eerst bij voorkeur, het achter gedeelte aan, wanneer de achterste beenen, even als de staart, door de kramp steeds meer aangevallen worden; zoo dat ze geheel stijf en onbewegelijk staan, en de gang slechts met van elkander verwijderde beenen, waggelende en met vele inspanning, gelijk ook onder veel pijn en groote benaauwdheden geschiedt. De kramp bevangt dan, onverschillig of dezelve van voren of van achteren kome, bijzonder de kaauwspieren, en de beide kinnebakken worden van minuut tot minuut, steeds meer op elkander vastgeklemden gesloten, de oogen worden star, onbewegelijk en ontstoken, de ooren geheel stijf, en hoe meer de kramp over de borst en den onderbuik vordert, en de inwendige deelen aantast, hoe meer het ademen angstig en ras wordt, terwijl de buikspieren daarbij een band vormen van de eigenlijke ribben af tot in den omtrek der zijden; de uitgeademde lucht is voorts heet, de neusgaten blijven daarbij onbewegelijk, in eene driehoekige ge-

gedaante getrokken, staan; het neusvlies is zeer rood, en de toevallen eener long- en middenrifs ontsteking, (men zie daarover het voorgaande hoofdstuk omtrent deze ontsteking) die meestendeels de begeleidster van den mondklem is, (inzonderheid bij wel gevoede en volbloedige paarden) worden steeds blijkbaarder. De kramp gaat dan geweldig en ras van minuut tot minuut altijd verder voort, en neemt in hevigheid steeds meer toe, der mate dat het dier op het einde, even als een houten, geheel stijf paard word, waarbij nogtans de voorste beenen onder alle omstandigheden steeds nog meer beweegbaarheid behouden dan de achterste.

Er ontstaat wijders hevig zweet, dat spoedig ijskoud wordt, en geene beterschap te weeg brengt, de ontlasting van drekstoffen en pis is belemmerd; de eerste zijn geheel hardklompachtig en zwart; de laatste is troebel, schuimt maar geeft geen afzetsel. Met de kramp, die alle spieren stijf en onbewegelijk maakt, neemt de angst, de onrust en waarschijnlijk het gevoel van den aanraderenden dood bij het paard toe, de kinnebakken, staan dan vast op elkander, en men is met geene kracht in de wereld in staat, dezelve van elkander te verwijderen, indien men niet de kinnebakken zelve wil in stukken breken, de staart staat vast uitgestekt en meestendeels naar eene zijde gebogen, even als eene staafijzer, het dier is geheel niet meer in staat zich te bewegen, neemt met de achterste beenen eene altijd bredere positie aan, de hals staat geheel stijf en onbewegelijk, even als een pijpenroer, regt uitgestrekt; het kan den kop noch in de krib noch in den drinkemmer brengen,

gen, maar houdt denzelfven slechts regt uitgestrekt voor zich heen; er vloeit eene menigte speeksel uit den bek, die al taaijer en dikker, ten laatste lijmachtig in draden gesponnen wordt en eene kwade reuk aanneemt. Wordt dan geene hulp door de kunst verschaft, die bij alle vlijt en de beste behandeling, zelden volgt, dan sterft het paard aan eene beroerte, of de ziekte gaat in eene rotkoorts over, die zeer spoedig eene aanzienlijke hoogte bereikt en het dier doodt. (Men zie het hoofdstuk over de chronische long- en leverontsteking.)

In het begin der ziekte toonen de paarden nog grooten lust tot eten en drinken, genieten ook altijd, zoo lang van beiden nog iets als de bek niet geheel gesloten, en de tong niet van de kramp aangetast, en geheel stijf is, of zoo lang niet de toevallen der longontsteking hevig worden; maar dan, wanneer de onbeschrijflijke angst der dieren en de koorts toeneemt, weigeren zij alles, en zouden niets gebruiken, al werd de bek ook voor een oogenblik wederom geopend.

Onder deze toevallen, houdt de ziekte bij tijden tot over den 14^e dag aan, doch bij de meesten wordt zij vroeger, bij sommigen reeds den 5^e, 7^e, 11^e dag beslist; of boven de 14 dagen, houdt dezelve niet aan, zonder dat de dood ten gevolge eener rotkoorts, of de beterschap ontstaat. Ongelukkiglijk gebeurt maar al te dikwijls het eerste, waarover men zich bij het gebrek aan alle voedsel, bij de groote verspilling van krachten, en bij de zoo hevige koorts, geenszins moet verwonderen. De natuur wil, naar het schijnt, met deze koorts, als het ware,
den

den prikkel der ziekte, het lijden der zenuwen, de aanvankelijke ontsteking van het ruggemerg, doen verdwijnen, even zoo als zij door de meerdere afgescheidene tranen, een vreemd ligchaam uit het oog spoelen, of door de ontstaande verettering een splinter uit het vleesch verwijderen wil. Al hare pogingen zijn echter, zonder hulp van de kunst, onmogelijk, en gelukt zelfs met deze, slechts in de mindste gevallen.

De polsslag is bij den aanvang der ziekte onderdrukt; wordt vervolgens hard, vol, en ongelijk; en de slag van het hart neemt, in hevigheid toe, hoe meer de ziekte vordert en een rottig karakter aanneemt.

De oorzaken van den mondklem, bestaan, volgens mijne ondervinding, telkens in eene bellette, huiduitwaseming of in eene verwonding.

Wat de eerstgemelde oorzaak aangaat, zoo vindt dezelve bij het paard, dat in onzen dienst zeer dikwils verhit en wederom snel afgekoeld wordt, veelmaals plaats, en is zelfs voorhanden, wanneer de eigenaar en oppasser van het dier, die daaraan gewoon zijn, het geheel nog niet vermoeden, en bij het ziek worden van het dier niets van gevatte koude weten willen, om dat beide zich deze oorzaak alleen op eene ruwe wijze, als aanleiding eener ziekte kunnen voorstellen; terwijl toch slechts eene door ons niet bemerkte storing van de huiduitwaseming, daartoe noodig is, die vooral bij paarden met eene fijne huid en fijn haar, (dus bij alle paarden van een goed ras welke nog heviger aan de mondklem lijden dan paarden van eene gemeene soort), zoo menigvuldig voorkomt; bij voorbeeld, wanneer zij maar zonder bedekking uit eenen warmen stal,
in

in de koude lucht gebragt worden (*), voornamelijk gedurende het tijdstip der verharing, en der ontwikkeling van eenen droes; zelfs kan het paard, door eene onderdrukte huiduitwaseming in den stal, dien het geheel niet verlaten heeft, uit dien hoofde en op deze wijze, de verstijvende kramp bekomen, even als het op de, te zijner plaatse aangetoonde wijze, het kolijk krijgen, en ook zonder den stal te verlaten, bevangen kan worden. (Men zie de hoofdstukken over beide ziekten).

In allen gevallen veronderstelt echter het uitbreken dezer ziekte, ook bij de gedachte omstandigheden, eenen geheel bijzonderen aanleg van het ligchaam, eene eigenaardige prikkelbaarheid en gevoeligheid der zenuwen, die wij

nog

(*) Men bewere hier niet, dat het paard daartoe te hard, te weinig gevoelig en prikkelbaar zij, daar het immers in het vrije, even zeer aan de afwisseling van den dampkring blootgesteld is, zonder eenige andere bedekking dan deszeifs haar; want men vergeet bij deze tegenwerping, in het oog te houden, dat het in den staat van vrijheid, ook niet zoo verwend is geworden als door onze oppassing, en de afwisseling van den dampkring ook niet zoo snel op elkander volgt, dan wanneer men een paard uit eenen warmen stal, alwaar het bovendien nog met dekken behangen was, in de koude lucht brengt, zulks nog des te meer, bij eene behandeling, waar men den staat van het paard, altijd glad en glanzig tracht te houden, en de verwisseling van het haar, door schoonmaken en roskammen, zoekt te bespoedigen; daar, ofschoon dit laatste een bewijs van eene goede oppassing zij, het nochtans physiologisch uitgemaakt blijft, dat het al te veel bespoedigde verharen der paarden en de verwijdering van het oud haar in de lente, alvorens nog het nieuwe haar deszelfs behoorlijke ontwikkeling en vorming bekomen hebbe en het weer warm geworden is, de gezondheid van het paard benadeelt, en tot eene ligte onderdrukking der huiduitwaseming aanleiding geeft, waaruit de meeste ziekten der paarden ontstaan.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

nog in geenen deele kennen, daar het dier anders even goed, na eene gestoorde huiduitwaseming, in andere ziekten, zoo als, bij voorbeeld, het kolijk, de longontsteking, de bevangenheid, de domme kolder enz. kon vervallen.

Het is allezins hetzelfde geval, wanneer de mondklem, na eene uitwendige verwonding ontstaat; ook dan schijnt deze ziekte haren grond te hebben, in eene geheel eigendommelijke, ons nog onbekende prikkelbaarheid en gevoeligheid der zenuwen, en veel minder op eene slechts halve doorsnijding eener zenuw te berusten, gelijk men gewoonlijk aanneemt; daar immers dergelijke, enkel ten halve plaats gehad hebbende insnijdingen eener zenuw, menigvuldig voorkomen, zonder dat men daarom de klem in den bek, ziet ontstaan. Hier komt nog bij, dat de mondklem niet zelden, na geheel onbeduidende verwondingen voorkomt, bij welke geene aanzienlijke zenuw-takken, nochtan halve, noch geheel doorgesneden zijn geworden.

Bij gewonden, voornamelijk na het krijgen van een spijker in de hoof bij het gaan, komt de klem in de bek het menigvuldigste voor, en wijders verschijnt dezelve na het castreren, en zelfs ook na het angliseren, doch na de laatste operatie, zeldzamer dan na de eerste. Ik heb dezelve nogtans ook na zeer geringe huidverwonding zien voortkomen, terwijl daartegen dieren, bij zeer aanmerkelijke wonden, voornamelijk van zulke deelen, die zeer rijk aan zenuwen zijn, en waar ik de verschijning dezer ziekte zeker te gemoet zag, daarvan bevrijd bleven.

Het uitbreken derzelve, gaat, na eene verwon-

wonding, altijd het ontstaan der ettering vooraf; heeft deze eenmaal begonnen, dan heeft men niets meer van haar te vrezen.

Waarom intusschen de mondklem, ook na alle soorten van verwondingen, niet zoo menigvuldig verschijnt, en waarin eigenlijk derzelve naaste oorzaak gelegen zij, weten wij even min als bij alle andere zenuw kwalen. Welligt moet zich bij de verwonding, nog eene onderdrukking van de huiduitwaseming voegen, en deze op hare beurt, onder zekere omstandigheden en voorwaarden, plaats hebben, die wij niet kennen, wanneer de mondklem in de bek daaruit ontstaan zal (*). Zoo veel is zeker, (want zulks is een gevolg van de ondervinding,) dat deze ziekte, bijna altijd, men kan zelfs zeggen iedere keer, doodelijk is, wanneer dezelve, na eene verwonding ontstaat, daar zij, ingeval het uitbreken daarvan, deszelfs grond slechts in eene belemmerde huiduitwaseming heeft, door de herstelling van deze, toch nog nu en dan weggenomen wordt.

De voorspelling bij de mondklem kan nooit gunstig zijn, en het aller minste niet, wanneer de bek van het dier reeds geheel gesloten, het hart

---

(*) Het blijft werkwaardig voor mij, dat ik bij de vele, dikwerf zwaar gewonde paarden in veldtogten, die meestendeels bivouakeren moesten, de klem in den bek, veel zeldzamer heb zien voorkomen, dan bij andere, welke ik dikwijls bij onbeduidende verwondingen in stilte en rust, in den stal behandelde, maar juist daardoor eerder aan eene verkoeling blootgesteld waren, dan de gewonden op de bivouac; waardoor dus het gevoelen van den schrijver eenigszins bevestigd wordt.

hart, de groote vaten reeds door de kramp aangedaan zijn, (hetgeen de kloppende en somtijds ophoudende slag van hetzelfde, de groote benaauwdheid van het dier enz, verraadt), en de ziekte reeds eenige dagen geduurd heeft; wijders, wanneer dezelve, zoo als straks aange-merkt is, na eene uitwendige verwonding ontstond, waar zij zeker altijd onvoorwaardelijk doodelijk is, als mede ingeval zich eindelijk reeds een rottige toestand voordoet, met welk character, de mondklem nimmer te verhelpen is. Het meest laat zich derzelve herstelling nog hoopen, wanneer men dadelijk bij hare eerste verschijning, ik zoude welhaast zeggen, bij hare ontwikkeling, tot hulp geroepen wordt, de ziekte uit inwendige oorzaken, uit eene onderdrukte huiduitwaseming ontstond, en men onverwijld alle doelmatige middelen aanwendt; hoewel ook dan nog derzelve afloop, altijd nog zeer twijfelachtig blijft, en des niettegenstaande nog de meeste keeren ongelukkig uitvalt.

Zelfs dan, wanneer zich gedurende derzelve verloop, eenige teekens van beterschap voordoen, de bek wederom een weinig meer geopend kan worden, en de kramp van de spieren in het algemeen eenigzins geweken schijnt te zijn, mag men echter de herstelling van het dier nog niet met zekerheid verwachten; want geene ziekte stort, naar mijne ondervinding, meer in dan de mondklem. Die, welke men, volgens alle opgekomen teekenen, reeds heden gelooft gered te hebben, zijn morgen zieker dan ooit.

Het is intusschen merkwaardig, dat zich bij de mondklem, somwijlen, vooral 's avonds, eenige beterschap voordoet, wanneer nogtans, over
het

het algemeen, alle andere ziekten heviger worden, terwijl 's morgens wederom alle toevallen van de bedoelde klemming verergeren, hoewel men bij de overige ziekten, gewoonlijk dan eene vermindering van het lijden bemerkt.

Zoo lang dus de beterschap niet gedurende eenige dagen stand houdt, en steeds toeneemt en bevestigd wordt, heeft men ook geene voldoende reden, om de genezing te verwachten; zelfs in het bedoelde geval, gaat de genezing slechts langzaam vooruit, en men moet de geringste belemmering der huiduitwaseming, die bij de algemeene zwakte gedurende de herstelling, zoo ligt volgen kan, op het zorgvuldigste zoeken te vermijden, ten einde men geene nieuwe instortingen krijgè, welke dan altijd ongeneeslijk zijn; waarom ook de stal van zoodanige herstellende paarden steeds warm en geheel vrij van togt gehouden, het dier met dekens omhangen, in het begin slechts met groote voorzigtigheid en heel langzaam in de lucht gebragt, en ook daarna zeer sterk met stroowisschen over het gansche ligchaam, gewreven moet worden.

Bij alle aangewende doelmatige middelen, doet zich de beterschap eerst den 3^e, 5^e of ook wel den 7^e dag, na de eerste aanwending van hulp, voor. Paarden die van de eerste hulp afgerekend, (welke, gelijk wij straks vernemen zullen, in ruime aderlatingen, zeer prikkelde fontanellen enz, bestaat) den 7^e dag, nog zonder alle beterschap blijven, komen onvermijdelijk aan deze ziekte om. Hetzelfde lot treft die genen, bij welke de rottige toestand ontstaat, en die, bij welke, de verstijvende kramp, het hart, de groote vaten en het middenrif, aangetast heeft.

heeft. Over het algemeen kan men aannemen, dat onder 10 aan de mondklem lijdende paarden, zelfs bij de doelmatigste en dadelijk bij de verschijning der ziekte aangewende middelen slechts 2 gered worden, naar welke ondervinding men zijne voorspelling moet inrigten.

Zonderling is het voorts, dat bij de sluiting van den bek, de fontenellen en haarsnoeren, zeer goede etter voortbrengen, opgezwollen en sterk ontstoken zijn, terwijl de afleiding der prikkeling vande zenuwen en het ruggemerg plaats heeft en met deze de beterschap echter niet volgt.

Wat nu de genezing dezer moeilijk, en zelden weg te nemen ziekte aangaat, zoo moet dezelve volgens mijne ondervinding, zonder de minste onderscheid, en zonder eenige andere bepalingen en voorwaarden, telkens met eene zeer ruime aderlating uit beide halsaderen tegelijk beginnen; waarbij niet de lichaamsgesteldheid, noch de ouderdom, noch de meer of mindere ontstekingsachtige aanleg van het dier, maar alleen de duur en hevigheid der ziekte, tot maatstaf verstrekt.

Hoe langer de ziekte geduurd heeft, hoe heviger hare toevallen zijn, hoe meer bloed men afrekken moet, en zelfs tot flauw worden toe en geheele afmatting en uitputting van het dier behoort voortzetten, zonder zich naar zijnen ouderdom of naar deszelfs in het algemeen verzwakten toestand te rigten; want in eene ruime en snelle ontlasting van het bloed uit beide halsaderen te gelijk, is alleen bij deze, in den beginne altijd zuiver ontstekingsachtige ziekte der zenuwen en ruggemerg, nog hulp te verwachten, gelijk mij zoo vele waarnemingen geleerd hebben. Zoodra de aderlating gedaan is, welke, — ik herhaal het nogmaals, niet

niet ruim genoeg zijn kan, moet men zich haasten, om dadelijk ook eene fontanel aan de borst te zetten, die men door het losmaken der huid in den geheelen omtrek, het opblazen van het cellenweefsel, en het ingieten en inwrijven in de wonde van 2 tot 3 oncen terpentijnolie, zeer prikkelend maakt, terwijl men tevens aan iedere zijde van den hals, langs de kaauwspieren een haarsnoer moet trekken, hetwelk men ook door het losstooten der huid in den geheelen omtrek, en het ingieten en inwrijven van 1 tot 2 oncen terpentijnolie, goed prikkelend maakt.

Is ook dit geschied, dan brengt men het zieke paard in eenen zeer warmen stal, omhangt het met zware wollen dekens, en plaatst eenen emmer, waarin men een hoed vol hooizaad met kokend water afgetrokken heeft, onder den hals, en twee dergelijke onder den buik, welker damp en wasem men daardoor vermeerdert, dat men het gebroeide hooizaad, met eenen stok omroert, en van tijd tot tijd gloeiend gemaakte tichelsteenen in den emmer werpt.

Hoe sneller overigens het aderlaten, de fontanel, de haarsnoeren en de damp- en wasembaden elkander volgen, ik zou bijna zeggen, te gelykertijd aangewend worden, en met hoemeer warme waterdampen, de kleine en bovendien warme stal aangevuld, en zoo tot een waar zweetbad gemaakt wordt, hoe eer het dier een sterk zweet bekomt, dat men door de voortgezette damp- en wasembaden, ruim 24 uren onderhouden moet; binnen welken tijd men aan hetzelfde, wanneer de bek nog eenigzins geopend kan worden, en niet ook reeds de geheele tong stijf en door de kramp bevangen is, zoq dat het

slikken nog mogelijk wordt, alle 2 uren de volgende drank ingeeft:

Men neme daartoe:

Salpeter, 6 oncen,
in wijngeest opgeloste kamfer $\frac{1}{2}$ lood en
hartshoorngest 1 once,

met eene kan vlierthee gemengd, of in geval men aan het dier beter een conserf kan doen gebruiken, met $\frac{1}{2}$ pond valeriaan en een weinig meel en water, tot een zoodanig conserf gemaakt. Met dit middel gaat men, zoo mogelijk, in de eerste 24 uren, alle 2 uren voort, en houdt dan op.

Te gelijk dient men aan het dier van tijd tot tijd klisteren van camillen thee toe, waarin $\frac{1}{2}$ loot *Assa foetida* (duivelsdrek) opgelost is geworden (*). Is de bek reeds zoo gesloten, dat het geheel niet meer eten, zelf niet eenig meel met water, nemen kan, dan moet men aan het dier tevens van tijd tot tijd voedende klisteren van dik meelwater en eieren geven.

Is het zweeten voorbij, dan wordt het paard over het geheele ligchaam met stroowischen, met kracht droog gewreven, en vervolgens het onderstaande mengsel langs de ruggegraat, van de de voorschost af tot de wortel van den staart toe, met alle kracht van eenige sterke mannen, met wollen lappen ingewreven.

Tot

(*) De *Assa foetida*, moet met zeer heet water in eenen steenen vijzel, onder gedurig wrijven, opgelost worden.

Tot dat einde neme men:

Terpentijnolie, 4 oncen.

Geest van Kamfer, 3 oncen.

— — Hartshoorn, 1 once.

onder elkander gemengd; waarvan de inwrijving van tijd tot tijd, b. v. van 5 tot 3 uren, herhaald, terwijl de damp- en wasembaden, zooveel mogelijk, onophoudelijk voortgezet worden.

Bij deze handelwijze wordt dikwijls de genezing bewerkt, zoodat het dier van dag tot dag den bek eenigzins meer openen kan, wanneer men dan ook slechts 's morgens en 's avonds, of ook wel maar dagelijks eenmaal de aangewezen drank of conserf herhaalt, en ook, naar mate van de omstandigheden, geheel daarmede ophoudt, indien het dier reeds wederom een weinig begint te eten, daar hem anders de eetlust door de medicijnen bedorven wordt. De inwrijvingen van de ruggegraat moeten nogtans, tot aan de volkomene beterschap, nog dagelijks ten minste eenmaal voortgezet, en de fontenel benevens de haarsnoeren, meer dan drie tot vier weken, in ettering onderhouden worden.

Wijders moet ik nog aanmerken, dat mij de mest-, of in den zomer ook, de aarde- en zandbaden, groote diensten bewezen hebben, en ik zoowel daardoor, als door eene ruime aderlating en de opgegevene fontenellen, menige aan de mondklem lijdende paarden gered heb, voor welker herstelling ik reeds alle hoop opgegeven had. Deze baden werken bijzonder heilzaam, wanneer men het van de mondklem aangetaste paard, dadelijk na de gedane aderlating en aangewende

fontenel en haarsnoer, tot den kop toe in de mest zet, en hem dan nog — in zoo ver zulks mogelijk is — de opgegevene drank of het conserf ingeeft, wanneer het dan in een buitengewoon hevig zweet vervalt, waardoor in menige gevallen de krisis verwekt wordt. Het paard moet echter ruim 24 uren in de mest of aarde begraven blijven, vervolgens met stroowisschen goed droog gewreven, met dikke dekens omhangen, en in eenen warmen stal gebragt worden.

Eenige malen heb ik ook met vrucht eene fontenel midden op de ruggegraat aangewend, en die door het losmaken der huid in den geheelen omtrek, alsmede door het ingieten van terpentijnolie in de wond, goed prikkelend gemaakt; vermoedelijk werd daardoor de prikkel en de ontsteking van het ruggemerg af en naar de uitwendige deelen geleid. Dit middel is mij dikwijls van nut geweest, en heeft het dier met de overige middelen hersteld.

In die gevallen waarin men aan het dier niets meer ingeven kan — zoo als gewoonlijk gebeurt, om dat men in den beginne deze gevaarlijke ziekte miskent, en den paarden-doctor te laat tot hulp roept — moeten de uitwendige middelen die herstelling, voor zoo ver die anders nog mogelijk is, alleen te weeg brengen, gelijk zij naar mijne overtuiging en ondervinding, over het algemeen, de gewigtigste voor de genezing dezer gevaarlijke ziekte zijn. Zoo lang het dier maar nog eenigzins slikken kan, alsmede gedurende deszelfs beterschap, geve men hetzelfde zeer dikwijls laauwe meeldrank in, doch gebruike daarbij inzonderheid de voorzorg, den emmer voor het paard niet aan de krib te binden,

den, dewijl het anders den kop menigmaal daarin steekt, en zijn smerig speeksel in het drinken laat vloeijen, hetwelk het dan niet meer zuipt, gelijk men in het algemeen, uit dien zelfden hoofde, de meeldrank steeds vernieuwen moet.

Dáár waar de klem in den bek, na eene uitwendige verwonding, een spijker in de hoof, of andere steek- of schietwonden, het castreren of angliseren, ontstond, moet ook geheel dezelfde handelwijze in acht genomen worden, zoo als boven opgegeven is, doch te gelijkertijd behoort op de verwonding zelve, de meeste aandacht gevestigd, en deze vóór alles verder geopend, en op nieuw onderzocht te worden, of niet nog vreemde lichamen, beensplinters enz. achter gebleven zijn, de etter eenen vrijen uitgang heeft, en niet soms pezen en zenuwen slechts ten halve doorgesneden en door derzelve uitzetting en spanning, de pijnen vermeerderen; al hetgeen door het gebruik van de *sonde* en het mes op nieuw onderzocht, weggenomen en doorgesneden moet worden, ten einde zoo veel mogelijk de wonde vergroot, geheel blootgelegd, en dan met een gloeiend ijzer gebrand kunne worden, waarvan de aanwending bij de genezing van de mondklem, die na eene uitwendige verwonding ontstond, als een onontbeerlijk middel te beschouwen is.

Bovendien wordt het gewonde deel met laauwe melk, verzachtende en pijnstillende laauwarme afkooksels van Althea, Vlierbloezems, Wolkruid, Lijnzaad, Bilzenkruid en gestampte Maankoppen, onophoudelijk gebaad, gestoofd enz. en met Altheazalf, Lijfolie, ligt en los verbonden.

Bij de ontleding der aan deze ziekte omgekome ne paarden , waarmede zij dikwijls eindigt , vindt men op enkele of meerdere plaatsen , het ruggemerg meer of minder ontstoken , met bloed opgevuld , en met een waterig gelei overtrokken hetwelk zich dikwijls ook tot in de scheden der zenuwen verspreidt . Vooral vertoont zich op eenige plaatsen de mergachtige zelfstandigheid met bloed gevuld , en zelfs uitstortingen van bloed . Wanneer de longen mede ontstoken zijn geweest , zoo als dikwijls gebeurt , dan vindt men deze opgezet , vol bloed , en aan eenige plaatsen met koud vuur . Dit is ook het geval met de lever , voornamelijk wanneer het dier eerst later stierf , en de rottige toestand reeds begonnen was ; terwijl de verstijvende kramp der spieren na den dood voortduurt , weshalve men den hals , en de ledematen geheel stijf , hard en uitgestrekt , ja zelfs wel het doode dier op zijne vier uitgestrekte beenen staan vindt . Het cadaver zwelt en gaat spoedig tot verrotting over .

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Bij deze belangrijke , geheel uit de natuur genomen aanmerkingen , zoowel wat de kentekens , het verloop , als de zelden te bewerkene genezing betreft , voeg ik nog slechts de opgave der Duitsche litteratuur , die in VEIT'S , WALDINGER'S , AMMON'S , ROHLWE'S , TENNECKER'S en anderer werken bestaat , en maak inzonderheid opmerkzaam op een klein werkje over de mondklem der paarden van den Hr. BOHLMAN , Doctor der Veeartsenijkunde en opper-Veearts in het Vorstendom Dessau . *Leipsig bij Kollman.* Ook vindt

vindt men eene zeer belangrijke beschrijving der ziekte daarover, in mijn *Allgemeinen Thierarzt. Leipzig bei Seeger.*

XXIV. HOOFDSTUK.

Van de dampigheid of kortademigheid.

„De kortademigheid of dampigheid der paarden, onderstelt altijd eene voorafgegane, ofschoon ook door ons onopgemerkte zuivere of langdurige longontsteking.”

De dampigheid, aamborstigheid of kortademigheid der paarden, is een langdurig lijden der longen, dat gewoonlijk het gevolg van eene voorafgegane zuivere of langdurige longontsteking is, en in eene vasthechting en zamengroeiing der longen met het borstvlies, in eene verharding der longen, in eene ophooping van water in de borstholte, en in werktuiglijke gebreken van het hart, de groote vaten enz. bestaat. Paarden welke veel grof voeder eten, lijden vooral aan de dampigheid, daar het middenrif bij de bovendien reeds gebrekkige uitzetting der longen, bij het inademen niet zoo goed zakken kan; terwijl ook bij het in- en uitademen, de buikspieren zich met meerdere of mindere hevigheid bewegen, hetgeen in eenen hoogen graad der ziekte, dikwijls zoo aanmerkelijk is, dat daarbij het geheele ligchaam in beweging gebragt wordt, en men als het ware het moeilijke voor- en achterwaards gaan van het middenrif, van buiten ziet, daar deszelfs beweging den omtrek

der flanken, nu opwaards dan nederwaards doet gaan, ja het dier zelfs voor- en achteruit stoot.

Eene andere soort van dampigheid, ontstaat in vele gevallen daaruit, dat bij wel gevoede en werkloos gehoudene, ten minste niet aan snel loopen gewende paarden, zich eene menigte slijm in de fijnste takken der luchtpijp ophoopt, deze verstopt, en zoo het vrije uit- en inademen bezwaart. Wij zien uit dien hoofde alle welgevoede zwaarlijvige en dikke paarden, die gedurig maar eene langzame beweging hebben, zoo als b. v. onder eenen ouden voorzigtigen ruitter, de paarden der molenaars, die wel gevoed worden en in eenen gedurigen langzamen gang voor den wagen loopen, zwaarlijvige landvoermans paarden enz., aan deze soort van dampigheid, door eene verslijming der longen lijden, gelijk over het algemeen ook alle paarden, die dik en vet zijn en weinig beweging hebben, in dat geval verkeeren.

Dikwijls kunnen de paarden allengskens aan een snel loopen gewend worden, en de geneeskundige hulp bestaat dan daarin, dat bij het snelle loopen en het daarbij vermeerderde inademen der dampkringslucht, de longen eenigszins geprikkeld worden, en dat zich vervolgens door eene meerdere zamentrekking en werkdadigheid der vaten van de luchtpijp, het opgehoopte slijm door het zoogenaamde proesten zich ontlast (*). Deze paarden kunnen nu niet zoo zeer dam-

---

(*) Men kan zich ten duidelijkste, van hetgeen de schrijver hier zegt, overtuigen, bij een regiment cavalerie, dat uit zijne kwartieren op eene exercitieplaats komt, en welks paarden dik, vet, maar door te veel rust, weinig aan het hard loo-

dampig genoemd worden, maar zij lijden slechts aan verstopping en verslijming in de takken van de luchtpijp, waarbij overigens hunne longen zeer gezond kunnen zijn. Dit blijkt dan deels uit hun sterk proesten, deels uit hun gezond hoesten, hetgeen bij alle wezenlijk dampige paarden, dezulken namelijk, die aan langdurige ziekten der longen lijden, ontbreekt.

Het beste genees- en voorbereidingsmiddel voor het snelle loopen, bij deze soort van kortademigheid, is derhalve om de paarden allengskens aan dit snelle loopen te gewennen, hun weinig en slechts ligt verteerbaar voeder en zelfs maar in kleine, doch dikwijls herhaalde portien, en hun voorts weinig of geheel geen hooi te geven.

Op deze wijze worden in Engeland, de hard-draverspaarden, tot dien dienst, in bijzonder daarvoor bestemde instituten voorbereid. Zij bekomen aldaar slechts weinig en zacht voedsel, zoo als gemalen haver met zemelen, en zulks 's morgens te 6, te 9, te 11, te 3 en dan wederom 's avonds te 6 ure, in kleine portien,

zoo-
—————

loopen gewoon zijn. De eerste aanvallen, welke dan het regiment maakt, gaan dan altijd niet heel spoedig, en na het commando woord, „halt,” ontstaat door het gansche front een proesten en een ontlading van slijm uit den neus, hetwelk echter van dag tot dag, bij de herhaalde aanvallen, die steeds sneller en sneller worden, al meer en meer vermindert, tot dat zulks na het halt maken, slechts nog bij weinige zeer dikke en verslijmde paarden gehoord wordt. Dit gebeurt niet alleen bij de militaire, maar ook bij jacht-, wagen- en alle andere paarden, die niet aan het rasche loopen gewoon zijn, en bij te veel voeder, te weinig snelle beweging hebben.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

zonder het minste hooi, terwijl zij te gelijker-
tijd 's morgens en 's namiddags, van dag tot
dag in snellen gangen, en op grootere afstanden
geoeffend worden, tot dat zij eindelijk aan de
snelste loopen gewoon zijn, wanneer dan hunne
opvoeding in de loop instituten voleindigd is,
en zij uit dezelve aan den eigenaar terug gege-
ven, maar ook nog in diens stal, tot aan den
eigenlijken wedloop, steeds op dezelfde wijze
behandeld worden. Eene opvoedings methode
die men ook in dier voege, bij menschen, die
zich tot hardloopers vormen willen, aan-
wendt (*).

Eene andere soort van dampigheid, de eigen-
lijke aamborstigheid, is een klampachtige toe-
stand der longen, die bij paarden slechts als
een begeleider van andere ziekten voorkomt,
alleen van dezen afhankelijk is, en in geen
deele hier t'huis behoort.

De kenteekens der dampigheid en vooral van
den hooger grad dezer ziekte, zijn zeer dui-
delijk, en niet te miskennen. Het dampige
paard namelijk, hoezeer geheel koorts vrij, slaat
in de flanken, en beweegt de buikspieren, bij
elk in- en uitademen, met eene meerdere of
min-

(*) Het snelle loopen is daarom, in het voorbijgaan gezegd,
(zoo als ik in verschillende mijner werken uitvoerig bewezen
heb) een bij eenige krachten geoeffend talent, dat men als een
geheel onbestaanbaar en ongeldig bewijs voor de deugdelijkheid
en braafheid eens paard, bij de prijsuitdeeling wegens de
paardenteelt van een land, behoorde te verwerpen. Men
zie daarover mijn *lehrbuch der gestütswissenschaft. Prug bei
Calve.*

mindere inspanning, terwijl daarbij in dezelfde mate, de neusgaten verwijden. Tevens wordt er bij het uitademen, aan de zijden van den buik, van de ware ribben tot in den omtrek der flanken, eenen rimpel, en bij het inademen een band gevormd, die meer of minder ingedrukt en verheven, en uit dien hoofde nu meer dan minder in het oog vallend is (*). Wanneer men het dier, zóó door toedrukking der luchtpijp prikkelt, dat het hoesten moet, dan is deze hoest kort, dof en heesch, en het paard zet de borst hierop niet uit, of doet dit slechts zeer zwak, en met eene zeer merkbare zwakheid der longen. Moet het snel loopen, of eenen zwaren last trekken, vooral berg op, dan vermeerdert de beweging der flanken, het opsperren der neusgaten en het vormen van een rimpel en band, aan de vlakke zijden van den buik zelfs begint het dier dan ook wel te kugchen, te snuiven en eenen roghelenden, sluitenden toon van zich te geven, het beeft aan al de poten, bekomt eenen hevigen aandrang van het bloed naar den kop, de oogen

WOR-

(*) Het korte en doffe hoesten en het gebrek aan een krachtig borst zetten van het paard daarna, is eigenlijk het bijzondere kenteeken der dampigheid, die uit eene moeder of minder chronisch lijden der long ontstaat; daar eene bloote kortademigheid, een verbindeerd in- en uitstroomen der lucht in de long, en daaruit voortkomende trekken der flanken en opsperren der neusgaten, ook uit andere oorzaken, bij voorbeeld, na polijpen in de neus- en keelholte, ontsteking en opzwellling van de deksel van de luchtpijp en de luchtpijp zelve, als mede na de reeds gemelde verslijming der takken van de luchtpijp, ontstaan kan.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

worden even als met bloed gevuld en treden uit hunne holten; en wanneer men het dier, in dien staat, niet spoedig eenige rust geeft, dan stort het eindelijk neder, en kan, wanneer men hem niet spoedig lucht geeft door het tuig, zadel enz. wegtenemen, en door eene snelle aderlating te hulp komt, stikken, of door het springen van een bloedvat in de long, of anders aan eene zenuw-beroerte, sterven.

Overigens eten deze dieren nog met veel lust, behalve dan wanneer zij kort te voren in onzen dienst veel geleden hebben, in welk geval zij weinig of geheel niets nuttigen. Ook wordt telkens na het eten, voornamelijk na het genot van veel hooi, hun toestand veel erger en merkbaarder; zoo dat men zulke paarden, het beste, na den eeten, beoordeelen kan.

Behalve de werking der longen, gaan alle verrigtingen, even als in den gezonden staat, hunnen gewonen gang; de drekstoffen en pis worden regelmatig ontlast, slechts het haar is gewoonlijk stroef, glansloos, en de verharing geschiedt zeer langzaam, zoodat deze paarden eerst in het voorjaar beginnen te verharen, wanneer de andere gezonde paarden dit reeds lang gedaan hebben.

De paarden liggen zich bij deze ziekte neder, doch zelden zoo, dat zij de voorbenen daarbij onder den buik trekken. De meeste dezer zieke paarden leggen altijd maar lang uitgestrekt op de eene of de andere zijde; en hetgeen nog zeer op te merken valt, zulke dieren, rollen en wentelen zich niet om, zoo als vele paarden doen, wanneer zij, na het ontuigen of ontzadelen, op een zacht leger staan, of op eenen zachten grasgrond weiden. Men

Men hoort dezelve dikwijls in den staat van rust, maar nog meer, wanneer zij snel in beweging gebragt worden, kort, droog en dof hoesten; een geprikkelde en ziekelijke toestand der longen, die bij een opkomende droes nog vermeerderd wordt.

Bij eenen hoogerem graad dezer ziekte, is de beweging der flanken, het opsperren der neusgaten, het trekken van de band in den omtrek der flanken, het doffe hoesten nog veel sterker; het midden rif wordt dan met zulk eene hevigheid, bij het in- en uitademen, vóór- en achterwaarts in beweging gebragt, dat daardoor het geheele dier geschokt en voorwaarts geschoven wordt, zelfs in den staat van rust; de flank gelijkt dan naar eene blaas, die bij het inademen opgezet wordt, en bij het uitademen wederom zamenvalt, zelfs als hetware, in elkander zinkt.

Zoodanige paarden hebben steeds stroef en glansloos haar, eene bleek en kleurloos slijmvlies van den neus en de keel, en zijn over het algemeen mat en krachteloos. Overigens eten zij nog, leggen zich neder, hoewel nooit zeer lang, en rollen en wentelen zich nooit. De afscheidingen en uitwerpingen hebben gewoonlijk hune natuurlijke en gezonde hoedanigheid.

Wat de oorzaken dezer ziekte betreft, deze zijn hierboven, reeds vermeld, namelijk, de eigenlijke dampigheid veronderstelt altijd eene zuivere of langdurige longontsteking, al verliep deze ook onbemerkt voor den eigenaar en oppasser van het dier, of keerde soms op die wijze meermalen terug. Uit haar ontstond dan eene onvolkomene verdeeling, eene vasthechting

en zamengroeiing der longen met het borstvlies, verhardingen in de longen, en eene meer of mindere ziekelijke gesteldheid, die de bedoelde ziekte voortbragt. Eene bloote verslijming der takken van de luchtpijp, eene ophooping van vet, spruit voort uit te veel voedsel, groote rust, weinig beweging en eene eigendommelijke vatbaarheid van het dier tot vet worden.

Zeer heete en vurige paarden, zijn derhalve aan deze ziekte het meest blootgesteld, om dat zij door hun levendig temperament, zich door het snelle loopen of door zwaren dienst, het eerst verhitten en wederom koude vatten, en dan door eene gestremde huiduitwaseming of anders eene snelle afwisseling der temperatuur, na gebruik van koud drinken, op eene verhitting, zich des te eerder eene longontsteking berokkenen, die dan de dampigheid als gevolgen eener langdurige naziekte achterlaat.

Het verloop dezer ziekte is zeer verschillend; er zijn paarden, die bij eenen langzamen gang, vele jaren met deze ziekte leven kunnen; anderen wederom, worden in korten tijd wormig en snotterig, of sterven aan nieuwe ontsteking ziekten der long. Zij blijven altijd echter — hoe lang zij ook leven mogen — in vele opzigten, ziek, mat, en verzwakt, daar hun gezonde longen ontbreken, die voor het algemeene behoud der gezondheid even zoo noodzakelijk zijn, als eene regelmatige spijsvertering; want de werkingen der longen op het bloed is even zoo belangrijk als de spijsvertering.

Vroeger of later derhalve, vervallen deze paarden in eene uitterende koorts, longtering, worm en snot, of besmettelijke koorts, onder wel-

welke ziekten zij eindelijk bezwijken. Ook wordt ieder ziekelijke prikkel, bij hen maar al te ligt, op de bovendien reeds zieke en geprikkelde long afgeleid, en eene zuivere of langdurige longontsteking verwekt, die bij hen altijd doodelijk wordt. De reeds voorhandene verhardingen in de long, gaan tevens bij nieuwe aanleidingen tot ontstekingen, ligt tot ettering over, en brengen eene doodelijke ettering in de longen, longtering, snot en worm, voort.

De voorspelling bij deze kwaal kan nooit gunstig zijn, daar wij de ziekelijke aandoening in de longen niet kennen, en haar slechts in de zeldzaamste gevallen grondig genezen kunnen. Ook weten wij niet of en op welke wijze de lever, te gelijk met de longen, geleden heeft, en derzelve werkzaamheid nog bevorderen kan of niet (*). Daarentegen kan men aannemen, dat deze langdurige ziekte, bijna altijd, ongeneeslijk blijft, de genezing althans niet volkomen gelukt, en de voorspelling naar deze ondervinding inrigten.

Tot het beproeven van de genezing behoort vóór alles:

1.) De honger kuur. Het is dus noodzakelijk, het paard zoo weinig mogelijk, en slechts zacht voeder, zoo als een weinig, haver met ze-

---

(*) De lever heeft bij deze longziekte bijna altijd meer of minder mede geleden; van daar de gebrekkige eetlust of het gedurige lakseren, waaraan dergelijke zieken zoo dikwijls lijden, de bleekheid der met gele vlakken doortrokken slijmvliezen, het stroeve en glanslooze haar, de algemeene matheid dezer dieren en hunne neiging tot rottige ziekten.

zemelen, in het geheel geen hooi, en het voedsel alleen in kleine portien, te geven.

Hoe ligter het gevoed wordt, des te beter is het; want daardoor wordt de bewerking van de opslurpende vaten in het dierlijk ligchaam het meeste bevorderd, en daardoor de verstoppingen en verhardingen nog het eerste weggenomen.

Wanneer het de omstandigheden van den eigenaar veroorloven, het zieke paard in de lente te weiden op een droog en bergachtig land, dan is zulks een voornaam geneesmiddel; zoo niet, dan doet ten minste de voeding in het voorjaar, met klein gensnedene hondsbloemen en distelen, onder het gewone voeder gemengd, groote dienst. Deze voeding, die reeds in het hoofdstuk over den stillen kolder aangeraden is, moet zoo lang voortgezet worden, als slechts de hondsbloemen en distelen bruikbaar voor het paard zijn. Zoodanige kruiden zijn in het voorjaar verkieslijk, tot genezing dezer kwaal, boven alle andere inwendige geneesmiddelen, en kunnen daarbij niet genoeg aanbevolen worden, om dat deze middelen het meest oplossend werken, de verstoppingen in de vaten van den onderbuik wegnemen, en zacht ontlasten.

Bij gebrek van dit middel is het raadzaam, glauberzout op het voeder te geven, en bij de wezenlijke hardlijvigheid, de purgatie, welke in het hoofdstuk over den stillen kolder aanbevolen is; hoewel men deze hier in eenigzins kleiner, en meer verdeelde giften moet toedienen.

Behalve het vorenstaande, bewijst:

2.) Eene fontanel onder den buik, en wel zoo ver mogelijk voorwaarts aangebragt, dermate dat zij onder de borst te leggen komt, eenen
groot

grooten dienst, tot de mogelijke genezing dezer ziekte. Doch de werking dier fontenel, die hier eene langwijlige ziekte te bestrijden heeft, behoort niet vlugtig en enkel snel prikkelend te zijn, maar vele maanden, ja halve en geheele jaren, in ettering gehouden te worden; en daar het dier daarbij tot alle dienst gebruikt kan worden, zoo kan de langdurige aanwending der bedoelde fontenel, alleen verhinderd worden door het vooroordeel van den eigenaar en oppasser tegen dezelve; hetgeen de paarden doctor moet weten tegen te gaan.

In allen gevalle, gaat de genezing, indien zij anders volledig mogelijk wordt, dat zelden gebeurt, slechts zeer langzaam voort, en men kan eerst na verloop van maanden, bij de voortgezette aanwending dezer middelen, en de hongerkuur, eenige beterschap van de kwaal bemerken.

Overigens spreekt het van zelf, dat bij gebrek van groen voedsel, en voornamelijk van distelen en hondsbloemen, het aangeradene prikkelende purgeermiddel, slechts van tijd tot tijd, bij voorbeeld van 5 tot 3 weken, herhaald behoeft te worden.

Het is merkwaardig dat zelfs de groene klaver, als een zeer voedzaam voeder, bijzonder gunstig voor de genezing is, zoodra dezelve slechts zeer matig aan het zieke dier gegeven, en het niet verder met enig ander voeder onderhouden wordt.

De ontleding van dampige paarden levert de volgende verschijnsels op. De eene of de andere vleugel der long is somtijds opgezet en vergroot, en heeft eene slechte kleur, terwijl die

somtjds wederom samengetrokken en verkleind is. In beide gevallen, echter, is de long op verschillende plaatsen, met het borstvlies vastgegroeid, en hier en daar verhard. De takken der luchtpijp zijn met slijm gevuld, een slijmig vocht heeft zich over de geheele long verspreid, en de borstholte is meer of minder vol water.

Gewoonlijk vindt men ook verhardingen in de lever, eene opzwellung van dit deel, en eene meer of min ziekelijke verandering in deszelfs geheele zelfstandigheid en kleur. Ook in het middenscheil vindt men verhardingen, en bij voortdoring van deze ziekte, vertoonen zich verhardingen in de klieren, en zelfs wel aanvankelijke teekenen van de snot en worm.

Aanmerking van den Hoogduitschen vertaler.

Terwijl ik het hier gestelde, uit mijne veeljarige en talrijke praktijk, bevestigte, veroorlove ik mij om slechts nog op de heilzame werking der hongerkuur opmerkzaam te maken, en die wel bijzonder aantebevelen, in alle gevallen waar het kwaad niet reeds zoo ver heen is, dat zich ten gevolge der algemeene zwakte, en gebrekkige opslorping van de zuurstof uit de dampkringslucht, door de longen, teekenen van de worm en snot vertoonen. Ook in alle andere gevallen heeft dit middel, in verband met eene lang onderhoudene fontanel onder den buik, en het gebruik van hondsbloem, distelen en klaver, in de lente en zomer, mij bijzonder goede diensten bewezen, en ik heb door hetzelfde alleen, zieke paarden van deze soort hersteld, tot welker genezing, ik en andere ervaren paarden-

doc-

doctors, reeds alle hoop opgegeven hadden; weshalve ik wensche dat deze geneeswijze meer in achtgenomen en beproefd mogt worden.

XXV. HOOFDSTUK.

Van de Borstwaterzucht.

„ De borstwaterzucht der paarden is altijd eene ongeneeslijke ziekte.”

De borstwaterzucht is het gevolg eener voorafgegane zuivere of langdurige longontsteking, zieke lever en gebrekkige werking der opslurpende vaten. Zij komt niet zeldzaam bij paarden voor, die aan al deze opgenoemde ziekten dikwijls onderworpen zijn, en behoort ongelukkig onder de ongeneeslijkste kwalen dezer dieren; want men heeft bij dezelve niet enkel met eene verzameling van water in de borstholte, maar ook met eene zieke long en lever, en met eene ziekelijke werking der uitwaseming en opslorping zelve te doen, derhalve met eene algemeene ziekte, welke om meer dan eene reden, niet weg te nemen is.

Somtijds volgt deze ziekte dadelijk op eene longontsteking, hoedanig derzelve character ook zij, of liever de eerstgemelde kwaal eindigt met haar en gaat in haar over. Nog menigvuldiger echter verschijnt zij later daarna, ontstaat eerst wederom als gevolg van de longontsteking, uit vastgroeiingen van de longen met het borstvlies, verhardingen in de longen enz. of zij is het

het gevolg eener daarbij ontstane zieke lever, of ziekelijke werking der watervaten en klieren in het bijzonder.

Bij deze oorzaken ontstaat zij vooreerst langzaam, en wordt in hare eerste verschijnsels, even zoo weinig opgemerkt, als de eerste ziekten uit welke zij ontstond; vandaar dat wij hier en daar paarden de borstwaterzucht zien krijgen, zonder ergens eene voorafgegane ziekte te hebben bemerkt. (*)

De eerste teekens van de borstwaterzucht, geven zich daardoor te kennen, dat het dier gebrek aan eetlust en vele afwisseling in dezelve toont, zonder dat eene plaatselijke of algemeene ontsteking hierbij opgemerkt wordt. Het dier komt in allen opzichte vrij van koorts voor; de drekstoffen en pis worden behoorlijk ontlast; slechts in het zweet is het moeijelijk te krijgen, en zoodra men hetzelfde in eene snelle beweging brengt, ontstaat er een drooge hoest, een meer of minder kortademen en slaan der flanken. Bij het in- en uitademen, begint zich de in het vorige hoofdstuk beschrevene rimpel, in den omtrek der flanken voor te doen, het dier spert daarbij de neusgaten op, en is niet in staat lang snel te loopen, of spoedig eenen berg te beklimmen. In den beginne der ziekte gaat het dier nog wel liggen, doch zonder lang op eene plaats te

---

(*) Daar waar wij de borstwaterzucht aantreffen, vinden wij ook nog eene voortdurende ziekte der long en ook grotendeels van de lever, waarvan de ophooping van het water in de borsthulte, slechts eene kenteeken is.

te rusten, deszelfs haar wordt stroef en glansloos, het staat in den stal, en zelfs in de vrije lucht, los en zijnen eigenen wil overgelaten, als ware het in diepe gedachte verzonken, bij het gevoel van het ontstaan zijner ongeneeslijke kwaal.

Later wordt de tong vuil, met slijm bedekt, en geel beslagen; de slijmvliezen van de keel en den neus verliezen hunne levendige roode kleur, worden bleek en met geelachtige vlakken en strepen gemarmerd. Dit is niet zelden mede het geval met het ondoorzigtig hoornvlies van het oog. De eetlust houdt bij tusschenpozing geheel op; de drekstoffen zijn in den beginne hard en donker gekleurd, in het vervolg dun en stinkend. De pis is weinig en donkerkleurig; er ontstaat (vooral 's avonds) somtijds eene koortsachtige huivering, die het dier zeer afmat en in eene langzame koorts overgaat. Het paard verliest daarbij, bij toeneming, alle moed, kracht en opgeruimdheid, en de jongste, anders nog zoo vlugge en levendige paarden, staan, zelfs bij alle aansporing, in het vrije aan zich zelve overgelaten, zonder de minste levendigheid. De hoest, de beweging van den buik, het opsperren der neusgaten, en de rimpel bij het in- en uitademen, wordt sterker, en loopt zelfs in den staat van rust, in het oog. Het dier vangt nu aan met de voorpoten, angstig en gespannen, als een bevangen paard, te gaan, behalve dat het de beenen daarbij niet verschuift, maar onder het lijf terughoudt. Voornamelijk wordt dezen zieken paarden, het gaan over den stal-drempel, gelijk ook het bestijgen van eenen berg, moeilijk, en nog moeilijker het afklimmen

men van eenen berg, naardien daarbij het water in de borstholte van het middenrif, naar voren gedrongen, zoo veel te meer op de longen drukt en hare vrije beweging stremt. Het dier kermt en steunt daarbij, ook bij snelle wendingen, even als een paard, dat aan longontsteking of de bevangenheid lijdt, zonder dat hierbij de hoef in het minste ontstoken, of de spieren der beenen zelve door rhumatische pynen aangetast zijn. Het legt zich nu in het geheel niet meer neder, en er ontstaan waterige en zuchtige gezwellen onder den buik, aan den koker bij ruinen, den den ujer bij merrien, en wijders aan de achterbeenen, niet zelden ook aan den kop, aan de bovenste oogleden, en aan de zijden van de onderkaak. Het dier wordt mager, de haren vallen op eenige plaatsen uit, het oog verliest alle levendigheid, de oogleden sluiten zich onwillekeurig, de onderlip en ooren hangen slap, naar beneden, en het dier neemt geen deel meer aan iets, terwijl het eeniglijk met het gevoel van zijnen nabijzijnden dood, schijnt te leven.

In dezen toestand blijft het, tot dat zich kolkachtige stinkende afgangen, eene rotkoorts of de worm en snot voordoen, die zeer spoedig eenen hoogen graad bereiken en het dier doodden.

Voor de oorzaak dezer ziekte kan men voornamelijk, eene voorafgegane, zuivere of langdurige longontsteking houden, die slechts onvolledig genezen is, en hetzij onmiddellijk in de borstwaterzucht overging, of uit andere daarbij opgekomen ziekten der longen, zoo als verhardingen, vastgrochtingen met het borstvlies, eene onttaarde lever enz. ontstond. Evenwel kan ook

ook slecht voedsel, voornamelijk muf, bestoven en verschimmeld voeder, aanleiding daartoe geven, omdat hierdoor de watervaten in het algemeen lijden, en de opslorping der klieren meer of minder belemmerd wordt. Tevens zou ook wel eene gestremde en onderdrukte uitwaseming eene (hoezeer slechts middelijke) aanleiding daartoe kunnen verschaffen; gelijk deze ziekte doorgaans ook als een gevolg van eene algemeene zwakte of die der opslorplingsvaten in het bijzonder, te beschouwen is.

Het verloop der ziekte is zeer onbepaald, maar zij duurt nogtans, naar mijne waarneming, bij paarden niet langer dan een half jaar; oneindig menigvuldiger sterven zij reeds na eenige weken, hoogstens maanden, aan dezelve.

Korte tijd voor den dood des diers beginnen de waterige en zuchtige gezwellen aan het lichaam meer of minder te verdwijnen, doch daarbij neemt de benaauwdheid, de kortademigheid, de hoest en slagen in de buik toe, terwijl niet lang daarna de dood, door verstikking, verlamming der long en zenuw-beroerte, volgt. De voorspelling bij deze ziekte kan nooit gunstig zijn; integendeel is zij, zoodra dezelve zich wezenlijk gezet heeft, altijd doodelyk, want noch inwendige, noch uitwendige middelen, vermogen dan iets tot hare genezing bij te dragen, zelfs niet de aftapping van het water, waarmede men bij dieren niet eenmaal het leven verlengen kan, maar het dier slechts des te eerder, door eene veroorzaakte nieuwe ontsteking in de long doodden zoude, daar men aan het dier, niet even als bij den mensch, bijzondere positiën en houdin-

dingen daarbij aanwijzen, en over het algemeen het verband niet zoo doelmatig tot deze operatie inrigten kan.

Ook zal aan eene zoodanige verlenging van het leven des diers, dat wij bij deze omstandigheden niet tot onzen dienst gebruiken kunnen, nooit iets gelegen zijn. Bij elk begin der ziekte, over welke wij nu helaas, weinig zekere waarnemingen bezitten, zoude het weldadigste werken eene fontanel aan de borst, die men lang in ettering houdt, benevens de hongerkuur; maar in die gevallen, waar men zekere teekens van haar aanwezen heeft, en wij daarbij geroepen worden, komen wij gewoonlijk te laat, en het dier is dan niet meer te redden. Eene fontanel aan de borst, voornamelijk wanneer men die zeer prikkelend maakt, bespoedigt dan slechts den dood van het dier; even weinig kunnen wij met pis- en zweetdrijvende middelen uitvoeren.

De ontleding dezer dieren, levert de volgende verschijnselen op. De borstholte is meer of minder vol water, dikwijls verschillende emmers; de longen zijn aan de eene of de andere vleugel, somtijds echter ook in derzelve geheele zelfstandigheid, verkleurd, gezwollen, verhard, en op eenige plaatsen met het borstvlies vergroeid. Bij tijden treft men dezelve ook wederom verkleind en als zamen gekrompen, aan. Het hart en de groote vaten zijn slap en met lijmpa, opgevuld, zoo dat men geheele polijpen daarin vindt. De lever is evenzeer meerder of minder ziek, verhard, verkleurd, gezwollen, en zelfs op eenige plaatsen brandig. De groote klieren van de maag en bijna alle, die van het middenscheil zijn meer of minder ver-

verhard en gezwollen, terwijl zich op vele plaatsen, tusschen de huid en de daaronder liggende spieren, mitsgaders tusschen de uitwendige en inwendige oppervlakte derzelve, zoo als ook tusschen hare verdeelingen, een waterachtig ziltig vocht bevindt; de watervaten zijn opgezet, en hier en daar vertoonen zich wormbuilen. Het cellen-weefsel, waar zich de zuchtige gezwollen bevonden, loopt over van water.

XXVI. HOOFDSTUK.

Van den doorloop of Diarrhé.

„ *Alle ziekelijke werkingen des darmkanaals, hebben de nadeeligste gevolgen voor het behoud der gezondheid van het dier.*”

De doorloop is eene niet zelden voorkomende ziekte der paarden, (voornamelijk bij jonge en zeer oude), welke hoezeer niet onmiddellijk doodelijk, nogtans verschillende kwalen voortbrengt, aan welke de dieren eindelijk toch omkomen.

Zij begint daarmede, dat de drekstoffen, in eenen lossen, en vervolgens in eenen vloeibaren vorm ontlast worden, terwijl zich daaronder ook wel onverteerd voeder bevindt, en het paard daardoor in het algemeen, meer of minder verzwakt, mager wordt, en stroef van haar voorkomt. Vooral is dit laatste het geval bij jonge paarden, die aan den doorloop lijden; bij paarden van middelbare jaren bemerkt men

Q

zulks

zulks niet altijd; zij behouden hunne krachten, blijven dik, zijn glanzig van haar, en verminderen daardoor noch aan moed, noch aan gezondheid; zelfs schijnt het als of door eenen langdurigen, als het ware, tot eenegewoonte geworden doorloop, zoodra dezelve niet te sterk is, en geene onverteerde voeder klompen mede afgaan, de gezondheid van het dier des te beter onderhouden wordt, en de snelle onderdrukking van dien loop, is daarom in dat geval altijd schadelijk, en brengt de nadeeligste gevolgen te weeg. Wij zien zelfs dikwerf daarna zuchtige gezwellen aan den buik en de beenen, alsmede de borst-, buik- en waterzucht ontstaan, gelijk ook de dieren de mok, oogontsteking en den stillen kolder krijgen, zoodat men hier bij de stilling van den doorloop, met groote voorzigtigheid te werk moet gaan, terwijl men daartegen bij jonge en zwakke, of oude paarden, de herstelling van den loop, spoediger bevorderen moet, om daardoor eene volkomene vermagering, teringkoorts, snot en worm voortekomen.

De oorzaken welke deze ziekte voortbrengen, zijn zeer verschillende: bij zuigende veulens, geeft dikwijls de melk der merrie, die niet goed is, omdat zij bedorven voedsel, muf hooi en vochtige haver geniet, aanleiding tot die ziekte, of wel er verzamelt zich, wanneer men langen tijd het veulen van de moeder afzondert, veel melk in den uijer der laatstgemelde, die hare zachte hoedanigheid verliest, terwijl het veulen na de terugkomst bij zijne moeder, al te gulzig drinkt, en zich op die wijze, de door lang hongers lijden, boven dien ver-
zwak-

zwakte maag, met die bedorven melk overlaadt. Ook ontstaan bij veulens dikwerf zuren in de eerste wegen, en brengen den doorloop voort, even als bij oude paarden, die met meel, koorn enz. gevoed worden. In dat geval verschaffen de ophooping van galachtige stoffen in het darmkanaal, eene ziekelijke aandoening der lever, en daarbij ontstane gebrekkige gal, mede eene oorzaak tot den doorloop, zoo als ook windverwekkend en stinkend voeder, stinkend water enz.

Somtijds ontstaat deze ziekte bloot na eene te snelle verwisseling van het voeder, bij voorbeeld, op stoeterijen in de lente, waar men het drooge voeder, eensklaps met de weide en het versche voeder, verwisselt, en zoo wederom omgekeerd, van het versche tot het drooge voedsel overgaat. Voorts uit eene afwisseling van het drinkwater, gelijk menig water doorgaans de eigenschap bezit van den loop te verwekken en te onderhouden, zoo als ook door het genot van sommige planten op de weide en onder het hooi.

Vervolgens geeft een hard en onverteerbaar voedsel, vooral bij jonge en nog in het algemeen zwakke paarden, de aanleiding tot den loop, zoo als ook, een week, welligt nog daarbij verzuurd voedsel, denzelven eveneens verwekken kan. Ook zijn hier en daar de wormen schuld aan den loop, hoewel zulks bij paarden de zeldzaamste oorzaak zij. Eindelijk kan eene gestremde huiduitwaseming, die met het darmkanaal, in een zoo naauw verband, of liever in eene gedurige wederkeerige werking staat, dikwerf de oorzaak tot den doorloop opleveren,

die dan eene daardoor verwekte algemeene zwakte des darmkanaals, eene neiging tot opzetting, en als gevolg, eene ziekelijke prikkelbaarheid van hetzelfde onderhoudt, welke voor het dier als eene gewoonte of eene tweede natuur wordt.

Wat het verloop dezer ziekte betreft, dit rigt zich naar de oorzaken, welke haar voortbragten en onderhielden. Bij derzelver voortdoring kunnen de gevolgen daarvan niet uitblijven, en wij zien derhalve den loop slechts dagen en weken, maar ook wel maanden, ja geheele jaren duren, en eindelijk de kwaal zoo vast worden, dat zij zelfs na het wegnemen der eerste oorzaken, niet verdwijnt; terwijl een verzwakte en ziekelijk geprikkelde toestand van het darmkanaal ontstaat, die de kwaal van zelf onderhoudt, en toenemen doet, wanneer zich nog andere gelegenheids oorzaken, tot dat einde als zuren, bedorven of ook slechts veranderd voedsel, water enz, voordoën. Menige paarden laxeren na het genot van elk vreemd, hun onge woon water, voornamelijk dan wanneer zij altijd enkel vlietend water dronken, en nu op eens tot bronwater overgaan. Dit gaat echter wederom van zelf weg, zoodra zij nogmaals tot hun eerste drinkwater terugkeeren.

Bij menige paarden wordt het laxeren eene gewoonte, eene crisis, en zij raken de droes en alle andere ziekten langs dezen weg kwijt, zijn zoo lang de diarrhé, het spreekt van zelfs, matig voortduurt, gezond, en worden dikwijls zeer ernstig ziek, wanneer men deze afwijking, door zamentrekkende middelen onderdrukken wil. Zij blijven sterk en gezet daarbij, en zijn nooit ge-

gezonder dan wanneer het laxeren bij hen de gewone gang is.

Wederom andere, voornamelijk jonge paarden, vermageren daarbij binnen [weinig] tijd, worden stroef en glansloos van haar, verliezen den eetlust, verminderen in krachten, en bekomen eindelijk ook wel zelfs de waterzucht, worm, snot en rotkoorts.

Paarden die van de weide terugkomen, en op eenmaal droog voeder, warme stallen, ander water enz, bekomen, krijgen gewoonlijk de diarrhé die nogtans bij het gewennen aan het drooge voedsel, ander water en hunnen tegenwoordigen toestand, in het algemeen van zelfs wederom weg gaat, en zulks te meer, hoe spoediger hunne algemeen verzwakte gesteldheid, door eene goede oppassing, verpleging en voedsel, verholpen wordt. (*)

Stinkende zoogenaamde kolijkachtige doorloopen, die zoo als bij rotkoortsen, bij langdurige long en lever ontstekingen enz., een gevaarlijk teeken zijn, en niet zelden den nabijzijnden dood aankondigen, komen niet in dit hoofdstuk te pas, en zijn in dien vorm bij deze ziekten vermeld geworden.

De voorzegging bij den loop, wanneer dezelve niet door geheel bijzondere oorzaken voortge-

---

(*) Bijna alle uit Moldavie en Wallachije, Bessarabie, en de Buckowina, bij ons gebragte zoogenaamde poolsche remonte paarden, lijden, bij hunne plaatsing bij de Cavallerie, aan den loop, die bij de toenemende krachten hunner spiijverteringsorganen, van zelf vermindert, of door eene fontanel onder den buik, het zekerste en weldadigste voor hen, weggenomen wordt.

Aanmerking van den Hoogduitsehe Vertaler.

zoo dikwijls gebeurt, moet men vóór alles, en gebragt is, en het in onze magt staat, al dat gene te verwijderen, wat de aanleiding daartoe gegeven heeft, kan altijd gunstig zijn, al gaat de genezing zelve slechts langzaam voort. Deze laatste bestaat, vooral in de verwijdering der oorzaak, welke deze ziekte verwekt heeft, en die de paarden doctor, zoo veel mogelijk op sporen en wegnemen moet. Men behoort daarom acht te geven op het voedsel, het water, de verblijfplaats en den dienst der dieren, en niets onbemerkt te laten, wat slechts ergens, naderbij of verder af, de oorzaak daartoe kan verschafft hebben. (*)

Dikwijls ligt het heel duidelijk in de eene of andere oorzaak, wegens het voedsel, het water, de verblijfplaats enz, en men begrijpt niet hoe deze duidelijke oorzaak miskend, en over het hoofd gezien kan worden, hetgeen toch door theoretische veeartsen, zonder praktisch gevoel en zonder nadenken, die als enkele geleerde, zoo als

men

(*) Dikwijls moet de oorzaak alleen in muf en meer of minder bedorven voeder, ander water, de verblijfplaats der dieren, den dienst enz, gezocht worden, en de ziekte houdt van zelve, en zonder het gebruik van eenige medicamenten, op, zoodra slechts de oorzaak der kwaal verwijderd, den dieren ander voedsel en ander water gegeven wordt, dezelve uit eene vochtige koude verblijfplaats, in eene droogen warmen stal gebragt worden, en de weide of het hooi met ander verwisseld, mitgaders hunnen dienst veranderd wordt. Zoo heb ik, bij voorbeeld, aan de Donau en den Mein, verschillende paarden gevonden, welke den loop niet kwijt raakten zoo lang zij schepen trekken moesten, en niet alleen, terwijl zij van dit trekken warm en verhit waren, door koude modderpoelen, moerassen en staande water plassen en den stroom, zelden afwisselend moesten waden, maar ook nog uit de staan geblevene stinkende wateren dronken; hoewel hen een anderen dienst binnen korten tijd genas

Aanmerking des Hoogduitschen Vertaler.

men zegt, het bosch maar de boomen niet zien, zoo dikwijls geschiedt, daar slechts altijd dat gene als oorzaak opgezocht wordt, wat verafgelegen is, en menigmaal in eene bloote, losse en ingebeelde veronderstelling bestaat, terwijl de ware oorzaak, genoegzaam met voeten getreden wordt, en intusschen steeds voortduurt.

Na dat aldus de ware oorzaken opgezocht, en zoo veel mogelijk verwijderd zijn geworden, komt het dan nog maar daarop aan, de maag en het darmkanaal te versterken, en aan, dezelve de gewone werkzaamheid terug te geven, hetgeen het gemakkelijkste van de zaak is, wanneer men slechts te voren, de oorzaken der kwaal zelve grondig weggenomen heeft, dat in vele gevallen tot de moeilijkste vraagstukken behoort, daar het dikwerf niet altijd in onze magt staat, het voedsel, het water, den dienst, de verblijfplaats enz. te veranderen.

Dáár waar bij voorbeeld, zoo als bij zuigende veulens, de melk daar merrie niet van de beste hoedanigheid is, moet deze door beter voedsel voor de merrie, door mindere afzondering derzelve van het veulen (men zie de oorzaak daarvan hier boven) verbeterd worden; zijn er zuren voorhanden, zoo als zeer dikwijls bij jonge dieren het geval is, dan geve men een mengsel van twee deelen magnesia en een deel Rhabarber of ook slechts Rapondica, in den vorm van pillen of drank, naar mate van den ouderdom en de hevigheid van het kwaad, tot onderscheidene eetlepels vol, bij herhaling in.

In het geval waarin opgehoopte galachtige vuile stoffen in het darmkanaal, wormen enz., aanleiding tot den doorloop gegeven hebben, hetgeen

zoo dikwijls gebeurt, moet men voor alles en eer men aan het dier versterkende middelen toedient, een of meer purgeermiddelen geven, waartoe men zich van eene zamenstelling van Aloë en rapondika bedient, zoo als zulks in het 4^e hoofdstuk over het purgeren is opgegeven. Dit is het zelfde geval wanneer de doorloop uit al te hard, onverteerbaar, wind verwekkend voedsel ontstaan is, en zich na het gebruik van meel, gemalen koornd enz, zuren ontwikkelden, in welk geval men bij het aldaar aangewezenrecept, nog een vierendeel pond magnesie toevoegt. (*)

Is eene belette uitwaseming, de schuld van deze ziekte, dan wordt het warm houden des diers, het wrijven over het geheele ligchaams en het inwrijven van den buik en de ruggegraat met terpentijnolie, tot de genezing vereischt.

Als een versterkings middel van het darmkanaal, bevelen zich zeer bijzonder aan, allebittere, knidachtige, meer of min looistof bevattende middelen, zoo als Gentsiaan, Arnica, Alant, Calmus, Jeneverbezien, eikenschors, wilgenschors enz, die men in den vorm van een poeder, met eetlepels aan het dier op het voeder strooit, en lang daarmede voortgaat; voorts aftreksels van dergelijke kruiden, met roode wijn, arak of brandewijn, welke men aan het paard, naar mate van zijne lichamelijke gesteldheid, zijnen ouder

---

(*) Hier bij moet slechts aangemerkt worden, dat men dit reeds eenigzins sterk prikkelend purgeermiddel, in verdeelde portien en deze wederom naar de lichamelijke gesteldheid des diers, zijnen ouderdom enz, ingeeft.

derdom enz, in portien van een vierendeel, halve en geheele kan, ingeeft.

Ook bewijst tot dat einde de Theriak, die men in iedere Apotheek in voorraad heeft, tot 2, 5 en 4 oncen, in goede roodewijn of arak opgelost, als een versterkend en verzachtend middel van het darmkanaal, zeer heilzame diensten, terwijl het bekend kersenwater (*) (afgetrokkenene wijngeest op kersenspitten gezet) uithoofde van deszelfs geringen inhoud aan blaauw zuur vooral indien hetzelve nog op oranje schillen gedistilleerd is, eene specifieke werking doet, en in het verminderen van den loop en als versterkend middel, wanneer men namelijk, daarvan aan een volwassen paard, een wijnglas vol op eens geeft.

Langdurige buikloopen, aan welke zich de natuur gewend heeft, en die men zonder na-deel voor de gezondheid van het dier door geene andere middelen wegnemen mag, worden op de allerzekerste en weldadigste wijze voor het dier, door eene fontenel onder den buik genezen, die men naar bevind van zaken, meer of minder prikkelend maakt, en gedurende 3, 4, 6, en 8 weken in ettering houdt. Zij verstrekt tevens tot een prikkelend, opwekkend maagpleister, dat de ziekelijke prikkelbaarheid van het darmkanaal afleidt en naar de huid voert, en der

---

(*) Het is voornamelijk in Zwitserland en Frankryk bekend.

Aanmerking van den Hoogduitsche Vertaler.

der natuur eenen kunstmatigen weg aanbiedt, om elke ziektestof te ontlasten.

Hoe men overigens ook als zenuw- of Humoral Pathologus, omtrent de werking dezer ziekte denken mag, zoo veel is zeker en door de ondervinding bewezen, dat eene fontanel onder den buik, bij deze ziekte buitengewoon heilzaam is, en terwijl zij den loop geneest, tegelijker tijd ook andere ziekten voorkomt, zoo dat dezelve niet genoeg aanbevolen kan worden. (*)

Het is nog een algemeene regel dat men alle aan den loop lijdende paarden, weinig, en zoo veel mogelijk, geen koud water te drinken geeft, en hen niet met zacht, maar met droog voeder voedt.

Even als bij alle ziekten, moet men ook hier voornamelijk, niet beginnen te medicineren, wanneer men niet alvorens, zoo veel mogelijk, de oorzaak der diarhé opgespoord en dezelve weggenomen hebbe; dit geldt hoofdzakelijk hier ook van het gebruik van bittere en versterkende middelen, waartoe men vooraf de galachtige stoffen, wormen enz, door afleidende middelen ver-

---

(*) Bij de zoogenaamde poolsche remonte paarden met stroef haar, gebrek aan eetlust, opgelopenene beenen, en zuchtige gezwollen aan den buik, welke paarden dikwijls ook hevig laxeren, waarbij hun voeder geheel en onverteerd afgaat, heeft mij eene fontanel onder den buik altijd de beste diensten gedaan, en niet alleen den loop binnen korten tijd genezen, maar ook de eetlust en den geheelen staat van gezondheid van het dier wederom hersteld. Ik kan derhalve dit middel niet genoeg bij alle uit de weide komende, inzonderheid echter bij de poolsche remoute paarden aanbevelen, die op hunnen marsch, weinig en bedorven voedsel bekomen, en zoo dikwijls uit sinkende wateren drinken.

verwijderd moet hebben, hetgeene nogtans maar al te dikwijls verzuimd wordt.

Sterk zamentrekkende middelen, zoo als aluin enz, heb ik nimmer met vrucht tot genezing dezer ziekte gebruikt, en dáár waar dit middel bij langdurige buikloopen aangeraden wordt, een veel beter gevolg van eene prikkelende en lang onderhoudene fontanel onder buik gezien.

Aanmerking van den Hoogduitsche Vertaler.

Mogt deze zuiver praktische verhandeling over den buikloop der paarden, toch door alle paarden doctors en eigenaars van paarden behartigd en gevolgd worden. Dit is alles wat ik nog bij te voegen heb.

De duitsche litteratuur daaromtrent vindt men in de reeds opgegevene werken.

XXVII. HOOFDSTUK.

Van de wormen.

~~~~~

» Bij alle paarden vindt men wormen; zij worden met hen geboren, en sterven met dezelve. »

Zonder mij met de bijzondere beschrijving der verschillende soorten van wormen intelaten, die men in de maag en het darmkanaal der paarden, onder alle omstandigheden en in alle tijden,

perken van het leven aantreft, merk ik vóór alles aan, dat de wormen, volgens mijne onderzinking, bij dit dier soort, in verre na niet die nadeelige gevolgen voortbrengen, als bij de menschen, bij wien men de moeijelijkste en verborgenste ziekte - toevallen uit dezelve ziet ontstaan.

Bij paarden daarentegen, wier bewerktuiging oneindig sterker is (want het al te groote aantal der wormen is altijd een gevolg van zwakheid) komen zij vooreerst in verhouding tot hun ligchaam, in een veel geringer aantal voor dan bij de menschen, en worden ook door de eenvoudige levenswijze, door de gelijkmatige voeding, de ontstentenis van gebreken uit den levensregel voortspruitende enz, veel minder onderhouden en gevoed, dan bij de laatstgemelden, zoo dat wij ook bij de paarden slechts zeer zeldzaam nadeelige gevolgen daar uit zien voortkomen; want dat het zoogenaamde *wormbijten* bij het paard, niet zoo zeer woordelijk en in dien zin moet verstaan worden, als wierden deze dieren door de ingewands wormen gebeten, maar een kolijk, kramp of aanvankelijke ontsteking des karmkanaal is, heb ik reeds vroeger in het hoofdstuk over het kolijk bewezen, daar alleen de krimpelingen en pijnen van de paarden daarbij, even als of zij van tijd tot tijd door iets in het ligchaam gebeten wierden, aanleiding tot deze benaming gaf. Ook zien wij zeer dikwijls, dat die paarden, welken somtijds wormen afgaan, menigmaal het allerminste van het kolijk lijden, terwijl deze ziekte, zoo als daar aange-
toond wordt, meer uit eene gestoorde huiduit-

waseming, eene ophooping van lucht of zuur in het darmkanaal, eene overvoeding of eene ophooping van verharde drekstoffen, steenen, zand en andere vreemde lichamen ontstaat.

Nog minder zien wij andere ingewikkelde en verborgene, kwalen door de wormen, bij de paarden ontstaan, en die doorgaans van zelve verdwijnen, zoodra het dier zijne behoorlijke wasdom en kracht bekomen heeft, matig gebruikt, goed gevoed wordt, en eene zorgvuldige oppassing in het algemeen krijgt.

Even zoo weinig ontstaat bij de paarden eene vermagering door de wormen, want die paarden, welken de meeste wormen afgaan, zijn niet zelden de dikste en zwaarlijvigste, zoo dat men eerder gelooven zoude, dat te groote zwaarlijvigheid en dikte, welke altijd met zwakte gepaard gaat, meer tot hunne voortbrenging en onderhoud diene, daar zij in dit geval, het beste van de groote hoeveelheid vet leven kunnen. Daár waar de paarden vermageren, zal men bij een naauwkeurig onderzoek, de oorzaken, in andere ziekten en gebreken vinden, zoo als in eene zwakke spijsvertering, eene zieke lever, eene langdurige ziekte der longen, eene belemmerde werking der water-vaten en dergelijke.

Bij jonge paarden, die van de weide op stal komen, vertoont zich dikwerf de meeste afgang van wormen, die bij toenemende krachten der dieren, en het gewinnen aan droog voeder, van zelf wederom weggaat.

Als het teeken van derzelve bovenmatig aanwezig, geldt voor mij enkel hun afgang, welken men van tijd tot tijd bemerkt; alle andere ken-

teekens van dezelve, die men bij voorbeeld, aan het dikwijls voorkomende kolijk, de vermagering der dieren enz. bespeuren wil, zijn zeer bedriegelijk, en kunnen even zoo goed geheel andere oorzaken tot grond hebben, zoo als bij voorbeeld, het dikwijls voorkomende kolijk, voortgebracht wordt, door belemmerde huiduitwaseming ophooping van winden enz, waartoe de paarden genegen zijn; en de vermagering meer uit de reeds aangevoerde oorzaken, als eene zwakke spijs vertering, eene ziekte der lever, der long en watervaten, ontstaat.

Tot verwijdering der wormen, dient een goed voedsel, eene zorgvuldige oppassing der dieren, en geduld, tot dat zich daardoor derzelve krachten hersteld hebben. Voorts alle zoodanige middelen, die op de algemeene ziekte en algemeene zwakte der paarden, heilzaam werken, gelijk b. v. in die gevallen, waar eene algemeene zwakte der spijsvertering bestaat, bittere versterkende middelen, zoo als Gentsiaan, Alant, Calmus, Jeneverbezien, Arnika enz. Bij ziekten der lever en der longen daartegen, afleidende, meer of minder ontsteking werende, oplossende middelen, onder welke altijd eene fontanel boven aan staat, gelijk dezelve ook bij eene ziekelijke aandoening der klieren in het algemeen, in verband met de bijzonder daarop werkende middelen, zoo als de spiesglas, preparaten, de zwavel enz. mede het voornaamste geneesmiddel is.

Terwijl men nu het eigenlijke lijden, zoo veel mogelijk wegneemt, vermindert men ook de wormen, die niet zoo zeer als de oorzaak, dan wel als de gevolgen daarvan te beschouwen zijn; want

want uit al de opgenoemde ziekten, volgt zwakte en uit deze wederom wormen. (*)

Een bijzonder middel tegen de wormen, welks gevolg zich het beste voordoet, is een mengsel van een vierendeels kan lijnolie, met een once dierlijke olie van dippel (*oleum animale dippelii*) onder elkander gedaan, aan een volwassen paard om den derden dag, 's morgens nuchteren ingegeven, en gedurende eene week daarmede voortgegaan. Ook is het nuttig wanneer men aan hetzelfde, van tijd tot tijd, b. v. alle 14 dagen tot 3 weken, een purgeermiddel van de Aloë geeft, zoo als het in het 4e hoofdstuk over het purgeren is voorgeschreven, doch hetwelk men in 4 poetien moet verdeelen. De Aloë werkt, dan als een middel, dat de wormen afdrijft, terwijl zij te gelijkertijd ook het darmkanaal versterkt, de verrigting der lever en gebrekkige gal en zoo de spijsvertering verbetert, met welke ook de wormen verminderen.

Als voedingsmiddel zijn tot wegneming der wormen, bijzonder aan te bevelen, klein gesneden gelewortelen, zoo als ook jonge distelen en paardbloemen, met het voeder vermengd.

Ook

(*) Dit is ongetwijfeld eene zeer juiste aanmerking, want de wormen zijn niet zoo zeer de oorzaken dan veel eer slechts de gevolgen van ziekten, zoo als zwakte der spijsvertering, ziekte der lever en longen, en voornamelijk eene ziekte der klieren. Daar wij echter de wormen zien, doch de opgenoemde ziekten alleen aan derzelve gevolgen bemerken, zoo zijn wij geneegen, het zichtbare voor de oorzaak te houden, en de gevolgen in de ziekten te zoeken, die echter de oorzaak zijn waarvan de wormen de gevolgen toonen.

Aanmerking van den Hoofd. Vertaler.

Ook heb ik de wormen dikwijls, na het genot van wikken- en erten-stroo zien afgaan.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Bij de wormen moet men voornamelijk, op de hen voortbrengende oorzaken letten, en dezelve niet met deze verwisselen, en als den grond van eene menigte ziekten beschouwen, aan welke zij geheel geen deel hebben, dan alleen in zoo ver zij van dezelve afhankelijk zijn; al het welk de schrijver, mijns bedunkens, hier zeer goed ontwikkeld heeft.

Wie nadere kennis wil krijgen van de ingewands wormen, dien verwijs ik naar de werken van RUDOLPHIS, GÖTS, OKEN, en andere natuur onderzoekers, zoo als mede naar ERDELIS *Zoöphysiologie* en VEIT'S werken. In een praktisch-paarden artsenkundig opzigt, mogen over dit onderwerp, in de Deutsche Litteratuur voornamelijk het *Handbuch für angehende Pferde Arzte* van AMMON, 8e Aufl. Frankfurt, en ROHLWES werken of aanbevolen worden.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Van den louterstal, pisvloed of klare pis:

» Er bestaan weinig, uitzonderingen, waar de pisvloed » der paarden, niet uit het voedsel en het drinkwater, voort- » komt.»

De louterstal, of pisvloed der paarden komt op zich zelve, en indien hij niet als kenteeken en be-
glei-

gleider van eene andere ziekte verschijnt, zeldzaam voor, en ontstaat dan gewoonlijk van voeder of water, hetwelk bijzonder op de pis werktuigen werkt, zoo als menige planten, die het dier op de weide of als droog voeder geniet, of wel drinkwater, dat eene pisdrijvende werking heeft; na de verwijdering van welke oorzaken echter, ook de ziekte van zelve en zonder alle verdere hulp der kunst, ophoudt.

Uit dien hoofde gebeurt het dikwijls dat sommige paarden den lauterstal krijgen, wanneer zij anders dan het gewone voeder en water bekomen, en er een eigendommelijke aanleg tot deze ziekte, of welligt slechts eene bijzondere zwakte der piswerktuigen bestaat; terwijl zoodanige paarden nogtans ook, van zelve wederom genezen worden, wanneer het voedsel en water wederom veranderd worden, en hunneligchaamskrachten in het algemeen toenemen.

Er zijn echter ook gevallen, waar de lauterstal, als gevolg van andere oorzaken, b. v. na eene belette huiduitwaseming, ten gevolge van eene ontsteking, bijzondere ziekelijke prikkelbaarheid, en zwakte der piswerktuigen over het algemeen ontstaat, van andere ziekten afhankelijk is, en slechts als kenteeken van eene andere kwaal verschijnt.

Ook is zeer dikwijls een krampachtige toestand der pisblaas, door eene verkoudenheid veroorzaakt, de schuld daarvan, en moet door bijzonder krampstillende en uitwasemende middelen, weggenomen worden.

In het algemeen zijn jonge paarden aan deze ziekte eerder blootgesteld dan oude, hoewel men dezelve somtijds ook bij de laatste aantreft.

De

De teekens van de lauterstal zijn zeer duidelijk en bepaald. Het paard ontlast zeer dikwijls eene dunne waterige pis af, en vermagert bij het aanhouden der kwaal, het haar wordt borstelig en glansloos, de eetlust neemt af, en er ontstaat eene algemeene koorts met zwakte en neiging tot worm en snot, terwijl de watervaten mede het eerst door den algemeenen zwakken toestand en daaruit voortkomende ontbinding, aangegrepen worden.

Het verloop dezer ziekte rigt zich naar de voortdurende werking van de oorzaken, als het voedsel, het water, de onderdrukte huiduitwaseming enz., en is daarom zeer onbepaald. Bij toenemende krachten van het dier, veranderd voedsel en water, goede oppassing en matige dienst, duurt deze ziekte gewoonlijk slechts korten tijd, terwijl ingeval zij het gevolg van andere kwalen is, haar verloop van deze blijft afhangen.

De voorspelling kan in het algemeen gunstig gesteld worden, vooral dan wanneer de omstandigheden, een veranderd voedsel, verandering van drinkwater en een matig dienst gebruik toelaten.

Bij de genezing moet begonnen worden met het opzoeken der oorzaken, en derzelve verwijdering. Daar nu het voedsel, het water, de verblijfplaats enz. (*) de meeste aanleiding tot deze ziek-

(*) Een koude vochtige stal, of de stal van het paard in eenen warmen stal aan de deur, geeft mede eene aanleiding tot de lauterstal, daar door beide de huiduitwaseming gestoord en onderdrukt wordt, ten gevolge waarvan die ziekelijke prikkelbaarheid der pisblaas, gepaard met zwakte ontstaan, waarbij de pis te veel afgezet wordt.

ziekte geeft, zoo moet de eerste taak der genezing, in het onderzoek en de verwijdering van dit alles, bestaan; zoodra dit geschied is, houdt in vele gevallen de pisvloed op, en zelfs de nog eenigen tijd achter blijvende zwakte en ziekelijke prikkelbaarheid der piswerktuigen, wordt weggenomen, zoodra door eene veranderde oppassing goed voedsel, matige arbeid enz. de krachten van het dier in het algemeen hersteld worden.

Bij eene ingewortelde langdurige ziekte van dezen aard, waar de zwakte en ziekelijke prikkelbaarheid der piswerktuigen, bijna der natuur tot eene gewoonte geworden is, bewijst, althans bij een veranderd en beter voedsel, water enz., eene fontenel onder den buik, die men langen tijd en tot de volkomende genezing der kwaal, in etter onderhoudt, de heilzaamste diensten. Tegelijk kan men ook nog volgende krampstillende, de uitwaseming bevorderende en versterkende Conserf, ingeven.

Men neme:

Gepulveriseerde valeriaan wortel.

————— Arnika-bloemen.

van ieder een half pond.

Gemeene Theriak, 4 oncen.

Kamfer en Duivelsdrek, van ieder
één lood.

met moes van Jenever-of vlierbezien tot een Conserf gemaakt, en daarvan aan een volwasen paard, 's morgens, 's middags en 's avonds, twee spatelen vol op de tong gestreken. Dit middel herhaalt men, naar mate van de omstandigheden en de voortdoring der kwaal, van 6 tot 6 dagen. Men moet echter niet verzuimen de
fon-

fontenel onder den buik goed prikkelend te maken, en in ettering te onderhouden, daar de genezing der kwaal, het meest hiervan afhangt.

Ook kan men, wanneer het jaargetij het toelaat, het dier laten zwemmen en baden in een loopend water, hetgeen de genezing buitengewoon ondersteunt en bespoedigt, zelfs in sommige gevallen, dezelve geheel alleen bewerkt, zoo als wanneer de ziekte enkel na het gebruik van het eene of andere voeder en water ontstond, na welks verwijdering slechts nog eene gedeeltelijke en algemeene zwakte achter bleef, die dikwerf door koude baden het beste weggenomen wordt.

Aanmerking van den Hoogduitsche Vertaler.

Als eene op zich zelve staande ziekte komt de lauterstal bij de paarden zeldzaam voor, en is dan, zoo als de schrijver hier boven aanmerkt, bijna altijd een gevolg van het gebruik van voeder, water enz, dat een bijzonder verzwakkende, en pisdrijvende werking op de piswerktuigen, uitoefent, doch na welks verwijdering dan ook de kwaal vanzelve ophoudt, en ten hoogste nog eene bijzondere zwakte en ziekelijke prikkelbaarheid der pisblaas achterlaat, die bij een goed voedsel en goede oppassing, en de daar door bewerkte verbetering der krachten in het algemeen, even zeer allengskens van zelve verdwijnt.

Dáár waar nog bijzondere ziekelijke prikkelingen van de piswerktuigen plaats vinden, en het kwaad hardnekkig is, heeft mij telkens eene prikkelende fontenel onder den buik, die men, langen tijd en tot aan de genezing der ziekte, in-

ettering houden moet, de beste diensten gedaan, naar dien dezelve niet alleen de langdurige ziekelijke prikkelbaarheid van de piswerktuigen afleidde, maar ook als een opwekkend prikkelend middel op de zenuwen in het algemeen werkte, en aan de natuur tot een nieuw afscheidings-orgaan strekte, waardoor in alle opzichten, eene afleiding bewerkt werd.

Koude baden en inwendig sterkende, de kramp verminderende, de uitwaseming bevorderende, en in het algemeen opwekkende middelen; zoo als: Valeriaan, Arnica, Camfer, *Assa Foetida*, geest van hartshoorn enz. begunstigen dan de genezing, die onder eene zorgvuldige oppassing, goed voedsel enz. bespoedigd en bevestigd werd.

De duitsche litteratuur over dit onderwerp, vindt men, wat het praktische aangaat, het beste in AMMON'S *Handbuch für angehende Pferdeärzte*, 8^e Auflage, Frankfurt am Main, bei Bronner.

XXIX. HOOFDSTUK

Van het bloedpissen.

* Het bloedpissen bij paarden ontstaat, het zij uit eene buitengewone algemeene en plaatselijke zwakte des diers, en der piswerktuigen in het bijzonder, of uit eene overprikkeling en ontsteking der nieren, pisleiders, blaas en spisbuis.

Het bloedpissen komt bij paarden zeldzaam voor, en is altijd het gevolg van eene algemeene zwak-

zwakte des ligchaams, en vooral der piswerktuigen, of het geen menigvuldiger het geval is, van eene overprikkeling en ontsteking der nieren, pisblaas, pisleiders enz, die uit inwendige oorzaken of uitwendige beledigingen en verwondingen voortkomt, en in beide gevallen meer een bloot kenteeken van eene ziekte, dan een op zich zelve bestaande kwaal wordt, die nu in de zwakte, dan in de ontsteking der nieren en der overrige piswegen te zoeken is.

De teekens van deze ziekte, doen zich eveneens duidelijk voor. Er ontlast zich namelijk met de pis ook bloed, zoo dat deze nu meer dan minder rood gekleurd is; daarbij toont het dier, het zij eene groote zwakte in het algemeen, of eene bijzondere ontsteking der nieren, en overige piswerktuigen, van welke laatste in het hoofdstuk over de ontsteking der nieren gehandeld is.

Als een gevolg van eene algemeene zwakte, komt het bloedpissen voornamelijk voor bij de rotkoortsen, bij langdurige long- en lever ontstekingen, en strekt in die gevallen altijd tot een zeer gevaarlijk, zoo niet doodelijk teeken. Bij verwondingen der nieren, en piswegen, geldt het als een teeken dezer verwondingen.

De oorzaken van deze ziekte zijn dus, het zij algemeene zwakte van het geheele ligchaam en eene zwakte, en overprikkeling der piswegen in het bijzonder, of bestaan in inwendige of uitwendige oorzaken, welke eene ontsteking der nieren, pisleiders, blaas enz. te weeg brengen kunnen. Onder deze eerste moet voornamelijk eene belette huiduitwaseming begrepen worden, zoo als in het hoofdstuk over de nier-

ontsteking gezegd is; ook lijden de piswegen, bij het kolijk en de ontsteking van het darmkanaal en de baarmoeder, uit mede gevoeligheid, en worden tegelijk met deze naburige deelen ontstoken, zoo als in het hoofdstuk over de opstopping van de pis en het kolijk aangetoond is. Onder de laatstgemelde oorzaken behooren alle soorten van beledigingen en verwondingen, welke deze deelen van buiten treffen en ontsteken. Het verloop dezer ziekte hangt derhalve wederom met het algemeene lijden, met de kwaadaardige koorts, en de algemeene zwakte zamen, en rigt zich naar den duur van dezen, of is afhankelijk van den graad en het karakter der ontsteking, die door inwendige of uitwendige oorzaken in de piswegen voortgebracht is.

De voorspelling kan in beide gevallen niet zeer gunstig zijn; want wij hebben hier te doen of met eene moeilijk weg te nemen algemeene ziekte, of met eene groote zwakte des ligchaams, en eene bijzondere zwakte, gepaard met eenen ziekelijk geprikkelden toestand der piswegen; beide gevallen welker genezing moeilijk is, terwijl er dikwerf ook eene aanmerkelijke ontsteking dezer deelen bestaat, wier oorzaken soms niet zoo gemakkelijk, ja zelfs wel geheel niet te verwijderen zijn, zoo als na verwondingen enz.

Wat de genezing betreft, deze rigt zich naar de oorzaken; men moet derhalve, waar het bloedpissen een gevolg der algemeene zwakte is, het ligchaam in het algemeen en de piswegen in het bijzonder, trachten te versterken.

Dáár waar die ziekte als kenteeken eener rotkoorts verschijnt, moet deze weggenomen worden, en in die gevallen eindelijk, waar het
een

een gevolg van de ontsteking der nieren, der blaas enz. is, moet men deze als oorzaak, door inwendige ontstekingwerende middelen en wellicht ook door heilkundige operatiën trachten te genezen. In zoo ver de genezing, zoo als bijvoorbeeld, bij de opening der blaas, de aanwending des Chadeters, de verwijdering van zand en steenen in de pisbuis, verhardingen en gezwellen in die buis, zuiver heilkundig is, behoort zij hier niet t'huis.

Bij eenen algemeen verzwakten, meer of minder tot eene rotkoorts overhellenden toestand, waarvan het bloedpissen als een gevolg kan beschouwd worden, bewijst de Camfer, geest van Hartshoorn, Duivelsdrek, Arnica, eiken- en wilgen schors, goede roode wijn, enz, zeer heilzame diensten; men geeft, bij voorbeeld, een Conserf van

Gepulviriseerde Arnica.
Eikenschors.
Calmus.
Van ieder $\frac{1}{4}$ pond.
Camfer.
Duivelsdrek, en
Geest van hartshoorn,
van ieder 1 lood,

met moes van vlier-of Jeneverbezien, tot een conserf gemaakt, waarvan men 's morgens 's middags en 's avonds, aan een volwassen paard, 2 tot 3 spatels vol op de tong strijkt.

Of men neme 2 oncen Theriak in eene kan goede roodewijn opgelost en geve het aan het paard in eens als drank, hetgeen men den eenen dag

dag om den andere, tot de opvolgende beterschap herhaalt. Daarbij verzuime men niet aan het dier, zeer dikwijls versch schoon water te drinken voortehouden, en wanneer zulks het seizoen en de gelegenheid toelaat, het vlijtig in een loopend water te laten zwemmen en baden, of ten minste daarmede te begieten, en af te wassen, vooral in den omtrek der nieren, den koker, en den onderbuik in het algemeen.

Tegelijk moet men aan het dier goede zuivere haver en hooi toedienen, het zorgvuldig oppassen, dagelijks beweging in de opene lucht verschaffen, doch het niet al te zeer vermoeijen, en voornamelijk alle verkoeling, na voorafgegane verhitting vermijden.

Om nogtans zoo wel de ziekelijke prikkelbaarheid der piswegen af te leiden, als in het algemeen alle na ziekten, zoo als zuchtige gezwellen onder den huid, opgelopen beenen, kwaden droes enz. voortekomen, wordt het tevens ook noodzakelijk, aan het paard eene fontanel onder den buik te leggen, en die langen tijd gedurende 3, 4 en 6 weken, in ettering te houden.

Bestaat de pislloed als gevolg eener ontsteking van de nieren, de pisblaas enz, dan wordt eene (ontstekingwerende) behandeling in het algemeen, en daar onder bijzonder algemeene ruime aderlatingen, en slijmige olijachtige inwendige middelen, zoo als ingevan van lijnolie, gekneusde hennipzaden, maanzaad, sterke afkooksels van althea enz, gevorderd, zoo als ook in dat geval, losmakende klijsteren, en waar het noodig is, de heilkundige behandeling niet ontbreken mag.

R.

Ook

Ook behoort nog aangemerkt te worden, dat na het uitwendige gebruik van spaanschevliegen tinctuur, spaanschevliegen zalf, of na het geheel verkeerd gebruik derzelve inwendig, zoo als de schrijver zulks aangetroffen heeft, bij onwetende paarden oppassers, welke het voorschrift der medecijnen, niet nagekomen hadden, dikwijls koude pis, en wel bloed afgang, met een weinig pis vermengd, ontstaan; waarbij dranken van lijnolie, gekneusde hennip, en maanzaad met een dik afkooksel van Althea, de beste diensten doen.

Over het algemeen moet men bij de bloed pis niet verzuimen, het voeder, en vooral het hooi te onderzoeken, of zich daarin sterk prikkelende, en pisdrijvende kruiden, bevinden; in welk geval, zoo als van zelf spreekt, het voedsel dadelijk veranderd moet worden.

Als drank past hier dan, gelijk bij elke overprikkeling en ontsteking der piswerktuigen, laauwe lijukoek drank, het beste.

XXX. HOOFDSTUK.

Van de slechte spijsvertering, gezwollen poten, zuchtige gezwollen onder den buik, stroef en glansloos haar, en in het algemeen, van die algemeene zwakte, welke dikwijls bij paarden eene andere ziekte voorafgaat, of volgt.

»Uit een algemeen lijden van het ligchaam, ontstaan later ook plaatselijke kwalen, en de plaatselijke kwalen laten niet zelden een algemeen lijden achter.»

Hoezeer de hier opgenoemde ziekelijke toestand tot geene kwaal in het bijzonder behoort, maar slechts aan vele verbonden, en zoo wel met de ontsteking als de langzame ziekten zamenhangt, die vooraf gaat of opvolgt, en derhalve ook in de genezing hoofdzakelijk op de weg-neming van de bijzondere gevallen berust, zoo moet echter deze toestand ook zoo nog op zich zelve beschouwd en door bijzondere middelen weggenomen worden; van welk een en ander hier kortelijk gehandeld zal worden.

Er is namelijk een toestand van algemeene zwakte bij paarden, die dikwerf op zich zelve bestaat, zonder nog eene bijzondere kwaal bepaald aan te duiden, of die eenelangdurige kwaal voorafgaat, of eindelijk op eene ontsteking, of langdurige ziekte volgt, en dien ik, daar dezelve zoo gewigtig voor de paarden artsennij-kunst is, hier nog kortelijk wilde vermelden.

Bij zoodanig lijden, waar der dierlijke natuur in het algemeen, krachten en levenswerking ont-

braken, is de eetlust verminderd, de spijsverte-
ring slecht; de haver gaat dikwijls in geheele
korrels onverteerd af, er ontstaan doorloopen,
het oog is mat, zonder vuur en leven, het haar
stroef en glansloos, de gevoeligheid en prikkel-
baarheid van het dier verminderd, de poten,
vooral de achterste, zwellen op, er vertoonen
zich zuchtige gezwellen onder den buik, de koker
bij hengsten en ruinen, even als de uijer bij
merrien, is opgezet, er doen zich kanker-ook
wel knoest-gezwollen, aan dit of dat lichaams-
deel voor, de pis is helder als water, en in
het verloop der ziekte, vettig en meer of min
lijmachtig. Wijders ontstaat ook wel eene sle-
pende koorts, die bijzonder 's avonds gemerkt
wordt, de polsslag is mat, doch de slag van
het hart, voelbaarder, en van tijd tot tijd klopp-
pende. De dieren gaan zelden liggen, alle hunne
bewegingen geschieden met inspanning, met
een onaangenaam gevoel, en daarom onwil-
lig en slechts door aansporing; de houding, stel-
ling, gang, alles duidt de grootste ontspanning,
de grootste krachtloosheid, aan, en hunne ge-
baarden benevens de uitdrukking van hun ge-
laat, toonen een duister gevoel van eene aan-
staande gevaarlijke ziekte, en zelfs van den
dood. (*)

De-

(*) Hoezeer het schijnt als of hier de schrijver met het voor-
gevoel der paarden, te ver gaat, is het nochtans in zoo verre
zeker, dat iets dergelijks, bij hen wezenlijk plaats vindt, zoo
als in het algemeen de *natuurkunde*, en voornamelijk de prak-
tische *zielkunde* bij het paard, nog een onbebouwd veld, ja,
nog een geheel onbekend land, is, tot welks ontdekking en
bewerking, hoe zwaar deze onderneming ook zijn moge, toch
iets behoorde gedaan te worden. Mijn *versuch über die Er-
fahrungs-Seelenkunde der Pferde*, levert bouwstoffen daartoe.
Aanmerking van den Hoogduitsehen Vertaler.

Deze toestand is voornamelijk aan jonge en nog zwakke paarden eigen, wanneer zij van de weide komen, en vóór dat zij in den stal komen, nog verre marschen moeten doen, waarbij zij weinig en slecht voeder, en stinkend water, uit staande plassen krijgen (*) steeds onder den vrijen hemel aan alle soort van weder blootgesteld zijn, en somtijds nog daarenboven, in de late herfst, van het halfverrotte, half bedorven en half bevroren gras, op meermalen afgemaaide weilanden, gevoed worden.

Zeer ligt komt dan eene langdurige ontsteking, der lever en long daarbij, de klieren vangen aan te lijden, en de dieren worden, wanneer men hun niet spoedig te hulp komt, door de worm en snot aangetast; ziekten die onder deze omstandigheden, spoedig den hoogsten graad bereiken, en aan welke de dieren omkomen.

Dezelfde toestand volgt in eenen meer of minder hoogen graad, na alle zuivere ontstekingen of langdurige ziekten der paarden. Hij is een gevolg van de inspanning der natuur, om de ziekte door de algemeene koorts te overwinnen, van de aangewende, meer of minder doelmatige middelen, en van de verblijfplaats, de oppassing en voeding der dieren, gedurende den loop der
ziek-

(*) Dit is b. v. bijzonder het geval bij de uit Moldavie, Wallachije en de Bukowina enz. naar Duitschland komende zoogenaamde poolsche remonte paarden, zoo dat men overgehaald zou worden te gelooven, dat deze den schrijver tot het ontwerpen van het beeld dezes ziekelijken toestands, voor den geest gestaan hebben.

ziekte en herstelling, en wordt dikwijls gevaarlijker dan het voorafgaande lyden zelf.

Het verloop van dezen toestand, duurt nu langer dan korter, verdwijnt dikwijls van zelf door eene goede voeding en oppassing, doch menigvuldiger vordert dezelve de hulp der kunst, zal het dier niet aan eene langdurige long- en lever ontsteking, aan koud vuur in de longen, of aan de worm en snot omkomen.

De voorspelling rigt zich naar den meer of minder zwakken toestand des ligchaams, over het algemeen, naar de daarbij heerschende kwaal der long, lever en klieren, naar de voeding, oppassing en verpleging van het paard, deszelfs verblijfplaats, deszelfs dienst, en de plaatselijke betrekkingen over het algemeen, onder welke men de genezing ondernemen kan.

Deze laatste bestaat overigens, volgens mijne veeljarige ondervinding, in de eenvoudigste middelen, namelijk:

1°. In eene fontanel onder den buik of op de borst, die onontbeerlijk is, zoodra men de ziekte spoedig, volledig en zonder instortingen, wegnemen wil, en welke men 4, 6, tot 8 weken in etter onderhouden moet. (*)

2°.

(*) Dit voorstel mag wel door onze nieuwe theoretische veeartsen, wien echter niet zelden alle ondervinding ontbreekt, zeer gegispt worden, daar zij dit kunstmatige gezwel zeer verzwakkende achten, en geene fontanel boven de 8 tot 10 dagen willen onderhouden hebben. Doch even als zij alle ervaringen in de praktische paardenartsenij kunde missen, is het ook hiermede gelegen, en men moet met hen, meer nog dan met den hier beschreven, ziekelijken toestand der paarden, geduld hebben, daar hun eizen toestand onder die zwakheden behoort, waarvan zij slechts door tijd en ondervinding genezen kunnen worden.

Aanmerking van den Hoogduische Vertaler.

2°. In een goed voedsel, eene gezondene verblijfplaats, een matige dienst, en eene zorgvuldige oppassing in het algemeen, waarbij een oppasser, die de dieren bemint en zijn plicht doet, meer bewerkstelligen kan, dan de bekwaamste paardendoctor.

3°. In bittere specerijachtige en versterkende middelen, welke de spijsvertering bevorderen, en tevens heilzaam op de watervaten werken, waartoe het mengsel tot een droes-poeder, in het 11e Hoofdstuk over den goedaardigen droes opgegeven, het geschikst is.

Bij deze behandeling zal men zeer spoedig het genoegen hebben, dezen ziekelijken toestand te zien verdwijnen, en alle deszelfs gevolgen voortekomen.

De paarden bekomen dan wederom eetlust, de spijsvertering wordt beter, de drekstoffen en pis regelmatig ontlast; het haar wordt glanzig, de roosachtige ontstekingen, en zuchtige gezwellen verdwijnen, de beweging wordt vrijer en krachtiger, de blik levendiger, alle gebaren opgeruimder, en het als het ware reeds half ontsnapte leven, keert in alle opzigten wederom terug. Mogt derhalve, de gedachte behandeling, bij dezen ziekelijken toestand, meer ingang vinden en gevolgd worden, men zou dan eene menigte paarden redden, welke aan deze ziekte lijden, en uit dezelve in langdurige long- en lever ziekten, water zucht, worm en snot overgaan en bezwijken, en daardoor eene menigte kwalen voorkomen, die zonder dat, bij de paarden ontstaan.

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

Ja, mogt men deze handelwijze (op dat ik zulks nog bij dit, aan praktische wetenschap zoo rijk, Hoofdstuk voege) dadelijk provisioneel bij alle van de weide, in den stal geplaatste, uit de koppel komende paarden, en bijzonder bij de uit afgelegene landen, met slecht voedsel, en onder eene menigte vermoeijenissen tot ons overkomende jonge paarden, aanwenden, en aan elk dezer paarden, bij deszelfs plaatsing in den stal, eene fontenel onder den buik leggen, waardoor men eene menigte ziekten, zoo als den droes, de oogontsteking, den stillen kolder, slechte spijsvertering, zuchtige gezwellen, worm en snot aan welke vele zulke dieren, bijzonder de zoogenaamde poolsche remonte) paarden, na hunne plaatsing in den stal, lijden en zelfs wel te gronde gaan), voorkomen en deze paarden gezond behouden, gelijk ik in verschillende mijner werken, die ik over dit onderwerp als de eenige in de duitsche literatuur kan aanwijzen, vermeen door daadzaken bewezen te hebben.

XXXI. HOOFDSTUK.

Van de stijfheid of stroefheid der poten.

„De natuur rustte, het paard slechts met zoo vele vastigheid en kracht zijns lichaams uit, als het tot zijn eigen behoudt en beweging behoeft; elke bijvoeging van onze zwaarte, in het rijden of trekken, moet derhalve het behoorlijke evenwigt verbreken, en het paard, meer of minder stijf en stroef maken.”

Ieder schepsel in de natuur is zelf het doel, niet het middel tot het doel van anderen, waartoe wij nochtans het paard in onze slavernij en dienst maken, en hetzelfde eenen arbeid opleggen, tot welken het niet door de natuur, met vastheid en kracht, voorzien was; kan het derhalve anders zijn, dan dat wij dit dier vóór den tijd bederven, het stijf en meer of minder onbruikbaar maken? Men moet zich zelfs verwonderen, hoe het mogelijk is te verwachten dat een paard, hetwelk langer of korter tijd, eenen ruiter of een pak gedragen, of eenen wagen getrokken heeft, nog volkomen gezond, op zijne beenen en hoeven zijn kan even als of de bijgevoegde last, tot welksvoortsleping het immers niet met genoeg vastheid, en kracht voorzien is, zijnespieren, pezen, gewrichten, beenhoofden en hoeven, niet aangreep, prikkelde en verzwakte. Alle deze deelen zijn trouwens reeds bij de gewone houding en beweging van het paard, aan beleedigingen blootgesteld, en dus nog meer onder eenen geheel vreemden last. Is het derhalve wel mogelijk een paard te vinden, dat reeds langer

R 5 gen.

gen tijd in onzen dienst gebruikt is, en toch nog geheel vrij van zwakte der spieren, pezen, en gewrichten, van vlotgallen, stramheid der beenen, en meerdere of mindere hoefgebreken, zijn zoude, terwijl het bij dezen vreemden last, onophoudelijk aan eene wrijving, schudding, belediging, en gedurige werking en tegenwerking blootgesteld is? Eene zoodanige veronderstelling zou dwaasheid zijn, die slechts uit gebrek aan juiste kennis der natuur en doorzigt ontstaat; hoezeer dezelve zoo zeer op eigenliefde, eigenbelang en gemakkelijkerheid, die voorname drijfveren; van den mensch gegrond is, dat wij geheel niet daarvan afgaan, en in spijt van alles paarden willen bezitten, die nog zoo gezond op hunne beenen, en vrij van gebreken en ziekten zullen zijn, als zij gewoonlijk van de moeder komen, en nog lang buiten onze dienst zouden blijven.

Wanneer wij nogtans wezenlijk nagaan, dat gene wat wij van het paard verlangen, en eene naauwkeurige kennis van deszelfs natuur bezitten, dan wordt het zeer duidelijk, dat zulks geenszins het geval kan zijn, en dat alle paarden die wij tot onzen dienst (en dit welligt nog te jong, alvorens hunne lichaamsdeelen de behoorlijke vastheid en kracht, bekomen hebben) gebruikten, en nog bovendien hevig daarbij vermoeiden, onmogelijk gezonde beenen, en hoeven kunnen hebben, die niet meer of minder door onze overspannen werkzaamheid, zouden geleden hebben, en beledigd zijn geworden. Daarbij komt dan nog de gedurige verhitting en verkoeling, aan welke de paarden in onzen dienst blootgesteld zijn, en die door
de

de belemmering van de huiduitwaseming, zoo menige rhumatische ziekten der beenen, voortbrengen moeten. Van daar dan ook de steeds durende klagten, over meer of minder stijve en stroeve beenen der paarden, waarover hier als eene tegelijk inwendige en uitwendige ziekte, zoo kort mogelijk nog gehandeld zal worden.

Onder meer of min stijve en stroeve beenen, verstaat men, in hunnen aard en vorm, door veel arbeid en inspanning, meer of minder ziekelijk gewijzigde spieren, die dikwijls ook nog door eene gestoorde huiduitwaseming, aan rhumatische pijnen lijden; meer of minder in haren aard veranderde, onbuigzame, met hare schede vergroeide of verzwakte, en met eene ziekelijke gesteldheid der slijmzakken, voorziene pezen; eene verzameling van meer of minder vochtigheid, verharde knobbels in de schede der pezen, die even zeer ook nog bovendien dikwijls van rhumatische pijn aangetast zijn; meer of minder verzwakte, of door voorafgegane ontstekingen, verharde gewrichtsbanden, ziekelijke slijmbeurzen, en eene meerdere of mindere uitstorting van vocht in het gewricht, zoo dat die gewrichten, stroef, onbewegelijk en stijf worden, voorts de hoofden der beenderen, door zware lasten geweldig geschokt, gewreven en beleedigd zijn geworden, en ten gevolge van dien, meermalen ontstane langdurige ontstekingen, aan de gewrevene oppervlakte ruw en oneffen worden, waarbij het kraakbeenige der gewrichten begint te verharderen, en de natuur eene zamengroeijing der gewrichten, zoekt te bewerken, terwijl de-

zelve zeer dikwijls nog aan rhumatische pijnen, en ontstekingen lijden; eindelijk hoeven, die, zoodra de spieren, pezen, banden en beenen, door sterke inspanning reeds leden, des te meer geleden moeten hebben, en op allerhande wijze ziek gemaakt, en beledigd moeten zijn geworden, dewijl zij juist het meest aan schokken, wrijving en belediging blootgesteld waren, en op haar de last van het paard, van den ruitser of van den wagen, welke het achter zich heen trok, het meest werken moest; zoo dat de harden grond, ook op haar het meest werkte. Zij worden daarenboven, zoo zeldzaam, volgens haren aard, behoorlijk verpleegd; en overeenkomstig hare samenstelling, doelmatig beslagen waardoor reeds op zich zelve, ziekten en beledigingen derzelve, voortgebracht moeten worden, en meerdere of mindere afscheiding der bekleedsels, blaauwe en roode kringen, zoogenaamde steengallen, die alle van eene kwetsing ontstaan, als mede zwelling, vlakke- volle- en ringhoeven, mokpoten, stijfheid en zamen-groeiingen der gewrichts beenen, van de hoef enz. niet ontbreken kunnen; terwijl dit alles altijd in eenen meerderen of minderen graad, aangetroffen kan worden, dáár waar wij zeggen « het paard is gebruikt, stijf en stroef.»

Ofschoon alle vier de beenen aan de opgenoemde kwalen lijden, heerschen zij toch voornamelijk aan de voorste poten, voornamelijk wat de hoeven aangaat, waartoe het hier te wijldoepig zoude worden, de gronden aan te voeren. Genoeg dat het geen, men eigenlijk stijf of stroef noemt — hoezeer het ook reeds aan alle vier de poten voorhanden is, — toch voornamelijk merkbaar is

aan de vorsten, en dáár, zelfs den leek, door het gezigt en gevoel in het rijden, het eerst in het oog valt.

De kenteekens dezer ziekte zijn overigens zoo bekend, dat zij eigenlijk geene verdere ontwikkeling verdienen.

De wezenlijkste overal bekende teekens derzelve zijn meerdere of mindere stijvigheid en onzekerheid in den gang, belemmerde vrije beweging, rhumatische pijnen aan de poten, het vooruitzetten van het eene of andere voorbeen, en het schilderen, met het eene of andere achterbeen in den staat van rust, als mede een gekraak, bij de beweging in alle gewrichten, kleine knobbels en verhardingen, ook wel eene verkorting der buigvlechten, door welke eene meerdere of mindere stelling met stijve poten, als bij de bokken ontstaat, wennen aan den enkel, kleine verhardingen in de gewrichtsbanden, en meerdere of mindere ziekelijke hoeven.

Volgens deze omschrijving, welke ons eigenlijk met dat gene bekend maakte, wat wij onder het stroef en stijf zijn der paarden, te verstaan hebben, gaan wij tot de middelen over, door welke wij de gevolgen, van het te vele gebruik en door te sterke inspanning, te weeg gebrachte ziekelijken toestand der beenen en hoeven, zoo veel mogelijk verminderen kunnen; want aan eene geheele genezing kan, naar den aard der belediging, zoo als van zelf spreekt, in het minste niet gedacht worden. De bedoelde middelen zijn:

1.) *Baden of stovingen* aan de poten, die op onderscheidene wijzen heilzaam werken, daar zij of, de ophooping van vocht en verhardingen

gen in de scheden der pezen en gewrichtsbanden, zoo veel mogelijk verdeelen en wegnemen, of de rhumatische aandoening der beenen, mede verhelpen, terwijl zij de uitwaseming wederom vrij maken, en als uitwendige zachte prikkel werken, en deels de meerdere of mindere ontsteking en pijn in de hoeven verdeelen, verzachten, en de hoornachtige zelfstandigheid buigzamer en zachter maken, dermate dat zij op de thans opgezette en losgewordene onderliggende deelen, niet zoo drukt.

De aanwending dezer baden, geschiedt het beste en doelmatigste, wanneer men een been om het andere — vooral de voorste beenen — aan welke deze kwaal het sterkste en meest in het oogvallend is — in eenen emmer (*) die met het eene of andere warme vocht gevuld is, plaatst, waaruit dan met een badspons of sterke linnenlap, het been, van den schouder of het heupgewricht af, aan alle zijden gebaden en gewasschen wordt, op welke wijze het minste van het vocht verloren gaat, en zich het onderste gedeelte van het been, en de hoof, steeds in het bad bevinden. Anders moet men den emmer in de nabijheid van het been plaatsen, en hetzelfde daarin met een in het vocht gedoopte badspons of lap, van boven tot beneden, stoven en baden, waarbij echter het eigenlijke baden der hielpees en der hoof, hetgeen

(*) Een gewone drinkemmer, welks bodem met een ijzoo kruis voorzien is, ten-einde het paard den bodem niet uittrappe.

geen zoo noodig en nuttig in dit geval is, geheel verloren gaat. Men bedient zich tot deze baden of stovingen:

a) Van gewoon warm zeep water (heet water, waarin men een grooter of kleiner stuk zeep gesneden en tot schuim gemaakt heeft), dat de voorkeur boven vele andere middelen verdient, daar niets zoo verdeelende, op de opvoeringen van vocht, knobbels en verhardingen in de pezen en scheden (*) werkt, en tegelijk eene verzachtende eigenschap bezit, als het zeepwater, waarom ook de zeep bij geene van deze soort van baden, ontbreken mag. Men moet echter niet gelooven, dat met 2, 3 of 4, van zulke baden of stovingen, de zaak gedaan is, zoo als nalatige oppassers, gewoonlijk wenschen en gelooven; integendeel behoort men dezelve maanden en halve jaren lang voortzetten, en wanneer het slechts de gelegenheid, de omstandigheden, en de dienst van den oppasser en het paard zulks toelaten, dagelijks twee-tot drie malen te herhalen.

b) Van *mestsop*. Dit overal in menigte te krijgen, uiterlijk vaile middel (†) is bij deze kwaal een van de werkzaamste, naar dien het door de alkalische deelen, door de salpeter en sal-

(*) Welke zich voornamelijk in de scheden der hielpezen van de voorste beenen bevinden.

(†) Want wat is de mestsop, anders dan eene uitlooping van het extract van voeder stoffen, die uit verzachtende en verdeelende kruiden, bloemen en vruchten bestaat, met dierlijke sappen en vet vermeugd.

salmoniak, die het bevat, het indringenste en verdeelendste middel wordt, dat met geen ander gelijk staat. Men bereidt deze mestsop-baden terwijl men, het zij de mestsop zelve op het vuur warmt, of eene pot vol kokend water, in den mestsop gevulden emmer giet, en dan nog klein gesnedene stukken zeep bijvoegt (*).

c). Van *afkooksels*, of veel eer slechts af-treksels van verzachtende en verdeelende kruiden, met gesnedene stukken zeep vermengd, en evenzeer als baden of stovingen heet aangewend.

d). van *Brandewijn spoeling*, namelijk bier- of wijn droesem heetgemaakt, en desgelijks met gesnedene stukken zeep vermengd.

Deze laatste baden en stovingen worden voornamelijk dan vereischt, wanneer de eerst gemelde stovingen, reeds eenige tijd voorafgegaan zijn, en de ontstekingen, ophooping van vocht, en verhardingen in de beenen, verdeeld hebben, en nu deze meer als versterkende middelen aangewend kunnen worden. Van welke baden men zich echter bedienen moge, naar mate nu tot het eene, dan tot het andere, de meeste gelegenheid voorhanden is, nooit moet men

(*) Gelijk hier de mestsop baden met zeep vermengd, als algemeen de goedkoopste en werkzaamste middelen aantevelen zijn, zoo bestaat er ook nog, naar mijne ondervinding, geen werkzamer, goedkooper en meer verdeelend middel, bij beleedigingen, als drukkingen van het zadel, slagen enz. dat voornamelijk bij den militair in veldtogten kan aangewend worden, dan het bevochtigen der ziekte deelen, met mestsop, die zich in elk kwartier van den Cavallerist, op het land bevindt. Men zie mijne *Veterinär Chirurgie*, Prag en *Altenburg*.

men verzuimen, de beenen na de aangewende baden, of stovingen, met stroowisschen wederom sterk droog te wrijven, daar reeds in deze wrijving op zich zelve almede een gedeelte der genezing, na de voorafgegane baden en stovingen, gezocht moet worden.

2). Doen hier zalven (*) uit aetherische olien en doordringende, vlugtig prikkelende en verdelende geesten, met een deel vet vermengd, eene heilzame uitwerking, waartoe zich de meest zamengestelde en dikwijls tegenstrijdige formulieren, bijna in ieder paarden-artsenijboek bevinden, doch waarvoor ik slechts het volgende eenvoudige mengsel aanbevele.

Men neme:

Populier zalf, een half pond.

Geelewas en Laurier olie, van
ieder vier oncen,

late het in eene pot, op een zacht vuur langzaam smelten, roere het daarna wel onder elkander, en voege, wanneer de massa begint koud te worden, nog daarbij:

Jeneverbezienolie, twee oncen.

Terpentijnolie, drie oncen,

en mengte het goed.

Hier!

(*) Niet zenuwen zalven, zoo als men die uit gebrek aan kennis in de ontleedkunde, en verwarring der pezen met de zenuwen noemt, wanneer men niet zenuw opwekkende middelen, in het algemeen daaronder verstaat.

Hiermede worden dan de pezen der beenen, voornamelijk de buigpezen der voorste beenen, en de gewrichten, 's morgens en 's avonds sterk ingewreyen, en wel zoo lang, tot dat alle zalf in de huid ingedrongen is (*). Hare werking is tegelijk, verzachtend, vlugtig, prikkelend, verdeelend, en versterkend, wordt in dit geval allezins gevorderd, en is altijd van een meer of minder goed gevolg. Men moet echter niet zoo onbillijk zijn, als gewoonlijk geschiedt, en verwachten wonderen van dezelve, even als konde zij uit oude of stijve beenen, jonge en gezonde maken.

Om den derden dag worden vervolgens eenigen tijd, de warme zeep baden wederom aangewend, ook wel twee dagen lang voortgezet, en dan wederom de zalf gebruikt.

Bovendien worden nog na de warme zeep baden, de pezen, voornamelijk de buigpezen en de gewrichten, met een mengsel van gelijke deelen,

Geest van kamfer,
— — — — — zeep
— — — — — hartshoorn,

sterk ingewreven, of dáár waar de aanwending van dit middel te duur is, met enkele voorloop (Brandewijn geest), of ook slechts met brandewijn gewasschen.

Be-

(*) Op dit sterk inwrijven kan niet genoeg gelet worden, daar het deels op zich zelve mede tot de genezing behoort, deels anders de zalf nutteloos in de haren blijft hangen.

Behalve deze behandeling moet men ook voornamelijk op de hoeven der voorpoten acht slaan, en deze den eenen dag om den anderen, of om den derden dag, in versche koemist zetten, of het paard eenige uren daags in eene daarmede gevulde bak plaatsen, de kroon der hoef, dikwijls met manen vet of nog liever met runderm erg insmeren, en op een doelmatig, de samenstelling der hoef passend beslag letten, daar hier in al mede de voornaamste genezing van den moeilijken en pijnlijken gang op harden grond te zoeken is, die bij stijve paarden, om de hier boven aangetoonde redenen, nooit ontbreekt.

Het grootste en gewichtigste middel nogtans bij zulke stijve en stroeve paarden, blijft altijd:

3°. Eene fontanel op de borst, echter zoo als van zelf spreekt, altijd in verband en onder gemeenschappelijke aanwending der reeds opgegevene middelen. Zij werkt hier op verschillende wijzen heilzaam, te weten:

a.) Daar dezelve de aanvankelijke ontstekingen in de gewrichts banden, de scheden der pezen, de beenhoofden en hoeven, afleidt, en zoo verdeelt, zelfs op deze wijze in verband met de warme zeepbaden, de zalf en de vlugtig prikkelende, doordringende en verdeelende geesten, de ophooping van vochten en verhardingen in de scheden der pezen van de voorpoten, zoo veel mogelijk wegneemt.

b). Daar dezelve de rhumatische pijn der beenen, het beste geneest, en

c). Daar dezelve de terug gang van het bloed en alle sappen in de beenen, door haren prikkel begunstigt, en uit dien hoofde ophooping van

Van

van bloed in de hoef, en ophooping van alle vochten in de poten voorkomt.

Zonder eene fontenel op de borst, zal men zelfs bij de meest gezette en aanhoudende aanwending van alle andere middelen, stijve paarden slechts weinig beter in den gang maken, maar daarentegen met deze en het gebruik der overige opgegevene middelen, dikwijls meer daarbij uitvoeren, dan men in den beginne zelf gedacht heeft, inzonderheid, wanneer men de fontenel, gedurende verschillende weken, ja maanden in etter onderhoudt, en nog langer de warme zeebaden en de inwrijving der zelf voortzet.

XXXII. HOOFDSTUK.

Van eenige kunstbewerkingen.

»Jedere behandeling van het paard, kan in een zeker opzigt zoodra die tot de genezing eener inwendige of uitwendige ziekte plaats heeft, als eene heilkundige operatie beschouwd worden; weshalve ook hier, eenige handgrepen en voordeelen, die tot het gezegd doel strekken, mede opgegeven zijn, al kan men dezelve eigenlijk niet onder de heilkundige operatiën rangschikken.»

Van het reinigen en wrijven.

Terwijl het reinigen der paarden, tot het beter voorkomen, den glans en de schoonheid der paarden dient, bevordert het tegelijker tijd de
zin-

zindelijkheid, en in zoo verre ook de gezondheid. Een bijzonder nut, dat echter ook nog, uit het vlijtig reinigen voortvloeit, is het openhouden der uitwasemende vaten, het open maken derzelve, wanneer zij verstopt zijn, en de prikkelbaarheid en werkzaamheid, die men daardoor wederom in dezelve brengt, wanneer zij door eene belette huiduitwaseming, die bij de paarden maar al te dikwijls voorkomt, verlamd en in hunne verrigting meer of minder gestoord geworden zijn. In dat opzigt wordt het goed en vlijtig reinigen, dikwijls het grootste en zelfs in menige gevallen, het alleen toereikende geneesmiddel. Zonder nu hier de eigenlijke praktische handgrepen en voordeelen te willen opgeven, hoe daarbij de roskam, de borstel, en de wrijfslap gebruikt, en op het eene of andere deel aangewend moet worden, al hetwelk in een leerboek der praktische stalorde, Diätik, en oppassing der paarden t'huis behoort, bepaal ik mij hier alleen om het nut daarvan optegeven, en voornamelijk de aandacht te vestigen, op het wrijven der paarden, met stroowisschen, dat tot de herstelling eener onderdrukte huiduitwaseming, waardoor de meeste ziekten der paarden ontstaan, zoo veel, ja dikwerf alles afdoet. Men moet daarmede voornamelijk de ruggegraat van de voorschoft tot het kruis, de borst, de buik en beenen wrijven, inzonderheid dan wanneer het paard warm geworden, of wel zelfs in het zweet gebragt is, terwijl het door het staan in de lucht of door het langzaam rond leiden, onder eenen gedurigen luchtstroom, wederom te snel afgekoeld is; doch niet alleen is zulks een werkzaam middel om ziekten voortekomen, maar zelfs

zelfs ook om ziekten, die naeene onderdrukte huiduitwaseming ontstaan zijn, te genezen, en het zelve behoort daarom bij de herstelling der zelve, niet verzuimd te worden.

Van het ingeven der dranken.

In verschillende ziekten verdienen de dranken de voorkeur boven alle andere vormen, onder welke men geneesmiddelen aan het paard toedient, daar zij zich het gemakkelijkste en spoedigste in de maag en de darmen verdeelen, en terwijl zij met het bloed en de sappen vermengen, ook in die gevallen waar de kwaal onmiddelijk in de maag, en de ingewanden zit; zoo als bij verstoppingen, kolijken, ontstekingen van de maag en de darmen, het spoedigste de pijnlijke plaats zelve treffen.

Bij andere ziekten beveelt zich daartegen de vorm van een conserf of brok aan, b. v. bij hals- en long ontstekingen enz., waar het dier niet in staat is, den kop en den hals zoo hoog opteligen, als tot het ingeven der dranken vereischt wordt.

De handelwijze bij het ingeven der dranken is de volgende:

Men neemt een eenige ellen lang, band, riem of dun touw maakt, daarmede eenen strik om de snijtanden van de boven kaak, en brengt dan de hand over het een of ander, waardoor men bij het aantrekken, den kop van het dier in de hoogte trekt. Het beste is, wanneer het paard daarbij met het achterste tegen eenen muur of iets anders vaststaat, ten einde het niet kunne terugtreden. Het is derhalve het

bes-

beste, wanneer men bij voorbeeld, met eene stang, die men over de haken heen legt, welke tot het ophangen der toomen en tuigen dienen, en aan de standpalen zijn, het paard in zijnen stand omdraait, en de band over de stang trekt; ook kan men aan het andere einde van den band een strik maken, de stroo vork daardoor steken, en daarmede den kop van het dier, dat omgedraaid is, door den oppasser laten opligten.

Men kan even zeer het paard langs een wagen ladder trekken, en terwijl men de band over dezelve heen legt, deszelfs kop in de hoogte heffen. Vervolgens gaat die gene welke den drank ingeeft, op een voetbank, stoel, of onderste boven gekeerde drinkemmer, (want de paardendocter moet zich ook bij deze kleinigheden spoedig weten te helpen) of wanneer de kop van het paard aan den ladder opgetrokken is, op deze, schort de mouwen op, want het vocht loopt hem anders, indien hij eenigszins laag staat, langs de armen, grijpt met de rechterhand de vlesch, die zoo veel mogelijk, zekerheids halve, van blik en met eenen langen hals voorzien moet zijn, terwijl hij met de linkerhand de onderkaak van het paard aanvat, en dan aanvangt den drank in kleine gedeelten aan het dier integieten, en wel zoo, dat hij den hals der flesch in de bek, (in de tandenlooze ruimte, tusschen de snijtanden en de baktanden), aan de linkerzijde van het paard, brengt, daar hem dit anders tegen de hand zou zijn. Wanneer het paard niet slikken wil, en, zoodra slechts de band eenigszins losgelaten wordt en de kop zakt, veel van den drank weder-

derom weg laat loopen, dan vat de ingever van den drank de tong met de linkerhand, trekt dezelve naar buiten, dochlaat die dadelijk wederom los, het geen dikwijls een goed middel is om het paard tot het slikken der medicijn te noodzaken, of men drukt ook wel aan het paard op de luchtpijpen, even als wilde men het doen hoesten, en laat die dadelijk wederom vrij, hetgeen even eens eene handgreep is, om het paard te doen slikken, of wel een omstander stoot het paard langzaam in de flanken, en den omtrek der valsche ribben, waardoor het dikwijls beter slikt. Wijders is, reeds het lang met den kop in de hoogte getrokken staan, van het paard, zelfs het beste middel, om het eindelijk te doen slikken. Men moet echter niet verwachten, dat daarbij volstrekt niets van den drank zou verloren gaan, zoo als theoretische paarden-doctors gelooven, en uit dien hoofde de medicijn voor hunne patienten in zulke kleine portien voorschrijven, waarvan geen droppel verloren mag gaan, wanneer dezelve werken moet. Bij het ingeven der medicijnen aan de paarden, in welken vorm men zulks ook doen moge, gaat altijd meer of minder verloren, naar welke veronderstelling, de dozis der geneesmiddelen dadelijk voorgeschreven moeten zijn; veel daarvan blijft ook in den bek zelven, en aan de baktanden hangen, en wordt na het ingeven door het paard wederom nitgespogen.

Op deze wijze wordt dan de drank in verdeelde portien aan het paard gegeven, en vervolgens de band wederom losgelaten; maar dadelijk wederom aan-en den kop van het paard in de hoogte getrokken, zoodra men bemerkt dat

dat het nog niet alles doorgeslikt, en nog iets van den drank in den bek heeft.

Het strijken van het onderste en voorste gedeelte van den hals, waar eerst de lucht-pijpen en achter deze, de strot naar beneden loopt, draagt tot het beter slikken van het dier, zoo als velen uit geheel verkeerde begrippen gelooven, in het geheel niets bij, want zoodra slechts eenmaal het vocht of elke andere zelfstandigheid, het deksel van de lucht-pijp gepasseerd is, dan valt zulks ook, wegens deszelfs eigene zwaarte, in de strot, die zich daarbij geheel lijdelijk gedraagt, van zelf in de maag naar beneden.

Indien men zich van een glazen flesch hij het ingeven bedient, dan moet men zorgen voor het afbreken van den hals, die anders of zelve of de splinters daarvan, door het paard opgeslokt kunnen worden.

Van het ingeven der Conserven.

Tot het ingeven der conserven, wordt vóór alles eene eenigszins breede ijzeren of houten spatel vereischt, met welke men als het ware het conserf uit de pot opschept en in de keel van het paard brengt. Men gaat daarbij op de volgende wijze te werk: met de linkerhand vat men aan de regterzijde van den bek, de tandelooze ruimte tusschen de snij-en baktanden, en wel zoo dat men een gedeelte der tong mede omvat; vervolgens brengt men met de regterhand aan de linkerzijde van het paard, de spatel met het conserf in den bek, dien men inmiddels met de linkerhand tracht te openen, schuift die tot aan de wortel der tong in de keel, draait

S

dan

dan spoedig de spatel om, zoo dat het conserf op de tong komt te leggen, ligt met de linkerhand den kop van het paard zoo veel mogelijk in de hoogte, tracht den bek te sluiten, en veegt bij het wegtrekken van de omgedraaide spatel, dezelve in de hoeken der lippen nog af; dan wordt spoedig de kop met beide handen in de hoogte gebracht, waartoe het goed is, dat men nog door een gezelschap of oppasser geholpen worde, ten einde men ten minste de eene hand wederom vrij krijgje, om dezelve voor den bek van het paard te houden, en de somtijds wederom naar buiten vallende brokken van het conserf daarmede op te vangen.

De kop van het dier wordt wijders zoo lang in de hoogte gehouden, tot dat het het middel doorgeslikt heeft, het geen men aan de beweging van de strot duidelijk zien kan; en waartoe men, om zulks te veroorzaken, van tijd tot tijd een vinger in den bek van het paard steekt, even als bij het ingeven van eenen drank, de tong naar buiten trekt, en ze dadelijk wederom los laat, het in de zijde stoot enz. Heeft het paard de eene spatel vol doorgeslikt, dan geeft men aan hetzelfde op de voorgeschreven wijze, de tweede en de derde, waar bij men altijd hun dat gene wederom ingeeft, wat zij van de voorgaande spatel uit den bek lieten vallen.

Menige paarden nemen de medicijnen in den vorm van conserf goed, en ten minste niet met groote tegenzin en tegenstreving in, zelfs eeten zij, eenige hun juist niet onaangename mengsels, voornamelijk wanneer zij met honig aangemaakt zijn, ook wel uit onze hand; terwijl er wederom paarden zijn, welken op deze wijze
de

de geneesmiddelen slechts zeer moeijelijk kunnen ingegeven worden, en waarbij men het best doet, dezelve voor hen in brokken en pillen te veranderen.

Van het ingeven der brokken en pillen.

Het gemakkelijkste wordt het ingeven der brokken en pillen, wanneer men zich daartoe van een mondijzer bedient; een werktuig, dat gewoonlijk ieder smit bezit, daar hij het zoo dikwijls bij het nazien van den bek, de tanden enz gebruikt. Geoefenden in het ingeven kunnen zulks nogtans zonder hetzelve, ja het gaat zelfs op deze laatste wijze spoediger en met minder omslag. Wil men meteen mondijzer ingeven, dan wordt eerst dit in den bek van het paard gebragt en de keel daarmede geopend; vervolgens kan men geheel zeker en zonder het minste gevaar, van door het paard gebeten te worden, met eenen opgeschorten arm, in welks hand men een brok van de grootte van een ei of eene pil genomen heeft, terwijl de kop van het dier door den oppasser vooruit gehouden wordt, over de snijtanden heen, tot aan het begin der tong en over het deksel der luchtpijp ingaan, en zoo de brok of de pil tot aan de strot brengen, wanneer men dan de hand zeer snel terugtrekt, en even spoedig het mondijzer weg neemt, doch den kop steeds nog zoo lang in de hoogte houdt, tot dat men bemerkt dat het dier het middel doorgeslokt heeft.

35 Wil men zich van geen mondijzer bedienen, dan grijpt men met de linkerhand aan de rechterzijde van het paard, in den omtrek der tanden-kast,

de tong, houdt dezelve vast, waardoor het dier gedwongen is den bek open te maken, en belet wordt te bijten, brengt vervolgens met de rechterhand aan de linkerzijde van het paard in den omtrek der tanden kast, de brok of pil naar binnen, schuift dezelve tot aan het begin der tong vooruit, trekt de rechterhand snel terug, laat met de linkerhand de tong los, en houdt den kop van het paard in de hoogte tot dat het het middel doorgeslikt heeft.

Bij het ingeven op deze wijze gaat het minste, zelfs bijna geheel niets, van het middel verloren, en men weet met zekerheid, welke dozis daarvan het paard eigenlijk ingekregen heeft.

Overigens moet nog aangemerkt worden, dat men vóór het ingeven aller geneesmiddelen, op welk eene wijze en in welken vorm men zulks ook doen moge, aan hetzelfde vooraf het drinken moet voorhouden, daar het niet slechts in zoo ver goed is, dat het paard alvorens drinkt, om dat de daarop volgende artsenij dan beter opgelost en door de maag en het darmkanaal, als mede door de melkvaten in het bloed overgebracht wordt, maar ook in zoo verre als het niet dadelijk op het middel drinkt, daar het nog tusschen de tanden hangen gebleven middel, aan het paard bij het drinken een onaangename smaak veroorzaakt, waardoor het afkeer krijgt van het drinken, ofschoon hetzelfde hem zoo wel bij langdurige als zuiver ontstekigachtige ziekten toch zoo nuttig is.

Wijders is reeds vroeger op verschillende plaatsen aangemerkt geworden, bijzonder in het hoofdstuk over de langdurige long- en lever ontsteking, dat men, even als in zoo vele opzigten, ook

ook met betrekking tot het innemen van inwendige geneesmiddelen, het paard bij de genezing zijner ziekten, niet met den mensch vergelijken, en verlangen mag, dat het de geneesmiddelen alle uren en in eene aanhoudende voortzetting zou gebruiken, waarbij het alle eetlust verliest of niet wederom krijgt, terwijl de natuur kracht, die door het genot van voedingsmiddelen onderhouden wordt, nogtans het gewigtigste bij de genezing van alle ziekten blijft. Men moet uit dien hoofde inzonderheid bij langdurige ziekten, de inwendige middelen, niet zoo als bij den mensch dagelijks, ja met het uur ingeven, maar van tijd tot tijd geheel daarmede ophouden, en als het ware der natuur wederom tijd en rust gunnen, om de reeds gegevene middelen behoorlijk te doen werken. Over het algemeen is het in de paarden-artsenijkunde, een stel-regel op de ondervinding gegrond, (hoe weinig de Theoretische paardendoc-tors zulks toegeven willen), dat bij deze dieren alle ziekten meer met uitwendige middelen, zoo als aderlating, fontanel enz. en goede oppassing en voeding, dan door inwendige middelen genezen worden.

Van het toedienen der klisteren.

Tot het zetten van klisteren bij de paarden, bedient men zich van eene gewone paarden-klis-teerspuit of ook van zoodanig eene als men bij menschen gebruikt, en ingeval van nood van eene blaas waar aan men een pijp van vlierhout vast-gemaakt heeft. Na dat men het lave-ment, waarvan hierna in het algemeen gesproken

zal worden, in de spuit gegoten heeft, daar met het inzuigen te veel lucht mede in de spuit komt, brengt men de met olie bestrekenen pijp in den endel-darm van het paard, en wel zoo, dat de klisteer spuit eenigzins schuins, namelijk met het handyat naar onder, doch met de pijp naar boven gerigt is, om dat de ligging van den endel darm ook schuins en van boven naar beneden loopt. Hierbij moet men zich echter nooit zonder eenige voorzorg, achter het paard plaatsen, daar zelfs de zickste paarden bij dit werk dikwijls nog achter uit slaan, waarom het 't zekerste is, wanneer men zijne plaats eenigzins zijwaards en achter de standpaal van het paard neemt, en zich daarbij slechts met den arm voor-en zijwaards naar het paard heen buigt om de pijp der spuit naar binnen te brengen, en het lavement te kunnen zetten, dat slechts zoo warm mag zijn, dat men een droppel daarvan op het bovenste ooglid lijden kan; welks gevoeligheid voorzeker den juisten maatstaf van de gevoeligheid van het darmkanaal geeft.

Men geeft elk klisteer maar altijd in kleine portien, ten einde zij des te langer in den endel darm blijven, en hier als verzachtende, pijnstillende, bedarende, krampstillende, losmakende of voedende en versterkende stovingen, en baden kunnen werken. Wordt daartegen he klisteer aan het dier in eene te groote dozis toegediend, dan zet het den endel-darm te veel uit, prikkelt denzelven door zijn grooten omvang, hoe zacht het ook overigens, volgens de middelen en derzelve werking ook zijn kan, en wordt daarom zeer snel, door de verhoogde

kron-

kronkelende beweging der darmen wederom voortgedrukt.

Een middel dat hier en daar tot het langer inhouden van het lavement, waarop in alle omstandigheden, onder welke men hetzelfde geeft mede veel aankomt, is: dat men aan langstaarten, den staart om het eene of andere achterbeen heen trekt en zoo vast op het fundament aandrukt, terwijl men dan nog door slagen met de hand op het kruis, de gevoeligheid van den endeldarm eenigszins afleidt, en op die wijze de zamentrekking van den zelve gedurende eenen korten tijd wegneemt of vermindert.

Men mag niet eer wederom een ander klisteer zetten, tot dat het vorige afgegaan is: in het tegenovergestelde geval zoude men even zeer den afgang van beiden bespoedigen. Deze regel geldt ten minste in het algemeen.

Wat de ingredienten betreft, die men tot het lavement moet nemen, rigt zich het voorschrift naar het oogmerk dat het klisteer dient te bereiken, ook dikwijls naar de middelen die men dadelijk bij de hand heeft. Tot een bloot verzachtend, bedarend en zacht losmakend klisteer, is enkel laauw-warm water met eenige eetlepels lijnolie, en naar mate men ook daarmede meer of min het darmkanaal openen wil, met bijvoeging van eenige eetlepens keuken zout, voldoende. Eene meer krampstillende en bedarende werking bezit een afkooksel van gewone camillen, vierbloemen, wolkruid, althea, lijnzaad enz, met lijnolie en naar bevind van zaken, met keuken zout, al naar mate men het eene of het andere of verschillende van deze middelen bij de hand heeft,

heeft, boven welken nochtans de camillen den voorkeur verdienen.

De klisteren werken meer losmakend, wanneer men dezelve uit laauw- warm zeepwater met keuken zout, maakt. Tot krampstillende klisteren bedient men zich van een askooksel van valeriaan poeder, met of zonder camillenbloemen en lijnolie, waarbij men nog eene oplossing van een half tot geheel lood duivelsdrek loegen kan. Voedende klisteren bereidt men uit meelwater en dooiers van eijeren, en versterkende en zamentrekkende klisteren uit een askooksel van eikenschors met gekookte stijfsel, eer koud dan warm gegeven.

Alle andere zamengestelde en dure ingrediënten tot klisteren, kan men in de paarden artsenijkunst, (waar men met de eenvoudigste en goedkoopste middelen dikwijls meer doet, dan met de duurste) ontberen, en even zeer ook de klisteren van tabaksrook, met welke ons paarden-doctors, en vooral de theoretische, die dikwijls van de menschelijke geneeskunde tot ons overgegaan zijn, in hunne werken bezig houden.

Van de algemeene aderlating aan de groote hals.

Deze operatie wordt het gemakkelijkst verrigt, en de ader het eerste door den onkundige in de ontleedkunde gevonden, wanneer men aan het paard eenen band om den hals trekt, en wel op de volgende wijze.

Na dat men het paard aan den halster of trens op eene lichte plaats heeft laten brengen, neemt men een tamelijk dik paktouw of sterk bindgaren, knoopt aan het eene einde eenen strik en werpt dan denzelfden om den hals, en wel der-

wij-

wijze dat de strik van de regter naar de linkerzijde van het paard hangt; vervolgens neemt men het andere einde in de hoogte, trekt het door den, aan den anderen kant voorhanden, strik en met dezelve de band vast toe, en maakt die vast door eenen strik, ten einde men in geval van nood, de band dadelijk wederom loslaten kan. Dan laat men den kop van het paard in de hoogte, en met de punt van den neus naar de regterzijde gewend houden, terwijl men zich zelve aan de linkerzijde van het paard plaatst, en strijkt met een weinig warm water of speeksel de haren boven den band glad, daar waar de groote halsader ligt, in den omtrek tusschen de lucht pijp en de strot, en wel van de onderkaak af, ten einde de haren zouden plat gaan liggen, en de opgezwollen ader beter in het oog valle. Men neemt vervolgens de vlijm in de linkerhand en zet den lemmer daarvan in de lengte op de gezwollene ader, vat met de regterhand eenen reeds onder en linker arm gehouden hamersteel of een dergelijk stuk hout, en geeft daarmede op den rug van de vlijm, zoodanigen slag, dat hetzelfde tot door de huid en de vliczen van de ader doordringt, en zulk een wond in dezelve maakt, dat het door den vast aangetrokken band opgehouden bloed, langs de gemaakte opening in eenen hoeg naar buiten stroomt.

Is het paard zeer onrustigen schuw, dan is het goed, wanneer men het zelve gedurende de operatie het linker oog laat toehouden, ten einde het den slag niet zie, daarover onrustig worde, kop en hals bewege en zoo gedurende de slag het lancet van de ader afgetrokken, en deze slecht getroffen worde. Ook kan men zich

bij dergelijke paarden van een laat-snipper bedienen, die men na dat dezelve naar mate van de sterkte der huid en vet massa van het cellenweefsel, dieper of oppervlakkiger geplaatst is, in de regterhand neemt, het lemmer daarvan even zoo naar de lengte op de ader plaatst, en dan de veer los drukt.

Beide werktuigen kunnen op eene gelijke wijze zeer goed tot aderlaten gebruikt worden, en het komt er voornamelijk maar op aan, of men zich meer of minder aan het eene of het andere gewend, en zich in de aanwending eene oefening en vaardigheid verworven hebbe. Het aderlaten met het lancet is voor de onkundigen moeilijker en zelfs de wetenschappelijk gevormde paardendocctor kan dit werktuig bij deze operatie ontberen.

Stroomt het bloed niet vrij genoeg, het zij om dat de opening te klein, of het bloed zeer dik is, en zich eene bloed prop voor de opening geplaatst heeft, dan steke men de hand in den bek van het paard, of een stukje hout, een rijstokje, den steel van eene zweep enz. in denzelfven, waardoor het dier verplicht wordt, de kaken op elkander te brengen, hetgeen dadelijk een vrijer uitgang van het bloed bewerkt.

Wil men ook aan de regter zijde, de halsader openen, in welk geval deze operatie voor den operateur, die zich gewend heeft, om slechts met de regterhand ader te laten, eenigzins tegen de hand is, dan wordt de kop van het paard naar de linkerzijde gebogen, ten einde aan de regterzijde de opgezwollene ader beter voorkome en te zien zij; terwijl dan vervolgens

op de reeds voorgeschrevene wijze wordt te werk gegaan.

Heeft men uit gebrek aan de vereischte behendigheid en oefening in deze operatie, uit te groote vrees, en daardoor ontstane bevende en onzekere hand, of wel bij eene groote onrustigheid van het paard, de ader niet bij den eersten slag getroffen, dan heeft zulks geene verdere nadeelige gevolgen, en het laat ten hoogste eene kleine huid wond achter, terwijl men den slag boven den eersten herhalen moet.

Is het noodige bloed, naar mate van ziekte, de ontsteking, de lichamelijke gesteldheid en den ouderdom enz., ontlast geworden, dan maakt men den strik van den band open en dezen geheel los, strijkt vervolgens de gemaakte wond van boven naar beneden met de vingers, en drukt dezelve een weinig toe, waarna de bloeding, gewoonlijk ophoudt. In het tegenovergestelde geval of wanneer men geheel zeker wil zijn, dat de ader, zelfs bij eenige beweging, niet wederom opengaat, dan steekt men eene spel dwars door de gemaakte wond in de huid, wikkelt eenige paarden haren, die men tot eenen knoop maakt daarom heen, waar door de daaronder liggende wonde in de ader gedrukt wordt, en ophoudt te bloeden.

Men behoort nimmer het uit de ader gelaten bloed, op den grond te laten loopen, zoo als gewoonlijk geschiedt, daar men hierbij eensdeels verhindert wordt, de hoeveelheid behoorlijk te bepalen, en anderdeels uit de zich vormende bloedkoek, bij het stollen van het bloed, den meer of minder voorhanden ontstekingsachtige

toestand niet kennen, en daarnaar zijne maatregelen in de verdere behandeling der ziekte nemen kan.

Na de gedane aderlating, wordt het paard, in de veronderstelling dat de ziekte het gedooft, gedurende korten tijd, stapvoets rond geleid en dan wederom rustig in den stal geplaatst, waarbij men echter te letten heeft, dat zich geen voeder in de krib of ruif bevinde, dewijl anders de paarden die nog eetlust hebben, dadelijk eten en door het kaauwen aanleiding tot het openspringen van de ader geven. De opening van alle andere aders, om eene algemeene aderlating te bewerkstelligen is bij alle ziekten geheel onnodig, en de aderlating aan de groote halsader bij allen het doelmatigste.

Van de plaatselijke aderlatingen (scarificeren).

Daar wij in de paarden-artsenijkunde ons tot de plaatselijke aderlatingen niet van bloedzuigers bedienen kunnen, gelijk in de heekkunde bij menschen, om dat zij aan de harige plaatsen bij de paarden niet trekken, zoo blijft ons ongelukkig, tot het bereiken van dat doel niet anders over dan het scarificeren van zoodanige ontstokene deelen, waar plaatselijke aderlatingen gevorderd worden, hoezeer daardoor slechts zeer weinig bloed ontlast wordt, en deze operatie ook wel aan eenige deelen b. v. aan de gewrichten en alle meer peesachtige en van banden voorziene partijen, niet goed aantewenden is, ten minste het zeer geringe bloed verlies daarbij, geheel zonder gevolg blijft. Men gaat daarbij op de volgende wijze te werk: Na dat het paard de tang op de neus gezet, en vastgehouden is, neemt men het lancet in de rechterhand, en doet verschillende insnijdingen
naar

naar de lengte der vezels, b. v. bij de bevangenheid (men zie het vroegere hoofdstuk daarover) door de huid tot op de daarouder liggende spieren, en bevochtigt dezelve met warm water, ten einde de bloeding nog eenigzins onderhouden worde.

Over de plaatselijke aderlatingen in de hoof zal nog nader gehandeld worden.

Van het zetten van eene fontenel.

Daar waar men de dragt zetten wil, bij voorbeeld, aan de borst, wordt in de huid, eene dwarsche plooi gelegd, die de operateur met de linker, en een gezet of oppasser met de rechterhand vasthoudt, zoo dat in het midden een kleine ledige ruimte blijft, die men vervolgens met een scherp laat-lancet in eenen keer doorsteekt.

Is dit geschiedt, dan tracht men met den wijsvinger der rechterhand in de wond te dringen, en de huid van de daaronder liggende spieren of peesachtige deelen, zoo ver zulks met den vinger mogelijk is, te scheiden. Dan brengt men de fontenel naald, in de wond, en maakt daarmede de huid in den geheelen omvang van de wond, aan de borst enkel beneden en zijdwaarts, ten minste eene vierendeel el lang, los. Wil men nu de fontenel goed prikkelend maken, dan brengt men een van geelkoper daartoe vervaardigd of ook ieder ander pijpje in de wond, drukt met de vingers de wondlippen vast, aan het pijpje toe, en blaast lucht in de wond, die nu, dewijl zij niet wederom uit dezelve terugtreden kan, zich in den geheelen omvang van het cellen weefsel verliest, door

strijken met de vlakke hand, steeds meer in het zelve verdeeld wordt, en het losmaakt; terwijl zulks deels zelfs als vreemd ligchaam werkt, en de prikkeling vermeerdert, deels aan de vervolgens ingegotene terpentijnolie die deze prikkeling nog meer verhoogd en onderhoudt den weg baant en den toegang tot het cellen weefsel opent.

Zoodra nu daardoor een volledig luchtgezwel aan de borst ontstaan is, dan trekt men het pijpje uit de wond, houdt de wond lippen nog zoo veel mogelijk zamen, ten einde de ingeblazene lucht niet wederom naar buiten dringe, en giet daarin 1, 2 tot 3 oncen terpentijnolie door middel van een fleschje, met een dunnen hals, die men in de wond brengt, waarbij men de huid met den hals van de flesch een weinig terug dringt van de daaronder liggende spieren, ten einde de opening derzelve vrij worde, zich niets aan de kanten vasthechte, en de olie uitloopen kunne. Wijders tracht men met de wrijving der vlakke hand, ook deze massa in het alvorens door de ingeblazene lucht, uitgezette cellen weefsel, te verdeelen, en dan eerst brengt men een rond of hoekig (de vorm is geheel onverschillig) zacht zoollceer, van de grootte eens daalders, waaraan een stukje bindgaren, ter lengte van eene vierendeel el, vast gemaakt is, in de wond, en wel zoo dat men het bij het insteken zamenvouwt, ten einde het door de wond ga, doch zoodra het binnen de wond zelve is, door het inbrengen van de vingers, het in dezelve wederom zoekt uittebreiden, ten einde het niet zoo gemakkelijk wederom daaruit valle; vervolgens vult men nog de wond op met vlas.

Wil

Wil men minder prikkelen, dan blaze men de fontenel niet op, en giete geene terpentijnolie in dezelve, maar steeke enkel, na dat de huid in den omtrek der wond, van de daaronder liggende spieren gescheiden is, een stuk droog, of met terpentijnolie bevochtigd, of met digestif zalf besmeerd zacht leder in de wond, en stoppe de wond met werk toe.

Zoo veel zulks mogelijk is, moet men vervolgens het paard 3 dagen lang rustig op stal laten, ten einde de opzwellung der fontenel niet belet worde, het geen anders plaats heeft, wanneer men het dier te vroegtijdig rond leidt; in welk geval de beweging als een verdeelend middel werkt, en de opzwellung en opkomende ettering ophoudt. De 4^e dag na de gedane operatie, begint men de fontenel 'smorgens, 'smiddags en 'savonds, van beneden naar boven uittedrukken, en den geheelen omtrek dikwijls met versch water te bevochtigen, waardoor het ontstaan eener goede ettering begunstigd wordt.

Ook vangt men van dezen dag af aan, het paard, zoodra het zijn overige ziekelijke toestand veroorlooft, langzaam rond te leiden; terwijl men voorts daarop te letten heeft, dat het niet aan de fontenel bijt, of anders met dezelve tegen een hard ligchaam wrijft, hetgeen vele paarden doen, van het tijdstip af dat de wond begint te etteren, waardoor een nieuwe ziekelijke prikkel, eene kwetsing en drukking aan de wond in derzelve geheelen omtrek, voortgebracht wordt, die het ontstaan eener goede ettering tegen werkt. In dat geval vloeit slechts een weiachtig vocht en bloed uit de wond, en ontstaat er zoogenaamd wild vleesch of,

of ook het vochtige koud vuur, terwijl het dier zich zelf wel geheele stukken vleesch aan de borst uitscheuren, en eene wond maken kan, die tot aan het borstbeen gaat, voornamelijk wanneer de geheele gesteldheid der ziekte, tot eenen rotachtigen toestand overhelt, die dan bij eene plaatselijke kwetsing, maar al te ligt als vochtig koud vuur bij de fontenel verschijnt.

Om dit derhalve te vermijden, moet men aan het paard eene schort van gewast linnen voorhangen, door welke het zich niet zoo bijten, wrijven en kwetsen kan, of wat nog beter en doelmatiger daartoe is, dezelve met het eene einde aan den halster en met het andere aan een op het paard gelegde boven gordel vastmaken.

De uitgelopenen stof, die aan de haren vastgebakken en gekleeft is, moet van tijd tot tijd met warm zeepwater afgewasschen en de daardoor ontstane haarlooze plaats, met een weinig vet en lijnolie besmeerd worden, deels om den groei der nieuwe haren daardoor te bevorderen, deels om gelijksoortige kale vlakken voortekomen, daar de etter dan niet zoo ligt aan de ingesmeerde plaatsen vast hangen, en de haren wegvreten kan.

Komt bij het uitdrukken der fontenel, het ingebragte leder mede naar buiten, of gaat hetzelfde op eene andere wijze uit de wond, dan moet zulks gezuiverd, of wel wederom een nieuw stuk in de wond gestoken worden, na dat het alvorens met terpentijnolie is bevochtigd.

Is de fontenel te sterk gezwollen, terwijl men nu zijn oogmerk daardoor bereikt heeft, en den
al

al te groten prikkel, door de verwijdering der opgehoopte sappen wil verminderen, dan heeft men slechts aan de onderste zachtste plaats der fontanel, die zich bij het uitdrukken het beste laat voelen, eene tweede opening door eenen sneek met het lancet te maken, dien men, naar beviad van zaken, nog iets verwijdt, en de al te hevige prikkel, houdt dan met het uitvloeijen van de ontlaste sappen en den gevormden etter, dadelijk op.

Dáár waar de fontanel te weinig prikkelt, weinig gezwollen en ontstoken is, moet men die door het herhaald losmaken en losstooten der huid van de daaronder liggende spieren in den geheelen omtrek, het nogmaals opblazen en ingieten van terpentijnolie, en het inbrengen van een stuk leder en wicken van werk, die men met terpentijnolie bevochtigd heeft, op nieuw trachten te prikkelen, ten einde de fontanel behoorlijk derzelve oogmerk vervulle.

De eerste dagen brengt de fontanel slechts bloedwater en lijmpa voort; later ontstaat eerst de ettering, en dit tijdstip moet door het dikwijls bevochtigen van den geheelen omtrek met versch water bespoedigd, en onderhouden worden. In geval het paard, uit onachtzaamheid van den oppasser, en het niet omhangen der schort van gewast linnen of het aan doen der stangen, aan de fontanel gewreven en gebeten heeft, dan moeten de afgescheidene stukken huid, met het mes weggenomen, en de wond, even als den geheelen omtrek, dikwijls met versch water bevochtigd worden. Dit geschiedt ook, wanneer geheele partijen daarvan brandig geworden zijn, welke even zeer dadelijk met het mes verwijderd, de daar-
on-

onder liggende gezonde deelen voorzigtig met een gloeyend ijzer bestreken, en de wond benevens den omtrek, dikwijls met een sterk koud afkooksel van eikenschors, moeten bevochtigd worden.

Is de werking van de fontanel gedaan, dan wordt het ingestokene leder weggenomen, de etter vlijtig uitgedrukt, en de geheele plaats dikwijls met versch water bevochtigd, waarna dit kunstmatige zweer zeer spoedig geneest. (*) Bij eene fontanel onder den buik moet men geenen zoo grooten toeloop van etter verwachten, ofschoon in menige gevallen het gezwel in den beginne aanmerkelijk is, en de geheele huid, de koker bij de ruinen, en de uijer bij de merrien omvat, (†) om dat hier meer peesachtige dan spierachtige deelen liggen, in welke de ettering altijd slechts spaarzaam plaats heeft. Des te langer moet men derhalve hier de fontanel in ettering houden, het geen gemakkelijker is, nithoofde men, wanneer die op deze plaats angebragt is, het paard gedurende derzelve werking, tot alle diensten gebruiken kan.

Bij het leggen van de fontanel onder den buik moet

(*) Soms tijds gebeurt het, dat men geloof, dat het leder reeds uit de fontanel verwijerd is, terwijl het slechts in de diepte derzelve gezakt is, en daár de ettering nog onderhoudt, wanneer het bovenste gedeelte der fontanel reeds lang genezen is. In dat geval snijdt men op elke plaats, waar zich de zetel der etter verzameling door derzelve zachtheid, toegevendheid en pijn te kennen geeft, open, en neemt het daarin geblevene leder daaruit, waarop de fontanel dadelijk geneest.

(†) Ook bij eene fontanel aan de borst, worden in menige gevallen, niet alleen de voorste beenen tot aan de knie, maar ook een gedeelte van den buik, van het gezwel aangedaan, zoo dat het paard de voorste beenen weinig of geheel niet beweget kan, hetgeen echter in weinige dagen overgaat; zoodra de fontanel uitgedrukt, ook wel eene tegen opening daarin gemaakt en het paard in beweging gebragt wordt.

Aanmerking des Hoogduitschen Vertalers.

moet men meestal het paard omver werpen; daar anders de operateur, in weerwil van het aanwenden van neus nijpers en de beste houding van het dier, zeer ligt aan kwetsing blootgesteld is. Ook wordt hier het in de wond gebragte leder meestendeels, bij voorbeeld, bij het liggen van het paard, naar buiten gedrukt, weshalve men immer verdacht moet zijn, om zoodanig leder telkens op nieuw daarin te steken.

Met eene te weinig prikkelende fontenel bereikt men het daardoor beoogde doel even zoo min als door dezelve te kort in ettering te houden, gelijk mij, in spijt van alle theoretische tegenwerpingen, de ondervinding zoo dikwijls getoond heeft.

Van het zetten van een haarvlecht

(dragt.)

Het is niet noodig dat men zich voor de haarvlechten (dragten), in den letterlijken zin, van touwen of banden vangevlochten paarden haar bediene, daar even goed daartoe ook kunnen gebruikt worden, linnen banden, of draden, die men met terpentijnolie besmeert, en tusschen de huid en de daar onderliggende spieren trekt. Men gaat daarbij op de volgende wijze te werk: na dat men aan de bovenste plaats, boven welke men de haarvlecht (dragt) aanbrengen wil, de huid in de dwarste gevouwen, en even als bij de aanwijzing tot de operatie met de fontenel, van elkander gesneden heeft, herhaalt men hetzelfde aan de onderste plaats, waar de haarvlecht doorgetrokken moet worden, zoo dat ongeveer eene ruimte van eene vierendeel el tusschen beide insnijdingen in de huid blijve; vervolgens maakt men aan de bovenste wond eerstelijk met den vinger

ger en dan met de fontenelnaald, de huid van de daaronder liggende spieren los, en wel, wanneer men de haarvlecht prikkelender wil doen zijn, in den geheelen omtrek, of bij aldien zulks het geval niet is, slechts in de lengte tot aan de onderste snede, door welke men nu de fontenelnaald, met de in het bovenste einde ingestokene of anders met bindgaren bevestigde, en met terpentijnolie bevochtigde banden of draden wederom heen trekt, beide einde derzelve over elkander slaat en zamen naait. (*)

Van tijd tot tijd wordt nu de haarvlecht omgetrokken, gezuiverd en wederom opnieuw met terpentijnolie bevochtigd, terwijl overigens de geheele omtrek dikwijls met versch water bevochtigd, en dagelijks onderscheidene malen van boven naar beneden uitgedrukt wordt. Dáár waar de materie aan de onderste opening van de haarvlecht uitloopt, ligt vastbakt, de haren wegvreet, en op die wijze kale vlakken maakt, moet men de plaats even-

(*) In plaats van het zamen naaijen der beide einden van de band of draad maak ik aan ieder einde derzelve een stukje hout, en geef de voorkeur hier aan boven het zamen naaijen der beide einden, want eens deels kunnen de paarden de dragt niet zoo ligt met de tanden pakken, en gelijk niet zelden gebeurt, gezamenlijk met de huid afscheuren; anderdeels blijven zij daaraan, bij een vooruitstekend voorwerp b. v. aan sloten van deuren, bij het in- en uithbrengen uit den stal, ook niet zoo ligt hangen en scheuren de band of draad weg, en daar ik, uit zoo vele ondervinding weet, dat het schuiven van den haarvlecht in de wond oneindig minder gunstig is, voor het onderhoud eener goede ettering, dan wanneer men eene en dezelfde punt van het haarband met de daar aan zittende materie in de wond laat steken, en alleen bij voorbeeld, in heete dagen, om de kwade reuk te vermijden, van tijd tot tijd, liever eene geheel nieuwen band inbrengt, zoo geef ik ook in dat opzigt aan deze wijze met de prop de voorkeur boven het zamen-naaijen der banden, en gebruik de haarvlecht altijd op die wijze

Aanmerking van den Hoogduitschen Vertaler.

eveneens met vet bestrijken, ten einde de uitlopende materie niet aan de haren blijve hangen en die verniele. Heeft men door den haarband en de dientengevolge bewerkte kunstige ettering, zijn doel bereikt, dan snijdt men de haarvlecht door, trekt denzelfen uit de wond, drukt die onderscheidene malen daags nog zorgvuldig uit, en bevochtigt de wonden en den geheelen omtrek dikwijls met versch water, waarop dan de afgedroogde huid wederom met de daaronder liggende spieren vastgroeit, en vervolgens weinig of geheel niets meer van het lidteeken te zien is.

Op plaatsen waar de huid zeer fijn en dun is, scheurt menigmaal de haarvlecht van zelfs uit, terwijl dezelve allengskens de huid doorwrijft en doorsnijdt, zonder dat het oogmerk bereikt wordt. In dat geval, of dáár waar, door welk toeval ook, de haarvlecht uitgescheurd is, moet zulks naast de eerste plaats wederom op nieuw gemaakt worden.

In alle die gevallen, waar het den paarden-doctor om eenen snellen en bevigen prikkel te doen is, zoo als dit bijna in alle zuiver ontstekingsachtige en ten deele ook bij langdurige ziekten gevorderd wordt, moet hij zich niet van de te weinig werkende haarvlechten, maar van de fonteuvel bedienen, wier prikkeling — wanneer zij op de boven voorgeschrevene wijze gemaakt worden — veel heviger en door dringender is; terwijl daartegen wederom de haarvlechten vereischt worden, wanneer het er op aankomt, den prikkel langen tijd op eene plaats te houden, bij voorbeeld, bij oogontstekingen, stillen kolder, langdurige ziekte der long, zuchtige beenen, verouderde knobbels, mok poten enz.

Van

Van het branden.

In zoo verre deze operatie tot genezing der inwendige ziekten noodzakelijk wordt, bestaat dezelve in het maken van punten of streken, met een gloeiend peervormig ijzer, waarmede men bij tijden, de huid half of geheel, tot op de daaronder liggende spieren, door brandt, en daardoor eene prikkel verwekt, ten gevolge van welken de ziekelijke prikkelbaarheid en de toevloed der sappen, van andere deelen afgeleid, en door het gemeene gevoel de levens krachten overal meer opgewekt worden. Bij de aanwending van dit ijzer tot de genezing van uitwendige ziekten, kwaadaardige zweeren, beeneeters, koud vuur enz, wordt de lijdende plaats, meer of minder daarmede gebrand, en daardoor behalve andere goede gevolgen, ook eene betere ettering veroorzaakt, zoo als bij voorbeeld, bij de wormbuilen en dergelijken.

Van het maken van openingen en het doen plaatselijke aderlatingen in de hoof.

De plaatselijke aderlatingen in de hoof, zijn een der grootste en onontbeerlijkste geneesmiddelen, bij ontstekingen in de hoof, en even onontbeerlijk zijn de openingen, om aan de uitgestorte vochten en den etter in de hoof bevat, eenen uitweg te verschaffen. Men doet dezelve op de volgende wijze: na dat men het hoofijzer afgenomen, en de hoof, wanneer zulks noodig is, eenigzins gelijken — en afgesneden heeft, neemt men op de plaats der witte lijn, waar men de opening wil maken, bij algemeene ontstekingen der hoof, als mede bij eene bevangenheid, aljd in de beide hoeken der hoof, nog eenige gedeelten van den hoorn meer

weg,

weg, en maakt eerst met het groefmes en dan met het hoefmes of ook dadelijk met het laatste, eene opening tot op de vleeschzool, ter grootte van een stui-vertje of iets grooter, maar toch altijd slechts zoo groot, dat het opgeslagene ijzer dezelve wederom bedekt, maakt dan zelfs nog eenige insnijdingen in de vleeschzool, en laat de wond goed uitbloeden, hetgeen nog vermeerderd wordt, wanneer men de hoof in eenen emmer met warm water plaatst, of ook maar bevochtigd, voornamelijk aan de gemaakte wonden. Maakt men de opening in de hoof, met oogmerk om den aldaar bevatten etter eene vrijen toegang te verschaffen, dan vervallen de insnijdingen in de vleeschzool, om dat hier de ontsteking, die men door deze plaatselijke aderlatingen verdeelen wilde, reeds in ettering en dus als in eenen geheel anderen ziekelijken toestand overgegaan is; intusschen wordt het uitspoelen van de zweer, zoo mogelijk, met laauw-warm water even eens gevorderd.

Nog moet aangemerkt worden, dat deze gemaakte openingen, het zij dat dezelve geschieden enkel om eene plaatselijke aderlating in de vleeschzool te bewerken, het zij om aan uitgestorte vochten, of aan den zich reeds gevormd hebbende etter, eenen uitweg te verschaffen, niet met pik, entwas enz. mogen toegestopt worden, waardoor hun geheel doel verloren zou gaan, maar alleen met een weinig los werk of mos behooren verbonden te worden, door welke beide de vochten doortrekken kunnen.

Van het afnemen of lostrekken van den hoorn.

Deze operatie moet, even als de plaatselijke aderlatingen der hoof, tot de genezing van onderscheidene uitwendige kwetsingen en verwondingen der

der hoof, ondernomen worden, zoo als na aanmerkelijke of veronachtzaamde steek en wonden in de hoof enz., Hier [wordt alleen in zoo verre daarover gehandeld, als men dezelve ook voornamelijk bij de genezing van den hoogsten graad der bevangenheid, (waarvan in het vroegere hoofdstuk gesproken is), moet aanwenden. Bij deze operatie moet het paard op den grond geworpen en dan langs de wittelij, het verband der hoornzool met de hoornenkanten, door middel van het groefmes, gescheiden worden. Is dit geschied, dat wordt de aan hare einden losgemaakte hoornzool aan de punt der hoof, met de tang gevat, en naar de bal toe van de daaronder liggende vleeschzool gescheiden, en dáár waar zij nog aan de ballen vast hangt, met het hoefmes losgesneden, waarna de wond met laauw warm water gezuiverd en met sterk droog, of met digestif zelf bestreken werk verbonden wordt; over welke heen men nog een sterk kussen van werk als matras, voor de blootliggende vleeschzool, door een verband aanbrengt. Daar men somtijds, en wel juist bij den hoogsten graad der bevangenheid, waar het wegnemen der zool, van wege de uitgestorte vochten of de opgehoopte etter, noodig wordt, voor het allerminste eene sterke bloeding krijgt, zoo is het noodzakelyk vóór de operatie een *tourniket*, en des noods een band boven de koot te leggen, ten einde de bloeding te beletten, tot dat men na de volledige afscheuring der zool, de grootste bloedende vaten, met het gloeiende ijzer stillen kan. De verdere behandeling geschiedt, naar algemeene veartsenkundige grondstellingen.

E I N D E.